

ODESA ВІСНИК
NATIONAL UNIVERSITY ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
HERALD УНІВЕРСИТЕТУ
Volume 20. Issue 2 (36). Том 20. Випуск 2 (36).
In 2 parts У 2 частинах
Part 2. 2015 Частина 2. 2015
SERIES PSYCHOLOGY СЕРІЯ ПСИХОЛОГІЯ

ISSN 2304-1609

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Psychology

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July, 2006

Volume 20. Issue 2 (36)

In 2 parts

Part 2. 2015

Odesa
«Astroprint»
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Психологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 20. Випуск 2 (36)

У 2 частинах

Частина 2. 2015

*Матеріали Третьої міжнародної науково-практичної конференції
«Розвиток особистості у рамках просторово-часової організації
життєвого шляху», присвяченої 150-річчю Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова*

Одеса

«Астропринт»

2015

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **В. М. Хмарський** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андрієвський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **В. В. Глебов**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. С. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Сминтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

Т. П. Вісковатова — д. психол. н. (*науковий редактор*), **В. І. Подшивалкіна** — д. соціол. н. (*заступник наукового редактора*), **З. О. Кіреєва** — д. психол. н., **Т. П. Чернявська** — д. психол. н., **Н. В. Родіна** — д. психол. н., **Ж. П. Вірна** — д. психол. н., **Л. В. Засєкіна** — д. психол. н., **В. Й. Бочелюк** — д. психол. н.

Відповідальний редактор **Кононенко Оксана Іванівна** — к. психол. н., доцент

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. M. Hmarskiy** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoiivanenko**

Editorial board of the series:

T. P. Viskovatova — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences (*Scientific editor*), **V. I. Podshivalkina** — ScD in sociology — Doctor of Sociological Sciences (*Deputy scientific editor*), **Z. O. Kireyeva** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **T. P. Chernyavska** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **N. V. Rodina** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **J. P. Virna** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **L. V. Zasyekina** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **V. Y. Bochelyuk** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences

Executive editor **Kononenko Oksana** — PhD in Psychology, Associate Professor

З 17-го тому

«Вісник ОНУ. Серія: Психологія»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

Секція 2

Сучасна психологія життєвого шляху особистості: проблеми та перспективи

Васюк К. М. Гендерні особливості мотиваційної складової брехні	9
Великодна М. С. Вплив вагітності психолога на подієвість психологічного консультування	17
Воропаєв Є. П. Кольорова індексація ціннісних орієнтацій особистості: результати експериментального дослідження	27
Гаврилюк Р. И. Концептуальное представление о моральном сознании личности	35
Железнякова Ю. В. Необхідність корекції впливу негативного прояву почуття самотності на формування адиктивної поведінки підлітків	42
Жигалкіна Н. В. Психологічні аспекти ставлення до здоров'я	51
Залановська Л. І. Методологія дослідження компонентів міжетнічної толерантності	58
Зарицька В. В. Особливості ставлення старшокласників до себе як особистості	69
Кобець О. В. Моделювання процесу розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності	78
Колот С. А. Формирование рабочих страхов в организациях	91
Кононенко О. І. Гендерні особливості проявів перфекціонізму особистості	99
Ліпінська Н. Ф. Особливості самоєфективності працівників ОВС	106
Міщенко М. С. Синдром емоційного вигорання у майбутніх практичних психологів: результати емпіричного дослідження	112
Охромій Г. В., Ноздрін С. В., Макарова Н. Ю., Аніскевич С. В. Критерії підбору оптимальних індивідуальних навантажень до навчального процесу у школярів	122
Павлюк П. А., Кириленко Е. А. Особливості зміненого стану свідомості в християнстві та окультно-містичних традиціях	134

Попович І. С. Соціальні очікування в людських взаєминах	144
Сагайдак А. Н. Архетип внутреннего Оракула и Понтифекс-Я как ресурсы психологии глубинных трансформаций	154
Самара О. Є. Адиктивна поведінка в умовах широкої доступності так званих «легальних наркотиків»	161
Сербін-Жердецька І. А. Особливості ціннісної сфери працівників правоохоронних органів в структурі їх життєвих виборів	171
Ташматов В. А. Психологічні аспекти персистентності як властивості особистості	179
Тесленко М. М. Професійна компетентність як показник якості фахової підготовки майбутнього психолога	186
Ткалич М. Г., Пятник О. Ю. Дослідження феноменів міжгрупової диференціації гендерних груп	194
Тринчук О. Б. Особливості мотиваційно-ціннісної структури особистості	201
Ткаченко Н. В. Специфіка прояву мотиваційної сфери у студентів-психологів	209
Царькова О. В. Етіологія неврозів у матерів, які виховують дітей з нейрофізіологічними вадами	217
Шаповалова В. С. Дослідження взаємозв'язку страхів з особливостями самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності у студентів	225
Інформація для авторів	232

Секція 2
СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ
ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 159.9

Васюк К. М.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Донецького національного університету
e-mail: ekavasuk83@mail.ru
ORCID ID 0000–0002–4172–0843

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ БРЕХНІ

В статті аналізується мотиваційний аспект такого явища, як «брехня». Дается історичний огляд праць, які присвячені дослідженню його природи, а також розглядаються гендерні відмінності в мотивації використання брехні, які можуть провокувати стійку схильність до зумисної нещирості у спілкуванні.

Ключові слова: брехливість, гендерні відмінності, мотивація.

Постановка проблеми. Комунікація — атрибут людського існування, тому на другому місці після фізичного виживання завжди будуть стояти ті питання, які стосуються комунікативної сфери та можливостей впливу і контролю над нею, а також розвитку своїх комунікативних вмінь. Основою комунікації є передача інформації. Мета може бути різною, але принцип передачі залишається базовим і незмінним. Звичайно, в цьому процесі бувають похибки як випадкові, так і зумисні, створені з корисливих міркувань. Подібне явище має декілька назв, які, однак, несуть різне смислове навантаження, що часто не враховується дослідниками. До цього переліку входять поняття «обман», «брехня», «дезінформація», «лестощі», «неправда», «наклеп», «перебільшення», «омана». Однак ми не ставимо за мету аналізувати детально ці питання.

На наш погляд, особливу цікавість представляє питання не брехні як такої, а брехливості, тобто стійкої схильності брехати, говорити неправду, вводити в оману зумисне. Брехня сама по собі багатоаспектна. В. О. Скакова виділяє в цій категорії такі аспекти: побутовий, філософський, логічний, психологічний, юридичний, етичний, лінгвістичний. Цілком логічно було б додати ще й комерційний та науковий. В межах цих сфер соціального життя використовується брехня.

Чисельні дослідження як закордонних вчених (Ж. Дюпра, П. Екман, О. Фрай, Б. де Паоло) і вітчизняних дослідників (Г. Ч. Гусейнов, Д. І. Дубровський, В. В. Знаков, В. С. Соловйов) наголошують на обов'язковому врахуванні мотиваційного компоненту акту брехні. Він кардинально змінює моральну оцінку і саму суть цього акту. Так, Д. І. Дубровський у своїй праці «Проблема добродетельного обмана: Кант и современность» аналізує ключові точки зору щодо цього питання. Зокрема, І. Кант був категорично проти визнання добрих намірів будь-якого акту брехні і вважав її абсолютним злом.

Більш сучасні автори не так категоричні. О. В. Артемьева, В. В. Васильев, Т. І. Ойзерман, Е. Ю. Соловйов та ін. дотримуються думки щодо

існування так званої «брехні заради добра». Визнання цього факту міняє сприйняття брехливості як властивості особистості. Важливо не просто дослідити, чи має людина цю рису, — з психологічної точки зору набагато важливіше зрозуміти, для чого вона це робить, якою метою вона керується. І поки не існує експериментальних досліджень, які б відстежували мотиваційну складову дій людей, які мають високу схильність до брехні. Результатом розгляду цієї тематики є «ярликування», виведення якогось узагальненого портрету людини, яка схильна до брехні, в якому домінують корисливі мотиви матеріальної вигоди.

Ці ідеї у застосуванні до практики намагався розкрити О. Фрай, виділивши **типи людей**, які схильні до брехні:

1. Маніпулятор — має високий рівень маккіавелізму, використовує брехню як засіб управління партнером в комунікації для власного задоволення, як правило, має високий рівень розумових здібностей і вольової саморегуляції, тому цей тип найскладніше піддається детекції;

2. Актор — впевнено використовує брехню для найкращої презентації себе, щоб викликати необхідні емоції до своєї персони у слухача. Аналіз рис характеру показав, що подібні особистості схильні до демонстративності, і основна мотивація такої поведінки — прагнення привернути до себе увагу. Через завищену самооцінку вони часто втрачають контроль над поведінкою, тому легше піддаються детекції;

3. Адаптери — використовують брехню як засіб уникнення покарання, мають високий рівень тривожності. Найбільш успішно таких осіб викривають при діагностуванні на поліграфі. Вони погано протидіють тиску і часто самі зізнаються в неправдивості, коли викриття очевидне. Подібний тип найчастіше зустрічається у дітей та інфантильних особистостей;

4. Професіонали — використовують брехню як професійне вміння (актори, письменники, злодії, працівники сфери послуг), часто цей тип брехні не викликає соціального осудження через соціально корисний результат.

Часто в науковій літературі, особливо зарубіжній, розмежовуванню споріднених, синонімічних понять не приділяють належної уваги. Слово «брехливість» часто використовують у розмовному стилі, характеризуючи особистість на рівні життєвого аналізу звичайної людини. На нашу думку, брехливість характеризує скоріше типову поведінку суб'єкта спілкування. А схильність до брехні виражає в більшій мірі внутрішню особистісну рису, яка може не діагностуватись в поведінці певний час, але притаманна суб'єкту і не змінюється тривалий час. В словниках наводяться такі найпоширеніші визначення поняття «брехливість»:

– у Великому психологічному словнику за редакцією Б. Мещерякова та В. Зінченко брехливість трактується як індивідуально-типологічна особливість суб'єкта, яка виражається у свідомому викривленні дійсного стану речей і спрямована на створення неправильного враження про факти і події;

– у словнику Н. Н. Романової та А. В. Філіпова дається визначення, яке відрізняється в одному суттєвому пункті, а саме: «брехливість — форма поведінки, яка спрямована на введення інших в оману заради досягнення

особистої мети». В цьому визначенні, на наш погляд, є один суттєвий методологічний недолік — воно було б коректним щодо поняття «брехня», а не «брехливість», бо форма поведінки — це акцент на зовнішньому, а не внутрішньо особистісному;

— філософський словник дає визначення поняттю «брехливість» через моральну сферу особистості: «брехливість — це негативна моральна риса, яка виражається в навмисному викривленні людиною уявлень про дійсність заради досягнення корисливої мети». На нашу думку, таке визначення, хоча і не є суто психологічним, дає більш точне уявлення про це поняття. Спільною рисою цих визначень є відсутність версій щодо походження цього феномену і механізмів його формування та розвитку. Для корекційної роботи це має першочергове значення.

На нашу думку, досить самобутнім є визначення брехливості у Н. О. Бердяєва: брехливість — результат засвоєння соціальних норм тієї суспільної групи, до якої входить людина. Акцент в цьому визначенні робиться на ролі соціальних груп, які слугують контекстом для формування особистості. Подібна ідея теж має недоліки, зокрема, виникає питання про тотальність такого впливу. Адже не всі члени навіть малих соціальних груп однаково засвоюють подібні принципи і використовують їх в поведінці. І ми знову повертаємося за традиціями необіхевіоризму Е. Толмена до фактору «Х», який базується на внутрішніх особливостях самої особистості.

В світлі цього надцікавою постає проблема чинників, і першу чергу внутрішньо особистісних, які впливають на формування схильності до брехні. Це питання можна розглядати в декількох площинах.

По-перше, вродженість-набутість. Методологічно важливо, особливо для корекційної роботи, однозначно відповісти на це питання. У випадку з домінуванням вродженого компоненту профілактична робота зводиться до мінімуму, і основним завданням психолога буде стримування подальшого розвитку цієї особливості в межах діапазону варіативності, а також діагностичний відбір, наприклад, при перевірці професійної придатності.

Т. О. Смирничинська вважає, що схильність до брехні закріплюється в дитинстві через неправильні форми виховання, які викликають надмірний страх покарання, з часом така форма поведінки закріплюється і використовується вже дорослою людиною як норма. Б. де Пауло наполягає, що брехня — звичайне явище в комунікації. Жодна звичайна людина не може її уникнути і використовує досить часто — в середньому в 34 % від кількості актів комунікації. З огляду на це постає питання, за межею якого відсотка частота використання брехні стає патологічною і потребує корекції. А можливо, цей показник повинен бути в більшій мірі не кількісним, а якісним, тобто враховувати в першу чергу мотиви і ситуацію.

На думку В. В. Знакова, в слов'янській культурній традиції є феномен «моральної брехні», коли людина має на меті гарні наміри, кажучи неправду, дбає про краще для іншого, а не для себе. Автор вважає, що цей вид брехні використовують люди, що за класифікацією Л. Кольберга досягли найвищого щабля морального розвитку. Виникає лише один складний момент, якими методами психодіагностики можливо дослідити у брехун

його справжні наміри. Але брехня має властивість «духовної отрути», бо комфорт, який вона створює, в результатах спілкування може закріпити схильність використовувати її частіше за необхідне. І як наслідок, призвести до моральної деградації.

Є. В. Душина, виділяючи сфери прояву брехні, торкається ще одного важливого чинника розвитку брехливості — професійної деформації. В ході частого використання брехні з'являється професійна «звичка», яка змінює рівень нетерпимості до брехні навіть у спочатку досить високоморальної людини.

Б. С. Шалютін вважає брехливість не завжди поганою рисою. Це може виражатися в творчості і бути досить конструктивним явищем, яке не тільки не потребує корекції, а, навпаки, потрібно коригувати розвиток особистості так, щоб ця схильність розвивалася краще. Брехня — це внутрішня необхідність суб'єкта, отже, вона має вроджений характер. Як наслідок, люди відрізняються рівнем вираженості цієї схильності. Її глобальне адаптивне значення — самозахист культури на всіх рівнях від зовнішньої агресії. Занадто довірлива і правдива людина має менше шансів на виживання в звичайному світі, вона буде комфортно почувати себе лише в оточенні таких же «правдолюбців», але існування такої соціальної групи — утопія. Тому потрібно ставитися до брехні як до невід'ємної складової соціального життя.

Спираючись на теоретичний аналіз досліджень брехні як психологічного феномену, ми виділили *мету статті*, яка полягає у визначенні ролі мотивації у схильності до брехні та ставленні до неї в гендерному аспекті.

Об'єктом дослідження є брехливість як психологічний феномен.

Предметом гендерні особливості мотиваційної складової брехливості.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що жінки та чоловіки мають різні мотиви використання брехні у повсякденному спілкуванні. Уточнимо, що нас цікавило саме повсякденне спілкування, а не ситуації, які змушують людину говорити неправду (наприклад, в ситуації допиту при скоєнні правопорушень чи іншого оцінювання, яке суттєво загрожує репутації людини). На нашу думку, використання брехні у звичайному спілкуванні, яке не становить загрози для іміджу та самооцінки особистості, приносить певне задоволення суб'єкту та таким чином підтримує потребу зробити це знову в майбутньому. З якихось причин цей вид задоволення перевищує за інтенсивністю більшість інших, тому людина прагне повторити свої дії знову і знову, нехтуючи нормами моралі та страхом втрати репутації у випадку викриття.

Вибірку нашого дослідження склали чоловіки (20 осіб) та жінки (28 осіб) молодого віку від 20 до 30 років, переважно з вищою освітою, без явних проблем у поведінці, які мають роботу та досить успішні в особистому житті. Благополучні в соціальному плані досліджувані обиралися спеціально для того, щоб виключити екстремальні ситуації, які можуть змусити людину говорити неправду, навіть коли вона не схильна до цього у повсякденному житті. Також вибірки були зрівняні за критеріями інтелектуального розвитку, соціального статусу та наявності негативних життєвих подій. Для формування груп застосовувався спосіб парного дизайну.

Для експериментального дослідження застосовувалися наступні методи і методики:

1. Методика моральних дилем Л. Кольберга. Складається з 8 ситуацій, які досліджувані мають прокоментувати. Оцінка дій персонажів вказує на рівень морального розвитку особистості. В нашому випадку з її допомогою вивчалися мотиватори вибору в складній життєвій ситуації у чоловіків і жінок і ставлення до необхідності сказати неправду. Методика ефективна тим, що задіює несвідому оцінку людиною необхідності брехні, тому не запускає механізм соціальної бажаності у відповідях.

2. Методика оцінки домінуючих потреб і мотивів А. Маслоу. Використовувалась нами для відсіву досліджуваних. З її допомогою ми вилучили з вибірки осіб, які мають гіпертрофовані базові потреби — матеріальні та потреби безпеки, тому що вони не дають змоги в повній мірі проявитися потребам більш високого порядку і свідчать про те, що людина перебуває в кризовій ситуації, що суперечить нашим критерієм добору досліджуваних.

3. Спеціально розроблена анкета, яка виявляє як асоціативну складову ставлення до брехні, так і свідому оцінку використання брехні у повсякденному спілкуванні. Вона включає в себе такі діагностичні показники:

– асоціації, які пов'язані у досліджуваних з ситуацією обману. Цей показник демонструє, наскільки органічно людина сприймає необхідність сказати неправду;

– витоки схильності до брехні — сприйняття її як вродженої чи набутої під впливом виховання особистісної риси;

– значення, яке надається схильності до брехливості в оцінці особистості, — виявляється в питанні про те, чи змінюється ставлення до людини, коли її спіймали на брехні;

– і найголовніший аспект, власне, стосується мотивів використання брехні. Для мінімізації спротиву та включення захисних механізмів у питанні звертаються не до першої особи («Які Ви маєте причини сказати неправду»), а використовувалося безособове формулювання («Які головні причини спонукають людей говорити неправду»). Така постановка запитання ефективно виявляє особистісні причини брехні кожного досліджуваного завдяки механізмам каузальної атрибуції та проєкції своїх мотивів на поведінку інших.

Статистична обробка опитувальних методик здійснювалася за допомогою кутового перетворення Фішера.

Результати дослідження. На першому етапі нашого дослідження ми опрацювали загальні характеристики досліджуваних, які стосуються їх схильності до брехні. Такими характеристиками ми вважаємо моральну складову особистості, яка забезпечує прийняття рішення про використання брехні в кожній конкретній ситуації спілкування. Для цього ми використовували діагностику так званих моральних мотивів, які можна виявити за допомогою використання спеціальної інструкції у Австралійському тесті на визначення особливостей моральної свідомості особистості. Ідея вивчення моральних мотивів полягає в тому, що люди говорять неправду у типових для них ситуаціях, які носять суто індивідуальний характер.

В результаті діагностики нами були виділені такі моральні мотиви, які спонукають людину використовувати неправду:

– мотив самовдоволення — особа використовує брехню в ситуаціях, де є загроза її престижу, де є ризик заплямувати репутацію або є можливість покращити думку про себе у високопоставлених осіб. Такими мотивами зазвичай керуються люди-кар’єристи, амбіційні та схильні до підкорення авторитетам;

– романтичні мотиви — використання брехні з «добрими намірами», щоб покращити стан іншої людини, створити ілюзію, що все добре;

– приховування — брехня використовується для приховування поганого вчинку, помилки, але, на відміну від мотиву самовдоволення, їм просто неприємне загальне осудження;

– конформний мотив — люди цього типу говорять неправду, коли в їх групі так робить більшість, ця поведінка характерна дітям, але у дорослих свідчить про інфантильність і несамостійність мислення;

– страх — брехня приховує погані вчинки через страх покарання, як правило, існує ризик натуральної втрати (наприклад, штраф) або більш суттєве покарання (кримінальні відповідальність), а не просто соціальний осуд;

– недооцінка брехні — особи цього типу не вважають брехню чимось осудним, тому використовують її часто для досягнення найрізноманітніших цілей і без особливого сорому;

– консервативний мотив — використовують брехню у дуже рідкісних випадках, коли вважають, що інакше не можна, при цьому почувають себе дуже погано, тому що вважають це аморальним. Такий тип дуже рідко зустрічається.

Нижче приведені гендерні відмінності в представленості кожного типу мотиву у нашій вибірці.

Таблиця

Результати аналізу вираженості моральних мотивів у чоловіків і жінок

№	вид морального мотиву	чоловіки (%)	жінки (%)
1	мотив самовдоволення	43	7,7
2	романтичний мотив	14	7,7
3	мотив приховування	14	30,8
4	конформний мотив	14	15,5
5	мотив страху	14	7,7
6	мотив недооцінки	0	23
7	консервативний мотив	0	5

Як бачимо з таблиці, достовірні відмінності за гендерної ознакою спостерігаються за мотивом самовдоволення. Його рівень вищий у чоловіків, тобто вони більше переймаються тим, щоб їх престиж та соціальний статус не постраждали. Для його збереження вони і використовують брехню. Також у чоловіків більше за жінок представлені романтичні мотиви (брехня як засіб прикрасити свої особливості, похизуватися). У жінок, навпаки, домінують тенденції до збереження емоційного комфорту і гарних

відносин з людьми. Брехня забезпечує їм емоційний комфорт і стабільну позитивну комунікацію з оточуючими. Формами брехні в цьому випадку буде не приховування, а, наприклад, комплімент. Також у жінок наявні мотиви, які зовсім не представлені у чоловіків — це недооцінка брехні та консервативне, надто моральне ставлення до неї. Загалом, у вибірці жінок спостерігаються більш радикальні оцінки і способи використання брехні — від цинічного її використання до повного заперечення з моральних міркувань. Слід додати, що описана методика вивчає несвідомі мотиви, які не підпадають під дію захисних механізмів та не викривлюються у прийнятті особистістю. Щодо свідомих мотивів, які ми вивчали за допомогою опитувальних методів, то їх представленість свідчить про вплив на них соціальних стереотипів. Суспільство окреслює допустимі мотиви брехні, тому ми не знайшли статистично значущих відмінностей між вибірками. Незалежно від статі основні усвідомлені мотиви брехні такі: на першій позиції — вигода (70 % у чоловіків та 50 % у жінок), на другій позиції мотив страху, і лише на третій є деякі розбіжності. У чоловіків представлений мотив заздорості, а у жінок — прагнення здаватися кращою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, висунута нами гіпотеза підтвердилася частково, на рівні усвідомлених мотивів гендерні відмінності майже не проявляються, а от на рівні неусвідомлених мотивів у чоловіків спостерігається тенденція використання брехні для підвищення свого статусу, а у жінок — до збереження емоційного комфорту у відносинах. Перспективним в подальшому буде дослідження вікових особливостей мотивів брехні, а також вивчення найбільш глибокого механізму їх формування та реалізації в подальшому житті.

Список використаних джерел і літератури

1. Дубровский Д. И. Обман. Философско-психологический анализ / Д. И. Дубровский. — М.: Канон, 2010. — 336 с.
2. Знаков В. В. Макиавеллизм и феномен вранья / В. В. Знаков // Вопросы психологии. — 1999. — № 6. — С. 59–70.
3. Фрай О. Детекция лжи и обмана / О. Фрай. — М.: Олма-Пресс, 2005. — 314 с.
4. Экман П. Психология лжи / П. Экман. — СПб.: Питер, 1999. — 272 с.

References

1. Dubrovskij D. I. Obman. Filosofsko-psihologicheskij analiz (The deceit. The philosophical and psychological analysis). Moscow, Canon, 2010, 336 p.
2. Znakov V. V. Voprosy psihologi, 1999. no. 6, pp. 59–70.
3. Frij O. Detekcija lzhi i obmana (Detecting Lies and Deceit). Moscow, Olma-Press, 2005, 314 p.
4. Jekman P. Psihologija lzhi (Telling lies). St. Petersburg, Piter, 1999, 272 p.

Васюк Е. Н.

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии
Донецкого национального университета

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИОННОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЛЖИ

Резюме

В статье рассматривается мотивационный аспект явления лжи. Дается исторический обзор трудов, которые посвящены исследованию его природы, а также рассматриваются гендерные отличия в мотивации использования лжи, которые могут провоцировать склонность к умышленному ее использованию в общении.

Ключевые слова: гендерные отличия, лживость, мотивация.

Vasuk K.

candidate of psychological sciences, lecture of department psychology
of the Donetsk national university.

GENDER FEATURES OF THE MOTIVATION COMPONENT OF LIE

Abstract

Object of this investigations are gender characteristics of the motives of the using lie by adults. The propose of our investigation was proved the existence of the differences in the motivation aspect of the lie. Basic methods are testing, observation, interrogatory. Conscious motives were analyzed by interrogatory and unconscious motives were analyzed by testing (moral aspects).

In the psychology it is important to learn motives of lie. These motives determine moral estimations act of lie. A lot of years scientists attempted to learn differences men and women in the using of lie. Most important question is about differences of the motives using of lie. We have detected and described two kind of the lie motives. They are conscious motives and unconscious motives. We have revealed important differences between these motives in men and women. Conscious motives are more sensitive to social stereotypes.

Data of researches have not proved to be distinctions of lie's motives. These conscious motives consist of mercenary motive and fear motive. All of men and women have this motives as general, but women have also third motive. It's aspiration to seem better, and men's third motive is envy.

Key words: gender features, a motivation, a lie.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2015

УДК 159.964.3:615.851

Великодна М. С.

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
e-mail: velykodna@kdpu.edu.ua
ORCID ID 0000–0001–6269–793

**ВПЛИВ ВАГІТНОСТІ ПСИХОЛОГА НА ПОДІЄВІСТЬ
ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ**

У роботі здійснено теоретичний аналіз та систематизацію вже відомих аспектів впливу вагітності психолога на подієвість психологічного консультування, а також доповнено його новим моментом, виявленим в ході практики авторки. Авторка обґрунтовує думку, що вагітність психолога фантазматично перетворює його фігуру в терапевтичних стосунках на парентальну, що має специфічний вплив на перенесення клієнта: якщо раніше сформоване ним парентальне перенесення інтенсифікується й запускає регресію, то непарентальне — вступає в конфлікт аж до руйнування терапевтичного альянсу. **Ключові слова:** вагітність психолога, механізми психологічного захисту, психолог, психологічне консультування, психоаналіз, психотерапія, лінгвістична психотерапія.

Постановка проблеми. За останні сто років жінка на посаді психолога, психотерапевта, аналітика із явища виняткового стала буденним, навіть типовим, очікуваним. На сьогодні, й не заручаючись статистичними даними, можна стверджувати, що українська психологічна практика завойована жінками. Питання, що криється за цим фактом, чим зумовлений чи що зумовлює, не є предметом цього дослідження і потребує радше культурно-історичної оцінки. Натомість на увагу заслуговує низка інших питань, породжених приходом жінки в психологічне консультування й психотерапію. До таких, поза сумнівом, належить і проблема впливу вагітності психолога на динаміку й феноменологію його практичної діяльності. Однак, попри очевидну природність і актуальність, вона досі не була висвітленою у вітчизняній фаховій літературі.

Потреба в забезпеченні ефективності консультування упродовж власної вагітності і зумовила зацікавленість авторки цієї статті обраною темою та надихнула на вивчення світового досвіду її дослідження. Доповнення отриманих теоретичних даних живою практикою психологічної допомоги в напрямі лінгвістичної психотерапії [3] у підсумку дало підстави для написання цієї роботи.

Мета статті — висвітлити результати теоретичного та практичного дослідження впливу вагітності психолога на подієвість психологічного консультування (на матеріалі консультаційного кейсу).

Результати дослідження. У зв'язку з новизною порушеної проблеми для української психології аналіз останніх публікацій охопив вивчення усіх

наявних робіт із теми [1–2; 4–20], починаючи з першої, написаної в 1969 році. Узагальнення й систематизація висновків, оприлюднених у них, дозволили визначити вже описаний вплив вагітності психолога на індивідуального й групового клієнта, на дорослого клієнта та на дитину, на подієвість консультування в цілому.

Оскільки розгляд вагітності психолога саме як події у консультуванні вперше зроблено аж у 2013 році в дисертації М. М. Neal [13], то виклад отриманих даних, на наш погляд, найдоцільніше здійснювати на основі розподілу, запропонованого у 2004 році J. Raphael-Leff [16]. Авторка слушно виділила такі три площини впливу вагітності психолога на консультування:

- 1) вплив вагітності аналітика на клієнта;
- 2) вплив вагітності на самого аналітика;
- 3) вплив клієнта на вагітного аналітика [16].

Розглянемо окреслені площини впливу детальніше. Стосовно впливу вагітності психолога на клієнта автори вказують на:

- три варіанти реакцій дітей на вагітність психотерапевта: 1) спроба розв'язати конфлікти власного дитинства у нинішніх стосунках з психотерапевтом; 2) низка захисних реакцій; 3) привнесення в терапію нового матеріалу та почуттів, що стимулює появу інсайтів та сприяє досягненню терапевтичних цілей (М. Paluszny та Е. Poznanski, 1971 [15], М. К. Бардишевська, 2007 та 2008 [1; 2]);

- зосередження дорослих клієнтів на темах сепарації і припинення консультацій (М. М. Underwood та Е. D. Underwood, 1976 [19]; Р. J. Kleinplatz, 1992 [11]);

- спрямування на пропрацювання нерозв'язаних дитячо-батьківських конфліктів (М. М. Underwood та Е. D. Underwood, 1976 [19]); актуалізацію доєдипального досвіду стосунків клієнта з матір'ю, що стимулює продукування раннього матеріалу діади матір — дитя (В. Gavin, 1994 [8]); поглиблення регресії (М. Robbins, 1997 [17]); програвання раннього досвіду сепарації, індивідуації та зближення клієнта (М. М. Neal, 2013 [14]);

- зміщення інтересу клієнта до теми сексуальності психолога (М. М. Underwood та Е. D. Underwood, 1976 [19], Е. Н. МакКаму, 1984 [13], J. Raphael-Leff, 2004 [16], М. М. Neal, 2013 [14]);

- три основні напрями реакцій дорослих клієнтів: 1) паніка та страх бути покинутим; 2) гнів; 3) фантазії про те, що дитина отримуватиме любов за рахунок клієнта (Е. Н. МакКаму, 1984 [13]);

- підвищення інтенсивності перенесення та опору клієнта, що може справити як сприятливий, так і руйнівний вплив на хід аналізу, залежно від особливостей клієнта, фази аналізу, контрперенесення та майстерності самого аналітика (С. R. Bassen, 1988 [4], S. Gottlieb, 1989 [10], М. Robbins, 1997 [17], М. К. Бардишевська, 2007 та 2008 [1; 2], М. М. Neal, 2013 [14]);

- тенденцію клієнта до ідентифікації з дитиною психолога як захист від сепарації від матері, яку він символізує (S. Gottlieb, 1989 [10]);

- тотожність впливу вагітності психолога на індивідуального й групового клієнта [10];

• загрозу для клієнта повторно пережити травму втраченої матері (D. Cullington-Roberts, 2004 [7]).

Якщо говорити про вплив вагітності *на самого психолога*, то його, окрім загальножіночого специфічного фізіологічного стану нездужання, в консультуванні виражено у:

◆ появі нових сприятливих можливостей для реалізації клієнтського запиту, а також для інтелектуального й емоційного розвитку та інтеграції психолога (M. M. Underwood, E. D. Underwood, 1976 [19]; E. H. McKay, 1984 [13], P. J. Kleinplatz, 1992 [11], M. M. Neal, 2013 [14]);

◆ схильності психолога приглушувати радість від вагітності (O. E. Baum і C. Herring, 1975 [5]);

◆ переживанні конфлікту з професійною ідентичністю, якщо вагітність припадає на період навчання (O. E. Baum і C. Herring, 1975 [5]; L. A. Uyehara, S. Austrian, L. G. Upton, R. H. Warner та R. A. Williamson, 1995 [20]);

◆ тому, що його вагітність стає основним тригером («спусковим гачком») перенесення та контрперенесення, через що він має певні привілеї у розумінні різних рівнів консультативної комунікації (C. Clementel-Jones, 1985 [6]);

◆ переживанні вторгнення третього (дитини, фантазій чи тривоги про неї) в консультативний процес (M. Goldberger, R. Gillman, N. Levinson, M. Notman, B. Seelig та R. Shaw, 2003 [9], J. Raphael-Leff, 2004 [16]);

◆ загостренні інтуїції, стурбованості таємницею дітонародження, типовими жіночими тривогами формування, утримування, збереження, трансформації та поділу (J. Raphael-Leff, 2004 [16]).

Разом з тим вплив *клієнта на вагітного психолога* полягає у:

• розвитку контрперенесення за типом первинної материнської стурбованості щодо клієнта (S. Gottlieb, 1989 [10]);

• переживанні провини перед клієнтом за вимушену сепарацію та викликані цим почуття (L. A. Uyehara, S. Austrian, L. G. Upton, R. H. Warner та R. A. Williamson, 1995 [20], M. Goldberger, R. Gillman, N. Levinson, M. Notman, B. Seelig та R. Shaw, 2003 [9]);

• зміні тактики захисту від проєкцій клієнта, зосередженні механізмів психологічного захисту на пригніченні агресії (до дитини, до себе, зрештою — до клієнта) та власної сексуальності й, відповідно, можливості еротичного перенесення (M. Goldberger, R. Gillman, N. Levinson, M. Notman, B. Seelig та R. Shaw, 2003 [9], J. Raphael-Leff, 2004 [16]);

• схильності до зайвої обережності, яка може стати на заваді аналітичному дослідженню особистості (J. Raphael-Leff, 2004 [16]).

Попри таку багатоманітність впливів на подієвість консультування, не слід думати, що вони позбавляють вагітного психолога професійності. M. Goldberger, R. Gillman, N. Levinson, M. Notman, B. Seelig та R. Shaw переконані, що встановлені зміни в динаміці й феноменології консультування не говорять про професійну непридатність аналітика на час вагітності, і називають таку позицію прикритим міфом [9].

Однак, зважаючи на відзначені зміни в динаміці та феноменології консультування, більшість дослідників висловлює певні *рекомендації* вагітно-

му психологу. Так, М. М. Underwood та Е. D. Underwood ще в 1976 році [19] підкреслили, що вагітна жінка-психотерапевт сама має бути готова до вищеописаних реакцій клієнта і до того, що вагітність позбавляє її професійної анонімності. С. Clementel-Jones у 1985 році [6] теж наголосила на значенні для психотерапевта відстежування, як її власний емоційний та фізичний стан позначається на асоціаціях клієнта у консультуванні, але не робити на цьому головного акценту в інтерпретаціях. У цілому М. Robbins виділила три основні завдання психотерапевта, які допоможуть клієнту впоратися з його почуттями та підготують його до подальшої «розлуки з матір'ю»:

1) спільне з клієнтом визначення та прояснення його почуттів, пов'язаних з вагітністю психотерапевта та наближенням декрету;

2) залучення ресурсів клієнта до пошуку стратегій, які допоможуть йому впоратися з цими почуттями;

3) керування власним контрперенесенням, викликаним підвищеною потребою клієнту та його садистичними імпульсами [17].

У вже згадуваній дисертації 2013 року на тему «Вагітна зі смислом: вагітність психотерапевта та динаміка стосунків довкола неминучого розкриття» [14] М. М. Neal найбільшого значення надає необхідності пропрацювання в консультуванні неминуче розкритої інформації про психотерапевта, завдяки чому виникають спільні теми з клієнтом, активуються процеси перенесення і контрперенесення, програється ранній досвід сепарації, індивідуації та зближення.

Найбільш однотайно автори рекомендують вагітному психологу дотримуватися правил вчасного сповіщення клієнта про свою вагітність, забезпечити собі супровід супервізора, а також здійснити компетентну передачу клієнтів іншому фахівцю перед власною до- та післяпологовою відпусткою.

Так, на великому значенні вчасного й доцільного *сповіщення клієнта про вагітність психолога* наголошували R. Lax [12], С. Clementel-Jones [6], L. A. Uyehara, S. Austrian, L. G. Upton, R. H. Warner та R. A. Williamson [20]. Вже у роботі R. Lax 1969 року гостро прокоментовані наївні спроби деяких аналітиків приховати вагітність від клієнта мовчанням та вільним кроєм одягу [12]. У підсумку клієнти змушені були регресувати в діаді «матір — дитя» з психологом настільки, щоб дійсно «не помічати» його вагітності (насправді ж — лише мовчати про неї). Тож на противагу цьому, як вважає С. Clementel-Jones, психотерапевт має надати клієнту чітку правдиву інформацію про свою вагітність, не приурочуючи її до згадок про дітей в асоціативному матеріалі клієнта [6]. L. A. Uyehara, S. Austrian, L. G. Upton, R. H. Warner та R. A. Williamson [20] теж наголошують на необхідності аналітику повідомити клієнта про свою вагітність, але підкреслюють, що це має відбутися у слушний час (з огляду на стан і бажання самого аналітика та на особистість і тривалість аналізу клієнта, проте не пізніше, ніж за 3 місяці до переривання консультацій), а не чекати, що він сам здогадається чи помітить. Автори переконані, що в протилежному разі клієнт може почуватися глибоко зрадженим, що зруйнує терапевтичний альянс.

У 1975 році О. Е. Baum і С. Herring [5] вперше підкреслили значення *супервізії* консультативної практики жінки-психолога упродовж її вагітності. Ця думка отримала підтвердження у подальших роботах та на сьогодні стала традиційною. Скажімо, L. A. Uyehara, S. Austrian, L. G. Upton, R. H. Warner та R. A. Williamson дають рекомендацію супервізорам вагітних психоаналітиків уважно досліджувати у консультаційних кейсах перенесення і контрперенесення і на саму вагітність, і на повідомлення про неї клієнту, а також приділяти час пропрацюванню почуття провини аналітика перед клієнтом за свою вагітність [20]. M. Goldberger, R. Gillman, N. Levinson, M. Notman, B. Seelig та R. Shaw, наголошуючи на важливості проходження супервізії під час вагітності, відзначають, що аналітику в цей період легше ділитися почуттями та фантазіями саме з жінкою-супервізором, хоча в останньої у зв'язку з цим є загроза ідентифікуватися з аналізованою [9]. Але все ж найбільш типовими темами супервізій, за даними цих дослідників, залишаються вторгнення третього (дитини, фантазій чи тривоги про неї) в аналіз та почуття провини перед клієнтом за переривання запланованого консультативного процесу.

У роботі Е. Н. МакКаму 1984 року підкреслено значущість до- та післяпологової *відпустки психолога* і обґрунтовано думку, що природний розвиток конфлікту в терапевтичних стосунках з клієнтом (чи в кар'єрно-сімейній сфері в цілому) через її наближення має суттєвий потенціал нового продуктивного досвіду для обох сторін [13]. Але, у зв'язку з відпусткою, на думку А. F. Stockman та А. Green-Emrich [18], вагітність психотерапевта передбачає дотримання чітких терапевтичних меж, проведення *спільних сесій* з новим майбутнім психотерапевтом свого клієнта та врахування діагностичних даних останнього, що в цілому допоможе збереженню терапевтичного контракту.

Як бачимо, усі наведені автори відзначають неминучий вплив вагітності психолога як протяжної події на хід та результат консультування, а запропоновані рекомендації лише скеровують його, а не намагаються нівелювати. У цілому практика авторки цієї статті підтверджує правомірність визначеного впливу та відповідних рекомендацій психологів і психотерапевтів різних напрямів. Втім, попри детальну розробленість різних аспектів цього впливу, нами на практиці роботи з одним із клієнтів було виявлено й кілька раніше не висвітлених моментів. Проілюструємо їх описом консультаційного кейсу.

Кейс. Клієнтка К., 32 роки, на момент вагітності психолога (точніше — на час, коли психологу стало відомо про вагітність) проходила консультування впродовж двох місяців, 1 раз на тиждень, по 50 хв. Попри традиційне укладання терапевтичного контракту на першій зустрічі з чітко обговореним сетингом і методом роботи, К. на кожній наступній сесії змінювала запит, відмовлялась повертатися до теми минулої консультації, переконувала, що її тепер цікавить інше питання, сама пропонувала методи, про які дізналась в Інтернеті, щоразу питала «що мені робити?», систематично порушувала сетинг. До прикладу, оскільки початковий стан К. було розцінено як кризовий, їй було запропоновано отримувати консультації тричі

на тиждень і, відповідно, розраховано дещо нижчу вартість, посильну для клієнтки. Втім К. стабільно пропускала дві з них, а на третю з'являлась у такому пригніченому стані та починала так швидко («з порога») продукувати аналітичний матеріал, що не давала простору для конфронтаційної розмови про дотримання чи зміну контракту. Тож на цьому етапі психологом було прийняте рішення дотримуватись усталеного аналітичного невтручання і вільно розподіленої уваги: цілісно дослідити симптоматику К., якою вона постає в її мовленні й поведінці. Лише згодом стало зрозуміло, що цей етап, внаслідок зачаття психологом дитини, не виправдано затягся. Тобто вже у перший місяць вагітності в консультуванні знайшли свій прояв зайва обережність, про яку йдеться в статті J. Raphael-Leff [16], та відзначене S. Gottlieb [10] контрперенесення по типу материнського ставлення (психологу було шкода клієнтку, конфронтація відкладалась, невдоволеність замовчувалась, вибрики терпілися), нетипові для цього психолога в цілому. Коли вагітність стала відомою психологу, відбулася перша супервізія цього кейсу, яка викрила вказані особливості контрперенесення і посприяла подальшому встановленню терапевтичного альянсу з К. Клієнтці про вагітність все ще не повідомлялося. Поведінка К. на сесіях з цього моменту істотно не змінилась, але психолог тепер відкрито заохочував клієнтку інтерпретувати її та міг вдаватися до конфронтації, де це було потрібно. Поступово в ході сесій реконструювалась особиста історія К., фрагментована болісними витісненими подіями. Найбільш інформативним було перенесення К.: вона відігравала у стосунках з психологом свою непослідовну матір, холодну і люблячу, садистичну і віктимну водночас. Недаремно К. обрала собі психологом молодшу за себе жінку, але такого ж типуажу: з таким самим відтінком шкіри, кольором волосся, зачіскою, але з більш юною, «дівочою» статуєю, — таку собі «донечку». Окрім «донечки», тобто самої К., психолог частково репрезентувала також і її молодшу сестру, до якої, схоже, матір ставилася трохи краще, ніж до К., тож клієнтка виправляла цю несправедливість на сесіях. При такому типі перенесення психолог має виступити для клієнта вдалим селф-об'єктом, тобто, в описаному випадку, «донечка» має опановувати «матір» (чого К. у реальному житті не вміє), захищати себе від її нападів, але залишатися при цьому «хорошою, любимою», що дасть змогу К. посилити автономію Его завдяки ідентифікації з психологом і розширить її поведінковий репертуар у дочірньо-материнських стосунках. Певний час, що теж типово для вагітного психолога [16], поза увагою залишався гомоеротичний характер описаного перенесення, який у стосунках К. з матір'ю виявлявся в садистичному пригніченні останньою сексуальності доньки. В цілому, відкриття того, як побудоване перенесення К., дозволило більш вільно жонглювати темами, які виступали радше знаряддям клієнтки травмувати «доньку» в особі психолога чи робити її винною. Робота ж психолога як хорошого селф-об'єкта полягала в тому, щоб залишатися неушкодженою, цілісною, розподіляти відповідальність, а часом і просто погоджуватися з провинною за щось, бути відкритою у своїх почуттях, зберігаючи при цьому приязне ставлення до К. Зважаючи на стан К. та на етап аналізу, саме перенесення їй ще не інтерпретувалося.

Терапевтична динаміка почала виявлятися у дотриманні сетингу, більшій спокійності К., реалізації клієнткою потреби бути привабливою, модною (на перших сесіях вона виглядала неохайно, знічено). Остаточне прийняття психологом факту своєї вагітності та зниження тривоги щодо цього створило можливість повідомлення К. про неї, підставою для чого стало також висловлене побоювання самої клієнтки, чи не буде в консультуванні перерви під час літньої відпустки. К. отримала відповідь, що їй буде надано повний обсяг консультацій влітку, оскільки психолог зараз очікує на дитину, тож братиме відпустку аж взимку, перед самими пологами, щоб встигнути приділити в достаток уваги своїм теперішнім клієнтам. Здавалося, що більше половини сказаного К. прослухала, мовчки зосередивши погляд на животі психолога, потім почала його вітати, неприродно посміхаючись, питати про строк вагітності, радити вітаміни певної марки, переконувати, що вона дуже рада такій новині. Насправді ж, що підтвердилося згодом, її перенесення було зруйноване цією звісткою. Щойно непокоївшись через можливу паузу в літніх консультаціях, К. втратила головний мотив отримання психологічної допомоги і більше не приходила: психолог з «донецьки» трансформувався для неї у «матір», перебувати з якою для неї було нестерпним.

Цей прикрий випадок не лише ілюструє типові пастки консультування під час вагітності, але й суттєво уточнює один із найбільш беззаперечних впливів вагітності психолога на його подієвість — інтенсифікацію перенесення клієнта. Ми припускаємо, що ця інтенсифікація (в т. ч. у формі поглиблення регресії) має місце тоді, коли ситуація очікуваного материнства психолога збігається з попередньо сформованим перенесенням клієнта на нього материнської чи іншої парентальної фігури. У випадку ж, коли перенесення не є парентальним, нав'язлива парентальність вагітності психолога вступає з ним у конфлікт. У такому разі, ймовірно, найвдалішим було би дотримання іншої тактики повідомлення клієнту про вагітність: або після пропрацювання з клієнтом теми його перенесення, або в купі з обговоренням можливої зміни психолога на цьому етапі чи у подальшому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, окрім викладених узагальнених даних про вплив вагітності психолога на подієвість психологічного консультування, висвітлених у фаховій літературі, ми можемо додати певні уточнення:

1. Вплив вагітності психолога як події на хід консультування відбувається навіть у час, коли про неї не відомо ні клієнту (про що зазначали й інші автори), ні самому психологу (що виявлено в нашій консультативній практиці).

2. Вагітність психолога фантазматично перетворює його фігуру в терапевтичних стосунках на парентальну, що не лише визначає материнський характер контрперенесення, але й має специфічний вплив на перенесення клієнта: раніше сформоване ним парентальне перенесення інтенсифікується й запускає регресію (в чому дослідники є одностайними), а непарентальне — вступає в конфлікт аж до повного руйнування (як було показано нами на матеріалі кейсу).

3. Час та форма повідомлення клієнту про вагітність психолога, отже, має ґрунтуватись і на характері сформованого в нього перенесення.

Список використаних джерел і літератури

1. Бардышевская М. К. Влияние беременности психотерапевта на аффективную динамику в диаде «мать — ребенок» / М. К. Бардышевская // Консультативная психология и психотерапия. — 2008. — № 1. — Режим доступа: <http://psyjournals.ru/mpj/2008/n1/Bardishevskaya.shtml>
2. Бардышевская М. К. Влияние беременности психотерапевта на динамику эмоциональных состояний матери и ребенка с аффективными расстройствами // Консультативная психология и психотерапия. — 2007. — № 4. — Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=11916880>
3. Калина Н. Ф. Лингвистическая психотерапия : монография / Н. Ф. Калина. — Симферополь: Ваклер, 1999. — 282 с.
4. Bassen C. R. The impact of the analyst's pregnancy on the course of analysis / C. R. Bassen // *Psychoanalytic Inquiry*. — 1988. — № 8(2). — P. 280–298.
5. Baum O. E. The pregnant psychotherapist in training: Some preliminary findings and impressions / O. E. Baum, C. Herring // *The American journal of psychiatry*. — Apr, 1975. — Vol. 132(4). — P. 419–422.
6. Clementel-Jones C. The Pregnant Psychotherapist's Experience: Colleagues' and Patients' Reactions to the Author's First Pregnancy / C. Clementel-Jones // *British Journal of Psychotherapy*. — 1985. — № 2(2). — P. 79–94.
7. Cullington-Roberts D. The psychotherapist's miscarriage and pregnancy as an obstacle to containment / D. Cullington-Roberts // *Psychoanalytic Psychotherapy*. — 2004. — № 18(1). — P. 99–110.
8. Gavin B. Transference and Countertransference in the Group's Response to the Therapist's Pregnancy / B. Gavin // *Group analysis*. — 1994. — № 27(1). — P. 63–74.
9. Goldberger M. On supervising the pregnant psychoanalytic candidate / M. Goldberger, R. Gillman, N. Levinson, M. Notman, B. Seelig, R. Shaw // *The Psychoanalytic quarterly*. — 2003. — № 72(2). — P. 439–463.
10. Gottlieb S. The pregnant psychotherapist: A potent transference stimulus / S. Gottlieb // *British Journal of Psychotherapy*. — 1989. — № 5(3). — P. 287–299.
11. Kleinplatz P. J. The pregnant clinical psychologist: Issues, impressions and observations / P. J. Kleinplatz // *Women & therapy*. — 1992. — № 12(1–2). — P. 21–37.
12. Lax R. Some considerations about transference and countertransference manifestations evoked by the analyst's pregnancy / R. Lax // *Int. J. Psychoanal.* — 1969. — № 50. — P. 363–372.
13. McKamy E. H. Impact of a psychotherapist's pregnancy on herself and her patients / E. H. McKamy // *Birth Psychology Bulletin*. — 1984. — Vol 5(1). — P. 9–22.
14. Neal M. M. Pregnant with Meaning: Psychotherapist Pregnancy and Relational Dynamics Surrounding Inevitable Disclosure / M. M. Neal. — Alliant International University. — 2013. — 187 p.
15. Paluszny M. Reactions of patients during pregnancy of the psychotherapist / M. Paluszny, E. Poznanski // *Child psychiatry and human development*. — 1971. — № 1(4). — P. 266–274.
16. Raphael-Leff J. Unconscious transmissions between patient and pregnant analyst / J. Raphael-Leff // *Studies in Gender and Sexuality*. — 2004. — № 5(3). — P. 317–330.
17. Robbins M. The Impact of Pregnancy on the Psychotherapeutic Process / M. Robbins // *Therapeutic Presence: Bridging Expression and Form*. — 1997. — P. 142–152.
18. Stockman A. F. Impact of therapist pregnancy on the process of counseling and psychotherapy / A. F. Stockman, A. Green-Emrich // *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. — 1994. — № 31(3). — P. 456–462.
19. Underwood M. M. Clinical observations of a pregnant therapist / M. M. Underwood, E. D. Underwood // *Social Work*. — 1976. — № 21(6). — P. 512–514.
20. Uyehara L. A. Telling about the analyst's pregnancy / L. A. Uyehara, S. Austrian, L. G. Upton, R. H. Warner, R. A. Williamson // *Journal of the American Psychoanalytic Association*. — 1995. — № 43(1). — P. 113–135.

References

1. Bardyshevskaja M. K. Vlijanie beremennosti psihoterapevta na affektivnuju dinamiku v diade «mat' — rebenok» / M. K. Bardyshevskaja // Konsul'tativnaja psihologija i psihoterapija. — 2008. — № 1. — <http://psyjournals.ru/mpj/2008/n1/Bardishevskaya.shtml>
2. Bardyshevskaja M. K. Vlijanie beremennosti psihoterapevta na dinamiku jemocional'nyh sostojanij materi i rebenka s affektivnymi rasstrojstvami / M. K. Bardyshevskaja // Konsul'tativnaja psihologija i psihoterapija. — 2007. — № 4. <http://elibrary.ru/item.asp?id=11916880>
3. Kalina N. F. Lingvisticheskaja psihoterapija : monografija / N. F. Kalina. — Simferopol': Vakler, 1999. — 282 s.
4. Bassen C. R. The impact of the analyst's pregnancy on the course of analysis / C. R. Bassen // *Psychoanalytic Inquiry*. — 1988. — № 8(2). — P. 280-298.
5. Baum O. E. The pregnant psychotherapist in training: Some preliminary findings and impressions / O. E. Baum, C. Herring // *The American journal of psychiatry*. — Apr, 1975. — Vol. 132(4). — P. 419-422.
6. Clementel-Jones C. The Pregnant Psychotherapist's Experience: Colleagues' and Patients' Reactions to the Author's First Pregnancy / C. Clementel-Jones // *British Journal of Psychotherapy*. — 1985. — № 2(2). — P. 79-94.
7. Cullington-Roberts D. The psychotherapist's miscarriage and pregnancy as an obstacle to containment / D. Cullington-Roberts // *Psychoanalytic Psychotherapy*. — 2004. — № 18(1). — P. 99-110.
8. Gavin B. Transference and Countertransference in the Group's Response to the Therapist's Pregnancy / B. Gavin // *Group analysis*. — 1994. — № 27(1). — P. 63-74.
9. Goldberger M. On supervising the pregnant psychoanalytic candidate. / M. Goldberger, R. Gillman, N. Levinson, M. Notman, B. Seelig, R. Shaw // *The Psychoanalytic quarterly*. — 2003. — № 72(2). — P. 439-463.
10. Gottlieb S. The pregnant psychotherapist: A potent transference stimulus / S. Gottlieb // *British Journal of Psychotherapy*. — 1989. — № 5(3). — P. 287-299.
11. Kleinplatz P. J. The pregnant clinical psychologist: Issues, impressions and observations / P. J. Kleinplatz // *Women & therapy*. — 1992. — № 12(1-2). — P. 21-37.
12. Lax R. Some considerations about transference and countertransference manifestations evoked by the analyst's pregnancy. / R. Lax // *Int. J. Psychoanal.* — 1969. — № 50. — P. 363-372.
13. McKamy E. H. Impact of a psychotherapist's pregnancy on herself and her patients / E. H. McKamy // *Birth Psychology Bulletin*. — 1984. — Vol 5(1). — P. 9-22.
14. Neal M. M. Pregnant with Meaning: Psychotherapist Pregnancy and Relational Dynamics Surrounding Inevitable Disclosure / M. M. Neal; Alliant International University. — 2013. — 187 p.
15. Paluszny M. Reactions of patients during pregnancy of the psychotherapist / M. Paluszny, E. Poznanski // *Child psychiatry and human development*. — 1971. — № 1(4). — P. 266-274.
16. Raphael-Leff J. Unconscious transmissions between patient and pregnant analyst / J. Raphael-Leff // *Studies in Gender and Sexuality*. — 2004. — № 5(3). — P. 317-330.
17. Robbins M. The Impact of Pregnancy on the Psychotherapeutic Process / M. Robbins // *Therapeutic Presence: Bridging Expression and Form*. — 1997. — P. 142-152.
18. Stockman A. F. Impact of therapist pregnancy on the process of counseling and psychotherapy / A. F. Stockman, A. Green-Emrich // *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. — 1994. — № 31(3). — P. 456-462.
19. Underwood M. M. Clinical observations of a pregnant therapist / M. M. Underwood, E. D. Underwood // *Social Work*. — 1976. — № 21(6). — P. 512-514.
20. Uyehara L. A. Telling about the analyst's pregnancy / L. A. Uyehara, S. Austrian, L. G. Upton, R. H. Warner, R. A. Williamson // *Journal of the American Psychoanalytic Association*. — 1995. — № 43(1). — P. 113-135.

Великодная М. С.

кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры практической психологии Криворожского педагогического института ГВУЗ «Криворожский национальный университет»

ВЛИЯНИЕ БЕРЕМЕННОСТИ ПСИХОЛОГА НА СОБЫТИЙНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ

Резюме

В работе осуществлены теоретический анализ и систематизация уже известных аспектов влияния беременности психолога на событийность психологического консультирования, а также дополнение его новым моментом, выявленным в ходе практики автора. Автор обосновывает мнение, что беременность психолога фантазматически превращает его фигуру в терапевтических отношениях на парентальную, что имеет специфическое влияние на перенос клиента: если ранее сформированный им парентальный перенос интенсифицируется и запускает регрессию, то непарентальный — вступает в конфликт вплоть до разрушения терапевтического альянса.

Ключевые слова: беременность психолога, механизмы психологической защиты, психолог, психологическое консультирование, психоанализ, психотерапия, лингвистическая психотерапия.

Velykodna M. S.

PhD in Psychology, senior lecturer of Practical Psychology Department, Kryvyi Rih Pedagogical Institute of SHEI «Kryvyi Rih National University»

IMPACT OF PSYCHOLOGIST'S PREGNANCY ON THE EVENTFULNESS OF PSYCHOLOGICAL COUNSELING

Abstract

Because of the fact that the problem of psychologist's pregnancy is absolutely new for Ukrainian psychology, the author implements a broad goal — to highlight all results of previous theoretical and practical study of the impact of psychologist's pregnancy on eventfulness of counseling illustrating it with the client's Case during her own pregnancy. So, three main directions of this impact are systematized and described: on client, on psychologist and between client and psychologist. All requirements for effective counseling to pregnant psychologists are summarized. Described author's Case shows a new aspect of impact of psychologist's pregnancy: being an important event it fantasmatically transforms psychologist's figure in therapeutic relations into parental one. So, if the client's transference was parental too then psychologist's pregnancy stimulates it as it was found by previous researchers, but if not — transference faces to the conflict and may be destroyed. There was also made a conclusion that counter-transference changes because of psychologist's pregnancy even when she does not know about it yet. That's why time and form of telling about the psychologist's pregnancy should be based on features of transference: is it parental or not. If not then telling about pregnancy should go after studying the theme of transference with the client.

Key words: psychologist's pregnancy, mechanisms of psychological defense, psychologist, counseling, psychoanalysis, psychotherapy, linguistic psychotherapy.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2015

УДК 159.9.01

Воропаєв Є. П.

кандидат психологічних наук, доцент Харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського

e-mail: voropay@inbox.ru

ORCID ID 0000–0003–0986–3454

КОЛЬОРОВА ІНДЕКСАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У експериментальному дослідженні аналізується статистичний взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями респондентів на рівні соціальних культур (за тестом Ш. Шварца) та їх колірними уподобаннями (за М. Люшером). Особливо цікавим є розташування психологічних якостей у тестових методиках: обидва автори обирають форму кола. За результатами кореляційного аналізу проведено колірне індексування типів ціннісних орієнтацій — кожному з останніх поставлено у відповідність значення певного кольору. Показано, що є підстави вважати: ціннісні типи при їх круговому розташуванні, за схемою Шварца, своїми колірними індексами в основному відповідають колірному колу. Результати дослідження можуть розглядатися як чергова спроба використовувати арсенал точних наук в психології, оскільки довжина хвилі кольору пов'язується тут з групою психологічних рис.

Ключові слова: методика Ш. Шварца, соціальні культури, цінності культури, тест М. Люшера, колірні переваги, колірне коло.

Постановка проблеми. У пропонованій роботі викладено результати експериментального дослідження, в якому була зроблена спроба розширити уявлення про можливість кольорової індексації психологічних властивостей. Експерименту передувало теоретичне дослідження, результати якого представлені в статті Є. Воропаєва і В. Медінцева «Ціннісні орієнтації» Шварца і «колірні переваги» Люшера: можливості співвіднесення» [2]. В ній було зроблено порівняння змістових описів, з одного боку, об'єктивних і суб'єктивних психологічних значень кольорів (за М. Люшером), а з іншого — характеристик ціннісних орієнтацій (за Ш. Шварцем). Результатом теоретичного дослідження став висновок: «порядок розташування колірних індексів ціннісних типів відповідає порядку кольорів колірного кола». Іншими словами, універсальні для людей, на думку Люшера, психологічні характеристики кольорів [6] багато в чому схожі з характеристиками культурних цінностей, запропонованих Шварцем [3].

Оскільки теоретичні ідеї Люшера і Шварца втілені у вимірювальних методиках, далі була перевірка гіпотези: вважалося, що респонденти, які віддають перевагу якому-небудь люшерівському кольору, будуть вибирати певну цінність за Шварцем, відповідно до очікувань експериментатора. Тестове дослідження (подроблиці якого в даній статті представлені не бу-

дуть) показало неспроможність даного припущення. Тоді експеримент був поставлений інакше. Варіативність була можливою, тому що тест Шварца — це цілий ряд методик. Дві з них дозволяють зафіксувати характеристики індивідуальних ціннісних типів піддослідних, а ще одна дозволяє відобразити їх культурні ціннісні орієнтації, які є «домінуючими ціннісними установками в суспільстві» [8], де живуть наші респонденти. Результати співвіднесення саме цих, останніх даних з даними за восьмикольоровим тестом Люшера будуть наведені нижче.

Мета пропонованої статті — спроба розширити уявлення про можливості кольорової індексації психологічних властивостей.

Результати дослідження. В експерименті брали участь студенти 1–2 курсів Харківського національного університету мистецтв, вибірка становила 82 людини, середній вік піддослідних — 19 років. Дослідження проводилося у 2012–2014 роках. Були використані методики:

Тест Шалома Шварца для аналізу цінностей на рівні соціальних культур (переклад і адаптація В. Карандашева, С. Реттгес [3]) застосовувався для вивчення ціннісних орієнтацій наших респондентів як представників певних етнічних груп. В його основі лежить концепція, яка була розроблена на основі ретельного вивчення і узагальнення цінностей, представлених в різних культурах світу. Всі цінності в рамках цієї моделі об'єднані у сім ціннісних типів: гармонія, включеність, ієрархія, оволодіння, афективна автономія, інтелектуальна автономія, рівність. Типи, за задумом авторів методу, утворюють кругову структуру, що відображає динамічні відношення між ними. Виокремлюються три вісі виміру цінностей культури: автономія — включеність, рівність — ієрархія, гармонія — оволодіння. Для нас важливо те, що цінності вибудовані в певній послідовності, яку детермінують названі вісі виміру. Емпірична валідність методики заснована на широких дослідженнях, проведених у країнах, де мешкає більше 75 % населення світу.

Тест Люшера. Макс Люшер, автор відомого колірному тесту, розвиваючи ідеї Гете і Кандинського, сформулював поняття «структура кольору», під яким він мав на увазі стійке, загальне для всіх людей, незалежно від раси, культури, освітнього рівня, статі і віку, значення цього кольору [6]. Функція кольору, за Люшером, відображає суб'єктивне ставлення людини до кольору, вона визначається і властивостями самої людини. Автор вважав, що, встановивши взаємозв'язок кольору і психіки, можна обґрунтувати колірні методи психодіагностики. Зазначимо, що науковий дискурс Люшера та його тест з самого початку критикували представники різних психологічних шкіл — зокрема, за довільне використання понятійних засобів, — однак у його прихильників також є переконливі аргументи; в наші дні метод Люшера, як і раніше, затребуваний. З його допомогою в даному дослідженні з'ясовувалися колірні пріоритети респондентів, що трактувалося як показник тих чи інших психологічних властивостей піддослідних.

В ході вимірювань, зроблених згідно з рекомендаціями авторів методик, ми отримали дані, які характеризують ранги: за тестом Шварца — переваг

цінностей культури респондентами, а за методикою Люшера — кольорів у пріоритетах підслідних. Наступним кроком став кореляційний аналіз даних. Для цього вони були розміщені в таблиці по горизонталі: прізвище — ранги кольорів (синього, зеленого, жовтого...) — ранги цінностей (ієрархія, оволодіння, рівність тощо). Утворені стовпці умовно можна було б назвати «синість», «зеленість», «ієрархічність» вибірки (в дусі назв платонівських ейдосів). Потім дані були переведені в ранги, оскільки змінні, між якими вивчається зв'язок, представлені за порядковою шкалою [5, 77]. Коефіцієнти кореляції Пірсона прораховані в програмі Excel. Ознайомимось з результатами:

Таблиця кореляцій між змінними рангів кольорових переваг за Люшером і рангів ціннісних пріоритетів за Шварцем

Кольорові переваги респондентів	Ціннісні пріоритети респондентів (порядок — згідно з круговим розташуванням цінностей культури за Шварцем)						
	Включеність	Ієрархія	Оволодіння	Афективна автономія	Інтелектуальна автономія	Рівність	Гармонія
Коричневий	<u>0,151732</u>	0,011568	-0,08577	-0,02642	0,071179	-0,17388	0,087819
Фіолетовий	0,067135	<u>0,152442</u>	-0,0218	0,057928	-0,10363	0,006587	-0,06356
Синій	-0,16934	0,053935	<u>0,13043</u>	-0,01673	-0,03731	0,008383	0,066406
Чорний	-0,13291	-0,07235	0,07259	<u>0,213572</u>	-0,08327	-0,10831	0,011949
Зелений	-0,11412	-0,04602	0,023129	0,055057	0,161236	0,078877	-0,25329
Жовтий	0,062533	0,063794	0,011145	-0,2231	0,102882	<u>0,246572</u>	-0,14163
Червоний	0,10309	-0,0033	-0,05009	-0,02453	-0,14787	0,006318	<u>0,126534</u>
111 — Максимальні значення кореляцій — по горизонталі і вертикалі							
111 — Мінімальні значення кореляцій — по вертикалі							

По горизонталі таблиці розташовані цінності за Шварцем в тому строгому порядку, який сформулювали автори тесту. Вище зазначалося, що цей порядок залежить від трьох осей, що пронизують коло цінностей. По вертикалі можна побачити фрагменти колірної кола, побудованого подібно до веселки. Щоправда, замість блакитного знаходиться чорний колір, а коричневий (замість пурпурного) стає точкою, що замикає веселку в коло, але про це — нижче. Статистична значимість найбільших позитивних і негативних значень коефіцієнтів кореляції (вони виділені жирним шрифтом) невелика. Більшість зв'язків виявлено на рівні статистичної тенденції ($p \leq 0,1$). Критичні значення коефіцієнтів кореляції r -Пірсона розраховані для перевірки ненаправленої альтернативи. Область значень, що характеризують статистично вірогідні відмінності ($p \leq 0,05$), починається з 0,22, тобто у всій таблиці їх всього три. Привертає увагу інше: всю таблицю по діагоналі перетинає область найвищих — по вертикалі і горизонталі — значень коефіцієнтів кореляцій (вони виділені жирним шрифтом та підкреслені). Це наштовхує на думку про закономірності, приховані у кореляцій-

ній таблиці. Цікаво, що мінімальні значення кореляцій, виділені жирним курсивом (вони теж не виходять за рамки рівня статистичної тенденції), теж в деяких місцях таблиці утворюють діагональ: див. стовпці «включеність», «ієрархія», «афективна автономія», «інтелектуальна автономія», «рівність». Слід також уточнити: друга діагональ складена з мінімальних тільки по вертикалі величин (по горизонталі є ще менші значення).

Відзначимо важливу подробицю: відомо, що вимірювання за допомогою восьмикольового тесту Люшера проводяться дворазовим пред'явленням стимульного матеріалу респондентам. Автор тесту вважає, що перше пред'явлення характеризує «бажану картину» психологічних властивостей піддослідного, друге ж виявляє «дійсну картину». Розглянута таблиця — це кореляції змінних тесту Шварца і змінних першого пред'явлення кольорових карток тесту Люшера. Саме тут були знайдені цікаві закономірності. Співвіднесення даних методики Шварца і результатів другого вимірювання за Люшером (які характеризують «дійсну картину») не дало ніяких результатів, тобто нам не вдалося помітити якусь закономірність у хаотичному розташуванні даних. Якщо спробувати пояснити цей факт, то можна сказати наступне.

Згідно з теорією Шварца, цінності особистості існують на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів і на рівні індивідуальних пріоритетів. Перший рівень відображає уявлення людини про те, як потрібно поступати, визначаючи тим самим її життєві принципи поведінки. Другий рівень є більш залежним від зовнішнього середовища, наприклад, від групового тиску і співвідноситься з конкретними вчинками людини [3]. Відповідно побудований і сам опитувальник Шварца: перша його частина надає можливість вивчити нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей, що здійснює найбільший вплив на особистість, але не завжди проявляється в реальній соціальній поведінці. Друга частина опитувальника вивчає цінності на рівні поведінки, тобто індивідуальні пріоритети, які найбільш часто проявляються в соціальній поведінці особистості. Так відображений той ціннісний тиск, який здійснюється через соціалізацію, за допомогою референтної групи, традицій.

Неважко побачити тут аналоги ідей Люшера: «бажане» і «дійсне» також характеризують подібний розкид між психологічними якостями. Виходячи зі сказаного, можна пояснити відсутність закономірності в результатах, отриманих нами при співвіднесенні даних методики Шварца і результатів другого вимірювання за Люшером (які характеризують «дійсну картину»). Адже при вимірюванні ціннісних орієнтацій на рівні цінностей культури використовується тільки перша частина тесту Шварца, що відображає нормативні ідеали, тобто «бажане». І, відповідно, дані, що характеризують зв'язок між першим пред'явленням стимульного матеріалу за Люшером (що виявляє «бажане») і тестом Шварца, дозволяють знаходити закономірності, що підтверджуються за допомогою математичного аналізу.

Тепер слід відповісти на ряд питань. По-перше, чи є схожість у психологічних властивостях, описаних Люшером і Шварцем, близькість яку показують вищі значення кореляцій? По-друге, чому коричневий колір

знаходиться на місці пурпурного кольору, який традиційно замикає це коло, розташовуючись між фіолетовим і червоним? І, нарешті, чому чорний колір потрапив на місце блакитного? Рамки цієї статті не дозволяють розгорнуто відповісти на перше питання, що вимагає детального дослідження. Є підстави вважати, що в окремій роботі вдасться позитивно відповісти на нього, підтвердивши гіпотезу, висловлену в [2]: ціннісні типи при їх круговому розташуванні за Шварцем, своїми кольорними індексами в основному відповідають кольорному колу. Тут же ми зосередимося на другому та третьому питаннях.

Отже, в таблицю кореляцій потрапив люшерівський чорний колір. Він знаходиться на місці, де, за логікою побудови кольорного кола, могли би перебувати блакитний або світло-синій кольори (нагадаємо, що люшерівський синій, який знаходиться вище в таблиці, — це темно-синій). Намагаючись пояснити цей факт, звернемося до думки психолога Б. Базими, який у своїй монографії «Колір і психіка», узагальнюючи думки художників, культурологів, психологів, медиків, зазначає, що «синій колір близький до чорного і набуває подібні до нього символічні значення» [1]. Так, він вважався траурним у Стародавньому Єгипті та у деяких народів Південної Африки. Бразильці з блакитним кольором асоціюють печаль. Французи називають жах «синім страхом» (згадаймо казку про «Синю Бороду»). В англійській мові блакитний колір означає смуток і символізує печаль, роздуми і меланхолію (пор. «блюз» у джазовій і доджазовій американській музиці). У слов'янських народів синій служив кольором смутку, горя, асоціювався з бісівським світом. Старовинні перекази описують чорних і синіх бісів. У Китаї блакитний колір є одним з траурних кольорів. Блакитний колір, значенням якого є також відчуженість, байдужість і лід, тісно пов'язаний із замкнутістю і тактовністю у спілкуванні. Він є кольором роздумів і споглядання.

Психотерапевти стверджують, що в деяких випадках більш темні відтінки блакитного інтерпретуються як жорстокість і тяжкість впертості, страждання від раптової ізоляції або закоренілої гордості. А надто «яскравий» блакитний колір вводить людину в стан жаху, викликає видіння. Н. Серов зазначає, що «зловживання блакитним кольором може призвести до деякої втоми і навіть до пригніченості пацієнта» [7]. Виразно висловився Гете: Світло-синій — це «чарівне ніщо» (цит. за: [4]).

Якщо порівняти ці характеристики зі значеннями чорного у Люшера, то можна дійсно побачити деяку близькість символіки. Ось деякі витримки: чорний — це абсолютна межа, де закінчується життя. Тому чорний колір виражає ідею «нічого». Чорний — це заперечення по відношенню до ствердження... Прапори анархістів та нігілістичних спілок були чорними. Чорний висловлює застій, захист і витіснення збуджуючих впливів. Чорний колір передає накопичення, оборону і витіснення впливу подразників. Тому чорний колір означає відмову. Той, хто вибирає чорний колір на перше місце, хоче відмовлятися через норавливий протест. Він повстає проти своєї долі.

Здебільшого цей колір обирають люди, які відчувають сильний, нестерпний психічний тиск з кризовим загостренням, наприклад, діти в пе-

ріод статевого дозрівання і перебування в лікарні, а також люди з психічними і нервовими розладами [6].

І друге питання: чому коричневий колір у таблиці знаходиться на місці пурпурного? Відповісти на нього легко. Власне, це лише підтверджує на експериментальному рівні висновок, зроблений в попередньому теоретичному дослідженні. У ньому автори підводять підсумки: «колірне коло, введення в наукову практику якого пов'язують з Ньютоном, утворений сімома основними кольорами і одним штучним — пурпурним, який необхідний для замикання кола: переходу від фіолетового до червоного. В отриманому нами ціннісно-колірному колі цю додаткову позицію зайняв коричневий» [2]. Ймовірно, для пояснення цього феномену слід звернутися до законів оптики або канонів художнього сприйняття творів живопису.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи слабкість кореляційних зв'язків, виявлених у пропонованому дослідженні, важко говорити про значне просування в рамках поставленої наукової задачі, а саме: розширення уявлень про можливості кольорової індексації психологічних властивостей. Тим не менше, можна стверджувати, що в розглянутому експериментальному дослідженні не відкинуті, а навіть частково підтвержені припущення, висунуті на теоретичному етапі наукового пошуку. Зокрема: взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями на рівні соціальних культур за Шварцем і характеристиками кольорів за Люшером знайдений на рівні статистичної тенденції ($p \leq 0,1$). Цей зв'язок зміцнює системність розташування в кореляційній матриці вищих і нижчих показників, що відповідає попереднім очікуванням.

Перспективним завданням подальших досліджень вбачається уточнення відповідностей між характеристиками кольорів за Люшером, цінностями культури та індивідуальними цінностями за Шварцем. Слід також уточнювати психологічні характеристики кольорів, з'ясувати можливості їх взаємозаміни (чорний і блакитний, коричневий і пурпурний).

Дослідження, що розгортається автором, відбувається в напрямку, паралельному ідеям Л. Собчик, яка вже багато років розробляє *теорію провідних тенденцій*, що акумулює дані багатьох тестових методик. Гадаємо, звернення до ідей і доробку авторитетного вченого — обов'язковий етап у розвитку нашого, по суті, пілотного дослідження.

Список використаних джерел і літератури

1. Базыма Б. А. Цвет и психика: монография / Б. А. Базыма. — Харьков: Изд-во ХГАК, 2001. — 100 с.
2. Воропаев Е. П. «Ценностные ориентации» Шварца и «цветовые предпочтения» Люшера: возможности соотнесения / Е. П. Воропаев, В. А. Мединцев // Журнал практикующего психолога. — 2011. — № 18. — С. 102–117.
3. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. — СПб.: Речь, 2004. — 74 с.
4. Клар Г. Тест Люшера. Психология цвета / Г. Клар. — М.: Питер, 1998. — 94 с.
5. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учебное пособие / А. Д. Наследов. — СПб.: Речь, 2004. — 392 с.

6. Полный цветопсихологический тест Макса Люшера / Сост. В. Драгунский. — М.: Асток Пресс, 1995. — 448 с.
7. Серов Н. В. Лечение цветом. Мода и гармония / Н. В. Серов. — СПб.: ЛИСС, 1993. — 48 с.
8. Шварц Ш. Культурные ценностные ориентации: природа и следствия национальных различий / Шалом Шварц // Психология: Журнал Высшей школы экономики. — 2008. — Т. 5, № 2. — С. 37–67.

References

1. Bazyma B. A. Cvet i psihika: monografija / B. A. Bazyma. — Har'kov: Izd-vo HGAK, 2001. — 100 s.
2. Voropaev E. P. «Cennostnye orientacii» Shvarca i «cvetovye predpochtenija» Ljushera: vozmozhnosti sootnesenija / E. P. Voropaev, V. A. Medincev // Zhurnal praktikujushhego psihologa. — 2011. — № 18. — S. 102–117.
3. Karandashev V. N. Metodika Shvarca dlja izuchenija cennostej lichnosti: koncepcija i metodicheskoe rukovodstvo / V. N. Karandashev. — SPb.: Rech', 2004. — 74 s.
4. Klar G. Test Ljushera. Psihologija cveta / G. Klar. — M.: Piter, 1998. — 94 s.
5. Nasledov A. D. Matematicheskie metody psihologicheskogo issledovanija. Analiz i interpretacija dannyh. Uchebnoe posobie / A. D. Nasledov. — SPb.: Rech', 2004. — 392 s.
6. Polnyj cvetopsihologicheskij test Maksa Ljushera / Sost. V. Dragunskij. — M.: Astok Press, 1995. — 448 s.
7. Serov N. V. Lechenie цветом. Moda i garmonija / N. V. Serov. — SPb.: LISS, 1993. — 48 s.
8. Schwartz Sh. Kul'turnye cennostnye orientacii: priroda i sledstvija nacional'nyh razlichij / Shalom Schwartz // Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. — 2008. — Т. 5, № 2. — С. 37–67.

Воропаев Е. П.

кандидат психологических наук, доцент кафедры общественных наук
Харьковского национального университета искусств им. И. П. Котляревского

ЦВЕТОВАЯ ИНДЕКСАЦИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ: РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

В экспериментальном исследовании анализируется статистическая взаимосвязь между ценностными ориентациями респондентов на уровне социальных культур (по Ш. Шварцу) и их цветовыми предпочтениями (по Люшеру). Особый интерес представляет расположение психологических качеств в тестовых методиках: оба автора предпочитают форму круга. По результатам корреляционного анализа проведено цветовое индексирование типов ценностных ориентаций — каждому из последних поставлено в соответствие значение определённого цвета. Показано, что есть основания полагать: ценностные типы при их круговом расположении, по схеме Шварца, своими цветовыми индексами в основном соответствуют цветовому кругу. Результаты исследования могут рассматриваться как очередная попытка использовать арсенал точных наук в психологии, поскольку длина волны цвета связывается здесь с группой психологических свойств.

Ключевые слова: методика Ш. Шварца, социальные культуры, ценности культуры, тест М. Люшера, цветовые предпочтения, цветовой круг.

Voropayev Y.

PhD, is a lecturer at the chair of Social Sciences
in the I. P. Kotlyarevsky National University of Arts, Kharkiv

**COLOUR INDEXATION OF VALUE ORIENTATIONS
OF THE PERSONALITY: RESULTS OF EXPERIMENTAL
INVESTIGATION**

Abstract

The purpose of this pilot study is statistical analysis of the relationship between the value orientations of the respondents at the level of social culture (by author Schwartz Shalom H.) and its color preferences (by author Max Luscher). Special interest is the location of the psychological qualities in test procedures: both authors prefer the a circular shape.

According to the results of the correlation analysis (also based on the findings previously published by the author of theoretical research) carried color indexing kinds of value orientations — each of them is assigned a designation of a certain color. It is shown that there is reason to believe: value types in their circular arrangement, according to the scheme Schwartz Shalom H., their color indices mostly correspond to the color circle. Connection detected at the level of statistical tendency ($p < 0,1$). In addition, there is a systematic location in the correlation matrix of higher and lower performance correlations. In this paper is propose an explanation points inconsistencies.

Results of research can considered as another attempt to use the arsenal of the exact sciences in psychology, because the number of color wavelength is associated here with a group of psychological properties.

Key words: methodology of Schwartz Shalom H., social culture, cultural values, the test of Max Luscher, color preferences, the color wheel.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2015

УДК 159.923:17:001.5

Гаврилюк Р. И.

соискатель кафедры общей психологии и психологии развития личности

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

e-mail: 1723@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–8194–9976

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ О МОРАЛЬНОМ СОЗНАНИИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматривается понятие «моральное сознание» с позиции зарубежных и отечественных ученых. Анализу подвергнуты существующие концепции морального сознания и представлены различия в подходах изучения этого феномена. Рассмотрены составляющие морального сознания в когнитивной, эмоциональной и деятельностной концепциях.

Ключевые слова: моральное сознание, нравственность, нормы поведения, ценностные ориентации.

Постановка проблемы. С древних времен и по сегодняшний день феномен морального сознания является объектом изучения философии, криминологии, этики, психологии. Изучаются особенности развития морального сознания, гендерные особенности, структура данного феномена, психология выбора, которая базируется на моральном сознании. Моральное сознание человека формируется в процессе воспитания, социализации. В процессе изменения условий жизнедеятельности, возникновения новых форм коммуникации, смешения акцентов в ценностных ориентациях в религиозной, культурной и политической сфере, меняются моральные ценности, которые носят противоречивый характер. Этот процесс требует контроля, отслеживания основных тенденций и координации. Основной фокус данной проблемы принадлежит именно вопросам морального становления личности, способности человека понимать, усваивать общественные требования и морально-этические предписания и выстраивать свое поведение согласно им.

Актуальность исследования обусловлена потребностью в теоретическом осмыслении таких понятий, как «мораль», «нравственность», «нормы поведения», «ценностные ориентации» в парадигме морального сознания личности; сменой морально-нравственных постулатов на современном этапе развития общества и увеличением интереса к феномену морального сознания.

Анализ современных исследований и публикаций. Закономерности развития морального сознания личности были исследованы в работах Ж. Пиаже, Л. Кольберга, П. Айзенберг, Д. Реста, К. Гиллиган, Д. Кребса, Э. Хиггинс, Э. Туриэля, К. Хелкама, Л. И. Божович, С. Г. Якобсон, Б. С. Братуся, С. Н. Карповой, А. И. Подольского, Е. В. Субботского и др.

Прежде чем перейти к анализу существующих воззрений, необходимо отметить, что многие источники отождествляют и подменяют понятия

«мораль» и «нравственность», рассматривая понятия как синонимы или соподчиняя их, выделяя нравственность как часть морального сознания. Одной из причин неопределенности в терминологии является перевод. В английском языке нет прямого разделения на «мораль» и «нравственность», есть просто термин «morality». Исходя из этого положения в данной статье не делается акцент на разграничение понятий.

Все существующие теории изучения феномена морального сознания описаны в рамках психодинамического направления (З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорни, К. Юнг, А. Фрейд и др.), бихевиоризма (Э. Торндайк, А. Бандура, Б. Скиннер, Д. Бейтсон, А. Гоулднер и др.), когнитивного направления (Ж. Пиаже, Л. Колберг, А. И. Титаренко, К. Гиллиган), и деятельностного (Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн, А. В. Запорожец, П. И. Зинченко, П. Я. Гальперин, Л. И. Божович и др.).

Цель статьи состоит в осуществлении анализа основных научных направлений, касающихся исследования феномена морального сознания в зарубежных и отечественных психологических концепциях.

Содержание основного материала. В отечественной и зарубежной психологической науке проблема морально-нравственного сознания изучалась представителями психодинамического направления, бихевиоризма, когнитивного и деятельностного подходов.

В психодинамическом направлении феномен морального сознания изучали такие ученые, как З. Фрейд, К. Хорни, К. Юнг, А. Адлер, А. Фрейд и др. Моральное развитие в данном подходе рассматривается через призму процесса адаптации врожденных влечений к нормам общества. Требования, которые предъявляют в обществе, носят противоречивый характер по отношению к биологическим инстинктам, в связи с чем развитие личности обуславливается работой защитных механизмов. Процесс совершенствования нравственности рассматривается как ограниченный, так как основные черты человека, сложившиеся в детстве, остаются неизменными в зрелости.

В качестве механизма самоконтроля относительно нравственного поведения в психодинамическом направлении выступает Сверх-Я. З. Фрейд рассматривал Сверх-Я как один из компонентов структуры психики, который отвечает за идентификацию ребенка с взрослым, усвоение норм, запретов и поощрений, и в последующем за нарушение запретов вызывает чувство вины или стыда [4].

В рамках бихевиорального подхода лежат идеи таких ученых, как Э. Торндайк, А. Бандура, Б. Скиннер, Д. Бейтсон, А. Гоулднер и др. Моральное развитие в данном направлении сводится к процессу присвоения образцов, механизму подражания и системе поощрений, и наказаний. При этом мыслители не описывают суть работы механизмов и не исследуют эмоционально-мотивационные процессы. Морально-нравственные аспекты рассматриваются в категории просоциального поведения.

Исследователи этого направления выделяют два механизма влияния социального окружения на моральное развитие ребенка: имитацию и идентификацию [5].

В рамках данного направления совесть как компонент самоконтроля в структуре морального сознания рассматривается в категориях «наказание-вознаграждение». О выработанном механизме самоконтроля у личности свидетельствует исполнение вознаграждаемого поведения и избегание наказуемого. Данный механизм носит просоциальный характер и ориентирован на одобрение и поощрение окружающих.

Ж. Пиаже, Л. Колберг, Д. Кребс, Н. Айзенберг, К. Гиллиган и ряд других исследователей изучают моральное сознание личности сквозь призму когнитивного подхода. В рамках данного подхода проведены наиболее обширные и наиболее глубокие исследования психологии морального развития личности. Моральное развитие описывается как динамический, поступательный процесс, которое соотносится с общим направлением когнитивного созревания, и в этой системе координат представляется описанием стадий моральных суждений.

Ж. Пиаже описывал мораль как «уважение индивидуума к нормам общественного строя и его чувство справедливости», где справедливость понимается как «забота о взаимобмене и равенстве между людьми» [2].

Развитие морального чувства у детей, согласно Пиаже, формируется на фоне расширения мыслительных структур и приобретения нового социального опыта. Данный процесс осуществляется в две стадии. На стадии нравственного реализма дети думают, что необходимо соблюдать все правила, потому что это реальные, нерушимые условия, а не абстрактные принципы. На этой стадии они судят о нравственности того или иного поступка исходя из его последствий, и еще не способны оценивать намерения. На следующей стадии дети обретают понимание, что правила и нормы создаются взрослыми на основе договоренности, и что они не носят характер константы: в случае необходимости их можно изменить. Такое понимание приводит к умозаключению, что в мире все относительно и нет четкого разграничения между правильным и неправильным, и что нравственность поступка зависит не от его последствий, а от намерений.

Л. Колберг предложил свою модель моральных суждений, которая носит рациональный характер. Автор утверждает, что личность формирует свои моральные суждения исходя из текущего уровня развития [8]. Высокий уровень моральных суждений не обеспечивает высокого уровня морального поведения, однако полагается, что это — существенная предпосылка. Л. Колберг рассматривает развитие морального сознания как последовательный прогрессивный процесс, выделяя в нем 6 стадий развития, объединяющихся в три уровня. Усвоение моральных норм и принципов происходит на последних стадиях и становятся частью личности. Поступки исходят не от внешнего давления или авторитета, а контролируются таким новообразованием как совесть. Сначала формируется ориентация на принципы общественного благополучия, принятия на себя ответственности перед обществом, а затем на общечеловеческие этические принципы.

Существуют и другие когнитивные теории. В частности, Г. Залесского, У. Кэй, Н. Булл, К. Гиллиган и др. К. Гиллиган, к примеру, в основе своих

исследований ставит аспект гендерного различия в моральном сознании и выделяет устойчивые типы моральной ориентации личности.

Благодаря исследованиям в рамках когнитивного подхода была установлена связь между когнитивным и моральным развитием. Учеными были выделены уровни и этапы морального развития, которые позволяют строить процесс нравственного воспитания на более четкой научной основе.

В отечественной психологической науке феномен морального сознания изучался в рамках деятельностного подхода. Л. С. Выготский один из первых ученых, кто изучал данный феномен в своих концепциях развития высших психических функций. Его последователи А. Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн, А. В. Запорожец, П. И. Зинченко, П. Я. Гальперин, Л. И. Божович продолжили теоретические разработки и практические исследования.

Л. С. Выготский утверждал, что внутренний мир человека в процессе интериоризации заполняется «телом культуры». А. Н. Леонтьев называл это присвоением человеческого опыта [3].

Л. С. Выготский подчеркивал, что среда, в которой растет ребенок, выступает не как обстановка, а как источник развития личности и ее специфических человеческих свойств. Ребенок не способен социально развиваться вне взаимодействия с обществом.

Модель морального развития С. Г. Якобсон описывает как формирование нормативной саморегуляции личности. Согласно С. Г. Якобсон, моральное развитие является источником нормативной регуляции. Человек в процессе взросления овладевает функциями объекта и субъекта регуляции, при этом объектом моральной регуляции является актуальное поведение самого субъекта [7]. Моральный выбор поведения имеет связь с самооценкой. При этом изменение последнего не влечет за собой изменения в системе морального развития (моральное сознание, моральные переживания, моральное поведение). Согласно С. Г. Якобсон, аспект самооценки относится к эмоциональной сфере, которая регулирует моральные переживания и задает направления в изменении морального поведения.

Исследованием детерминант морального сознания личности занимался А. А. Хвостов. Исходя из результатов исследования он выделил следующие компоненты морального сознания: моральные ценности и принципы, моральные дилеммы, категории аретологии (добродетели и пороки), смысла жизни, нормы тактичности и др. [6].

Вывод. Анализ психологических концепций касающихся морального сознания личности, позволил прийти к выводу, что соотношение полученных знаний не носит противоречивого характера, так как описывает различные слои морального сознания (деятельностный и когнитивный) и механизмы развития морального сознания.

Проблема морально-нравственного сознания была рассмотрена в психодинамическом направлении, в бихевиоризме, в когнитивном и деятельностном подходах.

В рамках психодинамического подхода моральное сознание изучается в процессе адаптации у личности врожденных влечений к требованиям

общества. Моральное сознание формируется в процессе развития личности и остается неизменным, так как диктуется бессознательной структурой Сверх-Я.

Моральное сознание сквозь призму бихевиориального подхода рассматривается через процесс присвоения образцов, подражании и системе поощрений и наказаний. Представители данного подхода описывают два механизма влияния социального окружения на моральное развитие ребенка: имитацию и идентификацию.

Когнитивное направление рассматривает моральное развитие как динамический, поступательный процесс. В них моральное развитие соотносится с общим направлением когнитивного созревания, и в этой системе координат представляется описание стадий моральных суждений. Исследователи выделили уровни и этапы морального развития, которые позволяют строить процесс нравственного воспитания на более четкой научной основе.

Деятельностный подход рассматривает моральное сознание в категории интериоризации. Представители данного подхода изучали процесс усвоения ребенком культуры, в которой он находится, в непосредственном процессе деятельности, через манипулирование орудиями культуры.

Перспективой последующих научных исследований может послужить анализ и выстраивание структуры морального сознания на основе изученных фундаментальных работ.

Список использованных источников и литературы

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968.
2. Пиаже Ж. Моральное суждение у ребенка / Пер. с фр. В. Большакова. — М.: Академический Проект, 2006.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 1999.
4. Современный психологический словарь / Под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. — СПб.: Прайм-Евро-Знак, 2006.
5. Торндайк Э. Принципы обучения, основанные на психологии: Пер. с англ. // Основные направления психологии в классических трудах. Бихевиоризм. — М.: АСТ-ЛТД, 1988.
6. Хвостов А. А., Иванова А. А. Психология морального самосознания личности: Монография. — Краснодар: КГУ, 2001.
7. Якобсон С. Г. Становление психологических механизмов этической регуляции поведения // Психология формирования развития личности / Под ред. Л. И. Анцыферовой. — М.: Наука, 1981.
8. Kohlberg L., Kramer K. Continuities and Discontinuities in Childhood and Adult Moral Development. — Human Develop., 1969

References

1. Bozhovich L. I. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste. — M.: Prosveschenie, 1968.
2. Piazhe Zh. Moralnoe suzhdenie u rebenka / Per. s fr. V. Bolshakova. — M.: Akademicheskij Proekt, 2006.
3. Rubinshteyn S. L. Osnovy obschey psihologii. — SPb.: Piter, 1999.
4. Sovremennyyi psihologicheskij slovar / Pod red. B. G. Mescheryakova, V. P. Zinchenko. — SPb.: Praym-Evro-Znak, 2006.
5. Torndayk E. Printsipy obucheniya, osnovannyye na psihologii: Per. s angl. // Osnovnyie napravleniya psihologii v klassicheskikh trudah. Biheviорizm. — M.: AST-LTD, 1988.

6. Hvostov A. A., Ivanova A. A. Psihologiya moralnogo samosoznaniya lichnosti: Monografiya. — Krasnodar: KGU, 2001.
7. Yakobson S. G. Stanovlenie psihologicheskikh mehanizmov eticheskoy regulyatsii povedeniya // Psihologiya formirovaniya razvitiya lichnosti / Pod red. L. I. Antsyferovoy. — M.: Nauka, 1981.
8. Kohlberg L., Kramer K. Continuities and Discontinuities in Childhood and Adult Moral Development. — Human Develop., 1969

Гаврилюк Р. І.

здобувач кафедри загальної психології та психології розвитку особистості
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**КОНЦЕПТУАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО МОРАЛЬНУ СВІДОМОСТЬ
ОСОБИСТОСТІ**

Резюме

У статті розглядається поняття «моральна свідомість» з позиції зарубіжних і вітчизняних вчених. Аналізу піддані існуючі концепції моральної свідомості і представлені відмінності в підходах до вивчення цього феномена. Розглянуто складові моральної свідомості в когнітивній, емоційній і діяльнісній концепціях.

Ключові слова: моральне свідомість, моральність, норми поведінки, ціннісні орієнтації.

Gavrilyuk R. I.

the applicant of the Department of General psychology and psychology
of personality development of the Odessa national University named
after I. I. Mechnikov

**CONCEPTUAL REPRESENTATION OF THE MORAL CONSCIOUSNESS
OF THE PERSON**

Abstract

The problem of moral and ethical consciousness was examined in the psychodynamic direction, behaviorism, cognitive and activity approaches.

Within psychodynamic approach moral consciousness is studied in the process of adaptation in individual innate drives to the demands of society. Moral consciousness is formed in the process of personal development and remains unchanged, as dictated by the structure of the unconscious superego.

Moral consciousness through the prism behavioristic approach is seen through the process of assigning samples, the imitation and the system of rewards and punishments. Representatives of this approach describe two mechanisms of influence of the social environment on the moral development of the child: imitation and identification.

Cognitive direction views the moral development as a dynamic, progressive process. In them moral development is related to the overall direction of cognitive maturation, and in this coordinate system is represented description of the stages of moral reasoning. Researchers have identified levels and stages of moral development, which allow building the process of moral education at a clear scientific basis.

Activity approach considers the moral conscience in the category of interiorization. Representatives of this approach have studied the process of assimilation of child cul-

ture in which it is directly in the process of activity, through the manipulation of the instruments of culture.

Analysis of psychological concepts regarding the content of the moral consciousness of the person allowed to come to the conclusion that the ratio of the received knowledge not is controversial, since they describe the various layers of moral consciousness (activity and cognitive) and mechanisms of development of moral consciousness.

Key words: moral conscience, morality, behavioral norms, values, moral choice behavior.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2015

УДК 37.015.3:159.922.7:177.82:042.3:005.334(045)

Железнякова Ю. В.

старший викладач кафедри практичної психології
Класичного приватного університету
e-mail: jk99799@yandex.ru
ORCID ID0000–0001–7252–8590

НЕОБХІДНІСТЬ КОРЕКЦІЇ ВПЛИВУ НЕГАТИВНОГО ПРОЯВУ ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

В статті обґрунтовується необхідність зниження негативного прояву суб'єктивного почуття самотності у ранньому підлітковому віці у світлі вимог, передбачених законом України «Про освіту»; розкривається значення суб'єктивного почуття самотності підлітків у формуванні адиктивної поведінки.

Ключові слова: самотність, адиктивна поведінка, підліток, свідомість, відчуження, корекція.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає у тому, що у дослідженнях немає чіткого розуміння наявності залежності адиктивної поведінки від суб'єктивного почуття самотності, та можливості діагностування та корекції даного феномену у ранньому підлітковому віці.

Мета статті. Перевірка припущення, що зниження рівня суб'єктивного почуття самотності повинно привести до зниження рівня адиктивної поведінки.

Результати дослідження. Поліпшення становища дітей у суспільстві, створення сприятливих умов для їх життєдіяльності, навчання, розвитку та соціального захисту — ключова мета національного розвитку, обов'язкова умова прогресу демократичного суспільства. В той же час реальне становище дітей визначається конкретними можливостями країни, рівнем її економічного розвитку, рядом інших об'єктивних і суб'єктивних факторів.

У зв'язку з перетвореннями, які відбуваються в українському суспільстві, перед психологією постає ряд нових задач, пов'язаних з осмисленням проблеми підлітка в умовах соціально-економічної і політичної нестабільності. Актуалізується інтерес до психологічних і психолого-педагогічних проблем, які знаходяться на периферії наукового аналізу. Однією з таких проблем є проблема психологічних відхилень та корекційно-виховної діяльності негативного впливу почуття самотності на формування адиктивної поведінки підлітків.

Комплексне вивчення суб'єктивного почуття самотності як фактора адиктивного поведінки стає актуальним у зв'язку з помітним зростанням за останні десятиліття кількості дітей з адиктивною поведінкою. Незважаючи на те, що існує достатня кількість досліджень психічного розвитку підлітків, особливості емоційної сфери раннього підліткового віку,

зокрема прояву у них стану самотності, вивчені недостатньо. У численних дослідженнях з проблеми самотності цей стан розглядається як ресурс розвитку особистості, а також як детермінанта деформування особистості, яка утруднює входження підлітка в широкий контекст соціальних відносин і ускладнює його успішну інтеграцію в соціум (О. Б. Долгінова, В. С. Кон, А. Р. Наумова, Н. Перешина).

Незважаючи на те, що проблема вивчення самотності в підлітковому віці поставлена в роботах багатьох психологів, спостерігається явний дефіцит досліджень, які розкривають феноменологію підліткових переживань самотності. Теоретичний аналіз показує, що самотність — це складний, багатоаспектний феномен, який позначає зовсім різні явища: стан вимушеної фізичної або соціальної ізоляції, стан душевної і духовної ізоляції, добровільне усамітнення, відокремлення, обмеження «зовнішніх» зв'язків і контактів. Відсутність чіткої термінології, яка визначає самотність, призводить до підміни понять. Усамітнення, відчуження, ізоляція — поняття, які близькі до поняття почуття самотності. Вони позначають умови, джерела, наслідки, прояви почуття самотності, але не саме по собі суб'єктивне почуття самотності. Крім того, зміст цих понять досить неоднорідний, оскільки включає в себе дуже різні, а часом і полярні модули людського буття.

В. Кон розглядає самотність підлітка як нормальний стан, який властивий підлітковому віку [2]. Однак багато дослідників вказують на негативні наслідки суб'єктивного почуття самотності в пубертатний період — загострені переживання самотності характерні для особистостей з адиктивною поведінкою. В даний час кількість підліткових адикцій зростає. Тому особливої актуальності набувають роботи, які присвячені вивченню впливу негативних проявів почуття самотності на розвиток особистості підлітка і створення психолого-педагогічної системи профілактики негативних емоційних станів.

Корекція поведінки особистості є напрямом психолого-педагогічного впливу. Це специфічний спосіб входження в особистісний простір для мінімізації (усунення) негативної адаптації та стимулювання позитивної адаптації особистості в мінливих ситуаціях. Мета корекції поведінки особистості, яка переживає себе як самотню, полягає в ослабленні або усуненні тих форм поведінки, які перешкоджають адаптації [2].

Відмінною особливістю психолого-педагогічної інтервенції в цілому є бажання змін з боку самої особистості, її готовність до співпраці з психологом. Основна складність роботи корекції поведінки особистості полягає в тому, що як правило на перших етапах психологічної допомоги людина чинить опір змінам, незважаючи на виражені негативні наслідки своєї поведінки.

Таким чином, програма психолого-педагогічної корекції почуття самотності спрямована, головним чином, на руйнування певних установок, уявлень, цінностей, мотивів, стереотипів поведінки і формування нових з метою досягнення позитивної самореалізації особистості у суспільстві [1].

У зв'язку з цим метою нашого дослідження була розробка, апробація та визначення ефективності психолого-педагогічної технології корекції впли-

ву негативного прояву суб'єктивного почуття самотності на формування адиктивної поведінки.

Аналіз результатів констатуючого експерименту дозволяє зробити ряд висновків. Почуття самотності проявляються в когнітивному і поведінковому компонентах в структурі самотності. На когнітивному рівні специфіка проявлення почуття самотності виражається у його розумінні підлітками як стану соціальної депривації і виключно як негативного явища. На поведінковому рівні відзначається недорозвинення комунікативної сфери у підлітків, яке виражається в труднощах при встановленні дружніх відносин. Психологічний механізм, який викликає суб'єктивне почуття самотності у підлітків, зумовлений: по-перше, емоційною депривацією, яка виражається в недостатній можливості для встановлення близьких емоційних відносин з якою-небудь особою, емоційна холодність батьків, відкидання з боку однолітків; по-друге, недорозвиненням комунікативної сфери.

З урахуванням теоретичних даних, загальнодидактичних принципів і результатів констатуючого експерименту розроблена психолого-педагогічна технологія корекції впливу негативного прояву суб'єктивного почуття самотності як чинника адиктивної поведінки, що включає в себе підготовчий, діагностичний, прогностичний, формуючий, контрольно-аналітичний етапи.

На підготовчому етапі даної технології здійснювався аналіз освітнього середовища випробовуваних, підбирався оптимальний час для обстеження підлітків і організації занять, встановлювався контакт з підлітками, проводилися бесіди з класними керівниками, психологами освітніх установ.

На діагностичному етапі здійснювалося психолого-педагогічне обстеження підлітків.

На прогностичному етапі прогнозувався імовірний результат психологічної роботи, проектувалася психологічна програма з профілактики деструктивного переживання суб'єктивного почуття самотності у підлітків.

На формуючому етапі реалізовувалася психологічна програма профілактики деструктивного переживання почуття самотності у підлітків.

Мета програми — профілактика деструктивного переживання суб'єктивного почуття самотності як чинника адиктивної поведінки у підлітків.

Програма профілактики деструктивного переживання почуття самотності у підлітків складена на основі психологічних програм і тренінгів Л. Ф. Анн, К. Фоппеля, Н. Хряцова [3; 6].

Програма проводилася на базі середніх освітніх установ з різною періодичністю: 1 раз в тиждень, 1 раз у 2 тижні, 1 раз в 1 місяць, тривалість занять — 45 хвилин.

Вік 11 та 12 років був обраний, з одного боку, як найбільш небезпечний для виникнення і закріплення негативних життєвих формул і патернів поведінки, з іншого, як найзручніший для проведення корекційної програми, оскільки цей вік знаходиться на стику двох різних періодів розвитку: середнього дитинства і підліткового віку.

На контрольно-аналітичному етапі аналізувалися результати формуючого експерименту, формулювалися загальні висновки. Ефективність ко-

рекційних занять відстежувалася за результатами діагностики підлітків на початок і кінець навчального року. Критеріями оцінки ефективності психолого-педагогічної технології були зміна рівня суб'єктивного почуття самотності (зниження рівня), зниження рівня адикції.

На початку проведення корекційної програми був проведений констатуючий експеримент, який допоміг визначити кількість підлітків, які відчувають себе самотніми (див. табл. 1).

Таблиця 1

Данні констатуючого експерименту

Критерії	Рівень	Хлопчики (%)	Дівчатка (%)
Почуття самотності	Високий	7	3
	Середній	41	32
	Низький	52	65
Адиктивність у підлітків з почуттям самотності	Високий	31	15
	Середній	69	77
	Низький	0	8
Адиктивність у підлітків без почуття самотності	Високий	0	20
	Середній	78	16
	Низький	22	64

Як видно з таблиці, кількість підлітків з адиктивною поведінкою вище серед тих, хто відчуває суб'єктивне почуття самотності. У підлітків з високим і середнім рівнем почуття самотності спостерігаються тільки високі та середні показники адиктивності. У підлітків з низьким рівнем суб'єктивного почуття самотності адиктивність присутня тільки на середньому та низькому рівнях.

Суб'єктивне почуття самотності характеризує ступінь внутрішньої і зовнішньої ізоляції. Д. Раселом було встановлено, що низький рівень суб'єктивного почуття самотності вказує на наявність спільних інтересів з тими, хто оточує (наприклад, однолітками), наявність знайомих, друзів, відсутність переживання суб'єктивного почуття самотності, незалежність у соціальних контактах, здатність самостійно приймати рішення і брати за них відповідальність, задоволення від своєї поведінки, від самого себе, впевненість в собі, найчастіше позитивне ставлення до самотності.

Середній рівень суб'єктивного почуття самотності вказує на переживання самотності інколи, за певних, імовірно, кризових або критичних обставин, внутрішнє осмислення себе, наявність друзів, незадоволення якістю соціальних контактів, неглибоке переживання можливої самотності, притаманне як негативне, так і позитивне ставлення до самотності і усамітнення, демонстрація проміжних характеристик високого та низького рівня суб'єктивного почуття самотності.

Особистості з високим рівнем почуття самотності впадають в цей стан часто та гостро. Високий рівень вказує на ускладнення навичок відкритого спілкування, відчуття труднощів у встановленні соціальних контактів, відсутність близьких відносин, відчуженість, залежність від зовнішньої

оцінки, уникнення відповідальності, негативне уявлення про самотність та усамітнення, невизначеність власного ставлення до проблем, ситуацій, людей, світу, незадоволеність соціальними контактами, негативне ставлення до життя [5; 7].

Факторний аналіз у нашому дослідженні виділив 6 факторів суб'єктивного почуття самотності раннього підліткового віку: соціальна безпорадність, відкидання, неприйняття, комунікативні бар'єри, відсутність емоційно близьких відносин, відсутність поділу цінностей та інтересів. Суттєвих відмінностей між результатами факторного аналізу в нашому дослідженні і положеннями Д. Расела не спостерігається. Можна припустити, що суб'єктивне почуття самотності має такі характеристики, на які вік респондентів не має впливу.

Фактори суб'єктивного почуття самотності раннього підліткового віку можна сформулювати у дві групи: фактори, пов'язані з проблемою комунікації (комунікативні бар'єри, нерозділені цінності і переконання, соціальна безпорадність) і проблемою сенситивності (відсутність емоційно близьких відносин, відкидання, неприйняття).

Таким чином, ґрунтуючись на отриманих теоретичних та практичних даних, ми розробили корекційну програму. Структура корекційної програми складається з трьох блоків, кожен з яких спрямований на вирішення певних завдань, які в комплексі спрямовані на зниження рівня суб'єктивного почуття самотності у підлітків і, як наслідок, адиктивної поведінки.

1-й блок складається з релаксаційних вправ. Як відомо, емоції і почуття погано піддаються вольовій регуляції, але можна обмежити форму прояву негативних емоцій. Важливо навчити відчувати свої емоції, керувати своєю поведінкою, відчувати своє тіло. З допомогою релаксаційних вправ створюється позитивний емоційний настрій, усувається замкнутість, знімається втома. З їх допомогою у підлітків поліпшуються навички концентрації, відновлюється психоемоційна рівновага; збуджені, неспокійні й тривожні підлітки поступово стають більш врівноваженими, уважними і терплячими. Загальмовані, скуті, мляві і боязкі підлітки набувають впевненості, бадьорості, свободи у вираженні своїх почуттів та думок.

Вправи спрямовані на зняття напруги і тривоги, навчання навичкам саморегуляції. Включають в себе методики релаксації, дихальної саморегуляції та роботи з тілесними відчуттями для нейтралізації негативних емоцій і негативного досвіду. Теоретичною основою проведених вправ є розгляд змінених станів свідомості як природних станів нервової системи людини, які пов'язані з фізіологічною віковою регресією динамічної перебудови функціональної асиметрії півкуль головного мозку [4].

2-й блок вправ спрямований на розвиток сенситивності. Всі вправи, які увійшли в цей блок, умовно об'єднані в два розділи:

1. Вправи, спрямовані на розвиток спостережницької сенситивності.
2. Вправи, спрямовані на розвиток здатності розуміння станів, властивостей, якостей і відносин людей.

Даний блок спрямований на розвиток можливості розпізнавати, запам'ятовувати, розуміти, аналізувати широкий спектр сигналів, які надходять

від інших людей. Відсутність або обмеження таких здібностей не дозволяє до кінця соціалізуватися в суспільстві і підвищує рівень виникнення почуття самотності, відчуження, неприйняття.

3-й блок, завершальний, спрямований на розвиток навичок спілкування. В цьому блоку вправи дають можливість тренування тих чи інших прийомів, способів спілкування, елементів поведінки, які в подальшому можуть бути включені в цілісну дію. Містить вправи на встановлення контакту в спілкуванні, розуміння свого стану і його презентації, а також розуміння стану інших людей, співпереживання, отримання зворотного зв'язку. Позитивний зворотний зв'язок є хорошим засобом не тільки підвищення самооцінки, але і створення позитивного емоційного фону в групі та покращення відносин серед підлітків [3].

Для підтвердження ефективності програми були створені контрольна та експериментальна вибірки, до яких входили діти з трьома рівнями суб'єктивного почуття самотності. Вибірки виключно з дітей з високим і середнім рівнем суб'єктивного почуття самотності і високими показниками адиктивної поведінки не компонували, тому що вважаємо, що підлітки з низькими показниками рівня суб'єктивного почуття самотності та адикції є ресурсними для інших підлітків. Включення таких підлітків до корекційної програми повинно, на нашу думку, підвищити ефективність корекційної програми та згуртувати класи, а не розділити їх за критерієм проходження програми. В контрольній групі підлітки не відвідували заняття психолога, спрямовані на корекцію почуття самотності. Після закінчення занять з описаної програми в експериментальній групі була проведена діагностика на виході. Результати діагностики контрольної групи по закінченню занять були порівняні з результатами діагностики в експериментальній групі.

Діагностика проводилася за допомогою таких методик, як методика діагностики рівня суб'єктивного почуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона, тест на залежність Р. Лозової. Дані методик показали, що зниження рівня суб'єктивного почуття самотності веде до зниження рівня адикції.

Контрольна діагностика, проведена через один рік, тобто після закінчення реалізації програми, показала позитивну динаміку за результатами методик у підлітків. Як видно з таблиці 2, в контрольній групі протягом навчального року показники суб'єктивного почуття самотності і адиктивної поведінки у підлітків підвищилися. На цьому тлі показники при роботі з підлітками один раз в місяць виглядають оптимістично, оскільки показують зупинку подальшого розвитку почуття самотності і адиктивності підлітків.

Корекції краще піддаються дівчатка, швидше за все це пов'язано з природною здатністю і потребою до емоційного розкриття.

В цілому у випробовуваних відзначалися активність, прагнення до спілкування, самоствердження, оптимістичний настрій. Знизився рівень самотності і рівень адиктивності. У багатьох підлітків сформувався уявлення про стан самотності, вони змінили своє ставлення до цього стану, усвідомили не тільки негативні, але і позитивні сторони самотності, навчилися ефективно його використовувати. У більшості відзначалася емоційна

Таблиця 2

Данні формуючого експерименту

Критерії	Рівень	1 раз в тиждень (%)		1 раз в 2 тижні (%)		1 раз у місяць (%)		Контр. група (%)	
		Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.
Почуття самотності	Високий	5	2	7	3	7	3	9	4
	Середній	25	18	34	26	41	32	44	35
	Низький	70	80	59	71	52	65	47	61
Адиктивність у підлітків з почуттям самотності	Високий	21	10	28	14	31	15	36	17
	Середній	46	49	61	67	69	77	71	78
	Низький	33	41	11	19	0	8	0	5
Адиктивність у підлітків без почуття самотності	Високий	0	17	0	18	0	20	4	23
	Середній	62	13	71	14	78	16	81	17
	Низький	38	70	29	68	22	64	15	60

стабільність, врівноваженість, чуйність. Відбулися у них також зміни в сфері спілкування і поведінки, підвищився рівень комунікативних схильностей, розвилися навички міжособистісної взаємодії. Результати формуального експерименту свідчать про ефективність розробленої психолого-педагогічної корекційної програми.

Істотне значення для досягнення запланованого ефекту має інтенсивність корекційних заходів. Інтенсивність корекційної програми визначається не тільки тривалістю часу занять, але і насиченістю їх змісту, різноманітністю використовуваних ігор, вправ, методів, технік, а також мірою активної участі в заняттях самих підлітків.

На успішність корекційної роботи впливає пролонгованість корекційного впливу. Навіть після завершення корекційної роботи бажані контакти з підлітками з метою з'ясування особливостей поведінки, збереження колишніх або виникнення нових проблем у спілкуванні, поведінці та розвитку. Бажано здійснювати контроль та нагляд кожного випадку хоча б протягом 1–2 місяців після завершення корекційних заходів.

Ефективність корекційної програми істотно залежить від часу здійснення впливу. Чим раніше виявлені відхилення і порушення в розвитку, чим раніше розпочата корекційна робота, тим більша ймовірність успішного вирішення труднощів розвитку.

Від якості і своєчасності використання цих підходів, заснованих на головних принципах психології і педагогіки, буде залежати ефективність корекційної та виховної діяльності психологів, соціальних педагогів.

Розроблена корекційна програма дозволяє вирішувати питання, пов'язані з корекцією й розвитком особистості, а також будувати інноваційні програми і проекти, спрямовані на вирішення проблем адаптації, соціалізації сучасних підлітків.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, на першому етапі було проведено ряд психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення рівня суб'єктивного почуття самотності, адиктивної поведінки, з метою виявлення впливу почуття самотності на формування

адиктивної поведінки. Внаслідок чого були сформовані дві групи: експериментальна і контрольна.

Після проведеної психокорекційної роботи була здійснена вторинна діагностика в експериментальній групі підлітків, яка показала якісне підвищення результатів. У порівняльному аналізі результатів первинного і вторинного психодіагностичного дослідження ми спостерігаємо зниження рівня самотності у підлітків, а також зниження адиктивності.

Список використаних джерел і літератури

1. Зарицька В. В. Необхідність розвитку емоційного інтелекту особистості в процесі її підготовки до професійної діяльності / В. В. Зарицька // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. — 2010. — Т. 15, вип. 16. — С. 13–24.
2. Клейберг Ю. А., Кокорева Л. А. Социально-психологическая адаптация личности девиантного подростка: Учеб. пос.: В 2 кн. — Ульяновск: УлГУ, 2003.
3. Психогимнастика в тренинге / Под редакцией Н. Ю. Хряцовой. — СПб.: Речь; Институт тренинга, 2006. — 256 с.
4. Сандомирский С. Е. Как справиться со стрессом: простые рецепты, или дорога в детство. — 2-е изд., испр., и дополн. — Воронеж: МОДЭК, 2000. — 176 с.
5. Рассел Д. Измерение одиночества // Лабиринты одиночества: сб. науч. тр. — М.: Прогресс, 1989. — 624 с.
6. Фопель К. Психологические группы. — М. : Генезис, 2004. — 256 с.
7. Никоненко Ю. В. Дослідження особливостей стану самотності у респондентів підліткового віку // Народна освіта. — 2014. — № 1. — http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2235

References

1. Zaryts'ka V. V. Neobkhdnist' rozvytku emotsijnoho intelektu osobystosti v protsesi ii pidhovtovky do profesijnoi diial'nosti / V. V. Zaryts'ka // Visnyk Odes'koho natsional'noho univertsytetu. Serii: Psykholohiia. — 2010. — T. 15, vyp. 16. — S. 13–24.
2. Klejberg Y U. A., Kokoreva L. A. Sotsial'no-psikhologicheskaya adaptatsiya lichnosti deviantnogo podrostka: Ucheb, pos.: V 2 kn. — Ul'yanovsk: UIGU, 2003.
3. Psikhogimnastika v treninge / Pod redaktsiej N. YU. Khryashhevoj. — SPb.: Rech'; Institut treninga, 2006. — 256 s.
4. Sandomirskij S. E. Kak spravit'sya so stressom: prostye retsepty, ili doroga v detstvo. — 2-e izd., ispr., i dopoln. — Voronezh: MODEHK, 2000. — 176 s.
5. Rassel D. Izmerenie odinochestva // Labirinty odinochestva: sb. nauch.tr. — M.: Progress, 1989. — 624 s.
6. Fopel' K. Psikhologicheskie grupy. — M. : Genezis, 2004. — 256 s.
7. Nykonenko Yu. V. Doslidzhennia osoblyvostej stanu samotnosti u respondentiv pidlitkovoho viku // Narodna osvita. — 2014. — № 1. — http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2235

Железнякова Ю. В.

старший преподаватель кафедры практической психологии
Классического частного университета

**НЕОБХОДИМОСТЬ КОРРЕКЦИИ ВЛИЯНИЯ НЕГАТИВНОГО
ПРОЯВЛЕНИЯ ЧУВСТВА ОДИНОЧЕСТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ
АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ**

Резюме

В статье обосновывается необходимость снижения негативного проявления субъективного чувства одиночества в раннем подростковом возрасте в свете требований, предусмотренных законом Украины «Об образовании»; раскрывается значение субъективного чувства одиночества подростков в формировании аддиктивного поведения.

Ключевые слова: одиночество, аддиктивное поведение, подросток, сознание, отчуждение, коррекция.

Zheleznyakova Y. V.

senior lecturer the Department of the scientific psiholog
Classical private University

**THE NEED FOR CORRECTING NEGATIVE IMPACT OF LONELINESS
ON THE FORMATION OF ADDIKTIVE BEHAVIOR AMONG
ADOLESCENTS**

Abstract

The problem of studying subjective feelings of loneliness in adolescence poorly studied; there is a clear shortage of studies that reveal the phenomenology of adolescent experiences of loneliness.

In this paper reviewed the need to correct the negative effects of loneliness as a factor of addictive behavior in adolescents, which is to weaken or eliminate those behaviors that hinder successful social adaptation.

Proved what destruction of certain plants, ideas, values, motivations, stereotypes of behavior and the formation the new one in order to achieve positive self-identity in society is the basis for a successful program of psycho-pedagogical correction of the negative effects of loneliness as a factor of addictive behavior.

Prevention program destructive experience loneliness in adolescents are based on the psychological training programs of L. F. Anne, K. Foppel, N. Hryaschova.

The article reviews the results of the first and second phase of the study.

The first phase includes a series of psychodiagnostic methods aimed at identifying the level of subjective feelings of loneliness, addictive behavior in order to identify the impact of loneliness on the formation of addictive behavior.

The second stage is the results of secondary diagnosis in the experimental group of teens after correctional program.

The comparative analysis of primary and secondary psychodiagnostic research. For a comparative analysis be presented reducing loneliness in adolescents, as well as reducing of addictive behavior.

Key words: loneliness, addictive behavior, adolescent, consciousness, alienation, correction.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2015

УДК 155.9+155.2

Жигалкіна Н. В.

директор центру підтримки успішних відносин «ВМЕСТЕ»

e-mail: lebedyspex@rambler.ru

ORCID ID 0000–0002–0635–6599

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я

Стаття присвячена розкриттю основних структурних компонентів психологічно здорової особистості. Особливого значення набуває проблема саморегуляції, яка багато в чому залежить від бажання людини управляти власними емоціями, відчуттями, переживаннями, і як наслідок — поведінкою. Виділяються наступні рівні: інформаційно-енергетичний; мотиваційний; емоційно-вольовий; індивідуально-особистісний.

Ключові слова: здоров'я, психологічне здоров'я, саморегуляція, особистісна зрілість, реалізація Я, мотивація.

Постановка проблеми. Дослідження здоров'я як міждисциплінарного предмета містить низку підходів: комплексний (Т. Д. Данчева, М. Мюрей, В. Еванс та ін.), нормоцентричний (О. С. Васильєва, Ф. Р. Філатов та ін.), феноменологічний (К. Ясперс, І. Ялом та ін.), холістичний (С. Гроф, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Еріксон, К. Г. Юнг та ін.), еволюційний (В. І. Вернадський, В. П. Скарбников, Є. А. Спирин, К. Лоранс та ін.), соціально орієнтований і крос-культурний (Ж. Ж. Руссо, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні та ін.), дискурсивний (В. М. Розін, М. Фуко та ін.), аксіологічний (А. Кемпінські, А. Маслоу та ін.), акмеологічний О. О. Бодальов, Г. Т. Ганжин, А. О. Деркач та ін.). Ці підходи мають ряд істотних обмежень, що утруднює побудову комплексних моделей ставлення особистості до здоров'я, основних його складових, відповідних сучасному науковому тлумаченню здоров'я як психологічної категорії.

Мета статті — здійснити теоретичний аналіз проблеми психологічних аспектів ставлення особистості до свого здоров'я.

Результати дослідження. Тісний зв'язок тілесного і духовного в людині помічений давно, але йшлося в основному про філософський аспект проблеми, метафізичну сторону справи. А ось питання психологічних аспектів ставлення особистості до здоров'я є однією з ключових проблем, оскільки здоров'я людини — це стійке поєднання тілесного, соціального і духовного рівня, що веде до живої, рухливої, самовідтворюваної єдності тіла, душі і розуму. В даному контексті первинна увага має бути приділена тій основі, яка забезпечує існування такої єдності, котра забезпечується певними індивідуально-особистісними конструктами.

У класичній психології проблема фізичного і психологічного здоров'я неодноразово розглядалася в працях Ф. Перлза, К. Роджерса, З. Фрейда та ін. Так, К. Роджерс сприймав здорову людину як рухливу, відкриту, а не таку, що постійно використовує захисні реакції, незалежну від зовнішніх впливів

і таку, що спирається на себе [6]. Оптимально актуалізуючись, така людина постійно живе в кожен новий момент життя, вона рухлива і добре пристосовується до умов, що міняються, терпима до інших, емоційна і рефлексивна. Ф. Перлз розглядав людину як єдине ціле, вважаючи, що психічне здоров'я пов'язане із зрілістю особистості, що проявляється в здатності до усвідомлення власних потреб, конструктивної поведінки, здорової адаптивності і уміння приймати відповідальність за саму себе [6]. Зріла і здорова особистість, за Ф. Перлзом, автентична, спонтанна і внутрішньо вільна. З. Фрейд вважав, що психологічно здорова людина — це той, хто здатний погоджувати принцип задоволення з принципом реальності. За К. Г. Юнгом, здоровою може бути людина, що асимілює зміст свого несвідомого і вільна від захоплення будь-яким архетипом. З точки зору В. Райха, невротичні і психосоматичні порушення можна трактувати як наслідок застою біологічної енергії, отже, здоровий стан характеризується вільним протіканням енергії.

Поняття «ставлення до здоров'я» є відносно новим для психологічної науки, тому дослідження проблеми припускає визначення даного поняття, яке з точки зору психології є системою індивідуальних, вибіркового зв'язків особистості з різними явищами навколишньої дійсності, сприятливих, або, навпаки, загрозливих здоров'ю людей, а також представляє певну оцінку індивідом свого фізичного і психічного стану (В. О. Ананьєв, І. І. Брехман, В. М. Панкратов та ін.). Зокрема, В. О. Ананьєв вважає, що головним продуктом психології здоров'я повинне стати вдосконалення особистості, через це — зміцнення здоров'я і підвищення рівня якості життя [1]; І. І. Брехман підкреслює, що здоров'я — це не відсутність хвороб, а фізична, соціальна і психологічна гармонія людини, доброзичливі відносини з іншими людьми, з природою і самим собою [3]; а В. М. Панкратов вказував, що психологічна складова є основою здоров'я особистості: якщо людина навчиться усвідомлювати і контролювати свою поведінку, емоції, думки, то зможе навчитися гармонізувати сімейні і сексуальні відносини, позбавлятися від звичок, що заважають повноцінно жити [5]. Розуміння здоров'я як стани рівноваги, балансу між адаптаційними можливостями (потенціал здоров'я) людини і постійно змінними умовами середовища було запропоновано В. П. Петленко (цит. за [6]).

Тобто, ставлення до здоров'я, по суті, інтегрує усі психологічні категорії, у рамках яких аналізується поняття внутрішньої картини здоров'я: знання про здоров'я, усвідомлення і розуміння ролі здоров'я в процесі життєдіяльності людини, його впливу на соціальні функції, емоційні і поведінкові реакції тощо.

Поняття «ставлення до здоров'я» містить:

- 1) оцінку стану здоров'я;
- 2) ставлення до здоров'я як до однієї з основних життєвих цінностей;
- 3) діяльність по збереженню здоров'я.

А. Я. Іванюшкин пропонує три рівні для опису цінності здоров'я:

- 1) біологічний — початкове здоров'я припускає досконалість саморегуляції організму, гармонію фізіологічних процесів і, як наслідок, мінімум адаптації;

2) соціальний — здоров'я є мірою соціальної активності, діяльного ставлення людини до світу;

3) особистісний, психологічний — здоров'я є не відсутність хвороби, а швидше заперечення її, у смислі подолання. Здоров'я в цьому випадку виступає не тільки як стан організму, але як «стратегія життя людини» (цит. за [6]).

В структурі ставлення до здоров'я важливо виділити емоційний, когнітивний, поведінковий, ціннісний і комунікативний компоненти як провідні детермінанти формування цього феномену.

Емоційний компонент має важливе значення в структурі формування ставлення до здоров'я, оскільки містить такі аспекти особистості, як самооцінка, самоствавлення, самоповага, самоприйняття та ін. (Р. Бернс, С. Р. Пантелєєв, Н. І. Сарджвеладзе, Дж. Тернер, А. Тешфел, Л. Шнейдер та ін.). За Н. І. Сарджвеладзе емоційний компонент стоїть поряд із конативним і когнітивним компонентами [6]. Ці компоненти представлені в двох видах ставлення — суб'єкт-суб'єктному і суб'єкт-об'єктному. С. Р. Пантелєєв виділяє три чинники ставлення: самоповага (самокерівництво, самовпевненість, відбите самоствавлення, соціальна бажаність «Я»), аутосимпатія (самоприв'язаність, самоцінність, самоприйняття); самоприпинення (внутрішня конфліктність і самозвинувачення) [6].

Когнітивний компонент також відіграє важливу роль в структурі ставлення до свого здоров'я, оскільки зачіпає сферу самосвідомості особистості (Р. Бернс, Г. Брейкуелл, Дж. Марсія, Н. І. Сарджвеладзе, Дж. Тернер, А. Тешфел, Л. Б. Шнейдер, Е. Еріксон та ін.). Когнітивний аспект ставлення представляє образ себе, який може розглядатися з суб'єкт-об'єктної і суб'єкт-суб'єктної позиції. Суб'єктне ставлення до себе характеризує позалогічне переживання «Я», відчуття мінливості і плинності внутрішнього світу і пластичності існування, пошук особливих, неповторних особистісних граней в собі. З точки зору інтеграційного підходу суб'єктне ставлення до себе ближче до свідомості як центру ідентичності і його малодиференційованих форм — відчуттів, емоцій, символів, тоді як об'єктивне ставлення через жорстке знакове перерахування якостей більш роздроблено і менш інтегровано.

Поведінковий компонент має вагоме значення в структурі формування ставлення до свого здоров'я, оскільки зачіпає дієву сферу особистості. Саме система певних дій (поведінка) є результатом формування ставлення до свого здоров'я (Р. Бернс, І. Гофман, Д. Марсія, Р. Фогельсон та ін.). Конативна або поведінкова складова в суб'єктному самоствавленні представлена діями, спрямованими на збереження і зміцнення здоров'я. Маніпуляція собою, установка на самокорекцію, підвищений самоконтроль властиві об'єктному самоствавленню.

Ціннісний компонент також має визначальне значення в структурі формування ставлення до свого здоров'я, оскільки зачіпає ціннісну сферу особи. Цей компонент ставлення досліджували К. О. Абульханова-Славська, Є. І. Головаха, О. О. Кроник, М. Рокіч, Ш. Шварц та інші.

Ціннісний компонент ставлення включає наступні ціннісні орієнтації:

а) етичні, естетичні, політичні, релігійні і т. п. основи — критерії, на яких базуються і якими пояснюються оцінювання особистістю або спіль-

нотою навколишньої реальності, диференційованого, вибіркового підходу до неї і способів орієнтації;

б) підстави, на яких особистість або група «вибудовує» об'єкти, суб'єкти, явища і події, що сприймається, в міру їх значущості. Зрозуміло, що ціннісні орієнтації формуються, складаються, розвиваються і змінюються в ході накопичення суб'єктом життєвого досвіду в умовах світу, що змінюється, а знаходять своє вираження в цілях, соціальних виборах, уявленнях, ідеалах, інтересах особистості або групи в умовах реальної взаємодії. Ціннісні орієнтації досить жорстко прив'язані як до інтелектуально-вольової, так і до емоційної сфер соціальної активності суб'єкта і багато в чому, а нерідко і вирішальним чином обумовлюють змістовну сторону як індивідуальної, так і групової діяльності і спілкування.

Комунікативний компонент також відіграє велику роль в процесі формування ставлення до свого здоров'я. Комунікація — один з основних каналів передачі інформації людині, у тому числі і інформації про здоров'я. Мова є в даному випадку інструментом, за допомогою якого люди обмінюються інформацією, яка їх цікавить. Цей компонент досліджували такі вчені, як Дж. Бівін, П. Вацлавик, А. Вежбицька, Д. Б. Гудков, Д. Джексон та інші.

Ще один ракурс аналізу цього феномену — розгляд здоров'я через призму категорій «мета — засіб»: в різних типах культури здоров'я може з'являтися і як мета, і як засіб, і як самоцінність. У сучасній цивілізації здоров'я нерідко стає об'єктом комерціалізації, коли люди розглядають його як засіб збагачення, спосіб заробітку на життя. Наприклад, сфера професійного спорту, коли в цьому випадку спостерігається типовий приклад відчуження здоров'я від самої людини [6]. Ще один аспект проблеми — здоров'я як самоцінність в етиці егоцентризму. Хоча здоров'я в цьому контексті — нібито вища цінність, але в реальній життєвій практиці ми, по суті, маємо справу з неповноцінним, одностороннім підходом, з абсолютизацією культури тіла на протигагу духовному самобудуванню особи.

Формування психічного здоров'я припускає гігієну тіла і психогігієну, самовиховання, самоорганізацію.

Під психологічною самоорганізацією (саморегулюванням) розуміються свідомі дії людини на властивих їй психічних явищах (процеси, стани, властивості), виконувану нею діяльність, власну поведінку для підтримки або зміни характеру їх протікання [2]. Психічна самоорганізація і саморегуляція співвідносяться між собою як ціле і окреме: організація включає регулювання. Перехід від самоорганізації до саморегуляції — це перехід від задуму, ідеї до втілення їх в життя. Якщо саморегуляція, як правило, підпорядкована вирішенню завдань найближчого майбутнього, то самоорганізація може бути націлена на більш довгострокову перспективу — вибір життєвого шляху, постановку завдань самовдосконалення, конкретизацію цілей, самовиховання.

У сучасних психологічних дослідженнях поняття «саморегуляція» трактується по-різному. Серед основних підходів виділяються декілька. Саморегуляція — це:

– особливий рівень програмування діяльності на основі процесів передбачення;

- управління людиною своїми емоціями, відчуттями, переживаннями;
- цілеспрямована зміна, як окремих психофізіологічних функцій, так і нервово-психічних станів в цілому;
- цілеспрямований свідомий вибір характеру і способу дій;
- «внутрішня» регуляція поведінкової активності людини;
- взаємодія зовнішнього і внутрішнього в поведінці і діяльності індивіда і т. д.

З практичної точки зору важливо з'ясувати, що саморегуляція багато в чому залежить від бажання людини керувати власними емоціями, відчуттями, переживаннями, і як наслідок — поведінкою.

У психологічній науці існує безліч підходів до класифікації рівнів психічної саморегуляції. Розглянемо рівні психічної саморегуляції з позицій психофізіолога Л. П. Грімака [4]. Виділяються наступні рівні: інформаційно-енергетичний; мотиваційний; емоційно-вольовий; індивідуально-особистісний.

Інформаційно-енергетичний рівень саморегуляції забезпечує необхідний ступінь енергетичної мобілізації фізіологічних систем для оптимального функціонування психіки. Режим роботи психіки визначається тим завданням, яке вирішується в даний момент, та її відповідним енергетичним забезпеченням. Надмірна психічна активність, що виникає в результаті надлишку нервової енергії, приводить до її розрядки через мовні, рухові, фізіологічні реакції внутрішніх органів. Недолік психічної активності супроводжується включенням механізмів мозку, що викликають місцеву або загальну напругу скелетних м'язів, які виробляють велику кількість нервових імпульсів, що поступають в головний мозок, підвищуючи рівень його активності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здоров'я — кінцевий, підсумковий результат і інтегральний ефект багатьох складових людського буття. Тут важлива і установка на здоровий спосіб життя, і на здоров'я як на цінність, і на загальну якість життя. В широкому загальнокультурному сенсі здоров'я виступає як деякий інтегральний критерій для оцінки способу життя людини, правильності або помилковості вибраного шляху в житті, тобто може виступати критерієм достовірності людського буття. Отже, здоров'я розглядається як інтеграційна характеристика особистості, що охоплює як її внутрішній світ, так і усю своєрідність взаємовідносин з оточенням і включає фізичний, психічний, соціальний і духовний аспекти; як стан рівноваги, балансу між адаптаційними можливостями людини і умовами середовища, що постійно міняються. Здоров'я людини не слід розглядати як самоціль; воно є лише засобом для якнайповнішої реалізації життєвого потенціалу людини.

Подальші перспективи дослідження даної проблеми передбачають емпіричне дослідження психологічних складових здоров'я.

Список використаних джерел і літератури

1. Ананьев В. А. Психология здоровья — как новая отрасль человекознания // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. — 1998. — № 4. — С. 3–18.
2. Баевский Р. М., Берсенева А. П. Донозологическая диагностика в оценке состояния здоровья / Р. М. Баевский, А. П. Берсенева // Валеология: Диагностика, средства и практика обеспечения здоровья. — СПб., 1993. — С. 33–48.
3. Брехман И. И. Введение в валеологию — науку о здоровье / И. И. Брехман. — Л.: Наука, 1987. — С. 125.
4. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности / Л. П. Гримак. — 2-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1989. — 319 с.
5. Панкратов В. Н. Искусство управлять собой (Практическое руководство) / В. Н. Панкратов. — М.: Изд-во Института психотерапии, — 2001. — 208 с.
6. Психология здоровья: Учебник для вузов / Под ред. Г С. Никифорова. — СПб.: Питер, 2006. — 607 с.

References

1. Ananiev V. And. Psihologia zdrorovia — novaia otrasl chelovekoznanania [Psychology of health is new industry of man of knowledge] // 1998. — № 4. — P. 3–18.
2. Baevskiy R. M., Berseneva And.P. Donozologicheskaiia diagnostika v ocenke sostoianiai zdrorovia [Donozological of diagnostician in the estimation of the state of health] // 1993. — P. 33–48.
3. Brehman N. N. Vvedenie v valeologiy — nauku o zdorovie [Introduction to valeology — science about a health]. — L., 1987. — 125 p.
4. Grimak L. P. Rezervi chelovecheskoi psihiki [Backlogs of human psyche]. — M., 1989. — 319 p.
5. Pankratov V. N. Iskusstvo upravliat soboi [Art to manage itself]. — M., 2001. — 208 p.
6. Psihologia zdrorovia /pod red G. S. Nikiforova [Psychology of health]. — SPb., 2006. — 607 p.

Жигалкина Н. В.

директор центра поддержки успешных отношений «ВМЕСТЕ»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОТНОШЕНИЯ К ЗДОРОВЬЮ

Резюме

Статья посвящена раскрытию основных структурных компонентов психологически здоровой личности. Особое значение приобретает проблема саморегуляции, которая во многом зависит от желания человека управлять собственными эмоциями, ощущениями, переживаниями, и как следствие — поведением. Выделяются следующие уровни: информационно-энергетический; мотивационный; эмоционально-волевой; индивидуально-личностный.

Ключевые слова: здоровье, психологическое здоровье, саморегуляция, личностная зрелость, реализация Я, мотивация.

Zhigalkina N. V.

director of center of support of successful relations of of «TOGETHER»

PSYCHOLOGICAL ASPECTS RELATED TO HEALTH

Abstract

As human life is the higher value of society, then an aggregate of properties, internalss, states of man is value of not only man but also society. Exactly it converts the health of individual into public riches. A concept «attitude toward a health» is relatively new for psychological science, that is why research of problem assumes determination of this concept, that from the point of view of psychology is the system of individual, selective connections of personality with the different phenomena of surrounding reality, favourable, or, vice versa, threatening to the health people, and also this time presents a certain estimation the individual of the physical and psychical стануB there are only single researches of social ideas about the healthy way of life. In addition, even само a concept «health» is interpreted by different authors differently. Specified on that a psychological constituent is basis of health of personality: if a man will learn to realize and control the behavior, emotions, ideas, then able to learn to harmonize domestic and sexual relations, released from habits that mix valuably to live. Id est, by cognition and improvement of psychological constituent of health it is possible to perfect personality. But in spite of large value of health, exactly this concept did not have concrete scientific determination. And presently there are different approaches to his determination. A health is examined both integration description of personality that embraces as her the inner world and all originality of mutual relations with surroundings and includes physical, psychical, social and spiritual aspects; as the state of equilibrium, balance between adaptation possibilities of man and constantly variable terms of environment. Thus, him it does not follow to examine as an end in itself; it is only means for the most complete realization of vital potential of man.

Key words: health, psychological health, self-regulation, personality maturity, realization I, motivation.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015

УДК 159.9.078

Залановська Л. І.

аспірантка Класичного приватного університету м. Запоріжжя

e-mail: Lesia_zalanovskaia@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–3684–9327

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПОНЕНТІВ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Стаття присвячена розкриттю методології дослідження компонентів міжетнічної толерантності. Виокремлюються компоненти та рівні прояву міжетнічної толерантності, розглянуто діагностичні методики вивчення означеної особистісної якості у студентському середовищі.

Ключові слова: міжетнічна толерантність, компоненти міжетнічної толерантності, рівні прояву міжетнічної толерантності, методологія.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що гострота проблеми формування міжетнічної толерантності зумовлюється складностями трансформаційного періоду суспільного розвитку в Україні, який характеризується зниженням керованості соціальної системи, загостренням суперечностей між інтересами різних соціальних груп суспільства, в тому числі і на ґрунті міжетнічних відносин. Активізація міграційних потоків, особливості сучасних геополітичних процесів призводять до того, що українське суспільство стає більш поліетнічним. Подальший поступальний розвиток українського поліетнічного суспільства можливий лише за умов конструктивної співпраці його соціальних груп, які мають різні ціннісні, мовні, релігійні та етнополітичні орієнтації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему міжетнічної толерантності досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: О. Грива, В. Гриньова, В. Кремень, Н. Лебедева, В. Лекторський, В. Олійник, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, Л. Шайгерова та інші. Підґрунтям для виокремлення компонентів і рівнів прояву міжетнічної толерантності для нас слугували дослідження В. Бойченко, О. Гриви, О. Кихтюк, К. Романюк.

Постановка завдання. Виокремлення компонентів міжетнічної толерантності в студентському середовищі, обґрунтування методології дослідження та розробка психологічного інструментарію дослідження.

Виклад основного матеріалу. За визначенням В. Євтуха, «міжетнічна толерантність (від лат. *tolerare* — терпіти) — терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей» [4]. Толерантність розуміється як знання про свій власний етнос (культурну спадщину, звичаї, традиції, особливості менталітету), і про інші етноси та національності, так звані полікультурні знання. Отже, вагоме значення у реалізації міжетнічної взаємодії та розви-

тку міжетнічної толерантності як особистісної якості має етнічна ідентичність особистості та її етнокультурна компетентність.

Підсумовуючи окреслені вище трактування досліджуваного феномену, міжетнічну толерантність розуміємо як особливу форму особистісного ставлення, яке передбачає розуміння і сприйняття іншої культури, позитивне ставлення до відмінностей, виявляється у доброзичливому ставленні до представників інших культур, бажанні взаємодіяти з ними на основі конструктивного діалогу. Це визначення не претендує на однозначне, враховуючи, що пошуки оптимізації та уточнення його змістового навантаження у психології досі тривають.

Аналіз сучасної наукової літератури дозволив виділити компоненти міжетнічної толерантності та рівні їх прояву: когнітивний, емоційний, особистісний, конативний та етнічно орієнтований, які проявляються на гностичному, афективному, мотиваційно-ціннісному, поведінковому та ідентифікаційному рівнях.

Зміст когнітивного компонента (гностичного рівня прояву) включає знання, усвідомлення і інтериорізацію ідей про цінність ненасильства, толерантної культури (орієнтацію на творення і позитивну взаємодію, самоконтроль, усвідомлення результату дій); знання про права людини і межі толерантної культури (допустимість в межах моральності); про своєрідність іншої групи. Когнітивний блок пов'язаний з організацією процесу накопичення та систематизації знань про толерантну культуру як однієї з основних цінностей.

Зміст емоційного компонента (афективного рівня прояву) полягає в здатності долати дратівливість, невтриманість, проявляти витримку, самовладання, самоконтроль і саморегуляцію, а при роботі над собою виражається в емпатії, любові, повазі. Терпіння як психологічний механізм дає можливість знизити поріг чутливості до несприятливих факторів.

Зміст особистісного компонента (мотиваційно-ціннісного рівня прояву) полягає в тому, що емоційне осягнення об'єкта або інформації на рівні прийняття або неприйняття відбувається при впливі на емоції та почуття, а це сприяє усвідомленню ціннісних властивостей об'єкта, наданню індивідуального контексту. Цей блок пов'язаний із засвоєнням ненасильства як цінності з проголошенням смислів добра, віротерпимості, смирення і т. і.

Зміст конативного компонента (поведінкового рівня прояву) полягає в тому, що толерантна культура як загальнолюдська цінність є регулятором діяльності та поведінки, і це не випадкове, епізодичне явище, а стійке утворення, яке проявляється у відносинах з оточуючими людьми, в особливостях комунікації і комунікаційних настанов. Отже, конативний компонент — загальні та специфічні комунікативні уміння, які дозволяють успішно встановлювати контакт із співрозмовником, адекватно пізнавати його внутрішні стани, керувати ситуацією взаємодії з ним.

Етнічно орієнтований компонент (ідентифікаційний рівень прояву) включений до структури як етнічна норма та являє собою толерантність,

як цінність, що має пріоритетне значення для особистості. До цього компонента відноситься ступінь сформованості репертуару ідентичностей у сферах можливого прояву толерантності.

Таблиця 1

Психологічна структура міжетнічної толерантності

Компоненти	Рівні прояву
Когнітивний (сукупність знань про міжетнічну толерантність)	Гностичний: – знання і уявлення про психічний склад етносів; – знання і уявлення про етнічні стереотипи; – знання і уявлення про етнічні конфлікти; – знання і уявлення про національний характер
Емоційний (зовнішній прояв міжетнічної толерантності)	Афективний: – загальна емоційність; – самоконтроль і саморегуляція емоцій; – здатність до емпатії
Особистісний (інтегральна властивість цілісної індивідуальності людини)	Мотиваційно-ціннісний: – спрямованість особистості; – потреба, як спонукальна дія; – цінність, як система ціннісних орієнтацій; – ригідність, як характеристика особистості
Конативний (конкретні акти толерантного/інтолерантного реагування, що проявляються в особливостях міжетнічної комунікації)	Поведінковий: – комунікативність в спілкуванні; – комунікативна толерантність; – комунікативну настанову
Етнічно орієнтований (як етнічна норма)	Ідентифікаційний: – ціннісна орієнтація, як тенденція приналежності культури, що вивчається; – етнічна ідентичність

Методологія дослідження спирається на виділені компоненти міжетнічної толерантності та рівні їх прояву.

Когнітивний компонент проявляється на гностичному рівні, що являє собою знання і уявлення про психічний склад (історію), національний характер, етнічні стереотипи й етнічні конфлікти різних етнічних груп. При цьому провідного значення набувають саме знання як сукупність інформативних одиниць, що ґрунтуються на об'єктивних закономірностях міжетнічної взаємодії у світі.

У своєму дослідженні ми виходимо з положення про те, що міжетнічна толерантність є інтегральною властивістю індивідуальності людини, характерною для всіх людей, але має різний рівень сформованості. З цієї точки зору можна говорити про рівні толерантності (високий, середній, низький), які виявляються за допомогою експрес-опитувальника «Індекс толерантності» Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєва, Л. Шайгерова [1; 8].

Крім чотирьох показників, за якими ми досліджували гностичний рівень прояву когнітивного компоненту міжетнічної толерантності, ми вва-

жаємо за доцільне виявити рівень міжетнічної толерантності взагалі, щоб переконатися, за рахунок чого загальний рівень міжетнічної толерантності може знижуватись чи підвищуватись.

Для виявлення гностичного рівня прояву міжетнічної толерантності нами були використані такі методики:

1. Опитувальник «Індекс толерантності» Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєва, Л. Шайгерова [11, с. 46–51], за допомогою якого визначається рівень толерантності. Стимульний матеріал опитувальника складають твердження, що відображають як загальне ставлення до навколишнього світу і інших людей, так і соціальні установки в різних сферах взаємодії, де проявляються толерантність та інтолерантність людини. В методику включені твердження, що виявляють ставлення до деяких соціальних груп (психічно хворих людей, жебраків тощо), комунікативні установки (повага до думки опонентів, готовність до конструктивного рішення конфліктів і продуктивної співпраці). Спеціальна увага приділена етнічній толерантності — інтолерантності (ставлення до людей іншої раси і етнічної групи, оцінка культурної дистанції). Три субшкали опитувальника спрямовано на діагностику таких аспектів толерантності, як етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості.

2. Розроблений опитувальник «Визначення рівня міжетнічної толерантності при фаховій підготовці», з метою уточнення розуміння поняття міжетнічної толерантності студентами та оцінки рівня толерантності. Опитувальник містить запитання та варіанти відповідей. Аналіз результатів опитування проводиться за допомогою контент-аналізу.

3. Опитувальник О. Кихтюк «Етнічно толерантна особистість» [9], за допомогою якого визначається сукупність знань про міжетнічну толерантність. Опитувальник містить чотири блоки по декілька запитань. Ступінь сформованості когнітивного компоненту визначається за 3-бальною шкалою. Таким чином, максимальне вираження сформованості когнітивного компоненту становить 12 балів.

Емоційний компонент, зовнішній прояв міжетнічної толерантності, проявляється на афективному рівні і визначається за наступними показниками:

- 1) загальна емоційність;
- 2) самоконтроль і саморегуляція емоцій;
- 3) здатність до емпатії.

Для визначення афективного рівня прояву міжетнічної толерантності за вищезазначеними показниками використані наступні методики:

1. «Діагностика емоційності» М. Русалової [6, с. 540–542]. Автор виділяє три види прояву емоційності: психомоторну, комунікативну і інтелектуальну. Відповідно до цього в методиці є три шкали (психомоторна емоційність, інтелектуальна емоційність, комунікативна емоційність). За допомогою трьох шкал опитувальник дозволяє виділити загальний рівень емоційності.

2. Для виділення загального рівня емоційності обрано методику «Визначення емоційності» В. Суворової [6, с. 539–540], яка дає можливість ви-

значити рівень емоційності за інтегральним показником. Методика складається із 15 суджень. Кожне судження, з яким погоджується студент, оцінюється в 1 бал. Згідно з цією методикою, чим більша кількість балів, тим вища загальна емоційність.

3. Методика «Чи вмієте ви себе контролювати?» Л. Дерогатіса [13, с. 30–31] вивчає здатність стримувати і контролювати свої емоції

4. «Діагностика здатності до емпатії» А. Мехребіан, Н. Епштейн [11, с. 72–75] спрямована на дослідження емпатії (як співпереживання, співчуття), яка є механізмом сприйняття і розуміння людьми один одного при спілкуванні, та передбачає емоційні, безпосередні реакції на поведінку інших людей, співчуття, передбачення їх станів. Опитувальник дає змогу виявити рівень емпатичних тенденцій (високий, середній, низький, дуже низький).

Особистісний компонент, як інтегральна властивість цілісної індивідуальності людини, визначався на мотиваційно-ціннісному рівні за такими показниками як:

- 1) спрямованість особистості;
- 2) потреба, як спонукальна дія;
- 3) ціннісна орієнтація, як система ціннісних орієнтацій.

Ми виходили з положення, що є комплекс стійких компонентів особистості (темперамент, характер, мотивація) і тих, що динамічно розвиваються (потяги, інтереси, схильності, світобачення, ідеали). Особливості, що динамічно розвиваються, закріплюються та стають рисами особистості, формуються шляхом вправ. Індивідуальні особливості окремих психологічних функцій ми не брали до уваги (пам'ять, мислення, почуття, воля). Оскільки ціннісна орієнтація включає міжетнічну толерантність як цінність, яка має пріоритетне значення для особистості, а потреба розглядається як спонукальна дія, для визначення мотиваційно-ціннісного рівня прояву міжетнічної толерантності були використані наступні методики:

1. «Визначення спрямованості особистості» (орієнтаційна анкета) Б. Басса [7, с. 28–31]. Анкета складається з 27 суджень, за кожним з яких можливі три варіанти відповідей, які співвідносяться з трьома видам спрямованості особистості. За допомогою методики виявляються наступні спрямованості: спрямованість на себе (Я) — орієнтація на пряму винагороду і агресивність в досягненні статусу, владність, схильність до суперництва, дратівливість, тривожність спрямованість на спілкування з іншими людьми (С) — прагнення при будь-яких умовах підтримувати відносини з людьми, орієнтація на спільну діяльність, але часто на шкоду виконанню конкретних завдань або надання щирої допомоги людям, орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прихильності та емоційних відносинах з людьми; спрямованість на справу (Д) — зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділове співробітництво, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, яка корисна для досягнення спільної мети.

2. Методика «Ієрархія потреб» модифікація І. Акіндінової [10, с. 314–318], яка призначена для виявлення актуальності базових потреб таких

як: матеріальне положення, потреба в безпеці, потреба в міжособистісних зв'язках, потреба в повазі з боку інших та потреба в самовираженні (самоактуалізації).

3. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [12, с. 25–99]. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєдіяльності, основу життєвої концепції і «філософії життя». Автор методики розрізняє два класи цінностей: термінальні — переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути; інструментальні — переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим в будь-якій ситуації. Найбільшу цінність для нас представляють інструментальні цінності, а саме етичні цінності, такі як чуйність, непримирненість до недоліків інших, терплячість.

4. «Томський опитувальник ригідності» Г. Залевського [11, с.76–94], який визначає ригідність як ускладнення корекції програми поведінки в цілому або її окремих елементів у зв'язку з об'єктивною необхідністю і різним ступенем усвідомлення і прийняття цієї необхідності. Методика складається з 8 шкал: шкала загальної ригідності СКР (симптомокомплекс ригідності); субшкала актуальної ригідності (АР); шкала сенситивної ригідності (СР); шкала настановчої ригідності (НР); шкала ригідності як стану (РСО); преморбідна ригідність (ПМР); шкала реальності (ШР); шкала брехливості (ШБ).

Конативний компонент міжетнічної толерантності розглядається як конкретні акти толерантного/інтолерантного реагування, що проявляються в особливостях міжетнічної комунікації та визначаються за наступними критеріями:

- 1) комунікативність в спілкуванні;
- 2) толерантна комунікативність;
- 3) комунікативна настанова.

У виділенні конативного компоненту ми спиралась на визначення В. Бойко, що комунікативна настанова особистості являє собою певну готовність реагувати відповідно на ті чи інші типи партнерів по взаємодії, що обумовлено наявним досвідом спілкування, оцінками та переживаннями їх сутності, поглядів та поведінки. Установка, за твердженням автора, визначається як кліше реагування, звичка відповідати певним способом на знайомі життєві ситуації, повторювані соціальні явища [2].

Поведінковий рівень прояву конативного компоненту міжетнічної толерантності відображається в здатності продуктивно взаємодіяти з представниками інших культур, в комунікативному спілкуванні, зокрема в толерантній комунікації.

Для визначення поведінкового рівня прояву міжетнічної толерантності за вищезазначеними показниками використані наступні методики:

1. «Тест оцінки самоконтроля в спілкуванні» М. Снайдера [7, с. 292–293] дає можливість виділити три рівні комунікативного контролю: низький, середній і високий.

2. «Оцінка рівня комунікабельності» (тест В. Ряховського) [3 с. 27–28] складається з 16 запитань, що дають змогу виявити низький рівень комунікабельності (замкнутий, неговіркий), середній рівень (певною мірою легко спілкується, у знайомій ситуації почувається цілком упевнено, однак з новими людьми спілкується обережно), високий рівень (висока комунікабельність, терпимий у спілкуванні з іншими, охоче спілкується з новими людьми).

3. «Діагностика загальної комунікативної толерантності» В. Бойко [11, с. 60–65]. Згідно з автором методики, комунікативна толерантність, або інтолерантність в спілкуванні підрозділяється на ситуативну, типологічну, професійну і загальну. Рівень ситуативної толерантності визначається ставленням людини до конкретного партнера по спілкуванню, типологічний — ставлення до збірного типа або групи людей (представників якої-небудь національності, професії, соціального шару). Професійна комунікативна толерантність проявляється в робочих ситуаціях, у взаємодії з тими людьми, з якими доводиться мати справу за родом діяльності. Загальна комунікативна толерантність обумовлена життєвим досвідом, властивостями характеру, етичними принципами і значною мірою зумовлює інші форми комунікативної толерантності. Методика складається з дев'яти шкал (неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншого; використання себе як еталона при оцінці поведінки і образу думок інших людей; категоричність або консерватизм в оцінках інших людей; невміння приховувати або згладжувати неприємні відчуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнера; прагнення перевиховати партнера; прагнення підігнати партнера під себе; невміння прощати іншим помилки, незручність; нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, створюваного іншим людям; невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших). Окрім загального рівня комунікативної толерантності, ця методика дозволяє виділити толерантні / інтолерантні настанови особистості, які проявляються в процесі спілкування.

4. «Методика діагностики комунікативної установки» В. Бойко [13, с. 298–311] дає можливість отримати інформацію щодо наявності чи відсутності таких компонентів негативної комунікативної установки: завуальована жорстокість (у відношенні до людей, в думках про них); відкрита жорстокість (особистість відкрито виражає негативні оцінки і думки з приводу тих осіб, які її оточують); обґрунтований негативізм (виражається в об'єктивно обумовлених негативних висновках щодо деяких типів людей і окремих сторін взаємодії); бурчання (схильність до необумовленого узагальнення негативних чинників у сфері стосунків з партнерами і в спостереженні за соціальною дійсністю); негативний досвід спілкування.

Етнічно орієнтований, як етнічна норма, має ідентифікаційний рівень прояву, який визначався за такими показниками, як:

- 1) ціннісні орієнтації;
- 2) етнічна ідентичність.

Етнічна ідентичність свідчить про те, що толерантність людини базується на її особистій самоідентифікації, тобто ступінь сформованості реперту-

ару ідентичностей у сферах можливих проявів толерантності. Для визначення ціннісно-ідентифікаційного рівня прояву міжетнічної толерантності за вищеназваними показниками використані наступні методики:

1. Тест «Культурно-ціннісних орієнтацій» Дж. Таусенда в модифікації Л. Почебут [14, с. 212–215], який призначений для визначення основних тенденцій формування і становлення культури, що вивчається. В основу тесту закладено уявлення про три типи культури. Перший тип — традиційна культура, характеризується орієнтацією людей на минуле, прихильністю до традицій, інтересом до історії. Другий тип — сучасна культура характеризується орієнтацією людей на сьогоднішній день, на сучасні події. Цінності цієї культури зосереджені на людині, її правах, покликанні, розвитку її здібностей, самореалізації і самуактуалізації. Третій тип — це культура, яка динамічно розвивається, характеризується орієнтацією людей на майбутнє, на досягнення швидких значних результатів, культивується індивідуальність, незалежність, автономність від соціального оточення.

2. Методика «Типи етнічної ідентичності» Г. Солдатової, С. Рижової [11, с. 140–146], яка містить шість шкал, що відповідають таким типам етнічної ідентичності: етніцизм, етнічна індиферентність, етнічна норма, етноогоїзм, етноізоляціонізм, етнофанатизм:

– етніцизм — одна з форм гіпоідентичності, яка являє собою відхід від власної етнічної групи та пошук стійких соціально-психологічних ніш не за етнічною ознакою;

– етнічна індиферентність — розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності;

– норма (позитивна етнічна ідентичність) — поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним відношенням до інших народів;

– етноогоїзм — цей тип ідентичності може виражатися в необразливій формі на невербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту «Мій народ»;

– етноізоляціонізм — переконання в перевазі свого народу, визнанні необхідності «очищення» національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбних союзів, ксенофобія;

– етнофанатизм — готовність йти на будь-які дії задля реалізації своїх інтересів, навіть до етнічних «чисток», відмова іншим народам у праві користуватися ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв в боротьбі за благополуччя свого народу. Опитувальник представлений 30 твердженнями, кожне з яких оцінюється відповідними балами: згодний — 4 бали, майже згодний — 3 бали, у чомусь згодний, а у чомусь ні — 2 бали, майже згодний — 1 бал, не згодний — 0 балів.

Одержані дані за вибраними нами методиками дають досить чітке, змістовне уявлення про рівень прояву міжетнічної толерантності студента, що дозволяє виважено, обґрунтовано підійти до розробки програми формування міжетнічної толерантності.

Висновки. Проблема виділення компонентів міжетнічної толерантності та процес розробки методології дослідження міжетнічної толерантності студентів гуманітарного профілю дозволив зробити наступні висновки. Міжетнічна толерантність — складне особистісне утворення, яке дозволяє особистості вільно та успішно взаємодіяти з іншими людьми у полікультурному суспільстві. Міжетнічна толерантність складається з компонентів, які входять до її структури, а саме: когнітивний, емоційний, особистісний, конативний та етнічно орієнтований. Важливим моментом у теоретико-методологічному аналізі поняття міжетнічної толерантності є пошук адекватної кореляції між компонентами, що забезпечить об'єктивне відтворення реальності в суспільстві. Процес розробки методології дослідження міжетнічної толерантності студентів дозволив створити відповідний психологічний інструментарій.

Перспективи подальших досліджень полягають в експериментальному дослідженні виділених компонентів міжетнічної толерантності та перевірці актуальних психологічних умов формування міжетнічної толерантності в процесі підготовки фахівців гуманітарного профілю.

Список використаних джерел і літератури

1. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / Г. А. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности : научно-публицистический вестник. — М. : МГУ, 2001. — Вып. 1–2. — С. 8–19.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и других / В. В. Бойко. — М. : Филин, 1996. — 472 с.
3. Діагностичне забезпечення готовності педагогів та учнів до формування у них полілінгвального світогляду // Вісник науково-дослідницької лабораторії навчального полілінгвізму. Вип. 2 / [упоряд. Гуріна А. А.]. — Рівне : РОППО, 2012. — 78 с.
4. Євтух В. Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : навчальний посібник / В. Б. Євтух, В. П. Троциньський, Л. О. Аза. — К. : Київський ун-т, 2003. — 58 с.
5. Журавлев А. Л. Роль общительности личности в руководстве коллективом / А. Л. Журавлев // Психологические исследования общения. — М. : Наука, 1985. — С. 179–192.
6. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2001. — 752 с.
7. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов / А. Карелин. — М. : Эксмо, 2007. — 416 с.
8. Кихтюк О. В. Експериментальна програма з формування етнічної толерантності у студентської молоді / О. В. Кихтюк // Соціальна психологія. — К. : Вид-во Українського центру політичного менеджменту, 2010. — № 1. — С. 152–161.
9. Кихтюк О. В. Психологічні особливості формування етнічної толерантності у студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Оксана Василівна Кихтюк. — Луцьк, 2010. — 20 с.
10. Настольная книга практического психолога / [сост. : С. Т. Посохова, С. Л. Соловьева]. — М. : АСТ ; ХРАНИТЕЛЬ ; СПб. : Сова, 2008. — 671 с.
11. Психодиагностика толерантности личности / [под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой]. — М. : Смысл, 2008. — 172 с.
12. Психологические тесты : в 2 т. / [под ред. А. А. Карелина]. — М. : ВЛАДОС, 2002. — Т. 1. — 312 с.
13. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / Д. Я. Райгородский. — Самара : БАХРАХ-М, 2002. — 672 с.
14. Сонин В. А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности / В. А. Сонин. — СПб. : Речь, 2004. — 408 с.

References

1. Asmolv A. G. O smyislah ponyatiya «tolerantnost» / G. A Asmolv, G. U. Soldatova // Vek-tolerantnosti: Nauchno-publitsisticheskiyvestnik. Vyipusk 1–2. — M., 2001.
2. Boyko V. V. Energiyaemotsiy v obschenii: vzglyad na sebya i drugih / V. V. Boyko. — M. : Filin, 1996. — 472 s.
3. Diagnostychnye zabezpechnnaya gotovnosti pedagogiv ta uchniv do formuvannja u nyh polilingval'nogo svitogljadu // Visnyk naukovy-doslidnyk'koi' laboratorii' navchal'nogo polilingvizmu. Vypusk 2 / [uporjad. Gurina A. A.]. — Rivne: ROIPPO, 2012. — 78 s.
4. Jevtuh V. B. Mizhetnichna integracija: postanovka problemy v ukrai'ns'komu konteksti: navch. posib. / V. B. Jevtuh, V. P. Troshhyns'kyj, L. O. Aza. — K. : Kyi'vs'kyj un-t, 2003. — 58 s.
5. Zhuravlev A. L. Rol obschitelnostilichnosti v rukovodstve kolektivom / A. L. Zhuravlev // Psihologicheskie issledovaniya obscheniya. — M., 1985.
6. Ilin E. P. Emotsii i chuvstva / E. P. Ilin. — SPb: Piter, 2001. — 752 s. — (Seriya «Mastera psihologii»).
7. Karelin A. Bolshaya entsiklopediya psihologicheskikh testov / A. Karelin. — M.: Eksmo, 2007. — 416 s.
8. Kyhtjuk O. V. Eksperymental'na programa z formuvannja etnichnoi' tolerantnosti u students'koi' molodi / O. V. Kyhtjuk // Social'na psihologija. — K. : Vyd-vo Ukrai'ns'kogo centru politychnogo menedzhmentu, 2010. — № 1. — S. 152–161.
9. Kyhtjuk O. V. Psihologichni osoblyvosti formuvannja etnichnoi' tolerantnosti u students'koi' molodi [tekst]: avtoref. dysertacii' ... kand. psycholog. nauk : 19.00.07 / Kyhtjuk Oksana Vasylivna; Volyns'kyj nac. un-t im. Lesi Ukrai'ny. — Luts'k, 2010. — 20 s.
10. Nastolnaya kniga prakticheskogo psihologa/Sost. S. T. Posohova, S. L. Soloveva. — M.: AST: HRANITEL; SPb.: Sova, 2008. — 671 s.
11. Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti / pod. red. G. U. Soldatovoy, L. A. Shaygerovoy. — M. : Smyisl, 2008. — 172 s.
12. Psihologicheskie testy / Pod red. A. A. Karelina. T.1. — M., 2000. — S. 25–29.
13. Raygorodskiy D. Ya. Prakticheskaya psihodiagnostika. Metodiki i testyi. Uchebnoe posob / D. Ya. Raygorodskiy. — Samara: BAHRAH-M, 2002. — 672 s.
14. Sonin V. A. Psihodiagnosticheskoe poznanie professionalnoy deyatel'nosti / Sonin V. A. — SPb., 2004. — S. 212–215.

Залановская Л. И.

аспирантка Классического частного университета, г. Запорожье

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ КОМПОНЕНТОВ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Резюме

Статья посвящена раскрытию методологии исследования компонентов межэтнической толерантности. Выделяются компоненты и уровни проявления межэтнической толерантности. Рассмотрены диагностические методики изучения выделенного личностного качества в студенческой среде.

Ключевые слова: межэтническая толерантность, компоненты межэтнической толерантности, уровни проявления межэтнической толерантности, методология.

Zalanovskaya L. I.

graduate student of Classic Private University, Zaporizhya (city)

RESEARCH METHODOLOGY COMPONENTS OF INTER-ETHNIC TOLERANCE

Abstract

As Ukrainian society is in the period of unruled social system and sharp contradictions. Between different social layers, the creation of inter-ethnic tolerance is of paramount importance in professional education especially.

The task of the article is to identify inter-ethnic markers in students society and prove the Necessity of the research methods.

Inter-ethnic tolerance is a special form of personality, its attitude which understands and accepts. The other culture. Positive attitude to differences results in kind interaction with other culture. Representatives which leads to constructive dialogue. This is not the definition of the phenomenon, as the investigations of it in psycho-pedagogical science are still in progress.

The methods of investigations are based on the isolation of inter-ethnic components and the levels of their identification. The components of inter-ethnic tolerance are cognitive, emotional, personal, conative and ethically oriented which are identified on Gnostic, affective, and priority motivated behavioral and identificative levels.

So, inter-ethnic tolerance is a complicated personal creation, which allows a person to be successful in policultural society.

The most important moment in theoretical and methodological analysis of inter-ethnic tolerance is to find the way of adequate correlation between the components which will supply objective Reflection of reality.

Given research will experimentally investigate separate components of inter-ethnic tolerance and Test actual psychological conditions of inter-ethnic tolerance formation in humanitarian specialists.

Key words: inter-ethnic tolerance, components of inter-ethnic tolerance, levels of inter-ethnic tolerance, identification.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015

УДК 159.925:331.548

Зарицька В. В.

д. психол. н., професор, завідувач кафедри практичної психології

Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

e-mail: kozarikk@mail.ru

ORCID ID 0000–0002–9300–8276

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО СЕБЕ ЯК ОСОБИСТОСТІ

В статті обґрунтовується актуальність проблеми у сучасному шкільному вихованні. В науковій літературі не існує однозначного трактування сутності даної проблеми. Разом з тим, дослідження доводять важливість і необхідність розвитку у старшокласників здатності до позитивного адекватного ставлення до себе як особистості на основі включення старшокласників у різні види навчальної та позанавчальної роботи, в процесі якої така здатність розвивається, де вони на основі аналізу власної діяльності і спілкування вчаться усвідомлювати, оцінювати себе і напрацьовувати досвід ціннісного ставлення до себе як особистості. Експериментально виявлено ряд недоліків у розв'язанні даної проблеми, виокремлені базові компетенції, які необхідно розвивати у цьому віці, дані конкретні рекомендації щодо їх розвитку і удосконалення.

Ключові слова: старший шкільний вік, старшокласник як особистість, ставлення до себе, особистість як суб'єкт власного життя, образ «Я», внутрішня позиція.

Постановка проблеми. Проблема особистості як суб'єкта власного життя у сучасному суспільстві — одна із найважливіших у психології, бо соціальні зміни, які здійснюються на рівні глобальних процесів, впливають і на її свідомість, психіку. В залежності від того, як особистість інтеріоризує змінені умови середовища, ідентифікується в своїй позиції, у своєму «Я», наскільки глибоко і адекватно здійснює власну самооцінку, ставлення до себе як особистості, настільки вона спроможна самовизначитись у власній життєдіяльності та життєвій активності. А вимоги, які життя пред'являє людині, завдання, які вона перед собою ставить, змушують її самовизначитись. Виходячи з цього, ідея ставлення до себе як особистості у старшому шкільному віці набуває особливого значення. Ставлення до себе як особистості мусить бути позитивним, з глибоким усвідомленням своїх сильних сторін, недоліків і прагненням до самовдосконалення.

Саме старший шкільний вік можна вважати найбільш пріоритетним у формуванні позитивного і адекватного ставлення до самого себе як особистості, бо уже є певний досвід навчальної діяльності, суспільно корисної праці, спілкування і взаємодії з ровесниками і дорослими, в процесі яких старшокласник може проявити себе у різних сферах шкільного і поза-шкільного життя, зрозуміти і оцінити свої здібності, реальні можливості, почути і відчути оцінку своїх дій як особистості іншими, порівняти їх і

зробити реально виважені висновки щодо сутності своєї особистості. Здатність до самоаналізу і адекватної самооцінки себе як особистості, сформована у шкільні роки, є фундаментом для позитивного ставлення до себе і намагання постійного самовдосконалення, досягнення успіху у вибраній сфері діяльності, у побути і особистому житті. Тому дуже важливим завданням освітньо-виховного процесу є формування в учнів відповідного практичного досвіду поведінки і вчинків, бо, як доводить у своїх дослідженнях В. Татенко, реформування освіти означає не що інше, як створення умов, за яких підростаюче покоління отримуватиме можливість нарощувати і актуалізувати свої власні людські потенціали, які розкриваються лише за умови, коли система освіти, як основний інститут соціалізації, покладе суб'єктивний вектор (людина як суб'єкт, діяч, самодостатній автор свого життя) в основу своїх навчально-виховних стратегій і технологій [1, с.14–15]. Особливо важливим є формування у молоді схильності до ініціативного самовиявлення і самовираження відповідно до своїх особистісних особливостей [2, с. 25]. Саме в умовах ініціативності виявлення і самовираження, в процесі яких молода людина досягає успіхів, не боїться труднощів, а намагається їх подолати, відчуває радість перемоги у вирішенні навіть не дуже складних завдань, формується особистість, яка знає собі ціну, маючи шкільний досвід серйозного ставлення до будь-якої справи, а значить і до самої себе. Ще років десять назад владою декларувалося, що головною ознакою способу життя стає людиноцентризм і саме від розвиненості кожної особистості залежить доля держави і нації. Головним завданням освітян стала модернізація освіти таким чином, аби якомога повніше передати наступним поколінням культурні надбання і позитивний досвід, а також створити умови для самопізнання, саморозвитку і самореалізації кожної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості ставлення старшокласників до себе як особистості обумовлені різними чинниками, але в першу чергу віком. Старший шкільний вік з точки зору вікової психології — це період ранньої юності, який характеризується сукупністю закономірних фізіологічних і психологічних змін, а також умов, до яких можна віднести: систему вимог до людини і її взаємостосунки з іншими людьми; тип діяльності, в яку вона включена; характер знань і способи опанування ними. Існують і інші підходи до трактування особливостей розвитку особистості у старшому шкільному віці, які впливають на ставлення її до самої себе. Так, за дослідженнями Л. Виготського, існує загальний закон розвитку, згідно з яким кожна психічна функція з'являється спочатку в соціальному плані як реальні стосунки між людьми, а потім у психічному [3].

За теорією В. Мухіної, суттєвою особливістю людини в ранній юності є швидкий розвиток самосвідомості, завдяки рефлексії відбувається процес ідентифікації з власним «Я», набуває особливої значущості спілкування, вибір життєвих цінностей, вибір внутрішньої позиції [4]. За теорією Е. Еріксона, основним законом розвитку є «епігенетичний принцип», відповідно до якого на кожному етапі виникають явища і властивості, яких не було раніше у формі «нормативної кризи», пов'язаної з наявністю пев-

них суперечностей, розв'язання яких дається нелегко [5]. Визначальною особливістю шкільного віку є стрімке розширення діапазону виконуваних особистістю соціальних ролей, які іншими сприймаються неоднозначно і тому виконуються невпевнено, а ніби пробуються, приміряючи до себе і до своїх можливостей. У старшому шкільному віці процеси оцінювання власного «Я» та вибору подальшого життєвого шляху відбуваються дуже складно [6–8].

Виділення не вирішених раніше частин означеної проблеми. На даний час одним із важливих невирішених завдань виступає недостатня увага до організації вивчення старшокласниками власних особистих ресурсів і потенційних можливостей, що не дає їм змоги адекватно себе оцінити і вважано підійти до ставлення до самого себе. Звідси сумніви, хвилювання, незадоволення собою. Психологічна напруга, у якій перебуває більшість старшокласників, доводить необхідність глибокого вивчення особливостей їх ставлення до себе, характеру відносин з іншими (батьками, ровесниками, дорослими), щоб вчасно забезпечити усвідомлення ними своєї сутності, цінності і надати при необхідності психологічну підтримку і допомогу.

Постановка завдання і мета. Вибираючи мету даного дослідження, ми спирались на домінуючі особливості старшого шкільного віку, виокремлені дослідниками у різні часи і висвітлені у науковій літературі. Метою дослідження є виявлення стану розвитку у старшокласників ставлення до себе через рівень сформованості найважливіших компетенцій, які його характеризують, та запропонувати деякі шляхи формування позитивного ставлення до себе на основі глибокого вивчення власної особистості, яке буде поштовхом до саморозвитку і самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В період ранньої юності принципово змінюється ставлення до власної особистості. Мова йде вже про формування нової їх якості, усвідомлення себе як неповторної особистості з власними думками, переживаннями, почуттями, поглядами і оцінками. Дослідження процесу розвитку у людини інтересу до себе, до свого «Я» завжди було предметом особливої уваги філософів, психологів, письменників, художників та ін. Поведінка людини завжди так чи інакше пов'язана з її уявленням про себе («образ Я») і тим, якою вона хотіла б бути. Психологічна сутність «Я» розглядається як особистість, освітлена світлом своєї власної самосвідомості, тобто така особистість, якою сама себе сприймає, знає і відчуває. «Я» — це регулятивний принцип психічного життя, самоконтролююча сила духу; це все, чим ми є для світу і для інших людей по своїй суті і, насамперед, для самих себе в своїй самосвідомості, самоцінності, самопізнанні «Я», які передбачають знання і ставлення до об'єктивної дійсності та постійне відчуття в ній самого себе. Образ «Я» — це ставлення особистості до себе, яке включає: знання себе; оцінку власних якостей; практичне ставлення до себе. Важливою є здатність адекватно оцінювати себе самого. Ця здатність розвивається завдяки співпраці з іншими людьми та у спілкуванні з ними. Людина, включаючись в діяльність і спілкування, черпає там суттєво важливі орієнтири для своєї поведінки, весь час порівнює те, що вона робить, з тим, що очі-

кують від неї оточуючі. Це людина робить навіть тоді, коли їй здається, що вона робить щось виключно для себе. Результатом постійного порівнявання того, що вона спостерігає в собі, з тим, що бачить в інших людях, є рівень адекватності самооцінки. Рівень адекватності самооцінки свідчить про рівень самосвідомості особистості. Високий рівень самосвідомості породжує дійсний інтерес до власної особистості, до форм її організації і саморегулювання, відкриття для себе власного внутрішнього світу, власного «Я» як такого, прагнення виявити для самого себе «Хто я є?», «Який я є?», співвіднести себе з іншими, щоб виробити власну життєву позицію і спроєкувати майбутнє. Уявлення про себе у період ранньої юності співвідноситься з певним груповим образом «Ми» (образ типового представника свого віку і статі) і хоч ніколи повністю з ним не збігається, проте має велике значення у формуванні самосвідомості, ставлення до самого себе, до власної самооцінки. Таким груповим образом «Ми» виступає шкільний клас, який для старшокласників є одним із найсуттєвіших мікросоціумів. Це та група ровесників, з думкою яких особистість рахується, серед яких щоденно проявляє себе як особистість, оприлюднює свої досягнення, в якій черпає свої ціннісні орієнтації, інтереси якої сприяють формуванню і її інтересів. Якраз стосунки з ровесниками в класі, де особистість прагне зайняти чільне місце і мати певний авторитет, визначає її психологічний стан, відношення до інших людей, активність у цих відносинах, прагнення до співпраці. Саме цим обумовлено вибір найбільш суттєвих, ключових, на наш погляд, компетенцій для дослідження рівня сформованості в учнів ставлення до самих себе. До них ми віднесли такі компетенції: уміння оцінювати себе адекватно особистим якостям, досягненням, можливостям; уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах; уміння підвищувати свій соціальний статус; уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми. Результати дослідження представлені в таблиці.

Таблиця

Стан розвитку в учнів ставлення до самих себе

Компетенції	Рівень розвитку (в %)		
	Високий	Середній	Низький
уміння оцінювати себе адекватно особистим якостям, досягненням, можливостям	33	45	22
уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах	48	31	21
уміння підвищувати свій соціальний статус	50	33	17
уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми	55	30	15

Одержані дані свідчать, що 33 % учнів здатні оцінювати себе адекватно. Вони відзначаються самокритичністю, вмють визначити рівень своїх досягнень та причини певних проблем чи ускладнень, намагаються шукати шляхи їх подолання. 45 % учнів мають середній рівень сформованості уміння оцінювати себе адекватно в усіх життєвих ситуаціях. Для

них характерною є деяка невпевненість у самооцінках, в одних випадках вони себе переоцінюють, в інших недооцінюють. Це пояснюється невмінням робити глибокий аналіз своїх досягнень чи невдач, нездатністю визначати шляхи подолання навчальних чи життєвих ускладнень. 22 % учнів не замислюються над станом власної життєдіяльності, не аналізують свої вчинки, досягнення, звикли до низьких оцінок, не звертають особливої уваги на зауваження чи поради педагогів, психологів, неслухняні в сім'ї, не мають орієнтації на майбутнє.

Високий рівень розвитку уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах продемонстрували 48 % учнів. Вони чітко усвідомлюють свої права і обов'язки в школі, в сім'ї, серед друзів і знайомих і їх дотримуються. 31 % учнів нестабільні у відносинах з іншими, тому не можуть чітко визначити власну значущість для них. 21 % учнів відзначаються конфліктністю з оточуючими. Свою позицію пояснюють тим, що їх не розуміють, неправильно оцінюють, принижують, не співчують, хоч самі не прагнуть до порозуміння, а лише ображаються, тому або замикаються в собі, або ведуть себе агресивно.

Умінням підвищувати свій соціальний статус у різних мікросоціумах володіють на високому рівні 50 % учнів. Вони швидко орієнтуються у тому, як до них ставляться оточуючі і роблять все, щоб покращити свій авторитет, завоювати повагу, показати себе з позитивної сторони, і роблять це до тих пір, поки не пересвідчаться, що відношення до них змінюється на краще, намагаються підтримувати та поліпшувати добре ставлення до себе. 33 % учням не завжди вдається завоювати довіру до себе, якщо вона хоча б частково втрачена. У них не вистачає в одних випадках сміливості визнати якусь свою провину, в інших — бажання покращувати відносини. В результаті соціальний статус в цілому знижується, учень залишається невдоволений станом відношення до себе, але нічого не робить для його покращення. 17 % учнів ставляться до себе байдуже. Вони не аналізують свої можливості, здібності, особисті якості, до навчання відносяться негативно, байдужі до свого соціального статусу в школі, в сім'ї, хоч в групі ровесників часто претендують на високу повагу, а коли її не відчують, то ведуть себе часто агресивно, конфліктують, у різких формах висловлюють невдоволення тим, як до них ставляться ровесники. Разом з тим нічого не роблять у позитивному плані, щоб завоювати у ровесників довіру і повагу. Часто їх авторитет тримається на залякуванні чи фізичній силі, яку вони намагаються продемонструвати скрізь, де є найменша нагода.

Уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми на високому рівні сформовано у 55 % учнів. Це учні, які мають високі комунікативні здібності, доброзичливі з чітко вираженою спрямованістю на спілкування. Широке спілкування вони вважають головним у забезпеченні собі внутрішньої комфортності, вони дуже важко переносять самотність, відсутність або недостатній обсяг спілкування особливо з особистісно значущими людьми. 30 % учнів до спілкування з іншими відносяться вибірково, довго роздумують над тим, як налагодити стосунки з окремими людьми навіть тоді, коли цього дуже бажають. Разом з тим, їм важко припинити небажа-

ні стосунки: не вистачає сміливості, сили духу, не можуть сформулювати причини для припинення спілкування. Все це психологічно їх пригнічує, впливає на настрій, на працездатність, викликає хвилювання і навіть затяжний стресовий стан, поки не наважаться попросити поради у людей, яким вони довіряють. 15 % учнів відмічають, що їм важко налагоджувати спілкування. Вони мовчазні, замкнуті, мають мало друзів, на уроках пасивні, часто ліниві, не мають чітко вираженого інтересу ні до якого виду діяльності. Слабо реагують на зауваження, не прислуховуються до порад, дуже важко відгукуються на пропозиції інших включитися в певну роботу, а коли і погоджуються, то виконують її без будь-якого задоволення, можуть покинути, не виконавши до кінця, і мовчки піти, не поставивши нікого до відома.

Для поліпшення організації роботи з старшокласниками у вивченні ними власних можливостей, внутрішніх ресурсів, які дозволять їм з повагою ставитись до себе, усвідомлено і виважено спілкуватись, діяти, оцінювати власні успіхи, адекватно ставитись до недоліків і реально намагатись їх позбутися, вміння долати труднощі, слід включати їх у таку діяльність (навчальну і позанавчальну), в результаті якої вони набуватимуть статус особистості, який відповідає їх віку або навіть випереджає його у соціальному плані. Це напрацювання базових компетенцій у головних сферах їх життя (пізнавальній); мотиваційній; емоційно-вольовій сфері спілкування і поведінки; сфері профільного спрямування, які в сукупності сприятимуть формуванню ставлення до себе як особистості цінної, соціалізованої, змістовної, що заслуговує поваги оточуючих і самоповаги.

На основі багаторічної дослідницької роботи нами виокремлені найсуттєвіші компетенції у вищезазначених сферах розвитку старшокласників: у пізнавальній сфері (розвиток довільних психічних процесів; розвиток мислення, сформованість навчальних дій; розвиток мовлення; розвиток тонкої моторики; розумова працездатність); у мотиваційній сфері (бажання вчитися і самоудосконалюватися; інтерес до основ наук і методів теоретичного мислення; розвинутий мотив до самоосвіти і самовиховання; намагання аналізувати стан своєї діяльності; вмотивований вибір інтересів, профілю подальшого навчання); у емоційно-вольовій сфері (уміння емоційно позитивно сприймати стосунки з людьми; уміння свідомо оцінювати реальну життєву ситуацію і відповідно діяти; уміння долати хвилювання і виходити із стресового стану для прийняття важливих для себе рішень; уміння протистояти життєвим ускладненням і знаходити шляхи виходу з них); у сфері спілкування і поведінки (уміння коректно спілкуватися з ровесниками, батьками, педагогами, іншими людьми; уміння проявляти ініціативу та активність у спілкуванні; уміння поводитись у відповідності до соціальних і етичних норм поведінки; уміння регулювати власну поведінку у спілкуванні); у сфері профільного спрямування (здатність визначитись у власних профільних інтересах; здатність визначати близькі, середні і далекі перспективи; здатність організовувати себе на виконання поставлених цілей; здатність організовувати інших на роботу; здатність працювати в групі; здатність висувати пропозиції, обґрунтовувати їх доцільність та

результати; здатність проявляти окремі уміння профільного спрямування; здатність користуватися комп'ютерною технікою).

Усі названі вище компетенції сформують адекватне ставлення до себе як особистості, що буде проявлятися, зокрема, у таких уміннях: умінні оцінювати себе адекватно особистим якостям, можливостям, досягненням; умінні визначити свою значущість у різних мікросоціумах; умінні підвищувати свій соціальний статус; умінні активно включатися в стосунки з іншими людьми. Впевненість у власній компетентності зростає тоді, коли в процесі діяльності спостерігаються певні успіхи. Тут треба враховувати три фактори: досвід успіхів і невдач; спостереження за досягненнями інших; вербальне переконання у можливостях людини, враховуючи те, що наголошення на негативних моментах в діяльності особистості прилюдно значно підриває її мотивацію до подальшої роботи.

Висновки. Аналіз результатів дослідження стану ставлення старшокласників до себе дає підстави зробити наступні висновки.

В учнів старших класів значно підвищений, порівняно з попередніми роками, інтерес до власного «Я». Рівень цього інтересу залежить від рівня самосвідомості. Через ставлення до власного «Я» формується ставлення до оточуючих і, навпаки, ставлення оточуючих впливає на формування у особистості ставлення до себе. Дослідження дозволило виявити ряд проблем, які потребують цілеспрямованої системної роботи по їх розв'язанню у старших класах. Найскладнішими серед них є такі: невміння робити глибокий аналіз своїх досягнень і невдач; нездатність визначати шляхи, варіанти подолання суто навчальних чи життєвих ускладнень; невміння цінувати зауваження, поради більш досвідчених людей; несформована орієнтація на майбутнє; не усвідомлюють свої права і обов'язки у різних мікросоціумах; неадекватно оцінюють ставлення до себе інших людей; не вміють підтримувати бажаний соціальний статус у значущих для себе мікросоціумах, що призводить до частих конфліктів; значна частина учнів звикає до стереотипів і не намагається змінити ставлення до себе, не здатні припинити небажані стосунки.

Вищезначені проблеми свідчать про те, що самостійно розвивати адекватне ставлення до себе надзвичайно складно, тому учням потрібні орієнтири для цілеспрямованого самовдосконалення у цьому плані, а також певна психологічна підтримка і допомога з боку дорослих, особливо фахівців.

Список використаних джерел і літератури

1. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко — К.: Просвіта, 1996.
2. Гончаренко С. У. Проблеми гуманітаризації змісту шкільної освіти / С. У. Гончаренко // Педагогіка і психологія: Наук.-теор. та інформ. журнал АПН України. — 1999. — № 4. — С. 17–26.
3. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 3.
4. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. — 7-е изд., стереотип. — М.: Академия, 2002. — 420 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность, кризис / Э. Эриксон. — М., 1996. — 164 с.

6. Гуменюк О. Є. Психологія «Я»-концепції / О. Є. Гуменюк. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 186 с.
7. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. — Минск: Коллегиум, 1992.
8. Занюк С. С. Психологія мотивації / С. С. Занюк. — К.: Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. — Вып. 7. — С. 77-83.

References

1. Tatenko V. A. Psihologiya v sub'ektnom izmerenii. — K.: ProsvIta, 1996.
2. Goncharenko S. U. Problemi gumanitarizatsiyi zmistu shkilnoyi osvIti // Pedagogika i psihologiya: Nauk.-teor. ta inform. zhurnal APN Ukraini. — 1999. — № 4. — S. 17-26.
3. Vyigotskiy L. S. Istoriya razvitiya vyisshih psihicheskikh funktsiy // Sobr. soch.: v 6 t. — M.: Pedagogika, 1983. — T. 3.
4. Muhina V. S. Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo: Uchebnik dlya stud. vuzov. — 7-e izd., stereotip. — M.: Akademiya, 2002. — 420 s.
5. Erikson E. Identichnost: yunost, krizis. — M., 1996. — 164 s.
6. Gumenyuk O. E. Psihologiya «ya-kontseptsiyi. — Ternopil: Ekonomichna dumka, 2002. — 186 s.
7. Fromm E. Chelovek dlya sebya. — Minsk: Kollegium, 1992.
8. Zanyuk S. S. Psihologiya motivatsii. — K.: Elga-N; Nika-Tsentr, 2002. — Vyp. 7. — S. 77-83.

Зарицкая В. В.

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой практической психологии
Классического частного университета, г. Запорожье

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ К СЕБЕ КАК ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье обосновывается актуальность проблемы в современном школьном воспитании. В научной литературе нет единой точки зрения на определение сущности данной проблемы. Вместе с тем исследования доказывают важность и необходимость развития у старшеклассников способности к позитивному адекватному отношению к себе как личности на основании включения старшеклассников в различные виды учебной и внеучебной работы, в процессе которой такая способность развивается, где они на основании анализа собственной деятельности и общения учатся осознавать, оценивать себя и нарабатывать опыт ценностного отношения к себе как личности. Экспериментально выявлен ряд недостатков в решении данной проблемы, выделены базовые компетенции, которые необходимо развивать в этом возрасте, даны конкретные рекомендации по их развитию и усовершенствованию.

Ключевые слова: старший школьный возраст, старшеклассник как личность, отношение к себе, личность как субъект собственной жизни, образ «Я», внутренняя позиция.

Zaritskaya V. V.

Doctor of Psychology Sciences, Professor, Head of practical psychology subdepartment of Classic Private University, Zaporizhya (city)

FEATURES OF THE RELATION OF SENIOR PUPILS TO THEMSELVES AS A PERSON

Abstract

The article explains the importance of the relation of senior pupils to themselves as a person in terms of considering the individual as the subject of his own life. Social changes in society influence the mind, the psyche of people, especially the young. And depending on how a person relates to himself how builds its own position and defines itself, builds his own life. It was in high school age need to develop an adequate attitude toward themselves and form values, because at this age, students tend to self-knowledge, self-determination, are making plans for the future, although not clearly and adequately its capabilities, if they do not know well enough. After high school, society places each graduate system requirements that a young person is obliged to perform as dramatically increases the range of social roles performed by a person.

The experiment found that less than half of high school students have a high level of competence that characterizes their ability to adequately evaluate themselves positively about yourself, the ability to determine their value in different micro society, the ability to raise their social status, build positive relationships with others. On average, 20 % of high school students have a low level of development of the above abilities. This demonstrates the need to strengthen work in this direction.

The article highlights the main areas of activity of pupils and competencies that must be mastered in each of them to ensure that every high school student, mastering them together, was able to adequately assess themselves, build relationships to themselves according to their abilities and gained experience in the cultivation different spheres of life.

The content of the article proved the need to develop a positive attitude towards themselves adequately its capabilities, the ability to overcome difficulties and make progress in the critical situations.

Key words: senior school age, high school student as an individual, attitude to themselves, the person as the subject of his own life, the image of «I», the internal position.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2015

УДК 159.922+340.11

Кобець О. В.

кандидат психологічних наук, доцент
головний науковий співробітник відділу проблем кадрового забезпечення
органів прокуратури
Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України
(м. Київ)
ORCID 0000-0002-1493-2226
e-mail: kobets1970@mail.ua

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються питання психологічного супроводу та моделювання процесу розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності. Розглянуто особливості розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності, наведено програму розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності.

Ключові слова: свідомість, екологічна свідомість, еколого-правова свідомість, особистість прокурора, правозастосовна діяльність, природоохоронна сфера.

Актуальність теми дослідження. У системі підготовки та роботи з кадрами органів прокуратури в Україні особливо гостро стоїть питання екологічної підготовки суб'єктів природоохоронної діяльності. За оцінками самих прокурорів низька ефективність екологічного права в Україні пов'язана з професійною неготовністю багатьох з них до кваліфікованого виконання своїх обов'язків у цій сфері. У силу виникнення раніше невідомих еколого-правових ситуацій юристу стало необхідно набути нову якість — еколого-правову компетентність, як складову професійно-екологічної правосвідомості юриста, що передбачає постійне оновлення еколого-правових знань, уміння орієнтуватися в динамічному інформаційному просторі, володіння дослідницькими способами аналізу судової практики, що практично не відбивалося в освітніх програмах юридичних ВНЗ і сформованих підходів до підготовки юристів. Таким чином, виникає потреба в юристі з якісно новим рівнем професійної компетентності, що ґрунтується на еколого-правовій грамотності, поєднуючи професійні знання та вміння, науково-дослідний і організаторський досвід, усвідомлення цінностей мінливого світу.

Аналіз останніх досліджень. Практика свідчить, що значних результатів по зміні різних аспектів свідомості та поведінки людини можна домогтися при цілеспрямованому використанні психологічних технологій (В. І. Барко [1], О. О. Деркач [2], В. О. Лефтеров [4], М. В. Худоянц [10] та інші). При цьому форми використання зазначених технологій можуть бути дуже різні: психологічна допомога, психологічний супровід, психологічна підтримка, психологічний вплив та інші. Значна частина дослі-

джень розкриває можливості психологічного супроводу як способу озброєння суб'єкта продуктивними прийомами й методами деякої діяльності та поведінки, причому як стосовно індивідуального (Н. О. Молякова [5], А. П. Москаленко [6], В. І. Темченко [9]), так і колективного (М. В. Худоянц [10], Т. С. Яценко [11]).

Психологічний супровід розглядається як багатовимірний процес, зосереджений на позитивних сторонах і перевагах особистості, що сприяє відновленню віри в себе і свої можливості, підвищенню резистентності особистості до дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх чинників. Поняття психологічний супровід використовується широко й багатозначно. Е. Ф. Зеєр визначає його як рух разом зі змінами особистості. Водночас це вивчення, формування, розвиток, корекція і становлення особистості. Автор зазначає, що філософською основою системи супроводу особистості є концепція вільного вибору як умова розвитку [3].

Вихідним положенням для формування теоретичних основ психологічного супроводу став особистісно-орієнтований підхід, у логіці якого розвиток розуміється автором як вибір і освоєння суб'єктом тих чи інших інновацій, шляхів становлення. «Природно, — стверджує вчений, — кожна ситуація вибору породжує множинність варіантів рішень, опосередкованих різними умовами. Супровід може трактуватися як допомога суб'єкту в формуванні орієнтацій поля розвитку, за яке він сам відповідає» [10, с. 18].

Важливим положенням цього підходу виступає пріоритет опори на внутрішній потенціал суб'єкта, отже, на його право самостійно здійснювати вибір і нести за нього відповідальність.

У процесі супроводу, психологічний вплив передбачає вплив людей один на одного, в ході якого відбувається зміна механізмів регуляції поведінки й діяльності людини. В якості засобів впливу використовуються вербальна, невербальна інформація, залучення людини в сумарно організовану діяльність, яка регулюється ступенем і рівнем задоволення потреб.

До методів впливу в умовах регулювання взаємин включають навчання, керівництво та управління, втручання, прийняття людини, розуміння і співчуття, довіру, авансування, емпатію, рефлексію, ідентифікацію і т. д.

Сучасні дослідники [2; 8; 10], як правило, єдині в описі основних етапів психологічного супроводу, які можна охарактеризувати через послідовну реалізацію певних кроків: проведення кваліфікованої діагностики суті проблеми, її історії й потенційних сил її носіїв; інформаційний пошук методів, служб і фахівців, які можуть допомогти вирішити проблему; обговорення можливих варіантів розв'язання проблеми з усіма зацікавленими людьми й вибір найбільш доцільного шляху рішення; надання первинної допомоги в регулюванні можливих взаємин на початкових етапах реалізації плану.

При цьому дослідники виділяють п'ять основних етапів супроводження [10]: діагностичний, пошуковий, консультативно-проективний (або договірний), діяльнісний, рефлексивний.

У загальному вигляді під супроводом ряд авторів розуміють метод [1; 5; 10], що забезпечує створення умов для формування оптимальних рішень

у різних ситуаціях життєвого вибору суб'єкта. На їхню думку, в логіці системно-орієнтованого підходу супровід — це взаємодія супроводжувачого й супроводжуваного, розглянута як допомога суб'єкту при вирішенні проблем.

Формулювання мети та постановка задачі. Розглянути особливості розвитку еколого-правової свідомості прокурорів та описати програму розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Отже, психологічний супровід можна визначити як спільну предметну діяльність з розвитку особистості з використанням різноманітних форм групової й індивідуальної психологічної роботи, що межує з навчанням і корекцією. З урахуванням предмета нашого дослідження це, насамперед, передбачає використання активних методів практичної психології для роботи з суб'єктами екологічного права з метою вирішення завдань щодо розвитку еколого-правової свідомості. Для теорії супроводу дуже важливим є розмежування методів попередження проблеми й корекції проблеми. Це розмежування може бути побудоване на основі аналізу трьох параметрів.

Перший параметр виділяє момент дії, яка може відбуватися до, під час або після виникнення проблеми. На стадії, що передують її появі, розробляються загальностратегічні програми. Протилежністю виступають моменти, коли проблема вже повністю сформулася або вийшла з-під контролю, ці ситуації вимагають негайної роботи по корекції.

Другий параметр характеризує основний фокус загалом, превентивне втручання. Його завдання — вплинути на зміни в самій людині (особистісно-орієнтована профілактика) або на систему, в межах якої він діє (системно-орієнтована або структурно-орієнтована профілактика).

Третій параметр характеризує природу дії. Проблеми попереджаються шляхом скорочення недопустимих типів поведінки (оборонна стратегія) або шляхом нових варіантів поведінки (наступальна стратегія).

Отже, мета психологічного супроводу — повноцінна реалізація психологічного потенціалу особистості й регулювання адекватних взаємин суб'єктів діяльності, розвиток навичок рефлексії, зміни ставлення до себе й інших, формування толерантної свідомості, розвиток емоційної гнучкості, поліпшення соціальної адаптації.

Центральне місце в нашому дослідженні посідає питання ефективності психологічного супроводу, який визначається особливими функціями, які прокуратура виконує у процесі регулювання еколого-правових взаємин.

По-перше, працівники прокуратури виконують функцію організатора процесу. Тобто, йдеться про створення особливого середовища, яке розширює або звужує можливості регулювання й тим самим визначає глибину можливих змін. Іншою важливою стороною функції організатора процесу є створення певної мотивації учасників, де орієнтація на еколого-правову свідомість кожного стає вирішальною.

По-друге, безсумнівний інтерес становить функція прокурора як моделі бажаної еколого-правової поведінки, яка висуває до нього високі вимоги й зобов'язує бути значно просунутим у власній еколого-правовій свідомості.

По-третє, функція працівника прокуратури як джерела інформації. Повідомлення про ті чи інші екологічні закономірності, феномени виявляються потужним засобом для організації еколого-правового середовища. Крім того, психологічний супровід таким чином впливає на формування загальної еколого-правової культури, рівень якої надзвичайно низький на сучасному етапі.

Важливе значення для цілеспрямованого впливу на світогляд, поведінку й діяльність особистості, формування еколого-правової свідомості має еколого-правове просвітництво виховання та освіта як частина екологічного виховання та освіти, що ґрунтується на таких принципах: загальності поширення екологічного виховання й освіти на все населення країни, з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей окремих соціальних і територіальних груп та професійних категорій; комплексності, здійснення екологічного виховання та освіти в системі навчання, з урахуванням науково-обґрунтованих методичних вимог; безперервності у процесі всього періоду навчання, у тому числі на рівні перепідготовки та підвищення кваліфікації (рис. 1).

Підвищення кваліфікації має самостійне значення в системі екологічного виховання й освіти, і безпосередньо пов'язано з професійною підготовкою керівних працівників і фахівців. Значення екологічної освіти підкреслюється в міжнародних документах, присвячених охороні навколишнього природного середовища.

Рис. 1. Схема розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності

Ступінь інформованості про вимоги природоохоронного законодавства, зміст і обсяг професійних знань щодо правової охорони навколишнього природного середовища мають бути розроблені з урахуванням особливостей професійної діяльності. Юристи повинні отримати глибокі знання в області природоохоронного законодавства і практики його застосування. За допомогою еколого-правової освіти забезпечується рішення загальної задачі — екологізація юридичної освіти, формування екологічної культури та активної громадянської позиції, зокрема підготовка юристів-екологів.

У даний час екологічне право є обов'язковою (нормативною) навчальною дисципліною, і викладається студентам правових навчальних закладів усіх спеціалізацій. У цьому зв'язку необхідно зазначити особливу значимість розвитку в студентів юридичної спеціальності стійких еколого-правових поглядів, прогресивного еколого-правового світогляду, оволодіння навичками вирішення сучасних еколого-правових питань на макро- і мікрорівнях за допомогою державно-правових засобів охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки.

Ці фактори необхідно враховувати при складанні навчальних програм, у змісті яких мають відображатися сучасні тенденції розвитку природоохоронного права, потреба держави в юристах-екологах найвищої кваліфікації, які володіють всебічними знаннями національного і зарубіжного екологічного права. Дані обставини обумовлюють нагальну необхідність запровадження нових курсів та спецкурсів для юристів, що спеціалізуються в галузі екологічного права.

Удосконалення еколого-правової освіти настійно вимагає: відповідної наукової і навчально-методичної бази; систематизації та відображення сучасних підходів у навчальній літературі; створення оптимального навчально-методичного забезпечення сприйняття учнями еколого-правових явищ, специфіки їх відображення в екологічному законодавстві та праві; вироблення логічно послідовною та зрозумілою системи екологічного права; обґрунтування теоретичних положень охорони, захисту та реалізації екологічних прав громадян; розвитку системи тлумачення норм екологічного права.

Формування системи еколого-правових знань створює передумови для оволодіння природоохоронними вміннями і навичками. Однак еколого-правові знання та еколого-правова свідомість не тотожні. Як відомо, для того, щоб знання увійшло в систему домінуючих потреб, мотивацій, соціальних очікувань і ціннісних орієнтацій особистості, воно повинно бути пов'язане з чуттєвим сприйняттям. Пронизуючи погляди і переконання, чуттєві сприйняття в системі екологічної освіти і виховання стають структурним компонентом еколого-правової свідомості.

Таким чином, система психологічного супроводу суб'єктів екологічного права є тим необхідним заходом, який має бути спрямований на регулювання еколого-правових взаємин, що виникають у процесі подальшої професійної взаємодії. Також процес психологічного супроводу є ще одним із видів становлення цілісної системи еколого-правової свідомості фор-

мування особистості суб'єкта екологічного права, передбачає зміцнення взаємозв'язку екологічних мотивів, правових знань, навичок і умінь, що сприяють розвитку еколого-правових якостей особистості прокурора, які повинні співвідноситися з фаховою діяльністю.

З урахуванням отриманих результатів дослідно-діагностичної роботи створено програму розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності. Вона передбачає використання наступних напрямків роботи з розвитку еколого-правової свідомості як серед професіоналів, так і майбутніх фахівців: психологічне просвітництво, спрямоване на активізацію інтересу до екологічної освіти й самовиховання з метою розвитку еколого-правової свідомості; формування пізнавальних мотивів у галузі еколого — і природоорієнтованих знань; постановка питання про відповідність рівня власної еколого-правової культури вимогам майбутньої професії; психологічна освіта, яка спрямована на формування в майбутніх фахівців системи знань, умінь і навичок, що забезпечують розвиток еколого-правової свідомості та становлення еколого-правової культури в цілому (вивчення спецкурсу «Психологія екологічної свідомості»); діагностика, спрямована на виявлення індивідуальних особливостей студентів, рівня їх готовності до освоєння екологоорієнтованих цінностей; система корекційно-розвиваючих заходів, спрямованих на подолання недостатньої підготовленості фахівців до включення в різні види екологоорієнтованої діяльності, комплекс тренінгових занять, які були спрямовані на вирішення наступних завдань: корекція, формування і розвиток екологічних установок особистості, насамперед подолання антропоцентричного, прагматичного ставлення до природних об'єктів; корекція цілей взаємодії особистості з природними об'єктами; навчання умінням і навичкам такої взаємодії; розвиток перцептивних можливостей людини при її контактах з природними об'єктами; розширення індивідуального екологічного простору.

Зміст програми реалізовував наступні закономірності:

- цілі, характер і зміст розвитку еколого-правової свідомості визначаються об'єктивними потребами особистості й суспільства;
- ефективність розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності детермінована здатністю реалізувати суспільно корисну й соціально значиму діяльність;
- розвиток еколого-правової свідомості визначається забезпеченням самоактуалізації й самореалізації прокурора у процесі професійної та навчальної діяльності.

Психологічний супровід розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності ґрунтується на принципах: детермінізму, суб'єктивної активності, розвитку та індивідуального підходу. Програма розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності включає наступні етапи: діагностуючий, процесуальний та оцінно-контрольний (табл. 1).

На першому етапі розроблялася система психологічної діагностики для виявлення рівнів розвитку еколого-правової свідомості, а також визначалися цілі й завдання, зміст і методи роботи.

Програма розвитку еколого-правової свідомості прокурорів у процесі психологічного супроводу професійної діяльності

ЗАГАЛЬНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ З РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ: ПСИХОДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ; ФАКУЛЬТАТИВ; КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА; КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЮЧА РОБОТА		ЗАВДАННЯ З РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ		ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ		ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ		РЕЗУЛЬТАТ ФОРМУВАННЯ	
ЕТАП I	Виявлення наслідків розвитку еколого-правової свідомості	1. Усвідомлення необхідності розвитку еколого-правової свідомості. 2. Самоорганізація в навчальній діяльності 3. Розвиток потреби в саморозвитку. 4. Адаптація до навчальної діяльності.	1. Усвідомлення необхідності розвитку еколого-правової свідомості. 2. Самоорганізація в навчальній діяльності 3. Розвиток потреби в саморозвитку. 4. Адаптація до навчальної діяльності.	Психодіагностика рівня розвитку еколого-правової свідомості. Додатково психолога, досвідчених прокурорів: консультування, корекція, реабілітація, профілактика, розвиток особистісних якостей.	Упровадження навчально-методичного комплексу з дисципліни «Психологія екологічної свідомості» Реалізація програми соціально-психологічного тренінгу з розвитку компетенцій еколого-правової свідомості	Адаптація до професійної діяльності. Підвищення мотивації саморозвитку. Перебудова провідної навчально-пізнавальної діяльності в професійно орієнтовану.			
ЕТАП II	Становлення професійної діяльності та розвитку еколого-правової свідомості	1. Організація і проведення психолого-юридичних занять та засвоєння спеціальних дисциплін професійної діяльності прокурора. 2. Реалізація	Додатково психолога і досвідчених прокурорів при входженні у навчально-професійну діяльність: орієнтація на формування індивідуального	Реалізація особистісно-орієнтованого підходу; диференціація змісту; індивідуалізація вибору організації розвитку еколого-правової свідомості. Застосування технології з розвитку рефлексивності та самовідношення	Освоєння соціальної ролі та досвіду професійної діяльності прокурора. Засвоєння групових форм включення в систему міжособистісних стосунків. Формування позитивної установки до правової діяльності, розвитку відчуття значущості				

		<p>науково-методичних рекомендацій з підвищення якості професійної діяльності.</p> <p>3.Орієнтація на розвиток компонентів еколого-правової свідомості.</p>	<p>стилю діяльності; консультації; роботи із спеціальною літературою, написання наукових статей, поглиблене вивчення права та його засвоєння</p>	<p>прокурорів як компонента еколого-правової свідомості у вигляді еколого-психологічного тренінгу.</p> <p>Формування стилів професійної діяльності. Застосування тренінгових технологій щодо розвитку компонентів еколого-правової свідомості. Застосування програми сприяння розвитку емоційного інтелекту, реалізація тренінгу «Розвиток емоційного інтелекту» та спецкурсу «Фемінологія емоційного інтелекту: соціально-психологічний аспект».</p> <p>Програма спецкурсу з особисто-професійного розвитку та формування ключових компонентів еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності</p>	<p>і соціальної захищеності.</p> <p>Актуалізація професійних резервних можливостей прокурорів. Розвиток професійної спрямованості, значущих якостей і здібностей особистості прокурора: спрямованість на професійний розвиток, орієнтованість на професійні досягнення, пов'язання життєвих смислів зі служінням професії прокурор.</p> <p>Розвиток, еколого-правової культури та ключових професійних компетенцій.</p> <p>Формування особистісних якостей: принциповість, упевненість у собі, творчий стиль діяльності, високі інтелектуальні здібності, екологічна мотивація, обізнаність, екологоорієнтовані цінності, природоцентричне екологічне уявлення, природоохоронні особистісні стратегії взаємодій.</p>
<p>III етап — Контрольно-оцінний</p>	<p>Формування та вдосконалення рівня професійної свідомості та правосвідомості</p>	<p>Освоєння передового досвіду професійної діяльності прокурора.</p> <p>Виконання функціональних завдань та підвищення професіоналізму.</p> <p>Набуття практичних індивідуальних умінь та навичок реалізації професійної свідомості у фаховій діяльності.</p>	<p>Дослідження рівня сформованості навичок професійної діяльності: консультування, діагностика; самоналіз; самооцінка професійної діяльності прокурора, корекційні заходи.</p>		

На другому (процесуальному) етапі дослідження проводився професійно-психологічний тренінг. У ньому представлені: навчально-методичний комплекс з дисципліни «Психологія екологічної свідомості»; розвиваючий комплекс з розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності.

Застосування тренінгового комплексу в умовах професійної діяльності дозволить максимально врахувати існуючі методи й засоби тренування професійно значущих пізнавальних якостей прокурорів для того, щоб вони найбільш ефективно сприяли вдосконаленню процесів запам'ятовування, концентрації уваги, аналізу та узагальненню отриманої інформації для подальшого її використання в навчальній та професійній діяльності.

На третьому (оціночно-контрольному) етапі емпіричного дослідження здійснювався порівняльний аналіз отриманих даних. На даному етапі дослідження відбувається узагальнення отриманих даних, їхня перевірка, підтвердження, підводяться підсумки дослідження. Структура програми розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності представлена в таблиці 1. Метою є вдосконалення змістових компонентів еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності, що характеризують: когнітивні процеси, мотиваційно-ціннісну сферу, особливості професійної спрямованості, комунікативні здібності, особливості емоційних станів, типологічні особливості та оволодіння системою теоретичних знань і практичних професійно-психологічних навичок і вмінь, необхідних у діяльності прокурора, формування готовності до ефективної соціально-правової поведінки у професійній діяльності.

Навчальний курс тренінгу містить у собі теоретичні обґрунтування і практичні вправи, складені на основі останніх надбань у галузі тренінгових технологій. Він розрахований на студентів юридичних ВНЗ, установ професійної підготовки прокурорів, прокурорів, які навчаються на курсах підвищення кваліфікації. Програма містить практичні вправи у вигляді професійно-психологічних тренінгів. Структурно програма складається з п'яти модулів. Перші два модулі проводяться зі студентами (48 годин, які розраховуються на 24 заняття), а третій, четвертий та п'ятий модулі організовуються у групах слухачів КПК та досвідчених прокурорів (тривалість кожного складає 6 годин).

Проведення занять зі спецкурсу (ППТ) здійснювалися як теоретично, так і у практичній формі у вигляді професійно-психологічних тренінгів та виконання різних вправ. Структурно спецкурс складається з п'яти взаємопов'язаних модулів. Сприятливі умови для роботи групи створюються завдяки рефлексії, позитивної емоційної атмосфери, що знижує психологічну напруженість, а також за допомогою опанування основних правил поведінки під час занять, до основних з яких належать: активність, що передбачає включення всіх учасників у роботу групи, прояв інтелектуальної, емоційної, рухової активності; спілкування за принципом «тут і тепер», що передбачає звернення до сьогодення, того, що хвилює учасників саме зараз, обговорення подій, які відбуваються у групі; емоційна підтримка учасників під час обговорення вправ і завдань, виявлення позитивних

якостей особи; щирість і довірливість у спілкуванні; недопустимість безпосередніх оцінок людини (оцінюються не якості учасників, а лише їхні дії); конфіденційність усього, що відбувається у групі. Складність і відповідальність завдань, а також зміст і шлях їх здійснення обумовлює високі вимоги до організації й методики їх проведення.

Як загальні принципи виступили: наукова обґрунтованість і доцільність тренінгу; професійна спрямованість тренінгу; систематичність і послідовність у його проведенні; відповідальність, усвідомленість і активність учасників тренінгу; доступність підготовки.

З огляду на те, що в навчальному закладі проведення ППТ усе ж таки деякою мірою є академічним і відірваним від професійної діяльності, треба подбати, щоб результати тренінгу з високою вірогідністю могли бути перенесені у практику і застосовані у ній, він повинен відповідати наступним вимогам з організації, засобів і змісту: створення мінімальної різниці між професійною і тренінговою ситуацією за допомогою втілення всього наявного досвіду професійної діяльності у тренінговий процес; широка ілюстрація прикладами з практики різних тем, що розглядаються, вправ для відпрацювання навичок, групових дискусій та інших тренінгових процедур; навички, які тренуються, та ідеї, що передаються, не повинні входити у принципові суперечності з існуючими вимогами, що висувуються до діяльності прокурора; інформація, яка пропонується прокурорам під час тренінгів, повинна формулюватися так, щоб вони бачили й розуміли її реальне застосування; сформовані під час тренінгу установки і стосунки повинні відповідати професійно важливим умінням і навичкам прокурора.

Висновки. Технологія роботи з психологічного супроводу регулювання еколого-правових взаємин суб'єктів екологічного права забезпечує в конкретному випадку ефективне формування еколого-правової свідомості. Вона включає в себе, перш за все, побудову та обґрунтування системи психологічного супроводу регулювання еколого-правових взаємин суб'єктів екологічного права. Така модель виступає основою проектування системи психологічного супроводу регулювання еколого-правових взаємин суб'єктів екологічного права і включає в себе наступні компоненти: постановка конкретних цілей, пов'язаних з проблемою наукового дослідження; обґрунтування завдань психологічного супроводу регулювання еколого-правових взаємин суб'єктів екологічного права; виділення умов психологічного супроводу суб'єктів екологічного права; виявлення функцій психологічного супроводу регулювання еколого-правових взаємин суб'єктів екологічного права; вибір та обґрунтування основних напрямів реалізації системи психологічного супроводу суб'єктів екологічного права; визначення провідних принципів організації психологічного супроводу суб'єктів екологічного права; вибір шляхів і засобів реалізації системи психологічного супроводу та наповнення змістом провідних блоків у її структурі.

Реалізація функцій психологічного супроводу суб'єктів екологічного права можлива якщо будуть використовуватися особистісно-орієнтовані технології в рамках основних напрямків діяльності особистості: психо-

логічне просвітництво (формування правових установок на значимість у нашій життєдіяльності проблем екології та наслідків її порушення); розвиваюча діагностика (виявлення можливих правопорушень, зміна екологічного клімату, потенціалу розвитку еколого-правової свідомості та його особливостей); еколого-правове консультування (індивідуальні та групові консультації щодо існуючих проблем і консультації з проблем, виявлених у процесі моніторингу суб'єктів екологічного права).

Список використаних джерел літератури

1. Барко В. И. Использование психотренинговых технологий в психологическом обеспечении профессиональной надежности персонала ОВД / В. И. Барко, Д. В. Малеев // Личность профессионала в современном мире / Отв. ред. Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. — С. 340–356.
2. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. — М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: МОДЕК, 2004. — 752 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология личностно-ориентированного профессионального образования / Э. Ф. Зеер. — Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. проф.- пед. ун-та, 2000. — 258 с.
4. Лефтеров В. О. К вопросу об эффективности использования психологических тренингов в правоохранительной деятельности / В. О. Лефтеров. // Право і безпека. — Харків : НУВС, 2005. — № 4–3. — С. 186–189.
5. Молякова Н. А. Психологическое сопровождение деятельности органов прокуратуры — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://prokuratura-nn.ru/nauchno-prakticheskie-materialy/avtorskie-stati/psihologi_cheskoe-soprovozhdenie-deyatelnosti-organov-prokuratury.html
6. Москаленко А. П. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція / А. П. Москаленко, Д. О. Кубзін, А. А. Стародубцев: — Наук. — практич. посіб. — Х.: Ун-т внутр. справ, 1999. — 98 с.
7. Мясичев В. Н. Психология отношений / Мясичев В. Н. — М. : Институт практической психологии; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. — 238 с.
8. Озерський І. В. Наукові засади організаційно-правового та психологічного забезпечення діяльності органів прокуратури : [монографія] / І. В. Озерський — Полтава : Полтав. літератор, 2010. — 488 с.
9. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики) / В. І. Темченко. — К.: НАВСУ: «ДС Авангард», 2001. — 188 с.
10. Худоянц М. В. Организационно-психологическое сопровождение регулирования эколого-правовых отношений на территории муниципального образования : диссертация... доктора психологических наук : 19.00.06, 19.00.07 / Худоянц Маргарита Вагеновна; [Место защиты: Сев.-Кавказ. гос. техн. ун-т]. — Сочи, 2008. — 382 с.
11. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / Т. С. Яценко — К. : Вища школа, 2004. — 679 с.

References

1. Barko V. I. Ispolzovanie psihotreningovyih tehnologiy v psihologicheskom obespechenii professionalnoy nadezhnosti personala OVD / V. I. Barko, D. V. Maleev // Lichnost professionala v sovremennom mire / Otv. red. L. G. Dikaya, A. L. Zhuravlev. — М. : Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2013. — S. 340–356.
2. Derkach A. A. Akmeologicheskie osnovyi razvitiya professionala / A. A. Derkach. — М.: Izd-vo Moskovskogo psihologo-sotsialnogo instituta; Voronezh: MODEK, 2004. — 752 s.
3. Zeer E. F. Psihologiya lichnostno-orientirovannogo professionalnogo obrazovaniya / E. F. Zeer. — Ekaterinburg : Izd-vo Ural. gos. prof.- ped. un-ta, 2000. — 258 p.

4. Lefterov V. O. K voprosu ob effektivnosti ispolzovaniya psihologicheskikh treningov v pravohranitelnoy deyatel'nosti / V. O. Lefterov. // *Pravo I bezpeka*. — Harkiv : NUVS, 2005. — № 4–3. — S. 186–189.
5. Molyakova N. A. Psihologicheskoe soprovozhdenie deyatel'nosti organov prokuratury — [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://prokuratura-nn.ru/nauchno-prakticheskie-materialy/avtorskie-stati/psihologicheskoe-soprovozhdenie-deyatelnosti-organovprokuratury.html>
6. Moskalenko A. P. Profeslyna motivatsiya pratsivnikiv organiv vnutrishnih sprav: vivchennya ta korektsiya / A. P. Moskalenko, D. O. Kobzin, A. A. Starodubtsev. — *Nauk. — praktich. posib.* — X.: Un-t vnutr. sprav, 1999. — 98 s.
7. Myasishev V. N. Psihologiya otnosheniy / Myasishev V.N. — M. : Institut prakticheskoy psihologii; Voronezh : NPO «MODEK», 1995. — 238 s.
8. Ozerskiy I. V. NaukovI zasady organIzatsIyno-pravovogo ta psihologIchnogo zabezpechennya dIyalnostI organiv prokuratury : [monografiya] / I. V. Ozerskiy — Poltava : Poltav. Iiterator, 2010. — 488 s.
9. Temchenko V. I. Formuvannya profeslynoyi pravosvidomosti spivrobItnikiv mIstitsiyi (problemi teoriyi i praktiki) / V. I. Temchenko. — K.: NAVSU: «DS Avangard», 2001. — 188 s.
10. Hudoyants M. V. Organizatsionno-psihologicheskoe soprovozhdenie regulirovaniya ekologopravovyih otnosheniy na territorii munitsipalnogo obrazovaniya : dissertatsiya... doktora psihologicheskikh nauk : 19.00.06, 19.00.07 / Hudoyants Margarita Vazgenovna; [Mesto zaschityi: Sev.-Kavkaz. gos. tehn. un-t]. — Sochi, 2008. — 382 s.
11. Yatsenko T. S. Teoriya i praktika grupovoyi psihokorektsiyi: Aktivne sotsialno-psihologIchne navchannya: navch. posib. [dlya stud. visch. navch. zakladiv] / T. S. Yatsenko — K. : Vischa shkola, 2004. — 679 s.

А. В. Кобец

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГО-ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ СУБЪЕКТОВ ПРИРОДООХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы психологического сопровождения и моделирования процесса развития эколого-правового сознания субъектов природоохранной деятельности. Рассмотрены особенности развития эколого-правового сознания субъектов природоохранной деятельности, описана программа развития эколого-правового сознания субъектов природоохранной деятельности.

Ключевые слова: сознание, экологическое сознание, эколого-правовое сознание, личность прокурора, правоприменительная деятельность, природоохранная сфера.

A. V. Kobets

candidate of psychological Sciences, associate Professor, chief researcher of the Department of staffing problems prosecutors Research Institute of National Academy of prosecution of Ukraine (Kyiv)

MODELING OF THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL AND LEGAL CONSCIOUSNESS OF THE SUBJECTS OF CONSERVATION.

Abstract

The article discusses issues of psychological support and modeling of the process of development of ecological and legal consciousness of the subjects of conservation. Discusses the features of ecological and legal consciousness of the subjects of the environmental activities described development program environmental and legal consciousness of the subjects of conservation.

Taking into account the obtained results of experimental and diagnostic work created development program environmental and legal consciousness of the subjects of conservation. It envisages the following areas of work for the development of environmental legal consciousness among professionals and future professionals: psychological education, aimed at increasing interest in environmental education and self-education with the aim of developing ecological and legal consciousness; the question of compliance of the level of their own ecological, legal culture requirements of the future profession; psychological education, aimed at training future specialists in the system of knowledge, abilities and skills, ensuring the development of environmental legal consciousness; diagnostics aimed at identifying the individual characteristics of students, their level of readiness for the development of ecology-oriented values; a system of correction and development of measures aimed at overcoming the lack of training of specialists for inclusion in various kinds of environmentally-oriented activities the set of training exercises which were aimed at solving the following tasks: correction, the formation and development of environmental identity in the first place, overcoming the anthropocentric and pragmatic relations to the natural objects; correction goals of interaction of a person with natural objects; learning skills such interaction; the development of perceptual abilities of a person in contact with natural objects; the expansion of the individual environmental space.

In the thesis on the basis of scientific and methodological analysis carried out systematic theoretical analysis of the psychological structure of ecological and legal consciousness prosecutors to lawmaking, enforcement in conservation areas, nature management and environmental protection. Defined objective and subjective factors in the development of environmental legal consciousness of prosecutors. Formulated holistic theoretical concept of the psychological structure of ecological and legal consciousness of prosecutors. The role of ecological and legal consciousness of the Prosecutor in ensuring its effectiveness. An algorithm for constructing the prediction efficiency of professional activity of the Prosecutor on the basis of professional psychological profile of employees with high level of ecological and legal consciousness.

Key words: ecological and legal consciousness, professional activity, categorical structure, the identity of the Prosecutor, the environmental sphere.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015

УДК 316.613.4:316.621

Колот С. А.

кандидат психологических наук, доцент
доцент кафедры социальной работы и кадрового менеджмента
Одесского национального политехнического университета
e-mail: skolot27@yandex.ru
ORCID ID 0000–0001–9145–9017

ФОРМИРОВАНИЕ РАБОЧИХ СТРАХОВ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Изложены современные взгляды на проблему функционирования рабочих страхов в организациях. Показано, что формированию рабочих страхов способствует несовершенство системы управления. Наиболее значимые организационные и личностные причины формирования рабочих страхов определяются недостаточной способностью работников к саморегуляции эмоциональных функциональных состояний (ЭФС). Совершенствование организационной системы управления опосредованно способствует уменьшению рабочих страхов сотрудников. Обучение персонала управлению собственными эмоциональными состояниями и конструктивным моделям поведения непосредственно влияет на снижение уровня рабочих страхов.

Ключевые слова: рабочие страхи, внешние и внутренние ожидания, система управления, эмоциональный менеджмент, саморегуляция эмоциональных функциональных состояний.

Постановка проблемы. Новые подходы к происходящим изменениям в сфере организационной деятельности все больше включают такую составляющую организационного управления, как эмоциональный менеджмент, представляющий собой процесс управления эмоциональными ресурсами организации с целью повышения эффективности ее деятельности. Эмоциональный менеджмент предполагает признание того факта, что в процессе работы у людей проявляются эмоции и возникают эмоциональные отношения, которые имеют энергетическое, ценностное, информационное и мотивирующее значение и определяют эмоциональную среду как неотъемлемую составляющую организационной деятельности.

С позиций эмоционального менеджмента работа, связанная с необходимостью управления эмоциями, должна обеспечивать оптимальный уровень эмоциональной атмосферы в организации, включая регулирование проявления негативных эмоций в соответствии с требованиями организации и выполняемой работы. Отсюда признание того факта, что организационная культура влияет на особенности функционирования эмоциональной работы, неразрывно связано с тем, что эмоциональная работа становится определяющим для организации фактором, формируя эту культуру. Требования организационной культуры формируются под влиянием требований социума, политики и целей самой организации, особенностей выполняемой эмоциональной работы и предъявляются в правилах, которые нормируют ее выполнение; особенности работы, в свою очередь, оказывают влияние

на формирование организационных требований, их содержательную сущность.

Отражая современные тенденции развития общества, эмоциональный менеджмент все в большей мере определяется инновационными изменениями в организации. Будучи по своей сути прогрессивными, эти изменения неоднозначно влияют на поведение сотрудников. С одной стороны, нововведения и изменения определяют увеличение конкурентоспособности организации, с другой — повышают внешнее и внутреннее давление на персонал, включая менеджеров и сотрудников. Требования организации к условиям, содержанию и выполнению эмоциональной работы в условиях инновационных изменений определяют особенности проявления организационной культуры на индивидуальном и коллективном уровнях функционирования эмоциональной работы и взаимообусловленность последствий этого воздействия на сотрудников. В качестве одного из таких последствий выступают рабочие страхи персонала, которые сопровождают личностное развитие работников, одновременно стимулируя и подавляя активность. Умение управлять собственным эмоциональным состоянием и конструктивно взаимодействовать со своими страхами позволит более эффективно использовать потенциал личностного развития персонала на индивидуальном и коллективном уровнях организационной системы.

Цель статьи заключается в изучении особенностей формирования рабочих страхов сотрудников как составляющей организационной деятельности и управления ими в системе эмоционального менеджмента.

Одним из ресурсов эмоционального менеджмента является система внешних ожиданий и требований, предъявляемых к личности работника относительно норм исполнения рабочих ролей. Предписывающие ожидания определяют должный характер исполнения роли, предсказывающие — вероятностный характер ее исполнения с учетом индивидуальных особенностей работника и конкретной ситуации. Одновременно с внешними ожиданиями организации функционируют внутренние ожидания самих сотрудников — явные и неявные. Явные ожидания формируются в соответствии с ожиданиями и требованиями организации, личными целями сотрудников, их интересами и возможностями. Неявные ожидания носят более вероятностный характер и содержат сомнения в их целесообразности и возможности исполнения. Соответствие внутренних и внешних ожиданий является во многом определяющим как с точки зрения личностной социальной успешности индивида, так и при формировании благоприятного социально-психологического климата в группе. В случае их кардинального несовпадения практически неизбежен рост интрагрупповой напряженности и конфликтов.

И явные, и неявные ожидания могут быть нереалистическими с точки зрения возможности их исполнения. Нереалистические ожидания становятся одной из важных причин того, почему случившееся оказывает на индивидов несоразмерно большое или даже психотравмирующее воздействие. Наиболее частыми последствиями нереалистических ожиданий становятся стресс, выгорание. Все большее количество рабочих факторов начинает влиять на формирование рабочих страхов.

Страх как внутреннее состояние, обусловленное грозящим реальным или предполагаемым бедствием, относится к базовым эмоциям, то есть является врождённым эмоциональным процессом, с генетически заданным физиологическим компонентом, строго определённым мимическим проявлением и конкретным субъективным переживанием. Страх мобилизует организм для реализации избегающего поведения, ухода от решения проблемы [2]. Основанный на инстинкте самосохранения, он представляет собой защитную реакцию на опасность и может проявляться в различных формах. Страх переживается как смутное, размытое чувство тревоги, дискомфорта, может переходить в такие негативные чувства, как испуг, собственно страх, ужас и быть очень вредным для здоровья. Страх заставляет человека сомневаться при выборе вариантов действия и принятии решения, сомнение, в свою очередь, делает его нерешительным, ослабляет волю и рассеивает впустую психическую энергию. В результате человек, отягощённый страхами, старается слиться с общей массой людей, занять как можно меньшее пространство, чтобы стать незаметным и не мешать другим, — вплоть до полной потери индивидуальности и самобытности [1].

Страх используется в качестве метода мотивации, когда руководители экономят средства или не понимают, что такое эффективное управление. Во многих организациях он является неотъемлемой частью культуры управления: страх потерять рабочее место или не получить повышение, страх быть наказанным, страх перед интригами, страх обесценивания собственной компетентности, страх перед руководством и т. п. При всей своей многочисленности, по существу страхи имеют одну и ту же природу. Человек стремится к комфорту, который определяется не только и не столько окружающими предметами, сколько внутренним состоянием человека, его отношением к самому себе и окружающему миру. Потеря комфорта делает человека незащищённым, слабым, уязвимым, вплоть до потери смысла жизни. Как отмечает Х. Флам (1993), подобные страхи или их умалчивание вынуждают сотрудников в стремлении к достижению успеха адаптироваться к организационной культуре, что способствует существованию и дальнейшему развитию страхов [3].

Рождаясь в детстве и укрепляясь в период социализации, страхи связываются индивидом с представлениями об окружающем мире как доступном или опасном и соответствующими «рабочими моделями» их преодоления / непреодоления. Модели преодолевающего поведения влияют на приобретение дальнейшего опыта, на отношение (уже и во взрослом возрасте) к неизвестному, а также и на реакции в связи с опасностями или другими людьми [5]. Эти модели формируют способ нашего дальнейшего поведения и находят свое отражение в системе ожиданий, характер которых неформализован и не всегда осознаваем.

Результаты исследования. С целью уточнения условий формирования рабочих страхов были рассмотрены особенности функционирования эмоционального менеджмента в соответствии с особенностями выполнения эмоциональной работы на следующих организационных уровнях:

1) управление эмоциональными ресурсами организации с целью повышения эффективности ее деятельности;

2) управление взаимоотношениями между руководителем и сотрудниками;

3) управление взаимодействием между сотрудниками и клиентами;

4) управление способностью сотрудников к саморегуляции эмоциональных функциональных состояний.

Охарактеризуем каждый уровень более подробно.

Управление эмоциональными ресурсами организации с целью повышения эффективности ее деятельности определяется, прежде всего, теми организационными нормами, правилами и требованиями, которые представляют культуру социума, интериоризированную в культуру организации, и регламентируют процесс управления эмоциями, обеспечивая достижение организационных целей. Нормы, правила и требования могут быть формальными и неформальными, отражают принятые в организации ценности, систему мотивации, включающую вознаграждения и наказания, стиль управления. Важную роль в этом процессе выполняет система ожиданий сотрудников, которая базируется на сравнении декларируемых и реально представляемых организацией ценностей с личными ценностями сотрудников и определяет их самочувствие. Рабочие ожидания, являясь функцией организационного контекста, начинают сказываться на успешности эмоционального взаимодействия в организации в целом. Причины, по которым могут формироваться рабочие страхи в случае рассогласования внешних ожиданий организации и внутренних ожиданий работников, связаны, прежде всего, с возможной потерей работы. Наиболее значимые из них: неэффективная политика организации на внешнем рынке и сокращение кадров, несоответствие рабочего места требованиям к выполняемой работе, негибкая система мотивации, неэффективный стиль управления, личностные особенности работников.

Управление взаимоотношениями между руководителем и сотрудниками регламентируется, с одной стороны, организационными нормами, правилами и требованиями, а с другой — управленческой культурой самого руководителя. Эмоциональное взаимодействие на этом уровне также отражает, как и в первом случае, восприятие стабильности связи между работником и работой, но проявляется это восприятие теперь через ролевые ожидания руководителя и сотрудников по поводу способов и качества выполнения работы. Существенное значение в этом процессе приобретает эмоциональный потенциал руководителей, отражающий требования организационной культуры и позволяющий им управлять индивидуальными и организационными стилями и моделями эмоционального поведения. Это предполагает наличие ряда умений: точно распознавать, оценивать и выражать эмоции; порождать чувства, способствующие процессу осознания и мышления; понимать эмоции и продуцировать эмоциональное знание; влиять на межличностную коммуникацию; управлять эмоциями для достижения эмоционального и интеллектуального роста, повышения культуры эмоций персонала и культуры организации в целом. Причины, по

которым могут формироваться рабочие страхи, связаны, прежде всего, с неумением руководителя управлять эмоциями, собственными и сотрудников, использованием директивного способа управления и метода мотивации на уровне «кнута и пряника», что способствует формированию зависимости, подавляет чувство собственной значимости, снижает творческий потенциал коллектива.

Управление взаимодействием с клиентами производится также на основе организационных норм, правил и требований, а также личного опыта сотрудников. Сложность этого управления определяется величиной несогласования между ожиданиями по поводу демонстрируемых эмоций и эмоциями, которые индивид испытывает на самом деле. При этом необходимо учитывать ряд факторов, таких, например, как оценивание степени, в которой люди выражают, подавляют или фальсифицируют эмоции во время работы; ожидания относительно эмоциональной выразительности, — имплицитные или эксплицитные. Причины, порождающие рабочие страхи, с одной стороны, профессионально окрашены и связаны с восприятием соответствия / несоответствия работника выполняемой работе, — его собственным, клиентов и непосредственного начальника. С другой стороны, восприятие оценивания как субъективного усиливает страх ожидания предвзятости и необъективности со стороны непосредственного начальства и недовольных клиентов. Это, в свою очередь, усиливает страх перед негативным оцениванием результатов работы, снижает веру работника в собственные возможности, профессиональную значимость и качество выполняемой работы.

Наконец, в качестве составляющей эмоционального менеджмента рассматривается способность сотрудников к саморегуляции ЭФС. К саморегуляции как деятельности обычно относятся те способы саморегуляции, которые человек сознательно применяет с определенной целью. При этом в роли значимых факторов выступают личностные характеристики, в том числе мотивационная структура, эмоциональные регуляторы поведения, устойчивость различных когнитивных функций. Так, служащий может выстраивать алгоритм работы с клиентом, который одновременно является моделью формируемого и регулируемого им эмоционального образа общения как части выполняемой эмоциональной работы. Модель может рассматриваться как нормативная схема, которая выстраивается индивидом с учетом индивидуальных и организационных культурных и субкультурных стереотипов, системы ценностей, убеждений и предубеждений и соответствует функциональной модели взаимодействия социальных и индивидуальных факторов. Это позволяет обозначить саморегуляцию ЭФС как на индивидуальном уровне, в структуре личности, в виде индивидуального сознания и мировоззрения, так и на уровне коллективного субъекта, в виде организационной идеологии и системы ценностей. Рабочие страхи обусловлены на этом уровне возможным несовпадением нормативных моделей — организационной и индивидуальной, включая системы ценностей, мотивационные структуры, поведенческие стереотипы. Существенную роль в их формировании выполняет способность самого работника к саморегуляции.

Кроме явных факторов, на способность сотрудников к саморегуляции оказывают влияние и неявные факторы, базирующиеся на системе ожиданий, которая носит вероятностный характер. Меняющаяся система ожиданий делает восприятие сотрудниками неопределенности критическим, затрагивая при этом и социальные роли. Соответственно начинают меняться предположения о вероятности появления чего-либо, что представляется особенно важным, необходимым. Процессы перехода к изменениям, обучению и развитию, связанные с неопределенностью и неизвестностью, вызывают у работников страх и приводят к регрессии. Неконструктивные модели формируют способ нашего дальнейшего поведения и находят свое отражение в системе ожиданий, характер которых неформализован и не всегда осознаваем.

Рабочие ожидания в свою очередь провоцируют возникновение страхов, связанных, по данным Международного кадрового портала HeadHunter Украина, прежде всего с отсутствием развития на рабочем месте, страхом допустить ошибку, опасением быть пониженным в зарплате или должности, возникновением конфликтов и возможной потерей зарплаты или работы по разным причинам. В ряде организаций происходит своеобразное вытеснение страха или его компенсации с помощью непрерывной работы с полной отдачей, что приводит к гиперидентификации персонала и эксплуатации сотрудниками самих себя и, как следствие, возникновению выгорания [4].

Выводы и перспективы дальнейших исследований.

1. Защитой от рабочих страхов может стать сама организация. Здесь следует выделить такие существенные направления. Первое — это управление на основе системной парадигмы, согласно которой организация — это система, которая сама себя организует, меняет коренным образом роль руководителей. В частности, переход от детальных указаний и приказов к специфическим правилам поведения усиливает и ускоряет процессы самоорганизации, в основу которых положены принципы доверия и открытости, снижающие страх персонала организации на всех уровнях управления. Усовершенствование таких подходов к управлению, как стиль руководства, контроль, ответственность; таких принципов управления, как инновационное поведение, множественность интересов, равенство шансов, индивидуальность и свобода, толерантность и обучение реализуются в рабочих ожиданиях сотрудников, тем самым способствуя высвобождению инновационных возможностей, совершенно нового опыта и снижению рабочих страхов персонала.

2. Второе направление связано с эмоциональным менеджментом, который, будучи составляющей целостной системы организационного управления, также рассматривается как целостное системное образование, ориентированное на достижение успеха всего персонала и организации как единой команды на основе управления эмоциональными состояниями персонала. Отдельные параметры этой системы, например, нормы или требования, могут меняться в зависимости от поставленных перед организацией целей, но главная целевая функция системы всегда направлена на оптимизацию

самочувствія, межличностного общения и эффективности работы каждого отдельного сотрудника и всей команды в целом.

3. Наконец, управление рабочими страхами, основанное на управлении эмоциональным функциональным состоянием, которое может выступать как пассивное и как активное начало. Пассивное ЭФС представляет собой реакцию на требования деятельности, регулируется внешними управляющими воздействиями и в целом способствует развитию общей организационной системы и ее стабильности, снижая рабочие страхи за счет совершенствования системы управления персоналом. При активном ЭФС внутренние самоизменения индивида, его способность к внутренней саморегуляции являются условием формирования его личностного роста и противодействия рабочим страхам.

Таким образом, снижение рабочих страхов сотрудников организации становится возможным благодаря не только усовершенствованию общих подходов к управлению, но и в процессе регулирования составляющих эмоциональной работы, прежде всего на основе усиления активной составляющей внутренней саморегуляции.

4. Дальнейшее развитие исследований представляется возможным по таким направлениям: особенности проявления рабочих страхов на разных иерархических уровнях организационной структуры; взаимозависимость социально-психологического климата группы и типичных рабочих страхов, присущих ее участникам; возрастная динамика проявления рабочих страхов; влияние эмоциональной культуры на проявление рабочих страхов; изучение новых форм организационного функционирования, которые смогут обеспечить новые возможности профессионального и личностного развития как предупреждения возникновения рабочих страхов.

Список использованных источников и литературы

1. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. — СПб., 2001. — 448 с. — Режим доступа: http://stavroskrest.ru/sites/default/files/files/books/zimbardo_socialnoe_vlianie.pdf
2. Изард К. Психология эмоций: Перев. с англ. / К. Изард. — СПб.: Питер, 1999. — 464 с.
3. Flam H. Fear, loaylity and greedy organizations / H. Flam // *Emotions in organizations* / Fineman, S., ed. — London, 1993. — P. 183.
4. Perlman B., Hartman E. A. Burnout: Summary and Future and Research // *Human relations*. — 1982. — V. 35 (4). — P. 4.
5. Putnam L. L., Mumby D. K. Organizations, emotion and the myth of rationality / L. L. Putnam, D. K. Mumby // *Emotions in organizations* / Fineman S., ed. — London, 1993. — P. 36–57.

References

1. Zimbardo F., Lyajppe M. Socialnoe vliyanie / F. Zimbardo, M. Lyajppe. — SPb., 2001. — 448 s. — Rezhim dostupa: http://stavroskrest.ru/sites/default/files/files/books/zimbardo_socialnoe_vlianie.pdf
2. Izard K. Psixologiya emocij. Perv. s angl. / K. Izard. — SPb.: «Piter», 1999. — 464 s.
3. Flam H. Fear, loaylity and greedy organizations / H. Flam // *Emotions in organizations* / Fineman, S., ed. — London, 1993. — P. 183.

4. Perlman B., Hartman E. A. Burnout: Summary and Future and Research // Human relations. — 1982. — V. 35 (4). — P. 4.
5. Putnam L. L., Mumby D. K. Organizations, emotion and the myth of rationality / L. L. Putnam, D. K. Mumby // Emotions in organizations / Fineman S., ed. — London, 1993. — P. 36–57.

Колот С. О.

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджмента
Одеського національного політехнічного університету

ФОРМУВАННЯ РОБОЧИХ СТРАХІВ В ОРГАНІЗАЦІЯХ

Резюме

Викладено сучасні погляди на проблему функціонування робочих страхів в організаціях. Показано, що формуванню робочих страхів сприяє недосконалість системи управління. Найбільш значущі організаційні та особистісні причини формування робочих страхів визначаються недостатньою здатністю працівників до саморегуляції емоційних функціональних станів. Удосконалення організаційної системи управління опосередковано сприяє зменшенню робочих страхів співробітників. Навчання персоналу управлінню власними емоційними станами та конструктивним моделям поведінки безпосередньо впливає на зниження рівня робочих страхів.

Ключові слова: робочі страхи, зовнішні і внутрішні очікування, система управління, емоційний менеджмент, саморегуляція емоційних функціональних станів.

Kolot S. A.

candidate of psychological sciences, associate professor
associate professor of department of social work and staff management,
Odessa National Polytechnic University

THE FEARS FORMATION OF WORKING IN ORGANIZATIONS

Abstract

In the article the peculiarities of the formation of workers fears of employees as a component of organizational activities and management in the system of emotional management. As a significant factor presents the correspondence between the external expectations defined by the system requirements to perform work roles, internal explicit and implicit expectations of the employee. It is shown that unrealistic expectations contribute to the formation of workers fears caused by the imperfection of the control system in the organization and influence of socio-psychological climate in the team. Identified the most significant organizational and personal reasons for the formation of workers fears, which are determined by the lack of ability of workers to self-regulation emotional functional states. It is noted that employment fears can contribute to the improvement of the management system in the organization, training constructive patterns of behaviour and to manage their own emotional States through increased active component of internal self-regulation.

Key words: workers fears, external and internal expectations, management system, emotional management, self-regulation of emotional functional states.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015

УДК 159.923

Кононенко О. І.

кандидат психологічних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
e-mail: oksana.kroshka@gmail.com
ORCID ID 0000–0001–8676–7410

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглянуті та проаналізовані основні теоретичні підходи до вивчення проблеми гендерних особливостей прояву перфекціонізму особистості. За останніми дослідженнями, перфекціонізм пов'язаний з багатьма особистісними особливостями та має різноманітні особливості прояву. Феномен перфекціонізму визначається, як інтегративна особистісна характеристика, що проявляється у прагненні до досконалості, встановленні високих стандартів виконання діяльності, пред'явленні високих вимог до себе і до інших; тісно пов'язана з різними сферами особистості; обумовлює особливості соціальної адаптації та має гендерні особливості в реальному житті.

Ключові слова: гендерні особливості, особистість, перфекціонізм, перфекціоністські установки.

Постановка проблеми. Проблема перфекціонізму є актуальною та своєчасною для сучасного психологічного знання. У психології досліджень в цій області стає все більше, проте вони нечисленні. В Україні проблема перфекціонізму вивчається порівняно недавно та переважно вона спрямована на теоретичний аналіз зарубіжних досліджень, тоді як в зарубіжній психології наукові уявлення про перфекціонізм представлені широко. Традиційно перфекціонізм розглядався як універсальний глобальний феномен, який справляє вплив на всі сфери життя людини. Однак в останні роки в науковій літературі відзначається стійка тенденція до більш диференційованого підходу до перфекціонізму і до самостійного вивчення його специфічних форм.

За останніми дослідженнями, перфекціонізм пов'язаний з багатьма особистісними характеристиками та має різноманітні ступені прояву, а саме гендерні особливості.

Мета статті — теоретично обґрунтувати та описати гендерні особливості прояву перфекціонізму особистості.

Виклад основного матеріалу. Перфекціонізм як прагнення наслідувати надмірно високі стандарти розглядається як багатовимірний особистісний конструкт, проте питання про його внутрішню психологічну структуру залишається в науці відкритим та дискусійним. Уточнення структури перфекціонізму дозволить виділити важливі напрямки коректувальної та профілактичної роботи. Складність використання цього теоретичного конструкту пов'язана також з тим, що переважна більшість досліджень

представлена у зарубіжних джерелах, вітчизняний науковий простір не має достатньої кількості самостійних та систематичних досліджень різних аспектів перфекціонізму особистості та його можливих наслідків.

На даний момент проведено серію досліджень, які переконливо демонструють, що перфекціонізм не завжди «глобальний» і часто впливає лише на певні, найбільш значущі для людини області життя. Таким чином, якщо людина є перфекціоністом в одній сфері діяльності, вона не обов'язково буде прагнути до досконалості в усьому іншому. Так, дуже показові результати були отримані в дослідженнях, присвячених вивченню перфекціонізму в областях спорту і навчання. У них було показано, що члени університетських спортивних команд демонструють дуже високий рівень перфекціонізму в сфері спортивних досягнень, але при цьому їм абсолютно не властиві перфекціоністські установки в навчальній діяльності [5]. Характерно, що у академічно обдарованих підлітків, навпаки, були вкрай високі показники перфекціонізму, спрямованого на навчання та успішність, в той час як прагнення до досконалості в спортивній сфері у них знаходилося на середньому рівні [8].

Концепція специфічних форм перфекціонізму отримує емпіричні підтвердження і в наукових працях, в яких використовуються не тільки кількісні, а й якісні методики. Зокрема, у дослідженні, проведеному на вибірці людей, які ідентифікували себе як перфекціоністів, випробуваним в рамках інтерв'ю пропонувалося перерахувати сфери свого життя, які найбільшою мірою піддаються впливу їх перфекціоністських установок [9]. Отримані результати говорять про те, що навіть серед перфекціоністів практично не було людей, які заявляли б, що вони схильні встановлювати високі стандарти діяльності в усіх сферах свого життя. Важливим підсумком цього дослідження також було виявлення ряду гендерних відмінностей за цією ознакою. Так, більше половини випробовуваних жіночої статі повідомили про те, що їх перфекціонізм відіграє важливу роль у сфері домашнього побуту, в той час як в чоловічій вибірці про це заявили лише кілька випробовуваних.

В одному з наймасштабніших досліджень з даної проблематики, проведеному британськими вченими, вивчалися перфекціоністські тенденції в 22 різних сферах життя [10]. Одним із завдань цієї роботи була перевірка вищеописаної ідеї про те, що перфекціоністи прагнуть до досконалості у всіх сферах життя

J. Stoeber і F. S. Stoeber вважають, що результати їх дослідження спростовують тезу канадських колег, оскільки у більшій частини випробовуваних високі показники по перфекціонізму виявлялися лише в декількох ізольованих областях [10]. У той же час в рамках дослідження простежується закономірність, співзвучна ідеям G. Flett і P. Hewitt: чим вище рівень загального перфекцізму у випробовуваного, тим в більшій кількості сфер життя у нього проявляються перфекціоністські тенденції [7].

Найсучасніше відоме нам дослідження, проведене в руслі концепції специфічних форм перфекціонізму, належить групі вчених під керівництвом А. Хааса [6]. Основними завданнями даної роботи були вивчення

відмінностей у вираженості перфекціонізму у студентів в 5 сферах їхнього життя, а також виявлення гендерних відмінностей у показниках перфекціонізму. Однією з переваг цього дослідження було вимірювання як позитивного, так і негативного видів перфекціонізму в кожній із сфер. Результати математичної обробки отриманих даних свідчать на користь досліджуваної концепції: у студентів виявилися значущі відмінності у вираженості і позитивного, і негативного перфекціонізму в різних сферах життя. Крім того, були виявлені специфічні гендерні патерни в вираженості досліджуваного феномена. Так, наприклад, позитивний перфекціонізм у сфері академічної успішності був значимо вищим у дівчат, а у сфері фізичної активності — у юнаків [6].

У дослідженні Anne Naase з колегами (2013) вивчався перфекціонізм у студентів в наступних сферах життя: 1) університет / робота, 2) міжособистісні відносини, 3) фізична активність, 4) домашній побут, 5) зовнішність. Основним завданням дослідження було виявлення відмінностей у вираженості негативного і позитивного перфекціонізму у вищезазначених сферах, а також виявлення гендерних відмінностей. Результати показали, що в групі дівчат найбільш високий рівень негативного перфекціонізму виявляється в областях навчання та зовнішності; у чоловіків же статистичних відмінностей по виразності негативного перфекціонізму виявлено не було [6].

Всі вищеописані дослідження вказують на особливу значущість вивчення перфекціонізму, спрямованого на зовнішність, з цілого ряду причин. По-перше, у цій сфері значне число людей демонструють тенденції до перфекціонізму. Крім того, очевидно, перфекціонізм в даній сфері носить якийсь «злякисний» характер і пов'язаний з найбільш дезадаптивними формами загального перфекціонізму, а також з психологічним неблагополуччям. І нарешті, виявлений зв'язок з соціально-приписуваним перфекціонізмом говорить про те, що фізичний перфекціонізм, на відміну від перфекціонізму в інших сферах життя, більшою мірою мотивован не внутрішніми, а зовнішніми соціальними чинниками. Як показують дослідження, найбільш важлива роль належить засобам масової інформації — тобто соціально пропонованим перфекціонізму.

У роботі П. М. Тарханової вперше була зроблена спроба вивчення сімейних факторів, що сприяють формуванню фізичного перфекціонізму. Результати кореляційного і регресійного аналізу підтвердили третю гіпотезу нашого дослідження і дозволили зробити висновок, що дисфункціональні емоційні комунікації в батьківській родині вносять істотний внесок у формування фізичного перфекціонізму у молоді. При цьому найбільш значущими для дівчат стають фактори батьківської критики, зовнішнього благополуччя і сімейного перфекціонізму. У той час як у групі юнаків статистично значущим є внесок тільки перших двох факторів. Таким чином, можна зробити висновок, що незалежно від статі молодих людей формуванню у них фізичного перфекціонізму сприяє часта критика з боку батьків, а також їх прагнення приховувати свої проблеми і складнощі від оточуючих, демонструючи їм лише ідеальний і благополучний «фасад».

У випадку з дівчатами також важливим фактором виявляється сімейне виховання в душі надзвичайно високих стандартів і прагнення до досконалості. Показово, що у юнаків подібний стиль виховання далеко не завжди призводить до формування у них фізичного перфекціонізму. Можна припустити, що це пов'язано з певними гендерними стереотипами: так, у сучасному світі досконалість дівчат обов'язково має включати в себе максимальньо привабливі зовнішні дані, в той час як юнаки можуть задовольнитися високі амбіції своїх батьків і в інших сферах [3].

Деякі дослідники вказують на певні гендерні відмінності проявів перфекціонізму молоді. Зокрема, К. Паркер та Х. Стампф встановили, що молоді люди чоловічої статі мають вищі показники за шкалами особистих стандартів та батьківського критицизму [11].

Деякі автори вважають, що свій внесок у формування перфекціонізму може зробити і статеворольова ідентичність. Г. Аріна і С. Мартинов з'ясували, що у сфері ціннісних орієнтацій людей, схильних до перфекціонізму, гіпертрофована значущість зовнішньої привабливості й відповідності сучасній моді, а в системі їх самовідношення спостерігається дефіцит упевненості в собі й самоповаги [4].

Так, у працях А. Распопової встановлено, що на розвиток перфекціонізму найбільше впливають: мотивація досягнення успіху, мотивація уникнення невдач, локус контролю, схильність до консерватизму й конформізму, тривожність, самооцінка. З віком кількість особових детермінант, що впливають на його прояв, знижується; показано, що максимальна взаємозумовленість перфекціонізму і особистісних властивостей має місце в підлітковому віці за рахунок найбільшої чутливості до перфекціоністських вимог, стійкість до яких виявляється з дорослішанням; представлені гендерні особливості прояву перфекціонізму, які полягають у тому, що жінки більше орієнтовані на перфекціоністські вимоги, що висувуються соціальним оточенням, а чоловіки — на вимоги власної особистості [2].

В результаті гендерного аналізу перфекціонізму встановлено, що в підлітковому віці схильність пред'являти високі вимоги до себе більш характерна для дівчаток, що пояснюється тим, що для них більш характерна готовність ставити для себе високі цілі і пред'являти високі вимоги до себе, що є компонентом їх особистісної зрілості. У юнацькому віці рівень перфекціоністських вимог вище у юнаків з причини впливу гендерних установок, пов'язаних з успішністю чоловіків. Гендерних відмінностей між спортсменами ранньої дорослості не встановлено, що вказує на ймовірність формування у них перфекціоністських установок незалежно від статі в силу специфіки спорту. Гендерна специфіка перфекціонізму, орієнтованого на себе, більшою мірою проявляється в підлітковому віці, коли дівчатка випереджають хлопчиків у розвитку і можуть перевершувати їх за рівнем сформованості особистісних властивостей, особливо це проявляється в спорті. У віці ранньої дорослості перфекціонізм формується незалежно від статі і обумовлений включеністю в спорт. Дівчатка-спортсменки більше, ніж хлопчики, схильні до перфекціонізму, тоді як в юнацькому віці в силу гендерного стереотипу мужності, який спонукає юнаків до прагнення до

успіху, вони перевершують дівчат за рівнем перфекціонізму. У підлітковому віці характер гендерних відмінностей у тих, хто займається і не займається спортом, ідентичний, тоді як з віком він змінюється — гендерні відмінності виявляються у спортсменів юнацького віку, а у тих, хто не займається спортом, аналогічні відмінності спостерігаються тільки у віці ранньої дорослості. З віком у спортсменів має місце зростання високих значень перфекціонізму в процентному відношенні, а у вибірці тих, хто не займається спортом, такого не спостерігається, що підкреслює специфіку впливу спорту на сприйняття перфекціоністських вимог до діяльності спортсменів, пов'язаних з високим рівнем очікувань результативності та успішності їх діяльності [2].

Згідно з дослідженням О. Є. Войскунського та інших, за допомогою методу «модель етичного квадрата» виявлено значущі вікові та гендерні відмінності етичних установок. Основні гендерні відмінності за тематикою моральних висловлювань відносяться до перфекціонізму. Дівчата значимо частіше, ніж юнаки, торкалися питань втілення ідеального образу, самовдосконалення, протидії спокусам і інших елементів даної етичної спрямованості. При цьому значущі відмінності відносяться тільки до параметрів «Я» і «Реальність». Що стосується параметрів «Мережа» і «Інший», то між представниками чоловічої та жіночої статі не виявлено суттєвих відмінностей по категорії перфекціонізму. У той же час у юнаків частіше зустрічалися висловлювання, пов'язані з альтруїстичними проявами у інших людей. Можливо, подібні тематичні уподобання відображають велику практичну спрямованість у юнаків та велику роботу над власним образом у дівчат [1].

В цілому можна зробити висновок, що не тільки традиційне вивчення глобального перфекціонізму, але і дослідження його специфічних форм є вкрай актуальним і перспективним завданням сучасної психології, продиктованої запитом практики.

Висновки. Феномен перфекціонізму визначається як інтегративна особистісна характеристика, що проявляється у прагненні до досконалості, встановленні високих стандартів виконання діяльності, пред'явленні високих вимог до себе і до інших; тісно пов'язана з різними сферами особистості; обумовлює особливості соціальної адаптації та має гендерні особливості в реальному житті.

Список використаних джерел і літератури

1. Войскунский А. Е., Евдокименко А. С., Федунин Н. Ю. Этическая направленность подростков и молодежи в социальных сетях. Психологические исследования. — 2014. — 7(37), 2. — Режим доступа: <http://www.psystudy.com/index.php/num/2014v7n37/1036-voiskounsky37.htm>
2. Распопова А. С. Особенности взаимосвязи перфекционизма и личностных свойств спортсменов / А. С. Распопова // Материалы Всероссийского форума «Молодые ученые-2010». — М. : Физическая культура, 2010. — С. 171–172.
3. Тарханова П. М. Физический перфекционизм как фактор эмоциональной дезадаптации у современной молодежи: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Тарханова Полина Михайловна. — Москва, 2014. — 25 с.

4. Чепурна Г. Л. Соціально-психологічні особливості перфекціонізму молоді: дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.05 — «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Чепурна Ганна Леонідівна. — Ч., 2013. — 418 с.
5. Dunn J. G. H., Gotwals J. K., Causgrove Dunn J., & Syrotuik D. G. (2006). Examining the relationship between perfectionism and trait anger in competitive sport. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 4, 7–24.
6. Haase A. M. Domain-specificity in perfectionism: Variations across domains of life [Text] / A. M. Haase, H. Prapavessis, R. G. Owens // *Personality and Individual Differences*. — 2013. — Volume 55, № 6. — P. 711–715.
7. Hewitt P. L. Perfectionism traits and perfectionistic selfpresentation in eating disorder attitudes, characteristics, and symptoms [Text] / P. L. Hewitt, Flett, G. L., Edige.
8. McArdle, S. 2010. Exploring domain specific perfectionism. *Journal Of Personality*, 78, 2, P. 493–508.
9. Rice K. G.; Ashby J. S. An efficient method for classifying perfectionists. *Journal of Counseling Psychology*, Vol 54(1), Jan 2007, 72–85.
10. Stoeber J. The 2 x 2 model of perfectionism: A critical comment and some suggestions. [Text] / J. Stoeber // *Personality and Individual Differences*. — 2012. — № 53 (5). — P. 541–545.
11. Stumpf H. A hierarchical structural analysis of perfectionism and its relation to other personality characteristics / H. Stumpf, W. Parker // *Personality and Individual Differences*. — 2000. — Vol. 28 (5). — P. 837–852.

References

1. Vojskunsij A. E., Evdokimenko A. S., Fedunina N. Ju. Jeticheskaja napravlenost' podrostkov i molodezhi v social'nyh setjah. *Psihologicheskie issledovanija*, 2014, 7(37), 2.-[rezhim dostupu: <http://www.psystudy.com/index.php/num/2014v7n37/1036-voiskounsky37.htm>]
2. Raspopova A. S. Osobnosti vzaimosvjazi perfekcionizma i lichnostnyh svojstv sportsmenov / A. S. Raspopova // *Materialy Vserossijskogo foruma «Molodye uchenye-2010»*. — M. : Fizicheskaja kul'tura, 2010. — S. 171–172.
3. Tarhanova Polina Mihajlovna. Fizicheskij perfekcionizm kak faktor jemocional'noj dezadaptacii u sovremennoj molodezhi: avtoreferat dis.... kandidata psihologicheskikh nauk: 19.00.13 / Tarhanova Polina Mihajlovna- Moskva, 2014. — 25 s.
4. Чепурна Г. Л. Соціально-психологічні особливості перфекціонізму молоді дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец. 19.00.05 — «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Чепурна Ганна Леонідівна. — Ч., 2013. — 418 с.
5. Haase, A. M. Domain-specificity in perfectionism: Variations across domains of life. [Text] / A. M. Haase, H. Prapavessis, R. G. Owens // *Personality and Individual Differences*. — 2013. — Volume 55, № 6. — P. 711–715.
6. Hewitt, P. L.; Flett, G.; Ediger, E. (1995). «Perfectionism traits and perfectionistic self-presentation in eating disorder attitudes, characteristics, and symptoms». *International Journal of Eating Disorders* 18 (4): 317–326.
7. McArdle, S. 2010. Exploring domain specific perfectionism. *Journal Of Personality*, 78, 2, pp493-508.
8. Rice, Kenneth G.; Ashby, Jeffrey S. An efficient method for classifying perfectionists. *Journal of Counseling Psychology*, Vol 54(1), Jan 2007, 72–85.
9. Stoeber, J. The 2 x 2 model of perfectionism: A critical comment and some suggestions. [Text] / J. Stoeber // *Personality and Individual Differences*. — 2012. — № 53 (5). — P. 541–545.
10. Stumpf H. A hierarchical structural analysis of perfectionism and its relation to other personality characteristics / H. Stumpf, W. Parker // *Personality and Individual Differences*. — 2000. — Vol. 28 (5). — P. 837–852.

Кононенко О. И.

кандидат психологических наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЙ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье рассмотрены и проанализированы основные теоретические подходы к изучению проблемы гендерных особенностей проявления перфекционизма личности. По последним исследованиям, перфекционизм связан со многими личностными характеристиками и имеет разнообразные особенности проявления. Феномен перфекционизма определяется как интегративная личностная характеристика, проявляется в стремлении к совершенству, установлении высоких стандартов выполнения деятельности, предъявлении высоких требований к себе и к другим; тесно связана с различными сферами личности; обуславливает специфику социальной адаптации и имеет гендерные особенности.

Ключевые слова: гендерные особенности, личность, перфекционизм, перфекционистские установки.

O. I. Kononenko

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

Odessa I. I. Mechnikov National University

GENDER FEATURES OF MANIFESTATIONS OF PERSON PERFECTIONISM

Abstract

The article considers and analyzes the main theoretical approaches to the problem of gender-specific manifestations of person perfectionism. According to recent studies, perfectionism is associated with many personal characteristics and different features.

The problem of perfectionism is relevant and timely for the modern psychological knowledge. In psychology, studies in this field are becoming more and more increasing, but they are still not sufficient. In Ukraine, the problem of perfectionism being studied only recently and mostly it focuses on just a theoretical analysis of foreign research, whereas in foreign science examinations of perfectionism are well represented.

According to recent studies, perfectionism is associated with many personal characteristics and has a variety of features, in particular gender characteristics.

The purpose of the article is theoretically justify and describe gender-specific manifestations of perfectionism. The phenomenon of perfectionism is defined as an integrative characteristic that manifests itself in the pursuit of excellence, setting high standards fulfillment activities, presenting high demands on themselves and others, is closely related to the various spheres of the individual, determines the conditions of social adaptation and has a gender characteristics in real life..

In general it can be concluded that not only the traditional study of global perfectionism, but studies of its specific forms is extremely relevant and promising task of modern psychology, dictated by practical needs.

Key words: gender characteristics, personality, perfectionism, perfectionist installation.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2015

УДК 159.922–056.12(043.3)

Ліпінська Н. Ф.

здобувач ОНУ імені І. І. Мечникова

e-mail n.lipinskaya@yandex.ua

ORCID ID 0000–0003–1927–0150

ОСОБЛИВОСТІ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Стаття присвячена аналізу самоефективності особистості та її значення для формування особистості працівника органів внутрішніх справ. Самоефективність визначається як переконання людини щодо її спроможності керувати подіями, що впливають на її життя. Дії особистості в конкретній ситуації залежать від взаємного впливу довкілля та її свідомості, особливо від свідомих процесів, пов'язаних з переконаннями, що вона може або не може здійснити деякі дії, необхідні для того, щоб змінити ситуацію в кращу для неї сторону. **Ключові слова:** особистість, особистість працівника ОВС, життєдіяльність, особистісний потенціал, групова самоефективність, індивідуальна самоефективність.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука переносить акцент з проблем слабкості індивіда на розвиток потенціалу особистості і знаходження внутрішнього ресурсу, що дозволяє їй бути справжнім суб'єктом життєдіяльності. Самоефективність в діяльності працівника ОВС — це уявлення і впевненість суб'єкта в тому, що свої знання, уміння, навички, досвід, вироблені раніше в конкретному виді діяльності, він зможе застосувати в аналогічній діяльності в майбутньому і сягне при цьому успіху. Самоефективність у спілкуванні працівника ОВС — це поєднання уявлень суб'єкта про те, що він компетентний у спілкуванні, і його впевненості в тому, що він зможе бути успішним комунікатором, який конструктивно розв'язує комунікативні завдання.

Сучасному суспільству потрібні високоефективні поліцейські, здатні правильно оцінювати і власні можливості, і результати своєї діяльності (у тому числі професійної). Суб'єктивне ставлення до виконуваної діяльності реалізується у зверненості людини до своїх внутрішніх резервів, потенціалів розвитку, можливостей обирання засобів дій і побудови певної стратегії діяльності, поведінки і життя в цілому. А це визначається самоефективністю особистості.

Важливо враховувати, що самоефективність не тотожня очікуванням особистості відносно результатів або наслідків її дій: самоефективність відрізняється від припущень про результат; самоефективність — це впевненість людини в тому, що вона може здійснити деякі конкретні дії, тоді як припущення про результат відносяться до того, що вона думає про можливі наслідки своєї діяльності.

Мета статті — теоретичний аналіз проблеми самоефективності працівника ОВС. Самоефективність як особистісна характеристика працівника

ОВС — це не глобальне поняття: вона міняється від ситуації до ситуації залежно від умінь, необхідних для реалізації професійної діяльності, від присутності або відсутності інших людей, від того, що працівник думає про здібності цих інших людей, особливо якщо він вважає їх умілішими, ніж він сам, від його здібності швидше потерпіти невдачу, ніж досягти успіху, а також від фізичного стану, особливо коли він відчуває втому, тривогу, апатію або пригніченість.

Результати дослідження. В сучасних роботах, присвячених становленню професійної самосвідомості майбутніх працівників органів внутрішніх справ, основна увага приділяється вивченню її когнітивного і емоційно-оцінного компонентів, тоді як для організації успішної діяльності, для досягнення високих результатів потрібна ще одна якість, а саме — самоефективність працівника ОВС.

Проблема самоефективності досить часто досліджуються зарубіжними психологами (А. Бандура, Л. Хьєлл, Д. Зіглер, Дж. Капрара, Д. Сервон та ін.). У вітчизняній психології відбувається процес теоретичного осмислення цього феномену та його попередня емпірична розробка (Р. Л. Кричевський, М. В. Чистова, Т. О. Гордєєва та ін.).

Поняття про самоефективність було введено Альбертом Бандурою в 70-ті роки не стільки для пояснення, скільки для цілеспрямованої роботи зі зміни особистості [1]. За допомогою цього поняття А. Бандура оцінював здатність людей до усвідомлення своїх здібностей і до використання цих здібностей якнайкраще. А. Бандура відмічав, що навіть за наявності скромних здібностей уміле їх використання дозволяє людині досягати високих результатів. В той же час наявність високого потенціалу автоматично не гарантує високі результати, якщо людина не вірить в можливість застосувати цей потенціал на практиці [1].

Ми згодні з визначенням самоефективності, наданим А. Бандурою, який визначає її як переконання людини щодо її спроможності управляти подіями, що впливають на її життя. Дії особистості в конкретній ситуації залежать від взаємного впливу довкілля та її свідомості, особливо від свідомих процесів, пов'язаних з переконаннями, що вона може або не може здійснити деякі дії, необхідні для того, щоб змінити ситуацію в кращу для неї сторону. Саме ці очікування А. Бандура назвав самоефективністю. «Переконання людини відносно її особистої ефективності впливають на те, який спосіб дії вона обере, як багато прикладатиме зусиль, як довго вона встоїть, зустрічаючись з перешкодами і невдачами, наскільки велику пластичність вона проявить по відношенню до цих труднощів» [1, с. 6].

На думку А. Бандури, сила, що керує людиною, знаходиться не в зовнішньому по відношенню до неї середовищі, а походить зі взаємодії довкілля, її власної поведінки та її особистості. На наш погляд, самоефективність є важливою особистісною характеристикою працівника органів внутрішніх справ і, у поєднанні з конкретними цілями і знанням про те, що потрібно робити, може істотно впливати на професійну.

Висока або низька самоефективність у поєднанні зі сприятливими або несприятливими умовами довкілля дозволяє розробити чотири можливі варіанти розвитку життєвої ситуації особистості (за А. Бандурою):

– коли самоефективність висока і умови довкілля сприятливі, найбільш вірогідний успішний результат;

– коли низька ефективність поєднується із сприятливими умовами, людина може впасти в депресію, бачачи, як інші досягають успіху в справах, які для неї самої здаються занадто складними;

– коли люди з високою самоефективністю стикаються з несприятливою ситуацією, вони зазвичай збільшують свої зусилля, намагаючись змінити довкілля. Вони можуть використати протест, соціальну активність або навіть силу, щоб досягти необхідних змін, але якщо усі їх спроби провалюються, тоді, як припускає А. Бандура, вони або відмовляться від свого способу дій і знайдуть інший, або шукатимуть більш сприятливе середовище;

– коли низька самоефективність поєднується з несприятливим довкіллям, людина відчуває апатію, вважає себе безпорадною і схильною миритися зі своїм положенням.

Самоефективність виникає, збільшується або зменшується залежно від одного з чотирьох чинників або від їх комбінації:

- 1) досвіду безпосередньої діяльності,
- 2) непрямого досвіду,
- 3) думки суспільства,
- 4) фізичного і емоційного стану людини [1].

Інформація про себе і про навколишній світ, отримана з перерахованих джерел, обробляється свідомістю і, спільно із спогадами про минулий досвід, впливає на уявлення про самоефективність. Крім того, самоефективність підпадає під вплив внутрішніх стандартів поведінки, що, на наш погляд, є значимим для правоохоронної діяльності.

Для сучасного українського суспільства та для пошуку особистістю свого місця у ньому важливою виступає теза про те, що самоефективність може бути не тільки індивідуальною, але й колективною, яка відноситься до упевненості людей в тому, що їх загальні зусилля можуть викликати соціальні зміни. Вона походить не з колективної «свідомості», а швидше з особистих ефективностей багатьох людей, працюючих разом.

А. Бандура вважає, що суб'єкти керують своїм життям не лише через індивідуальні самоефективності, але й за допомогою колективної ефективності. Проте особиста і колективна ефективність — не протилежні поняття, вони доповнюють один одного, змінюючи спосіб життя людей.

А. Бандура перераховує декілька чинників, що негативно впливають на колективну ефективність. По-перше, ми живемо у транснаціональному світі; подія в одній частині Землі позначається на житті людей в інших країнах, викликаючи у них відчуття власної безпорадності.

По-друге, новітні технології, які незрозумілі нам і непідвладні нашому контролю, здатні знизити рівень колективної ефективності.

Третій чинник, що підриває колективну ефективність, — це заплутаний соціальний механізм з бюрократичним прошарком, що перешкоджає

будь-яким змінам в суспільстві. Зустрічаючись з постійними невдачами у спробах щось змінити або розуміючи, як багато потрібно часу, щоб добитися якихось помітних змін, люди втрачають бажання взагалі робити будь-які дії. І тоді багато з них «замість того, щоб удосконалити засоби для побудови власного майбутнього... неохоче передають управління до рук технічних фахівців і громадських діячів» [1, с. 38].

По-четверте, величезний розмах і величина проблем, з якими стикається людство, здатні підірвати колективну ефективність. Війни, голод, перенаселення, злочини і природні катастрофи — ось тільки небагато з глобальних проблем, що залишають нас з почуттям безпорадності. Але А. Бандура вважав, що, незважаючи на ці величезні міжнародні проблеми, зміни у бік покращення можливі, якщо люди наполегливо повторюватимуть свої спільні зусилля і не дозволять збити себе з пантелику. «Сам час вимагає громадських ініціатив, які створюють почуття колективної ефективності і потрібно, щоб люди могли впливати на умови, що формують їх життя і життя майбутніх поколінь» [1, с. 38].

Аналіз наукових першоджерел дозволяє констатувати різні підходи до визначення самоефективності: як переконаність людей у своїх можливостях мобілізувати мотивацію, інтелектуальні ресурси, поведінкові зусилля на здійснення контролю за подіями, що створюють вплив на їх життя (Р. Л. Кричевський); як віру суб'єкта у свою здатність впоратися з певною діяльністю (Т. О. Гордеева); як поєднання уявлень людини про свої можливості і здібності бути продуктивною при здійсненні майбутніх діяльностей, спілкування та її упевненість в тому, що вона зуміє реалізувати себе в них і досягти очікуваного об'єктивного і суб'єктивного ефекту (К. М. Гайдар).

Для нашого дослідження особливостей самоефективності працівників органів внутрішніх справ науковий інтерес представляють погляди американських психологів М. Шеєра і Дж. Маддукса, які виділили такі види самоефективності, як самоефективність у сфері діяльності і у сфері спілкування. Подібна диференціація представляє дослідницький інтерес, оскільки розкриває деякі внутрішні складові самоефективності як особистісної характеристики. Самоефективність в діяльності — це уявлення і упевненість людини в тому, що свої знання, уміння, навички, досвід, сформовані раніше в конкретному виді діяльності, вона зможе застосувати в аналогічній діяльності в майбутньому і досягне при цьому успіху. Самоефективність у спілкуванні — це поєднання уявлень людини про те, що вона компетентна у спілкуванні, та її упевненості в тому, що вона зможе бути успішним комунікатором, який конструктивно вирішує комунікативні завдання.

Ми вважаємо, що особливу увагу необхідно приділяти розвитку самоефективності у курсантів майбутніх працівників органів внутрішніх справ, оскільки в процесі адаптації до навчання у вищому навчальному закладі системи МВС вони переживають безліч проблем, а саме:

- негативні переживання, пов'язані з відходом від шкільного колективу;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до неї;

– невміння здійснювати психологічне саморегулювання поведінки і діяльності, що посилюється відсутністю звички до повсякденного контролю викладачами;

– пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах;

– налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов у казарму;

– відсутність навичок самостійної роботи;

– невміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, довідниками та ін.

Для того, щоб вдало впоратися з виниклими проблемами, курсант як майбутній працівник ОВС повинен мати достатній рівень розвитку само-ефективності. Ми згодні з А. Бандурою в тому, що самоефективність можна розвивати — як природнім чином в ході життя і накопичення людиною досвіду успішних дій або спостереження за успіхом інших, так і шляхом спеціально організованого психологічного навчання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, само-ефективність як особистісна характеристика дозволяє оцінювати здатність працівника органів внутрішніх справ до усвідомлення своїх здібностей і до використання цих здібностей якнайкраще: навіть за наявності незначних здібностей їх уміле використання дозволяє досягати високих результатів. Водночас, наявність високого потенціалу автоматично не гарантує особистості високі результати, якщо вона не вірить в можливість застосувати цей потенціал на практиці. Самоефективність може бути не тільки індивідуальною, але й колективною, яка відноситься до упевненості людей в тому, що їх загальні зусилля можуть викликати соціальні зміни. Вона походить не з колективної «свідомості», а швидше з особистих ефективностей багатьох людей, працюючих разом.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні основних складових компонентів самоефективності працівника органів внутрішніх справ та можливостей їх реалізації в умовах нової української поліції.

Список використаних джерел і літератури

1. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. — СПб. : Евразия, 2000. — 320 с.
2. Кричевский Р. Л. Самоэффективность и акмеологический подход к исследованию личности / Р. Л. Кричевский // Акмеология. — 2001. — № 1. — С. 47–52.
3. Огнев А. С. Теоретические основы психологии субъектогенеза / А. С. Огнев. — Киев, 1997. — 121 с.

References

1. Bandura A. Teoriya socialnogo naucheniya [Theory of the social teaching], 2000, 320 p.
2. Krichevsky R. L. Samoefektivnist i akmeologicheskyy podhod k issledovaniyu lichnosti [Self-efficacy and acmeological going near research of personality], 2001, p. 47–52.
3. Ognev A. S. Teoreticheskie osnovi psihologii sub'ektogeneza [Theoretical bases of psychology of subjectgenez], 1997, 121 p.

Липинская Н. Ф.

соискатель ОНУ имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ САМОЭФФЕКТИВНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОВД

Резюме

Статья посвящена анализу самоэффективности и ее значения для формирования личности сотрудника органов внутренних дел. Самоэффективность определяется как убеждение человека относительно его способности управлять событиями, влияющими на его жизнь. Действия личности в конкретной ситуации зависят от взаимного влияния окружающей среды и ее сознания, а особенно от сознательных процессов, связанных с убеждениями, что она может или не может осуществить некоторые действия, необходимые для изменения ситуации в лучшую для нее сторону.

Ключевые слова: личность, личность сотрудника ОВД, жизнедеятельность, личностный потенциал, групповая самоэффективность, индивидуальная самоэффективность.

Lipinska N.

competitor Odessa national university of the name of I. I. Mechnikov

FEATURES OF SELF-EFFIACACY OF WORKERS OF OIA

Abstract

In the modern works sanctified to becoming of professional consciousness of future workers of organs of internal affairs, basic attention is spared to the study of her cognitively and emotionally-evaluation components, while for organization of successful activity, for the achievement of high results another quality is needed, namely — self-efficacy of worker OIA.

A. Bandura marked, that even at presence of modest capabilities their able use allows to the man to arrive at high results. At the same time the presence of high potential does not guarantee high results automatically, if a man disbelieves in possibility to apply this potential in practice. We agree with the determination of self-efficacy, given. By A. Bandura, that determines her as persuasion of man concerning her ability to manage events that influence on her life. The actions of personality in a concrete situation depend on the cross-coupling of environment and her consciousness, especially from the conscious processes related to persuasions, that she can or not can carry out some actions necessary in an order to change a situation in the best for her side. Exactly these expectations A. Bandura, naming self-efficacy. On an idea A. Banduras, force, that manages a man, is not in an in relation to her environment, but takes place from co-operation of environment, her own behavior and his personality. In our view, self-efficacy is important personality description of worker of organs of internal affairs and, in combination with concrete aims and knowledge that it is needed to do, can substantially influence on professional.

It is important to take into account that self-efficacy by not identity expectation of personality in relation to results or consequences of her actions: self-efficacy differs from suppositions about a result; self-efficacy is a confidence of man in that she can carry out some concrete actions, while suppositions about a result belong to that she thinks of possible consequences of the activity.

Key words: personality, personality of worker OIA, vital functions, personality potential, group self-efficacy, individual self-efficacy.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015

УДК 159.98

Міщенко М. С.

аспірант Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

e-mail: marina_mishch@mail.ru

ORCID ID 0000–0003–0739–0497

СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема емоційного вигорання практичного психолога є однією з центральних в аспекті вдосконалення фахової підготовки майбутніх практичних психологів. Стаття присвячена вивченню рівня синдрому емоційного вигорання в майбутніх практичних психологів. Синдром емоційного вигорання — це явище, що призводить до негативних змін в структурі суб'єкта діяльності, сприяє зниженню ефективності професійної діяльності. В статті представлені результати емпіричного дослідження синдрому емоційного вигорання. Намічено подальші перспективи розвитку вивчення цієї проблеми.

Ключові слова: емоційне вигорання, практичний психолог, симптом, фаза, студент, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні, політичні умови, висувають підвищені вимоги до практичних психологів, що призводять до проблем у сфері професійної самореалізації. Для студентів важливі не тільки знання, уміння та навички, але й необхідна допомога, щоб навчити долати проблеми, що виникають внаслідок впливу професії на особистість.

Особливістю навчальної діяльності студентів-психологів є робота в колективі, високий рівень емоційного напруження, велика кількість стресових ситуацій. Внаслідок цих та інших причин виникає синдром емоційного вигорання, який проявляється як у фізичній, так і в психологічній втомі.

Синдром емоційного вигорання зустрічається в першу чергу у представників професій типу «людина — людина», оскільки специфіка їхньої діяльності виражається високою соціальною значимістю як процесу, так і результату праці.

Підвищення вимог з боку суспільства до професійних якостей практичного психолога, збільшення навчального навантаження, психоемоційні перенавантаження роблять майбутніх фахівців ще більш вразливою групою щодо розвитку синдрому емоційного вигорання.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблемою вигорання дослідники займаються впродовж останніх тридцяти років. Аналіз літератури свідчить, що проблема емоційного вигорання знайшла своє відображення у роботах зарубіжних і вітчизняних вчених, присвячених змісту та структурі синдро-

му емоційного вигорання (Л. М. Карамушка, С. Д. Максименко, В. Є. Орел та ін.), а також методам його діагностики (В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, С. Джексон, К. Маслач, О. С. Старчекова, О. О. Рукавішнікова та ін.).

Метою статті є виявити вихідний рівень емоційного вигорання у практичних психологів та експериментально перевірити ефективність авторської програми.

Результати дослідження. На етапі констатувального експерименту вивчався вихідний рівень сформованості емоційного вигорання у майбутніх практичних психологів.

Для виявлення рівня емоційного вигорання у майбутніх практичних психологів нами була використана методика «Діагностика рівня емоційного вигорання В. В. Бойко» [1, с. 36].

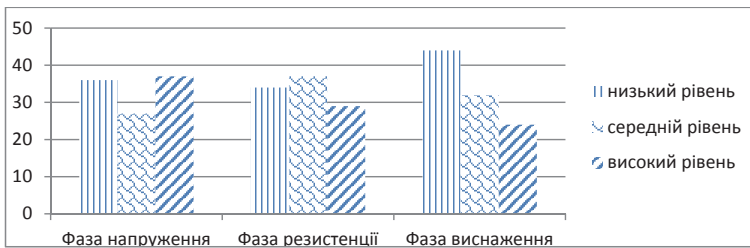

Рис. 1. Вираженість фаз емоційного вигорання за методикою В. В. Бойко (у % від загальної кількості опитаних)

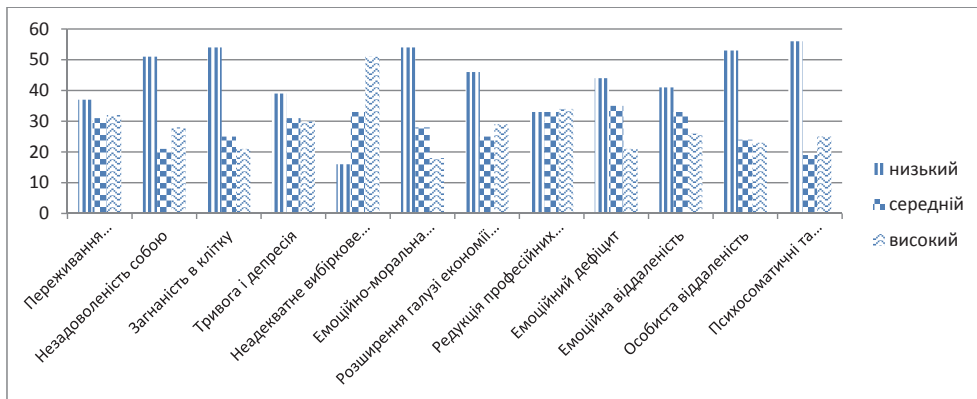

Рис. 2. Вираженість симптомів емоційного вигорання за методикою В. В. Бойко (у % від загальної кількості опитаних)

З діаграми на рис. 1 видно, що ступінь сформованості фази «Напруження» спостерігається у 37 % (67), на стадії формування у 27 % (48), не сформована у 36 % (65). Домінуючими симптомами в даній фазі є симптом «переживання психотравмуючих обставин — 32 % (58) та «Тривога і депресія» — 30 % (54)...

Як бачимо, ступінь сформованості фази «Напруження» найвища з-поміж інших фаз, можна припустити, що вона виступає як «запускаючий» механізм у формуванні синдрому емоційного вигорання.

Ступінь сформованості фази «Резистенція» спостерігається у 29 % (52), на стадії формування у 37 % (66), не сформована у 34 % (62). Аналіз діаграми представляє дані про те, що домінуючим симптомом у фазі «Резистенція» є симптом «Неадекватного вибіркового емоційного реагування» у 51 % (92). Сформованість даного симптому свідчить про те, що студент перестає вловлювати різницю між двома принципово відмінними явищами: економним проявом емоцій і неадекватною вибірковою емоційною реакцією.

Ступінь сформованості фази «Виснаження» спостерігається у 24 % (43), на стадії формування у 32 % (57), не сформована у 44 % (80). В даній фазі всі симптоми сформовані майже на одному рівні. Симптом «емоційна віддаленість» сформований у 26 % (47), симптом «психосоматичні та психо-вегетативні порушення» — 25 % (45), симптом «особистісна віддаленість» сформований — 23 % (41), симптом «емоційний дефіцит» сформований — 21 % (38).

В результаті аналізу вираженості симптомів можна зробити висновок, що домінуючими є симптоми фази «Резистенції» (рис. 2), такі як неадекватне вибіркоче емоційне реагування, емоційно-моральна дезорганізація, розширення сфери економії емоцій, редукція професійних обов'язків.

Таким чином, можна побачити, що у студентів найбільш актуальними є проблеми прагнення обмежити свої професійні обов'язки та неадекватність вибіркового емоційного реагування. На поведінковому рівні у студентів досить яскраво проявляється антигуманістичний настрій: «Я не збираюся працювати по спеціальності», «Мені потрібен тільки диплом», «За копійки не буду працювати». Невідповідність між знаннями і власним уявленням студентів про значимість своєї професії, невміння адаптуватися в нових умовах, важких ситуаціях призводить до розвитку емоційного вигорання.

За допомогою методики «Синдром «вигорання» в професіях системи «людина — людина» [2, с. 276] визначили показники основних складових синдрому емоційного вигорання. Високі показники симптому «редукції особистих досягнень» 78 % (141) — наслідок егоїстичних тенденцій і соціальної незрілості студентів. Високого рівня емоційного виснаження досягають 41 % (73) опитуваних. Наступний параметр, що характеризує синдром емоційного вигорання, — деперсоналізація (високий рівень — 46 % (26)).

Методика «Визначення психічного «вигорання» О. О. Рукавішнікова [2, с. 288] дала можливість дослідити прояви синдрому за такими основними показниками: психоемоційне виснаження; особистісне віддалення; професійна мотивація.

Психоемоційне виснаження проявляється наступним чином: середній рівень — 39 %, високий — 27 %, дуже високий — 9 %, що веде до зниження якості роботи, викликає дискомфорт у студента та оточуючих, але головне — знижує якість життя і в деяких випадках може призвести до виникнення серйозних хвороб (на нервовому ґрунті).

За показником «особистісна віддаленість» в студентів переважають середній (38 %) та високий (40 %) рівні. Вони критично ставляться до інших та не критично по відношенню до себе, виникає байдужість до своєї кар'єри.

Професійна мотивація студентів знаходиться на дуже низькому рівні (73 %), виражені прояви деструктивних змін професійної мотивації.

Отже, проведений константувальний етап експериментальної роботи з вивчення вихідного рівня емоційного вигорання показав в цілому середній та високий рівень даного феномену.

Завданням формувального етапу є розробити зміст та структуру програми зниження рівня емоційного вигорання у майбутніх практичних психологів; здійснити експериментальну апробацію авторської програми; оволодіння знаннями та навичками учасниками тренінгу знань та навичок щодо попередження синдрому емоційного вигорання; перевірити ефективність розробленої програми.

Результати формувального етапу було узагальнено за експериментальною і контрольними групами. При порівнянні даних вихідних вибірок до формувального етапу не було виявлено значущих відмінностей. В цілому на момент формувального етапу групи мали подібні показники синдрому емоційного вигорання. Таким чином, можна говорити про тотожність вибірок.

Середнє значення \bar{X} визначалося для кожного симптому (компоненту) окремо за контрольними та експериментальною групами студентів.

Досліджувані контрольних груп в тренінгу участі не брали, а досліджувані експериментальної групи пройшли чотирьохтижневий курс авторської програми.

Проведені розрахунки показали значну відмінність у результатах за рівнями сформованості синдрому емоційного вигорання до використання програми «Попередження та профілактики емоційного вигорання».

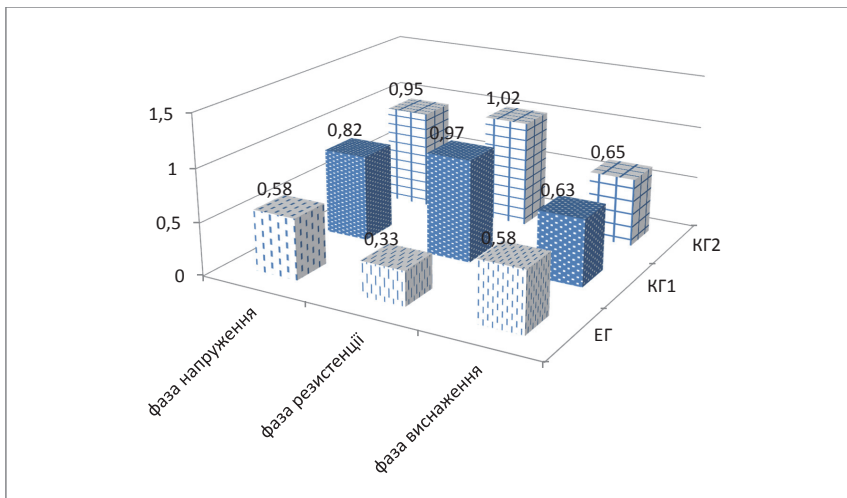

Рис. 3. Показники фаз емоційного вигорання контрольних та експериментальної груп (середнє значення)

При порівняльному аналізі середніх значень під час формувального етапу, представлених на рис. 3, виявлена динаміка в бік зменшення показників, які виражають рівень сформованості фаз емоційного вигорання (методика В. В. Бойко). Аналізуючи динаміку середніх показників, можна зробити висновок, що сформовані під час програми уміння дозволяють студентам знизити рівень тривожності, підвищити впевненість в собі та своїх здібностях, бути більш стійкими до розвитку емоційного вигорання. Як бачимо, показники знизились не тільки в експериментальній, але й в контрольних групах.

Аналіз результатів показав, що в порівнянні з студентами КГ1 і КГ2, студенти ЕГ краще вмюють володіти та керувати своїми емоціями, усвідомлювати особливості своїх емоційних станів, володіти прийомами зняття емоційної напруги, керувати м'язовим тонусом, що веде до формування навиків саморегуляції.

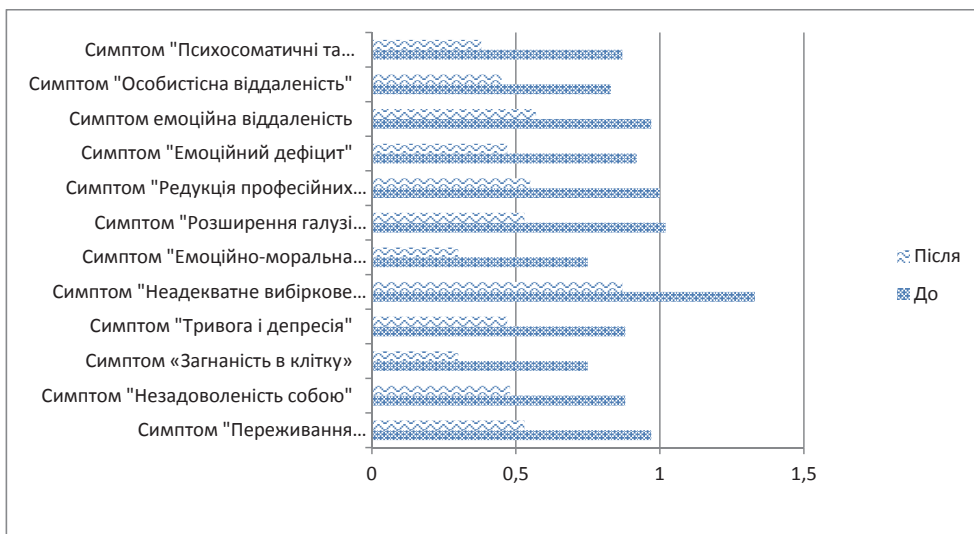

Рис. 4. Порівняльні показники симптомів емоційного вигорання ЕГ до і після введення корекційної програми (середнє значення)

Дані діаграми (рис. 4) демонструють зниження всіх показників симптомів емоційного вигорання у студентів. Найбільш яскраво виражено зниження симптомів: емоційно-моральна дезорганізація, загнаність в клітку, розширення галузі економії емоцій, редукція професійних обов'язків. В студентів ЕГ значно зменшилися показники у порівнянні з КГ1 і КГ2, в них змінилось ставлення до переживання психотравмуючих обставин. Вони стали розуміти, що з будь-якої ситуації можна знайти конструктивний вихід.

Таким чином, прояв синдрому емоційного вигорання, так як і його корекція, формується на психологічному рівні. Усвідомлення емоційно-моральних проблем, розуміння емоційного стану партнера знижує

тривогу і депресію, підвищує адекватність та інтенсивність розширення емоцій в комунікативних контактах. Вміння проявляти позитивні емоції викликає у суб'єкта комунікації відповідну позитивну реакцію і на фізичному рівні, покращуючи фізичне та психічне самопочуття, поведінка стає адекватною відповідно до ситуацій, покращується ставлення до себе та інших.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що під час проведення корекційної програми в першу чергу зникають сформовані симптоми, а на стадії формування несформовані симптоми зменшуються: сформовані переходять на стадії формування в несформовані.

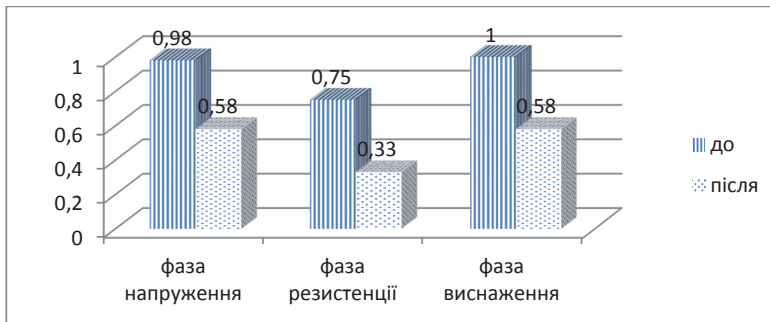

Рис. 5. Середнє значення по фазах емоційного вигорання в експериментальній групі

Аналізуючи результати вторинної діагностики (рис. 5), можна побачити зміни в отриманих результатах до і після проведення корекційної програми. Після проведення програми подолання емоційного вигорання у студентів, за результатами повторної діагностики знижені бали по всіх фазах вигорання. У зв'язку з впевненістю в собі знижується ризик напруження у вирішенні проблем власних та оточуючих, студент не замикається в собі, а шукає вихід з будь-якої проблеми. Таким чином, дана програма підтверджує необхідність проведення зі студентами такої форми роботи.

Для наочності подамо результати показників графічно (рис. 6, 7, 8).

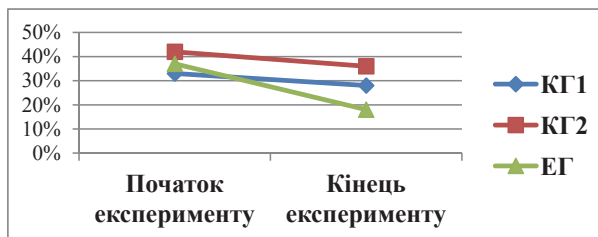

Рис. 6. Діаграма показників фази напруження за результатами констатувального та формувального експерименту

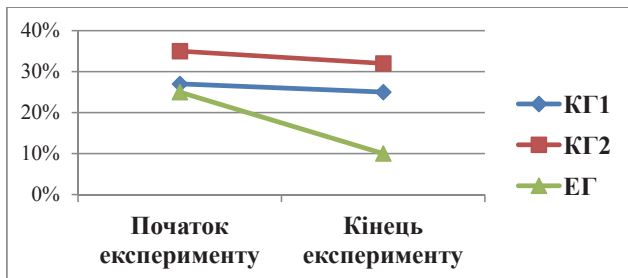

Рис. 7. Діаграма показників фази резистенції за результатами констатувального та формувального експерименту

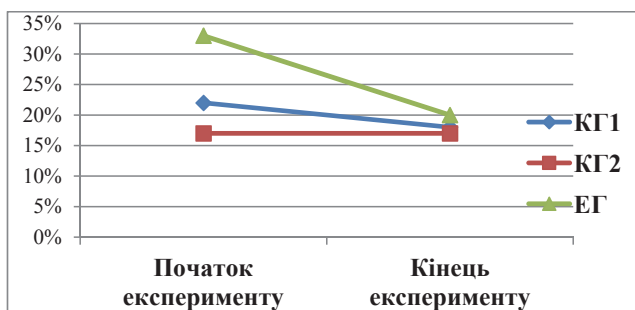

Рис. 8. Діаграма показників фази виснаження за результатами констатувального та формувального експерименту

Аналіз даних доводить ефективність впровадження програми «Профілактика та попередження синдрому емоційного вигорання». За результатами констатувального експерименту рівень сформованості емоційного вигорання до використання програми між студентами контрольних та експериментальної груп був майже однаковий.

Розглянемо зміни, які відбулися в процесі формувального експерименту щодо показників розвитку емоційного вигорання за методикою «Визначення психічного «вигорання» О. О. Рукавішнікова (табл. 1).

Таблиця 1

Середнє значення показників розвитку емоційного вигорання за методикою «Визначення психічного «вигорання» О. О. Рукавішнікова

	КГ1		КГ2		ЕГ	
	до	після	до	після	до	після
ПВ	1,95	1,9	2,17	2,08	2,3	1,45
ОВ	2,25	2,18	2,23	2,13	2,3	1,8
ПМ	1,45	1,48	1,53	1,42	1,39	1,05
ППВ	2,68	2,58	2,58	2,43	2,57	1,73

Результати аналізу табличних даних свідчать про значну відмінність в показниках психічного вигорання у студентів контрольних та експериментальної груп.

По закінченню експерименту нами було відмічено зниження показників психоемоційного виснаження в ЕГ, зниження в КГ1 і КГ2 незначне. Отримані в ході корекційної програми навички саморегуляції, подолання стресових станів та роботи з особистими емоціями допомагають студентам подолати негативні переживання, пов'язані з реальним включенням студентів у діяльність під час практики.

Середнє значення показника «особистісна віддаленість» в ЕГ становить 1,8, КГ1 — 2,18, КГ2 — 2,13, означає, що у студентів ЕГ у порівнянні з КГ1 і КГ2 збільшилась кількість контактів з оточуючими, знизилась дратівливість та негативне ставлення до оточуючих.

Показники професійної мотивації в КГ1, КГ2 залишилися на низькому рівні, а в ЕГ покращився, середній рівень мотивації та ентузіазму щодо роботи.

В цілому, як видно з табл. 1, індекс професійного вигорання знизився тільки в ЕГ (до — 2,57, після — 1,73), а в КГ1 (до — 2,68, після — 2,58), КГ2 (до — 2,58, після — 2,43).

За методикою «Синдром «вигорання» в професіях» системи «людина — людина» результати контрольних та експериментальної груп після проведення програми відрізняються по вираженості синдрому емоційного вигорання, причому члени експериментальної групи мають більш сприятливу картину.

Таблиця 2

Середні показники за методикою «Синдром «вигорання» в професіях» системи «людина — людина»

	КГ1		КГ2		ЕГ	
	до	після	до	після	до	після
ЕВ	1,23	1,00	1,27	1,17	1,30	0,87
Д	0,82	0,67	0,88	0,77	1,00	0,57
РОД	1,80	1,68	1,72	1,60	1,82	1,40

Таким чином, емоційне виснаження виражено сильніше в контрольних групах, в яких не проводилась програма навчання студентів навичкам саморегуляції та самоаналізу. Вони більш уразливі в емоційному плані, ніж студенти експериментальної групи. Після проходження практики студенти контрольних груп характеризувались зниженим емоційним станом, деякою байдужістю до майбутньої професії, негативною оцінкою труднощів, з якими стикалися. Студенти експериментальної групи були більш емоційними, відрізнялися поділом раціональної та емоційної складової проблем в практичній діяльності, ставилися до труднощів як до отримання досвіду.

Знизилися показники редукції особистих досягнень в ЕГ. Своєчасний аналіз конфліктних та проблемних ситуацій, моделювання подібних ситуацій в груповій роботі під час корекційної програми дозволили уникнути формування «комплексу невдахи» та знизити показники редукції особистих досягнень. Студенти КГ1 і КГ2 більш схильні до негативної оцінки себе, своїх досягнень та успіхів в практичній діяльності, відсутності творчого підходу до роботи.

Як видно табл. 2, середні показники деперсоналізації в КГ1 і КГ2 зменшилися несуттєво, студенти не усвідомлюють себе як цілісну особистість, відчують внутрішні зміни, що стосуються їхнього сприйняття, почуттів і думок. В студентів ЕГ значно зменшилися показники, в них покращилось ставлення до людей в професійній діяльності, вони стали менш роздратованими, байдужими, проявляється позитивне ставлення до себе як професіонала та особистості.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підводячи підсумки, можна відмітити, що в результаті формувального експерименту на основі проведення авторської програми, спрямованої на попередження та корекцію синдрому емоційного вигорання, відбулися значимі зміни в бік зменшення емоційного вигорання.

Програма попередження та зниження рівня синдрому емоційного вигорання у студентів є ефективною. Успішне проведення програми призвело до розширення самоусвідомлення, формування позитивного самовідношення, освоєння навиків саморегуляції, що дозволяють знизити рівень синдрому емоційного вигорання.

Перспективами подальших розвідок є розробка рекомендацій щодо запобігання синдрому емоційного вигорання у майбутніх практичних психологів.

Список використаних джерел та літератури

1. Дудяк В. Емоційне вигорання / В. Дудяк. — К.: Главник, 2007. — 126 с.
2. Карамушка Л. М. Технології роботи організаційних психологів / Л. М. Карамушка. — К.: Фірма «ІНКОС», 2005. — 366 с.
3. Никифоров Г. С. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров, М. А. Дмитриева, В. М. Снетков. — СПб.: Речь, 2003. — 448 с.

References

1. Dudjak V. Emocijne vygorannja / V. Dudjak. — K.: Glavnyk, 2007. — 126 s.
2. Karamushka L. M. Tehnologii' roboty organizacijnyh psihologiv / L. M. Karamushka. — K.: Firma «INKOS», 2005. — 366 s.
3. Nykyforov G. S. Praktykum po psihologyyu menedzhmenta y professyonal'noj dejatel'nosti / G. S. Nykyforov, M. A. Dmytryeva, V. M. Snetkov. — SPb.: Rech', 2003. — 448 s.

Мищенко М. С.

аспірант Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

СИНДРОМ ЕМОЦИОНАЛЬНОГО ВИГОРАННЯ В БУДУЩИХ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ: РЕЗУЛЬТАТЫ ЭМПИРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

Проблема эмоционального выгорания психолога является одной из центральных в аспекте совершенствования профессиональной подготовки будущих практических психологов. Статья посвящена изучению уровня синдрома эмоционального выгорания у будущих практических психологов. Синдром эмоционального выгорания — это явление, которое приводит к негативным изменениям в структуре субъекта деятельности, способствует снижению эффективности профессиональной деятельности. В статье представлены результаты эмпирического исследования синдрома эмоционального выгорания. Намечены дальнейшие перспективы развития изучения этой проблемы.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, практический психолог, симптом, фаза, студент, профессиональная деятельность.

Mishchenko M. S.

graduate student Paul Tychyna Uman State Pedagogical University

EMOTIONAL BURNOUT SYNDROME IN THE FUTURE PSYCHOLOGIST: EMPIRICAL RESULTS

Abstract

Professional Activity Psychologist associated with constant uncertainty, accompanied by mental stress and therefore requires professional work on a continuous aimed at boosting reflexive mechanisms, self-regulation, self-correction. Emotional burnout — a group of specific psychological states that are developing in a healthy person's emotional strain when providing psychotherapy and psychological assistance. The aim of the empirical study is to detect the output level of emotional burnout in psychologists and experimentally verify the effectiveness of the author of the program. Conducted ascertaining stage experimental work on the initial level of emotional burnout showed in general middle and high level this phenomenon. As a result of forming experiment on the basis of the author's programs aimed at the prevention and correction of emotional burnout syndrome, there have been significant changes in the downward emotional burnout. The success of the program led to increased self-awareness, creating a positive oneself, self-development skills that reduce the level of emotional burnout syndrome. Prospects for further research is to develop recommendations to prevent emotional burnout syndrome in the future psychologist.

Key words: emotional burnout, practical psychologist symptom, phase, student, professional, activities.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015

УДК 159.9

Охромій Г. В.

професор кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я
Українського державного хіміко-технологічного університету
професор кафедри загальної психології
Дніпропетровського гуманітарного університету
старший науковий співробітник, доктор медичних наук
email: ogv3@mail.ru

Ноздрін С. В.

аспірант кафедри загальної та медичної психології
Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

Макарова Н. Ю.

регіональний менеджер представництва
«MEDA Pharmaceuticals Switzerland GmbH» в Україні

Аніскевич С. В.

старший викладач кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я
Українського державного хіміко-технологічного університету

КРИТЕРІЇ ПІДБОРУ ОПТИМАЛЬНИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВАНТАЖЕНЬ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ШКОЛЯРІВ

В даній статті розглянуто проблеми сучасної середньої освіти, можливості школярів виконувати розумові та фізичні навантаження згідно навчальних планів та програм. Розроблені та апробовані новітні методи експрес-діагностики та критерії підбору оптимальних індивідуальних розумових та фізичних навантажень у школярів з урахуванням вікових та гендерних властивостей, та психофізіологічних показників нервової системи для підвищення успішності у навчанні та запобігання нещасних випадків на уроках фізкультури.

Ключові слова: освіта, школярі, розумові та фізичні навантаження, нервова система.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку суспільства передбачають високі вимоги до інтелектуальних та фізичних можливостей людини. Зокрема, розвиток інформаційних технологій потребує створення у людини нового зразка мислення. У світі активними кроками відбуваються зміни у системі середньої та вищої освіти, аби відповідати сучасним вимогам ринку праці.

Відомо, що здоров'я дітей є інтегральним показником загального благополуччя суспільства. Дослідження показників здоров'я підростаючого покоління свідчать про його поганий стан і невтішні перспективи на доросле життя [1]. Проблема погіршення здоров'я молоді як фізичного, так і психологічного, вже давно є актуальним питанням сучасної системи освіти [3; 6; 7; 12]. Частіш за все, школа несе відповідальність за багато проблем: вплив негармонійного учбового навантаження, невідповідність санітарно-гігієнічних умов, застарілі методи навчання тощо [12]. Медики,

психологи, педагоги та батьки відзначають у дітей порушення, відхилення, невідповідності нормам розвитку, в першу чергу це стосується нервової системи [12].

Всі, хто тим чи іншим чином дотичний до школярів, відзначають відхилення у стані здоров'я, і в першу чергу з боку нервової системи. Отже, це є свідченням, що когнітивні функції у сучасних школярів мають порушення, а це не сприяє успішному навчанню, розвитку пізнавальної діяльності, а відтак і звужує інтереси школяра до науки як такої взагалі. Зокрема, спостерігається невідповідність та неадекватність вимог навчальних планів та програм середньої освіти можливостям та потребам учнів. Ускладнюється процес навчання, підвищуються вимоги до знань та вмінь учнів, знижується компетентність вчителів. Не враховуються індивідуальні психологічні особливості учнів шкіл. Все це призводить до зниження зацікавленості учнів у навчанні, погіршення стану здоров'я через постійні стреси та ускладнення адаптації до соціального середовища [5; 15; 16].

Крім того, існуюча програма з освіти та фізичного виховання для багатьох школярів складна для виконання. Якщо майже 70% дорослого населення мають нижчий та нижчий за середній рівень фізичного здоров'я [13; 15; 16], то який рівень здоров'я мають їх діти?

На сьогодні відсутні чіткі критерії, за якими можуть визначати межі розумових та фізичних навантажень на школяра. Різноманітні існуючі стратегії, програми не враховують відповідної реакції з боку нервової системи, що й призводить до низької ефективності як розроблених документів так і результатів їх впровадження. Крім того, дослідниками запропоновані різноманітні стратегії щодо організації та проведення зі школярами уроків фізичної культури, а також різні тренувально-оздоровчі програми. Розроблено оздоровчі програми для школярів, які мешкають в техногенних зонах. На необхідність диференційованого підходу до навчання вказує багато науковців [5;12]. Доведено, що розвиток сили і силової витривалості залежить не тільки від рівня фізичного стану, а й від лабільності та сили нервової системи людини [9;13].

Однак не дивлячись на достатньо вагомий внесок дослідників у проблему покращення здоров'я молодого покоління, на сучасному етапі досі не розроблено критеріїв визначення оптимальних розумових та фізичних навантажень для школярів середніх загальноосвітніх шкіл з урахуванням психофізіологічних властивостей нервової системи, що і визначило **актуальність нашого дослідження**.

Мета дослідження — наукове обґрунтувати психофізіологічних критеріїв і підходів оптимізації розумових та фізичних навантажень у школярів з урахуванням гендерних та вікових особливостей.

Спираючись на дослідження таких вчених, як П. Я. Гальперін, М. Н. Ільїн, Ж. Піаже, можна стверджувати, що розвиток інтелектуальних та фізичних здібностей у дітей відбувається неоднаково та залежить від багатьох факторів [8; 9; 13]. Зокрема, Ж. Піаже наголошував, що перехід дитини з одного вікового періоду в інший не відбувається відразу, а має індивідуальні відмінності у кожної дитини [9].

Крім того, добре відомо, яким неоднаковим буває і рівень знань учнів, яких навчає один і той же вчитель. Різні учні сприймають і засвоюють одні й ті ж пояснення вчителя, один і той же матеріал по-різному, що і призводить до різних успіхів у навчанні. Відповідно, особливості функціонування нервової системи в повній мірі відображаються на характері прояву психічних особливостей людини. Зв'язок індивідуальних властивостей нервової системи з особливостями поведінки людини простежується в багатьох дослідженнях [8; 9; 13; 15; 16].

Зрозуміло, що при використанні у школі будь-яких форм і методів навчання неможливо врахувати всі індивідуальні особливості дітей. До уваги повинні прийматися тільки ті риси, які виявляються важливими в процесі навчання. Значною мірою на розвиток здібностей дитини впливають індивідуальні властивості нервової системи, зокрема, лабільність та сила. Ці властивості проявляються у будь-якій діяльності як дітей, так і дорослих, тому неможливо не звертати на них уваги, бо їх вплив відчутний у діяльності, в поведінці, у взаєминах з оточуючими [1; 9; 14].

Тому ми можемо стверджувати про наявність прямого взаємозв'язку між роботою нервової системи та успішністю у певній діяльності. Чим швидше відбуваються нервові процеси у корі головного мозку, тим легше людина може переключатись на різні види діяльності, має кращі адаптаційні можливості до стресів та здатність до швидкого інтелектуального розвитку.

Матеріали дослідження. Дослідження проводилося на базі дитячого садочку та середньої школи № 67 Жовтневого району м. Дніпропетровська. Всього обстежено 195 дітей, з них 90 хлопчиків та 105 дівчат різних вікових категорій від 5 до 17 років. Вибірка суцільна.

Методи дослідження. Методом визначення лабільності та сили нервової системи є обраний нами «Теппінг-тест» (від англ. tapping — постукування) [10]. Суть методу полягає у виконанні швидких стереотипних рухів кисти з нанесенням крапок на папір олівцем. Теппінг потрібно вимірювати при максимальному ритмі. Вивчення максимального темпу рухів пальців кисти рук набуває найбільшого значення в дослідженні, адже з одного боку, ці рухи досить легко зареєструвати, а з іншого, саме рука є «знаряддям праці», зокрема, інтелектуальної [10].

Інформативним показником функціонального стану центральної нервової системи є *психічний темп*. Його фізіологічною основою є *лабільність нервової систем* (ЛНС), що визначається кількістю стимулів, на яку нервова система здатна відреагувати в одну секунду, і *сила нервової системи* (СНС) — здатність утримати цей темп роботи. Психічний темп побічно впливає і на стійкість індивідуума до стресів [8; 13].

Як показують дослідження, «Теппінг-тест» важко застосовувати у випадку з дітьми молодшого віку, до 6–7 років, оскільки у даної групи дітей максимальна частота рухів невелика, відмінності між показниками згладжуються. Ця категорія дітей не може довго змушувати себе працювати в максимальному темпі [9]. Мають свої особливості й діти в пубертатному та юнацькому віці. Тому нами було модифіковано методику з урахуванням

вікових та гендерних особистостей для дітей віком від 5 до 17 років. Дана модифікація має ряд характеристик:

- зменшено кількість квадратів для дослідження (у порівнянні із дорослим варіантом);
- поступово відбувається збільшення кількості квадратів із збільшенням віку досліджуваних;
- виведено шкали оцінки результатів дослідження лабільності нервової системи з урахуванням віку та статі;
- виведено формули визначення сили нервової системи з урахуванням показників теплінгу лівої та правої руки для кожної вікової категорії.

У нашій модифікації інтерпретація результатів залежить від вікової та гендерної категорії досліджуваного. Для кожної вікової та гендерної категорії розроблено відповідні критерії визначення лабільності нервової системи та технології розрахунку сили нервової системи. Відповідно до кожної вікової категорії та їх психологічних особистостей, нами розроблені бланки для тестування, які мають різну кількість квадратів. Змінюється і час для проведення методики та кількість символів (крапок), мінімальну та максимальну, яку можуть поставити досліджувані за відведений час.

Аби адаптувати оригінальну методику для діагностики *лабільності нервової системи* у дітей за статтю та віком (від 5 до 17 років), нами було модифіковано оригінальну шкалу: «Оцінка лабільності нервової системи за результатами теплінг-тесту» (табл. 1), яка не враховує ці показники і як правило застосовувалась для дорослих категорій досліджуваних [13]. Нами проведені розрахунки, обґрунтуванні критерії для вікової та гендерної категорії досліджуваних, які відображають результати більш інформативно у порівнянні із методикою Є. П. Ільїна [10].

За основу для розрахунку було взято мінімальний та максимальний бал кожного рівня ЛНС (низький, середній, високий та дуже високий) та відповідну кожному балу мінімальну та максимальну кількість крапок за шкалою.

Таблиця 1

Оцінка лабільності нервової системи за результатами теплінг-тесту

Кількість крапок	<74	75–129	130–151	152–162	163–172	173–183	184–195	196–204	205–210	>210
Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Лабільність	Низька			Середня			Висока			Дуже висока

Для зазначених вікових категорій у нашій модифікації було використано від 1 до 6 квадратів на бланку методики (відповідно до кожного віку), оскільки, у дітей частота рухів та витривалість менша у порівнянні з дорослими. А зі збільшенням віку, збільшується можливість довго працювати у максимальному темпі. Тому, ми вважаємо, що зі зменшенням кількості квадратів необхідно відповідний розрахунок кількості крапок, які можуть поставити досліджувані.

Для визначення мінімальної та максимальної кількості крапок кожного рівня лабільності НС (низький, середній, високий, дуже високий), яку може поставити досліджуваний по методиці з кількістю квадратів (від одного до шести) на бланку, ми вивели наступну універсальну формулу:

$$\Sigma \text{крапок ЛНС} = \frac{\Sigma N_{1-10}}{6} * N_m,$$

де ΣN_{1-10} — кількість крапок певного балу рівня ЛНС (від 1 до 10 балів) у методиці з шести квадратами,

N_m — кількість квадратів (від 1 до 5) у методиці для вікової категорії 5–17 років.

За допомогою даної формули нами було розраховано усі максимальні та мінімальні значення кількості крапок для кожного балу відповідного рівня ЛНС. Для визначення показників лабільності нервової системи розроблені методології та критерії для вікових категорій від 5 до 17 років в залежності від кількості квадратів на бланку: одноквадратна, двоквадратна, трьохквадратна, чотирьохквадратна та п'ятиквадратна методології (рис. 1).

Лабільність нервової системи визначає швидкість переключання з одного виду діяльності на інший, характеристику темпераменту, емоційну стійкість людини, загальну активність, індивідуальну здібність до навчання і пізнавальної діяльності.

Висока лабільність припускає у індивідуума наявність таких якостей, як швидке виконання дій, швидке мислення, високу пропускну інформаційну спроможність мозку, великий об'єм уваги і сприйняття, хорошу мимовільну пам'ять, емоційну стійкість, хорошу адаптацію, швидке навчання. Люди з низькою лабільністю часто інертні в поведінці, важко пристосовуються до ситуацій, що змінюються, відсталі в звичках і образі думок, проте у них краща довготривала пам'ять, вони показують вищі результати в діяльності, що вимагає особливої організованості і планування, мобілізації виробничої уваги і запам'ятовування.

Визначення показників *сили нервової системи* має ряд особливостей, і змінюється у кожній віковій категорії. Для вікових категорій 5–6 та 7–8 років не визначається сила нервової системи, оскільки, на нашу думку, частота рухів невелика і дослідити динаміку вкрай важко. татами Теппінг-тесту для вікової категорії 5–17 років».

Для визначення показників сили нервової системи необхідно підрахувати кількість крапок в кожному квадраті правої та лівої руки та розрахувати за спеціальною формулою. Для вікової категорії ми розробили наступну формулу:

$$\text{СНС} = 5 + \frac{(S_{2л} + S_{3л}) - 2 * S_{1л} + (S_{2п} + S_{3п}) - 2 * S_{1п}}{\Sigma S_{л(1-3)} + \Sigma S_{п(1-3)}} * 10,$$

де $S_{1л}$, $S_{2л}$, $S_{3л}$ — кількість крапок у кожному квадраті, поставлених лівою рукою,

ВІК	Стать, корекційний коефіцієнт (k)	Кількість квадратів в бланку	РІВЕНЬ	ЛАБІЛЬНІСТЬ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ (ЛНС)										ДУЖЕ ВИСОКИЙ		
				НИЗЬКИЙ			СЕРЕДНІЙ			ВИСОКИЙ			10			
				1	2	3	4	5	6	7	8	9				
		Кількість балів														
5-6 років	k = ±5	1		<12	13-22	23-25	26-27	28-29	30-31	32-33	34	35	>35			
				<25	26-43	44-50	51-54	55-57	58-61	66-68	69-70	>70				
				<37	38-65	66-76	77-81	82-86	87-92	93-98	99-102	103-105	>105			
11-12 років	Хлопці k = -5 Дівчата k = +5	4		<49	50-86	87-101	102-108	109-115	116-122	123-130	131-136	137-140	>140			
				<49	50-86	87-101	102-108	109-115	116-122	123-130	131-136	137-140	>140			
13-14 років	Хлопці k = -4 Дівчата k = +4	5		<62	63-108	109-126	127-135	136-143	144-153	154-163	164-170	171-175	>175			
				<62	63-108	109-126	127-135	136-143	144-153	154-163	164-170	171-175	>175			
15-16 років	Хлопці k = -4 Дівчата k = +4	6		<74	75-129	130-151	152-162	163-172	173-183	184-195	196-204	205-210	>210			
				<74	75-129	130-151	152-162	163-172	173-183	184-195	196-204	205-210	>210			
17 років	Хлопці k = -5 Дівчата k = +5			<74	75-129	130-151	152-162	163-172	173-183	184-195	196-204	205-210	>210			
				<74	75-129	130-151	152-162	163-172	173-183	184-195	196-204	205-210	>210			

Рис. 1. Модель «Оцінка лабільності нервової системи за результатами Тейпінг-тесту для вікової категорії 5–17 років»

S_{1n}, S_{2n}, S_{3n} — кількість крапок у кожному квадраті, поставлених правою рукою,

$\sum S_{л(1-3)}$ — сума крапок у трьох квадратах, поставлених лівою рукою,

$\sum S_{п(1-3)}$ — сума крапок у трьох квадратах, поставлених правою рукою.

В залежності від вікової категорії та кількості квадратів визначення сили нервової системи відбувається за спеціальним формулами, враховуючи збільшення кількості квадратів.

Після розрахунку за формулою бала СНС (сили нервової системи) за результатами теппінг-тесту, визначають її рівень (низька, середня, висока, дуже висока) за даними таблиці 2:

Таблиця 2

Оцінка сили нервової системи за результатами теппінг-тесту

Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Рівень сили нервової системи	НИЗЬКА			СЕРЕДНЯ			ВИСОКА			ДУЖЕ ВИСОКА

Високі показники сили нервової системи, відповідно, характеризують високу здатність утримувати темп роботи на певному рівні протягом більшого проміжку часу дії навантаження. Із зниженням показників сили нервової системи, знижуються і резервні можливості організму, людина швидко втомлюється та не в змозі швидко і якісно виконувати завдання (знижуються концентрація уваги, показники пам'яті, уваги, мислення тощо).

Тому діагностика сили нервової системи є важливою для моделювання успішності у навчанні школярів. Адже із збільшенням віку дитини відбуваються зміни у резервних можливостях, які необхідно знати, аби уникнути ускладнень у розвитку школярів.

Для вікової категорії *5–8 років* з урахуванням розвитку інтелектуальних та фізичних можливостей дитини, нами було максимально спрощено методу для отримання більш якісних результатів. Оскільки, діти цього віку не можуть довго виконувати різного виду завдання, ми ставили за мету визначити особливості роботи нервової системи, а не м'язів кисті руки.

Ми розробили бланк із двома квадратами для лівої та правої руки досліджуваних. Аналізуючи результати кожної руки, ми зможемо дати характеристику домінуючої півкулі головного мозку (відповідно, для праворуких — домінування лівої півкулі, для ліворуких — правої півкулі). Також ми не розділяли показники за гендерними ознаками.

Для вікових категорій *8–17 років* бланки методики також призначені для діагностики за допомогою лівої та правої руки. Для цих вікових категорій поступово збільшується кількість квадратів для більш якісного та кількісного визначення сили нервової системи. Адже в період статевого дозрівання відбувається активізація інтелектуальних та фізичних якостей дитини, які важливо діагностувати максимально широко.

Для вікової категорії 11–17 років ми розділили показники за гендерними ознаками, оскільки під час статевого дозрівання існують істотні відомі зміни у розвитку хлопців та дівчат [9].

Для вікової категорії 15–17 років визначити реакцію на навантаження і витривалості до навантажень більш досконало покажуть бланки з шістьма квадратами (доросла версія методики). Для обробки результатів розроблена спеціальна програма «lability», призначена для роботи на звичайному персональному комп'ютері (ПК). Програма обробляє дані приладу для виміру лабільності, що підключається до ПК через послідовний порт [13].

Висновки. На сьогоднішній день важлива роль у концепції розвитку освіти відводиться психологічному здоров'ю дітей в освітніх установах, його зміцненню та збереженню, як інтегрованого показника фізичного здоров'я. Адже відомо, що саме у шкільний період формується здоров'я, закладаються особистісні якості та відбувається пізнання навколишнього світу. Крім того, протягом навчання у школі дитина проходить розвиток від дитинства до юнацтва. А підлітковий період є загалом одним із найскладніших у житті людини. Тому навчання у школі є періодом постійних змін та розвитку, які потрібно враховувати як вчителям, так і батькам.

Тому важливою є правильна діагностика стану здоров'я учнів для покращення їх учбової діяльності, правильного фізичного розвитку та зменшення смертності під час занять з фізичної культури. Використання теплінг-тесту є результативним, доступним та інформативним методом щодо тимчасових змін максимального темпу рухового стереотипу кистю руки. Окрім того, запропонований метод не потребує спеціального вимірювального обладнання, навчання і автоматизованої розшифровки результатів, що відіграє суттєву роль при обстеженні великих масивів людей. Цей фактор ставить методику виграншних скринінгових досліджень з високим ступенем достовірності результатів. Причому інформативний показник — темп виконання певних ритмічних рухів рукою є екстрапольючим на стан нервової системи.

Модифікована методика діагностики властивостей нервової системи за психомоторними показниками для школярів, дозволяє більше якісно та кількісно дослідити лабільність та силу нервової системи школярів з урахуванням усіх вікових категорій. Методика дозволяє визначити основні властивості нервової системи: лабільність — швидкість переключання з одного виду діяльності на інший та силу — здатність утримувати темп роботи. Методика незамінна для діагностики школярів на початку та в кінці навчального семестру для відображення об'єктивної картини стану здоров'я нервової системи школярів (прогрес або регрес).

Список використаних джерел і літератури

1. Алексеева Л. А. Здоров'я: психолого-валеологічний аспект сутності та формування в умовах сучасної України / Л. А. Алексеева, Ю. С. Петренко // Філософія здоров'я: гуманітарно-освітній аспект: Збірник наукових праць міжрегіональної міжгалузевої науково-практичної конференції. — Донецьк: Витоки, 2011. Т. 2. С. 198–213.
2. Апанасенко Г. Л. Книга о здоровье / Г. Л. Апанасенко. — К. : Медкнига, 2007. — 132 с.

3. Балакірева О. Г. Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір: За результатами нац. соц. опитування підлітків та молоді 10–22 років / О. Г. Балакірева. — Укр. ін-т досліджень; Українсько-канадський проект «Молодь за здоров'я-2». — К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2005. — 256 с.
4. Горащук В. П. Культура здоров'я — новий сучасний напрям формування здорового покоління / В. П. Горащук. — Київ, 2006. — 165 с.
5. Гречишкіна О. Д. До питання про використання модульно-рейтингової методики студентами педінституту анатомії та фізіології людини / О. Д. Гречишкіна. — Київ, 1999. — 39 с.
6. Еволюція педагогічної освіти в Україні на етапі націєтворення: [монографія]: / [К. П. Бабенко, О. І. Гура, О. К. Данилевич, А. В. Сущенко, Т. І. Сущенко та ін.]; під ред.: О. О. Фунтікової. — Запоріжжя: КПУ, 2008. — 391 с.
7. Засуха Л. В. Вплив фізичної активності на підвищення розумової працездатності студента / Л. В. Засуха. — К.: Знання, 2000. — 30 с.
8. Ильин Е. П. Психомоторная организация человека / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2003. — 384 с.
9. Ильина М. Н. Психологическая оценка интеллекта у детей / М. Н. Ильина. СПб: Питер, 2006. 368 с.
10. Методика експрес-діагностики свойств центральной нервной системы по психомоторным показателям С. П. Ильина (Теплинг-тест) / Райгородский Д. Я. (редактор-составитель). Практическая психодиагностика: Учебное пособие. — Самара: Издательский дом «Бахрах-М», 2000. — 582 с.
11. Никифоров Г. С. Психология здоровья: Учебник для ВУЗов / Г. С. Никифоров. — СПб.: Питер, 2003. — 607 с.
12. Оновлення соціально-психологічної та педагогічної науки на етапі націєтворення : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 квітня 2012 р. / за ред. В. М. Огаренка та ін. — Запоріжжя : КПУ, 2012. — 204 с.
13. Охромій Г. В. Багатофакторна система реабілітації, прогнозування інвалідності і комплексної профілактики інфаркту міокарда : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. мед. наук. : 14.02.03 / Галина Василівна Охромій, — К., 2008. — 38 с.
14. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / Под ред. И. В. Дубровиной. — 4-е изд. — Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 176 с.
15. Психологическое здоровье и благополучие нации: проблемы, реалии и перспективы. Материалы научно-практической конференции (г. Донецк, 25–26 ноября 2011 г.). Под редакцией кафедры психологии ДонНУ. — Донецк. — 2011. — 391 с.
16. Фізична культура і здоров'я людини: історія, сьогодення, майбутнє (до 100-річчя першого київського диплома культури) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18–19 жовт. 2012 р. / МОНмолодьспорту України, Ун-т ім. Б. Грінченка, Ін-т спец. педаг. НАПН України, Благод. фонд сприян. розв. осв. ім. Б. Грінченка. — К. : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. — С. 246–253.

References

1. Aleksyeyeva L. A. Zdorov'ya: psykholoho-valeolohichnyy aspekt sutnosti ta formuvannya v umovakh suchasnoyi Ukrainy / L. A. Aleksyeyeva, Y. S. Petrenko // Filosofiya zdorov'ya: humanitarno-osvitniy aspekt: Zbirnyk naukovykh prats' mizhrehional'noyi mizhhaluzevoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi. — Donets'k: Vytoky, 2011. T. 2. S. 198–213.
2. Apanasenko H. L. Knyha o zdorov'e / H. L. Apanasenko. — K.: Medknyha, 2007. — 132 s.
3. Balakiryeva O. H. Zdorov'ya ta povedinkovi oriyentatsiyi ukrayins'koyi molodi: sotsiolo-hichnyy vymir: Za rezul'tatamy nats. sots. opytuvannya pidlitkiv ta molodi 10–22 rokiv / O. H. Balakiryeva. — Ukr. in-t doslidzhen'; Ukrainys'ko-kanads'kyu proekt «Molod' za zdorov'ya-2». — K. : Ukr. in-t sots. doslidzhen', 2005. — 256 s.
4. Horashchuk V. P. Kul'tura zdorov'ya — novyy suchasnyy napryam formuvannya zdorovoho pokolinnya / V. P. Horashchuk. — Kyiv, 2006. — 165 s.
5. Hrechyshkina O. D. Do pytannya pro vykorystannya modul'no-reytnyhovoyi metodyky studentamy pedinstytutu anatomiyi ta fiziolohiyi lyudyny / O. D. Hrechyshkina. — Kyiv, 1999. — 39 s.

6. Evolyutsiya pedahohichnoyi osvity v Ukraini na etapi natsiyetvorenniya: [monohrafiya]: / [K. P. Babenko, O. I. Hura, O. K. Danylevych, A. V. Sushchenko, T. I. Sushchenko ta in.]; pid red.: O. O. Funtikovoyi. — Zaporizhzhya: KPU, 2008. — 391 s.
7. Zasukha L. V. Vplyv fizychnoyi aktyvnosti na pidvyschennya rozumovoyi pratse-zdatnosti studenta / L. V. Zasukha. — K.: Znannya, 2000. — 30 s.
8. Yl'yn E. P. Psikhomotornaya orhanyzatsyya cheloveka / E. P. Yl'yn. — SPb. : Pyter, 2003. — 384 s.
9. Yl'yna M. N. Psikhologicheskaya otsenka yntellekta u detey / M. N. Yl'yna. SPb: Pyter, 2006. 368 s.
10. Metodyka йkspres–dyahnostyky svoystv tsentral'noy nervnoy systemy po psikhomotornym pokazatelyam YE. P. Yl'yna (Tepynh–test) / Rayhorodskyy D. YA. (redaktor-sostavitel'). Praktycheskaya psikhodyahnostyka: Uchebnoe posobyе. — Samara: Yzdatel'skyy dom «Bakhrakh-M», 2000. — 582 s.
11. Nykyforov H. S. Psikhologyya zdorov'ya: Uchebnyk dlya VUZov / H. S. Nykyforov. — SPb.: Pyter, 2003. — 607 s.
12. Onovlennya sotsial'no-psikhologichnoyi ta pedahohichnoyi nauky na etapi natsiyetvorenniya : tezy dopovidey Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 20 kvitnya 2012 r. / za red. V. M. Oharenka ta in. — Zaporizhzhya : KPU, 2012. — 204 s.
13. Okhromiy H. V. Bahatofaktorna systema reabilitatsiyi, prohnozuvannya invalidnosti i kompleksnoyi profilaktyky infarktu miokarda : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. med. nauk. : 14.02.03 / Halyna Vasylivna Okhromiy, — K., 2008. — 38 s.
14. Psykhycheskoe zdorov'e detey y podrostkov v kontekste psikhologicheskoy sluzhby / Pod red. Y. V. Dubrovynoy. — 4-e yzd. — Ekaterynburh: Delovaya knyha, 2000. — 176 s.
15. Psikhologicheskoe zdorov'e y blahopoluchye natsyy: problemy, realy y perspektyvy. Materiyaly nauchno-praktycheskoy konferentsyy (h. Donetsk, 25–26 noyabrya 2011 h.). Pod redaktsyyey kafedry psikhologyy DonNU. — Donetsk. — 2011. — 391 s.
16. Fizychna kul'tura i zdorov'ya lyudyny: istoriya, s'ohodennya, maybutnye (do 100-ricchya pershoho kyyivs'koho dyploma kul'turi) : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyyiv, 18–19 zhovt. 2012 r. / MONmolod'sportu Ukrainy, Un-t im. B. Hrinchenka, In-t spets. pedah. NAPN Ukrainy, Blahod. fond spryyan. rozv. osv. im. B. Hrinchenka. — K. : Un-t im. B. Hrinchenka, 2012. — S. 246–253.

Охромий Г. В.

профессор кафедры физической культуры, спорта и здоровья
Украинского государственного химико-технологического университета
профессор кафедры общей психологии
Днепропетровского гуманитарного университета
старший научный сотрудник, доктор медицинских наук
email: ogv3@mail.ru

Ноздрин С. В.

аспирант кафедры общей и медицинской психологии
Днепропетровского национального университета им. О. Гончара

Макарова Н. Ю.

региональный менеджер представительства «MEDA Pharmaceuticals
Switzerland GmbH» в Украине

Анискевич С. В.

старший преподаватель кафедры физической культуры, спорта и здоровья
Украинского государственного химико-технологического университета

**КРИТЕРИИ ПОДБОРА ОПТИМАЛЬНЫХ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ
НАГРУЗОК К УЧЕБНОМУ ПРОЦЕССУ У ШКОЛЬНИКОВ**

Резюме

В статье рассмотрены проблемы современного среднего образования, возможности школьников выполнять умственные и физические нагрузки согласно учебным планам и программам. Разработаны и апробированы новейшие методы экспресс-диагностики и критерии подбора оптимальных индивидуальных умственных и физических нагрузок у школьников с учетом возрастных, половых особенностей и психофизиологических показателей нервной системы для повышения успеваемости в обучении и предотвращении несчастных случаев на уроках физкультуры.

Ключевые слова: образование, школьники, умственные и физические нагрузки, нервная система.

Ohromiy G. V.

Professor of the Department of Physical Education, Sport and Health
Ukrainian State Chemical Technology University
Professor of General Psychology Dnipropetrovsk Humanitarian University
Senior Fellow, MD

Nozdrin S. V.

PhD student of the Department of General and Medical Psychology
Dnipropetrovsk National University of Oles Honchar

Makarova N. Y.

Regional Manager Mission «MEDA Pharmaceuticals Switzerland GmbH» in
Ukraine

Aniskevych S. V.

Senior Fellow of the Department of Physical Education, Sport and Health
Ukrainian State Chemical Technology University

**CRITERIA OF THE SELECTION OF OPTIMUM INDIVIDUAL LOADS
TO THE EDUCATIONAL PROCESS AT SCHOOL STUDENTS**

Abstract

In this article discussed the problems of the modern secondary education opportunities for students to perform mental and physical loads according to the curriculum and programs. Developed and tested new methods of rapid diagnosis and criteria for the selection of optimal individual mental and physical activities at school age-appropriate, gender-sensitive indicators and psychophysiological properties of the nervous system. The proposed methodology will improve performance in training and prevent accidents in physical education classes.

This model will help determine the speed of adaptation of pupils to the educational process, the speed of response to mental and physical stress, which is recommended to be used for the selection of individual mental and physical stress and the formation of classrooms in secondary schools.

Key words: education, students, mental and physical stress, nervous system.

УДК 27-183.4

Павлюк П. А.

доктор теологічних наук, магістр психології, професор,
академічний декан Донецького християнського університету

e-mail: pavlyuk.ua@mail.ru

ORCID 0000–0002–3338–3576

Кириленко Е. А.

магістр психології, здобувач

Християнського гуманітарно-економічного університету

e-mail: Evkir777@ gmail.com

ORCID 0000–0001–8533–8171

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНЕНОГО СТАНУ СВІДОМОСТІ В ХРИСТІЯНСТВІ ТА ОКУЛЬТНО-МІСТИЧНИХ ТРАДИЦІЯХ

Хоча сучасний світ вступив в активну фазу секуляризації християнства, панування раціонального мислення, саме сьогодні найбільше поширення отримують модернізовані і традиційні форми релігійного містицизму — змінених станів свідомості (ЗСС). Загальна секуляризація виявила тенденцію, при якій найбільш затребуваними сучасним суспільством виявилися шаманізм, язичництво, античні містерії, а також ближчі до нашого часу каббала і хасидизм в іудаїзмі, суфізм в ісламі, ранневизантійський ісихазм у православ'ї, харизматичний неомонтанізм в протестантизмі і т. д. Феномен ЗСС зачіпає цілий комплекс гносеологічних, історико-культурних, психологічних, теологічних та інших проблем. Тому його вивчення є надзвичайно багатоаспектним.

Ключові слова: християнство, окультизм, містичні традиції, змінені стани свідомості, п'ятидесятництво, секуляризація.

Постановка проблеми: актуальність цього психологічного дослідження зумовлена низкою об'єктивних факторів. По-перше, це благодатна тема для різного роду каверз і спекуляцій. По-друге, саме сьогодні найбільше поширення отримують модернізовані і традиційні форми релігійного містицизму — змінених станів свідомості (ЗСС). По-третє, загальна секуляризація виявила тенденцію, при якій найбільш затребуваними виявилися: шаманізм, язичництво, античні містерії, а також ближчі до нашого часу каббала і хасидизм в іудаїзмі, суфізм в ісламі, ранневизантійський ісихазм у православ'ї, харизматичний неомонтанізм в протестантизмі і т. д.

Знання, раніше доступні обмеженому колу людей: аскетам, пустельникам, представникам містичних і окультних співтовариств, в даний час доступні практично будь-кому [7]. Сьогодні набувають широкого поширення екстремальні форми аскези, різні психотехніки.

Згідно з дослідженнями відомого антрополога, професора Еріки Бургін'йон, ЗСС застосовуються у всіх людських суспільствах. Вони відомі в різних формах, інтегровані в різноманітні культурні моделі, грають різні

ролі, використовуються в різних контекстах, забезпечені масою значень. «Вони представляють характерні типи реакцій на певні зміни в сенсорних, перцептивних, когнітивних, мотиваційних і афективних відносинах між людьми і їх досвідом — типи реакцій, які в значній мірі є культурно змодельованими», — так вважає відома дослідниця, яка просвятила вивченню цього феномена своє життя [2].

Схожої думки дотримується і автор докторської монографії «Психологія рефлексії змінених станів свідомості» професор А. В. Россохін. Під ЗСС він розуміє стан, в якому відбуваються трансформації семантичних просторів суб'єкта. Зміни форми категоризації, що супроводжуються переходом від соціально нормованих культурою форм категоризації до нових способів упорядкування внутрішнього досвіду і переживань» [10].

Християнізовані окультивно-містичні системи

Мета статті: дослідження сучасного відродження окультивно-містичних християнізованих систем обумовлені тим, що основою існування таких систем є досягнення їх послідовниками різних ЗСС.

Ці системи мають спільні ознаки: а) наявність ЗСС, які характеризуються як «сходження святого духа», «контакт з богом», «прояв духу», «святий сміх» і т. д.; б) віра послідовників в появу у них надприродних здібностей (в християнській харизматичній (неоп'ятидесятницькій) традиціях — так званних «святих дарів»), особливо якщо вони пов'язані з містичними і трансовими станами; в) наявність парабіблійної міфології про навколишній світ, в якій живуть послідовники даної системи.

Міфологізм подібного мислення можна відстежити за:

а) інтерпретацією певних подій у відповідності з вченням про богообраність («апостоли», «пророки», «божі помазаники» і т. д.); б) впевненістю у власній обраності, властивій представникам подібних вчень; в) передачею відповідальності, що виявляється в перекладанні своїх повсякденних обов'язків на надприродних покровителів; г) наявністю особливих технік спілкування з надприродними силами.

Аналогічні феномени існують також в інших релігійно-містичних системах ЗСС. Їх можна розділити на три основні групи: а) у віруючих виникає впевненість у збільшенні власної духовної сили, значущості, надприродних можливостях («святі дари»); б) несподіваній зміні мотивації («богонатхненні» дії; вчинки і дії, скоєні під впливом «згори»; підказки, одержувані від вищих сил і т. д.); в) реальному або уявному надприродному «впливі» віруючого на навколишній світ з метою зміни значущих подій. Однак головною відмінністю ЗСС, які досягаються послідовниками цих систем, є факт, що подібні стани зазвичай виникають після відповідних магічних ритуалів, коли проявляється нібито особливе «боже помазання». За допомогою певних релігійних практик проявляється особливий стан, який послідовники харизматичних систем вважають «божим помазанням». У такому трансовому стані проявляється «святий сміх», «падіння в дусі», гавкання, мекання, завивання і т. д. У Писанні сказано, що сам сатана прикидається «ангелом світла» (2 Кор. 11:14, 15). Важливою

особливістю подібних громад є те, що вони завжди згуртовані навколо харизматичного лідера, який сприяє появі у них необхідних станів. До таких систем можна віднести і групи людей, розділених на декілька підгруп, об'єднаних за релігійно-містичними, окультно-містичними, окультно-технократичними та іншими ознаками.

Як правило, релігійно-містичні системи знаходяться в рамках традиційних релігій, наприклад, суфізм в ісламі або п'ятидесятництво в християнстві. Останнім часом з'являється все більше харизматичних систем парахристиянського і неохристиянського напрямків. Вони практикують зцілення, говоріння на «інших мовах» (глоссолалії), колективні виконання гімнів для призову «святого духа», духовні «помазання», енкаунтер (encounter), пенуел (penuel) і т. д.

Психотехнічне забезпечення трансформації особистості

У своїй книзі «Різноманіття релігійного досвіду» Вільям Джеймс ясно формулює гіпотезу, згідно з якою розумна свідомість — це лише одна з форм освоєння світу. Безсумнівно, існують інші способи світовідчуття та світосприймання. Вони відокремлені від інтелекту тонкою перегородкою. Сьогодні ми називаємо ці інші форми «духовного життя» — ЗСС. Без них, на думку В. Джеймса, уявлення про світ не може бути закінченим. Більше того, не можна непогрішно судити про інші реальності буття лише з позиції розуму [5].

В. Джеймс говорить про містичне світовідчуття і підкреслює, що всі корені релігійного життя слід шукати в містичних станах свідомості. Він виділяє чотири головних характерних ознаки, які служать критерієм для розрізнення містичних переживань.

Перша з них — невимовність [5]. Інакше кажучи, людина, що пройшла через містичний досвід, не може доступно викласти власні відчуття й набуті враження. Специфіка містичних переживань інша, ніж звичайні повсякденні враження буття.

Друга ознака містичного досвіду — інтуїтивність [5]. В. Джеймс підкреслює, що, хоча ці стани відносяться до сфери почуттів, тим не менше, вони є особливою формою пізнання. На думку В. Джеймса, безпосереднє, інтуїтивне переконання таїться в глибині нашої душі, а логічні аргументи — тільки його поверхневі прояви.

Третя ознака — короткочасність [5]. Містичні стани не тривають довго. Після їх зникнення важко відтворити в пам'яті їх властивості. Однак після численних повернень вони здатні збагатити і розширити душу.

Четверта ознака містичного досвіду — бездіяльність волі [5]. Містик починає відчувати свою волю немовби паралізованою, або навіть такою, що знаходиться у владі якоїсь вищої сили. Як показують експерименти, а також численні занурення в ЗСС відвідувачів тренінгів з психотехнологій, містичні переживання мають вищевказані властивості в повній мірі. Це підтверджують також клієнти християнських психологів і духовних наставників, які пережили досвід численних ЗСС, в яких вони перебували перед свідомим наверненням до Бога.

Чарльз Тарт вважає, що, хоча у різних ЗСС є багато спільного, але є очевидні відмінності у зовнішніх проявах і суб'єктивному досвіді. Посилаючись на різних дослідників, він пише, що навіть при продукуванні певних ЗСС, наприклад, трансу, можуть відбуватися подібні базові процеси, «культуральні очікування, рольове виконання, схвалювані в суспільстві характеристики, фактори комунікації, трансферентні переживання» [11]. У такому випадку, на думку вченого, особиста мотивація, очікування (інтелектуальні установки) і конкретні процедури, задіяні для індукування ЗСС, працюють у повній згоді на створення і формування унікальних психічних станів.

Свідомий релігійний досвід

Загальновідомо, що головною темою проповідей Ісуса Христа було вчення про Царство Боже, або про Царство Небесне. У це Царство, за словами Христа, ніхто не може увійти, якщо не народиться згори від води (Слова Божого) і надприродної сили — Духа Святого (Ін. 3:3–5; Як. 1:18). Це явище і становить суть відродження від Бога. Відповідно до новозавітного Святого Письма, люди, які пережили духовне народження, стають дітьми Божими. Внаслідок емпіричного досвіду зіткнення з надприродним, божественним Святим Духом, вони отримують постійний досвід ЗСС, який дає можливість емпіричного пізнання нематеріального світу. Хоча, якщо спиратися на Біблію, цей досвід можна назвати поверненням до колись втраченого в Едемі нормального стану свідомості (НСС).

Євангелист Іван свідчить, що Ісус Христос як Логос, Слово «прийшов до своїх (тобто до євреїв. — *авт.*) і свої Його не прийняли. А тим, які прийняли Його, віруючим в ім'я Його, дав владу бути дітьми Божими, що не від крові, ні через тілесне бажання, ні через бажання чоловіка, але народилися від Бога» (Ін. 1:11–13). Звідси випливає, що для народження згори і отримання постійного, що поглиблюється через спілкування з Богом та через вивчення Його Слова (Рим. 12:1,2) досвіду НСС, необхідно увірувати в особистість Ісуса Христа. Для цього, виходячи з біблійного вчення про гріх як про незалежність від Творця, потрібно покаятися у своєму гріховному стані (Мр. 1:15) і прийняти Його (Христа) як свого особистого Господа і Спасителя. Внаслідок цієї події відроджений людський дух знаходить раніше втрачену можливість спілкування з Богом, і людина отримує принципово інше уявлення про мету, сенс життя і посмертне буття. Також змінюються її картина світу, система цінностей і поведінка.

Про особистісний досвід пізнання трансцендентного пише і творець інтегративної психології В. В. Козлов: «Чи правомірно стверджувати, що людина пізнає об'єкт в тій мірі, в якій вона його перетворює у відповідності зі своїми намірами і задумами. Але вірно також і те, що суб'єкт здатний перетворювати об'єкт в тій мірі, в якій він його відображає, розуміє і інтерпретує. Зрозуміти щось означає побудувати модель цього щось для себе, надати сенс речам і подіям. Істину, як відомо, неможливо пізнати, в ній треба бути. Розуміння істини являє собою, по суті, процес інтеграції всіх предметних значень, смислів, позицій і диспозицій мислячої і діючої людини» [7].

Кожен свідомий християнин в якійсь мірі й богослов, що створює свою теологію крізь оновлену ціннісну призму власної картини світу. Святе Письмо вчить: «Уважай на себе та на науку, займайся цим постійно: бо, так роблячи, і себе спасеш і тих, що слухають тебе» (1 Тим. 4:16). Духовність як зв'язок з Богом у християнському розумінні проявляється за допомогою вивільненого з полону душі «золота» людського духу [4]. Це відбувається в духовних або містичних вправах: самовідданий молитві, безпосередньому спілкуванні з Богом в душі, невпинному спілкуванні за допомогою Слова Божого — Біблії, розпізнаванні за допомогою відродженого духу божественного духовного і сатанинського, надприродного світу і т. д.

У біблійному містицизмі і духовному вдосконаленні людина ставить себе в безпосередню залежність від Бога. Методи і засоби духовного зростання, різні духовні вправи допомагають їй досягати духовного вдосконалення, що розуміється як «обоження» у православ'ї або «співрозп'яття Христу» в протестантизмі. Це об'єктивно пізнається через пережиті особистістю стани, усвідомлене вольове рішення рухатися шляхом духовного зростання.

Експансія окультних практик у християнство

Результати дослідження: християнство вважає, що в природі не існує нейтральних духовних сил. Навертаючись до християнства, колишні окультисти часто приносять сюди свої практики взаємин з духовним світом. Основоположником таких духовних практик в ранньому християнстві вважається Монтан, колишній жрець богині Кібели. У окультно-містичних традиціях, п'ятидесятництві і його похідних людина виступає медіумом. Внаслідок певних технік віруючий провідник по своїй волі може керувати або ж сліпо підкорятися невидимому голосу, «духу» або іншим надприродним силам, приймаючи їх за божественний прояв. Саме завдяки п'ятидесятницькому руху термін «глоссолалія» став сьогодні широко відомий. Походить він від двох грецьких слів: «*glossa*» — «мова» і «*laleo*» — «кажу», тобто означає «говоріння мовами». Під глоссолалією розуміється екстатична мова, не схожа ні на одну із звичайних мов, що представляє собою незрозуміле поєднання звуків, яка практикується серед п'ятидесятників і харизматів [9].

Однак саме «язикомовлення» має набагато довшу історію. Згідно із «Енциклопедією американських релігій», глоссолалія була відома ще у ведичній традиції і тибетському ламаїзмі [13]. Платон в «Апології» і діалозі «Тімей» розповідає про екстази відомої пророчиці з міста Дельфи, яка також говорить мовами [9]. Хоча це говоріння не несло жодного сенсу, люди вважали його важливим для релігійного життя.

Глоссолалія була частим явищем у діонісійських містичних культах, її практикували язичницькі племена Африки, Індонезії, Японії та острова Борнео, а також жителі Гаїті, що сповідували культ вуду. Крім того, без камлання на «мовах» не обходяться шамани ескімосів, чукчів, якутів та інших північних народностей.

Подібне «говоріння мовами» зустрічалося в історії християнської церкви серед послідовників деяких еретичних вчень (наприклад, монтанізм, хлисти), а в даний час присутнє у такої псевдохристиянської секти, як «Родина» Девіда Берга [6]. Таким чином, глоссолалію навряд чи можна назвати чимось новим в історії релігії. Швидше можна говорити про неї як про цілком звичайні прояви людської релігійності, яка прагне злитися з об'єктом свого поклоніння шляхом використання екстатичних технік.

Новизна п'ятидесятництва полягає лише в тому, що його проповідники висунули ідею неіснуючих мов як ознаку зовнішнього свідоцтва хрещення Святим Духом. Ф. Д. Гудмен, який порівнює п'ятидесятницьке «язикомовлення» з глоссолалією африканських, індонезійських та інших язичницьких племен, знаходить, що говоріння мовами, по суті, однакове у всьому світі. У глоссолалії спостерігається ЗСС, який Гудмен описує як трансівий: «Щось, що відбувається в нервовій системі під час стану трансу, змушує мову розпадатися на фрази однакової довжини. Я вважаю, що стан трансу є причиною нав'язливої інтонації в глосолалії; ніколи не змінюючись, вона піднімається на вершину в кінці першої третини окремої частини мови і, наближаючись до кінця, падає на рівень набагато нижче початкового» [13].

Не слід забувати і того, що п'ятидесятницька глоссолалія не стільки спонтанне явище, скільки сприйнятий спосіб поведінки. Свідомо чи несвідомо, люди вчаться говорити на «мовах», наслідуючи один одного і слідуючи інструкціям вчителів, які, у свою чергу, нерідко вдаються до звичайної симуляції «мов». Тобто глоссолалію можна імітувати. Навіть після відходу з церкви і зречення від християнської віри цей «дар» може зберегтися. Ця окультна практика «говоріння» була прийнята частиною простодушних християн, як надприродна дія Духа Святого. Потім вона була підхоплена харизматичним «пробудженням», яке принесло у сучасне християнство різні популярні останнім часом серед мільйонів людей західного світу окультні методики взаємодії з нібито духовним, божественним світом. Це може бути так званий енкаунтер (encounter) або renewal, спілкування з «духом Христа», нові ступені «хрещення духом», різні трансіві стани, дари без відродження, надприродні одкровення і пророцтва, «зустрічі з богом», ясновидіння, різні психогіпнотичні техніки та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження:

Переживання містичного досвіду в даний час стало більш доступним не лише завдяки широкому вживанню різного роду психоделіків, але і в силу поширення величезної кількості психотехнік, що мали ще на початку ХХ століття сакральний характер. Багато дослідників, які обрали предметом наукових інтересів ЗСС, індуковані психотехніками або речовинами, повідомляють, що їх піддослідні знаходять щось, що вони називають релігійним, духовним або трансперсональним досвідом. Це питання стосується і релігійних товариств.

Релігійні навернення, досвід молитви, бачення, «говоріння мовами» — все це може мати місце при ЗСС. Значимість цього досвіду лежить в основі релігійних доктрин. Виявлення і дослідження психотехнічних культур, а

також різних психоактивних речовин, вживаних у релігійних ритуалах, пробуджує серед теологів, психологів, філософів інтерес до джерел і значення зовнішніх впливів і психологічних механізмів подібного релігійного досвіду. Але релігійні ЗСС останнього часу, на відміну від традиційних християнських ЗСС, не є пізнавальними станами і переважно знаходяться на рівні почуттів, рідше — на рівні сприйняття.

Посилаючись на буддійський текст «Ланкаватара-сутра», відомих містиків і дослідників містицизму Мейстера Екхарта, письменника, містика Джеймса Хілтона, святого апостола Івана та інших, Тарт пише: «Споглядання — це неаналітичне сприйняття об'єкта чи ідеї, оскільки позбавляється від дискурсивних думок і робиться спроба очистити розум від усього, крім сприйняття об'єкта уваги. <...> Якщо їй потрібно об'єднатися з Богом, душа має бути безплідною і порожньою, ніби не торкалася її жодна з цих форм, — завмерши в повному забутті. Цього не відбудеться, поки не стерта пам'ять у всіх її проявах» [11].

Це йде врозріз з християнством, яке вчить відкидати себе (Лк. 9:23) усвідомлено, тобто не втрачаючи здатності до адекватного, оціночного, критичного мислення. Біблія говорить, що, спустошуючи розум, незалежно від релігійної приналежності ми надаємо себе не Богові, а сатані, який цього тільки й бажає. Тобто незалежно від вивіски, релігійні та окультно-містичні ЗСС мають однакову основу і схожий досвід особистих переживань.

Не можна не погодитися з Д. К. Бурлакою, який вважає, що сучасна постхристиянська культура не відкидає Бога, вона Його просто не розуміє. Вона не сприймає закам'янілі релігійні форми і структури, що нібито історично представляють Творця, і досить скомпрометували себе. «Для того щоб Слово, яке сіється Церквою в душах, було почуто, воно повинно бути викладено мовою, зрозумілою епосі. П'ятидесятниця — це не тільки історична подія, а й стан Церкви в історії, який не досягається без творчого зусилля з боку людей. Церква являє себе в епосі, як триваюча П'ятидесятниця в тій мірі, в якій вона не перестає говорити світу невідоме йому Слово на мовах, які до часу не були відомі самій Церкві» [3].

Біблія оповідає, що з певного часу все людство знаходиться в ЗСС, який вважається нормою. Але в першостворену норму наша свідомість приходить тільки після зняття Христом «покривала» з розуму людини (2 Кор. 3). Тільки після цього у людей з'являється втрачена колись здатність адекватно пізнавати і сприймати нематеріальний Божий світ.

Підводячи підсумки короткого екскурсу в релігійно-містичну проблематику, потрібно відзначити, що у кожної людини, яка вирішила розширити свою свідомість за межі профанічного життя, існує величезна палітра вибору. Але існування вибору не означає, що людина може ним скористатися. Наприклад, С. Хоружий пише, що «всякий розвинений, пророблений рід містичного досвіду породжує ядро містичної стратегії, або ж сценарію самоздійснення людини, коротко — певної антропології» [12]. Інший дослідник містицизму Нільс Г. Хольм також вважає, що «людина володіє основоположною здатністю переводити свої потреби, бажання і різні ре-

лігійні устремління в символічну форму» [14]. Можна зробити висновки, що здатність до ЗСС є однією з основних властивостей людської психіки і формує багато аспектів сучасної культури. Існують і численні соціальні інститути, які окультурюють містичний досвід та інтегрують його в повсякденне життя. Наявність ЗСС також необхідний чинник існування релігії, оскільки досвід таких станів є джерелом релігійного почуття і віри. Потреба в ЗСС реалізується також і за рахунок виникнення значного числа харизматичних систем — специфічного явища, що зачіпає різні аспекти життєдіяльності сучасного суспільства.

Список використаних джерел і літератури

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Канонические. Минск: ПРИНТКОРП, 2006.
2. Бургиньон Э. В. Измененные состояния сознания // Измененные состояния и культура. Хрестоматия / Автор-составитель О. В. Гордеева. М.; СПб.: Питер, 2009. С. 29–61.
3. Бурлака Д. К. Метафизика культуры. СПб.: РХГА, 2009.
4. Бурлака Д. К. Мышление и откровение. СПб.: РХГА, 2011.
5. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. М.: Наука, 1993.
6. История христианства: Учебное пособие. Одесса: ХГЭУ, 2005.
7. Козлов В. В. Психотехнологии измененных состояний сознания. 2-е изд., испр. и доп. М.: Институт психотерапии, 2005.
8. Павлюк П. А. Окультная интервенция в христианство. URL: www.liveinternet.ru/users/pavlyukua/post124179223/
9. Порублев Н. В. Феномен глоссолалии. Мельбурн, 1995.
10. Россохин А. В. Рефлексия и внутренний диалог в измененных состояниях сознания: Интерсознание в психоанализе. М.: Когито-Центр, 2010.
11. Тарт Ч. Измененные состояния сознания. URL: http://www.koob.ru/tart/altered_states_of_consciousness
12. Хоружий С. С. К феноменологии аскезы. М., 1998.
13. Goodman F. D. Glossolalia // The Encyclopedia of Religion / ed. by M. Eliade. Vol. 5. New York: Macmillan Publishing House, 1987. S. 562–568.
14. Holm N. G. Ecstasy Research in the 20th Century — An Introduction // Religious Ecstasy. Script a Instituti Donneriani Aboens is XI. Stockholm, 1982. P. 24.

References

1. The Bible. The books of the Holy Scriptures of the old and New Testament. Canonical. Minsk: PRINTCAP, 2006.
2. Burgon E. V. Altered States of consciousness // Altered States altered culture: Anthology / Ed. O. V. Gordeeva. SPb.: Peter, 2009 [3].
3. Burlaka D. K. Metaphysics of culture. SPb.: Rhga, 2009.
4. Burlaka D. K. Thinking and revelation. SPb.: Rhga, 2011.
5. James W. the varieties of religious experience. Moscow: Nauka, 1993.
6. The history of Christianity: A training manual. Odessa: HGAU, 2005.
7. Kozlov V. V. Psycho altered States of consciousness. 2nd ed., rev. Moscow: Institute of psychotherapy, 2005.
8. Pavlyuk P. A. Occult intervention in Christianity. URL: www.liveinternet.ru/users/pavlyukua/post124179223/
9. The Parables N. V. the Phenomenon glossolaly. Melbourne, 1995.
10. Rosson A. V. Reflection and internal dialogue in altered States of consciousness: Interconne in psychoanalysis. M.: Cogito Centre, 2010.
11. Tarte Including Altered States of consciousness. URL: http://www.koob.ru/tart/altered_states_of_consciousness

12. Horuzhy S. S. To the phenomenology of ascesis. M., 1998.
13. Goodman F. D. Glossolalia // The Encyclopedia of Religion. Mircea Eliade, ed. Vol.5. New York: Macmillan Publishing House, 1987.: 562–68.
14. Holm N. G. Ecstasy Research in the 20th Century — An Introduction / / The Ecstasy. Script Instituti a Donneriani Aboens is XI. Stockholm, 1982.

Павлюк П. А.

доктор теологических наук, магистр психологии, профессор, академический декан Донецкого христианского университета

Кириленко Е. А.

соискатель Христианского гуманитарно-экономического университета

**ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕННОГО СОСТОЯНИЯ СОЗНАНИЯ
В ХРИСТИАНСТВЕ И ОККУЛЬТНО-МИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЯХ**

Резюме

Хотя современный мир вступил в активную фазу секуляризации христианства, господства рационального мышления, именно сегодня наибольшее распространение получают модернизированные и традиционные формы религиозного мистицизма — измененных состояний сознания (ИСС). Общая секуляризация обнаружила тенденцию, при которой наиболее востребованными современным обществом оказались: шаманизм, язычество, античные мистерии, а также более близкие к нам, каббала и хасидизм в иудаизме, суфизм в исламе, ранневизантийский исихазм в православии, харизматический неомонтанизм в протестантизме и т. д. Феномен ИСС затрагивает целый комплекс гносеологических, историко-культурных, психологических, теологических и других проблем. Поэтому его изучение является чрезвычайно многоаспектным.

Ключевые слова: христианство, оккультизм, мистические традиции, измененные состояния сознания, пятидесятничество, секуляризация.

Pavliuk P. A.

doctor of theology, master of psychology, Professor, academic Dean, Donetsk Christian University

Kirilenko E. A.

doctoral student Christian humanitarian and economic

**CHARACTERISTICS ALTERED STATE OF CONSCIOUSNESS
IN CHRISTIANITY AND OCCULT TRADITIONS**

Abstract

Knowledge, which was earlier available to a limited circle of people: to ascetics, eremites, representatives of mystical and occult communities, are widely available now.

The problem statement: Nowadays, the greatest distribution is gained by the modernized and traditional forms of religious mysticism — the changed conditions of consciousness (CCC). The general secularization found a tendency in which were the most demanded: the Shamanism, paganism, antique mysteries, and also closer to our time: a cabbala and Hasidic Judaism in Judaism, Sufism in Islam, early Byzantine's hesychasm in Orthodoxy, a charismatic neo-montanism in Protestantism etc.

Article purpose: research occult and mystical christian systems in which there is an achievement by their followers different CCC. These systems have the general signs: a) existence of CCC, which are characterized as «ascension of the Holy Spirit», «contact with God», «implication of spirit», «holly laugh» etc., B) The belief of followers in emergence of supernatural abilities inside of them; c) An existence of a Para biblical mythology about world around system of which are these followers.

Results of research: the Christianity considers that \ there are no neutral spiritual forces in the nature. Returning to Christianity, the former occultists often bring the practicing of relationship with spiritual world.

Scope of results: religious studies, studying of the latest religions, help to the victims religious practicing

Key words: Christianity, occultism, mystical traditions, the changed conditions of consciousness, Pentecostalism, secularization.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015

УДК 316.47/.6+159.923.2

Попович І. С.

доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонського державного університету
E-mail: personal925@list.ru
ORCID 0000–0002–1663–111X

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ В ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИНАХ

Представлені результати дослідження соціальних очікувань особистості в людських взаєминах. Підкреслено значення і показана роль соціальних очікувань як одного з найважливіших і маловивчених соціально-психологічних феноменів.

Визначено та вивчено такі функції соціальних очікувань: регулятивна, посередницька, коригувальна, орієнтаційна, прогностична, оцінювальна, стабілізаційна і трансформувальна.

Підкреслено, що соціальні очікування здатні виступати базовою складовою системи регуляції поведінки особистості. Зазначено, що соціальні очікування сприяють становленню та розвитку особистості як суб'єкта самоактивності.

Ключові слова: регулятивна, посередницька, коригувальна, орієнтаційна, прогностична, оцінювальна, стабілізаційна, трансформувальна функції соціальних очікувань.

Постановка проблеми. Доречно пригадати геніальні слова відомого одесита, видатного психолога і філософа Сергія Леонідовича Рубінштейна (1889–1960): «Серце людини все виткане з її людських взаємин з іншими людьми; те, чого вона варта, повністю визначається тим, до яких людських взаємин вона прагне, які взаємини з людьми, з іншою людиною здатна вибудовувати. Тому взаємини з іншими людьми складають ядро справжньої життєвої психології» [7]. Ці слова не втрачають своєї актуальності і у наш час.

Безумовно, людські взаємини — контакти, зв'язки двох або більше осіб, у результаті яких відбувається зміна їх суджень, оцінок, відносин, настановлень, поведінки та діяльності. Глибина, багатогранність і непередбачуваність людських взаємин в повній мірі залежать від індивідуальності й неповторності людини. Людські взаємини завжди представляли й представлятимуть величезний науковий інтерес для тих науковців, об'єктом вивчення яких є людина. Завдання, які стоять перед сучасною психологічною наукою, вимагають від нас досліджувати взаємини між людьми в найрізноманітніших ситуаціях: співробітництва, конкуренції, конфлікту, в навчальній групі, виробничому колективі, спортивній команді, сім'ї. Людині завжди хотілося передбачити, спрогнозувати хід подій. Кожна людина на щось сподівається, чогось чекає, очікує. Очікуваннями, надіями наповнена кожна мить людських взаємин, відносин, конфліктів й людського буття загалом.

Здійснивши низку наукових пошуків, пов'язаних із соціальними очікуваннями як базовим психологічним механізмом саморегуляції поведінки особистості, феноменологічним й типологічним аспектами соціальних очікувань [6], виокремивши родо-видові зв'язки, здійснивши семантичний аналіз наукової категорії «соціальні очікування», наш науковий інтерес привернули соціальні очікування в людських взаєминах. Виникла гостра необхідність розібратися, яке мають значення, займають місце і відіграють роль соціальні очікування в сплетінні міжособистісних контактів, відносин, стосунків та людських взаєминах загалом.

Наукові джерела містять багатий теоретичний та емпіричний матеріал про міжособистісну взаємодію, людські взаємини. Однак, на наш погляд, психологічний зміст і функції соціальних очікувань потребують скрупульозного дослідження в плинні повсякденного буття. Значний внесок у дослідження загальнотеоретичних та методологічних аспектів цієї проблеми зробили такі психологи, як М. С. Бобнева, М. Й. Боришевський, В. Г. Врум, М. Л. Гомелаурі, П. П. Горностаї, Н. Й. Гуткіна, І. В. Жадан, Я. Л. Коломінський, О. А. Коновалова, Н. В. Кузьменко, Г. В. Лагонда, Е. Е. Лінчевський, Дж. Г. Мід, Т. Парсонс, С. П. Роббінс, Дж. Б. Роттер, Т. М. Титаренко, О. В. Тишковський, С. П. Тищенко, Х. Хекхаузен, Дж. Д. Хетфілд, Р. К. Хьюсман, Т. Шибутані та інші. Велика кількість науковців досліджували самооцінку особистості, рефлексивність, рівень домагань, образ «Я» і Я-концепцію: Р. Б. Бернс, М. Й. Боришевський, Л. І. Гавришак, Н. Й. Гуткіна, В. Джемс, І. С. Кон, Б. Н. МакКендлес, Дж. Г. Мід, Т. М. Титаренко, С. П. Тищенко, Т. Шибутані та інші. Але обмаль фундаментальних наукових досліджень про такий важливий феномен як соціальні очікування, з якими людина постійно пов'язана.

Виходячи з висвітлених міркувань **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми дослідження очевидна.

Мета статті полягає в дослідженні соціальних очікувань як одного з важливих і маловивчених соціально-психологічних феноменів, який справляє визначальний вплив на змістові та динамічні параметри людських взаємин.

Наукова новизна полягає в тому, що предметом нашого дослідження є психологічний зміст соціальних очікувань у розмаїтті людських взаємин. Отримані наукові результати дають можливість визначити роль соціальних очікувань, глибше вивчити умови їх реалізації в різних соціальних ситуаціях; виділити функції соціальних очікувань; зрозуміти поведінку людини в контексті очікуваної поведінки оточуючих і під час несподіваних дій. Безумовно, дослідження масштабне, вимагає часу, певних зусиль. Тому наша наукова стаття — це спроба підкреслити значення запропонованої проблематики, визначити орієнтири майбутніх наукових пошуків.

Практична значущість полягає у вирішенні невідкладних завдань соціальної психології особистості, міжособистісної взаємодії, вивченні психологічних умов реалізації соціальних очікувань, що має вагоме значення у налагодженні ефективної співпраці, сприяє досягненню високих показників у будь-якій діяльності. Отримані результати дослідження можуть

бути використані психологами, педагогами, працівниками служб по роботі з персоналом на підприємствах, соціальними працівниками, а також для вивчення міжособистісних взаємин як в науковому плані, так і під час організації навчально-виховного чи виробничого процесів. Результати будуть цікаві тим, хто вивчає людину як феномен світу і процес становлення її як унікальної і самодостатньої особистості.

Результати дослідження. Останнім часом простежується закономірне посилення уваги сучасної соціально-психологічної теорії до дослідження суб'єктної реальності людини, до розвитку особистості як суб'єкта самоактивності. Соціально-економічні зміни, які відбуваються в суспільстві, зумовлюють висунення нових вимог до особистості фахівця. Щоб пізнати глибинну сутність соціальних очікувань, необхідно зазначити такі вихідні положення:

- соціальні очікування є соціально-психологічним утворенням, яке породжує структурно-смыслову цілісність «Я» і забезпечує її функціонування;

- структурно-смыслова цілісність «Я» не може існувати поза соціальним середовищем, поза таким соціальним утворенням, як «не-Я»;

- соціальні очікування передбачають узгодженість трьох аспектів: когнітивного, емоційно-ціннісного та регуляційного;

- соціальні очікування забезпечуються когнітивною, емоційно-ціннісною та поведінковою готовністю індивіда до попереднього перебігу подій;

- соціальні очікування — це сукупність апробованих знань, інформація суб'єкта про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють оточуючі суб'єкти взаємодії, зокрема значущі інші, а він відповідно сприймає, оцінює і розуміє їх;

- соціальні очікування супроводжуються неймовірно великим емоційно-ціннісним навантаженням, оцінкою і самооцінкою, суб'єктом якостей, дій, вчинків, патернів взаємодії і формуванням на цій основі певного ставлення як до суб'єкта взаємодії, так і до самого себе;

- соціальні очікування суб'єкта передбачають регулятивність своєї діяльності та поведінки, узгодженість очікувань, сподівань інших суб'єктів з власними думками, бажаннями, діями, врахування їх ймовірних реакцій і навики.

У міжособистісних взаєминах соціальні очікування виконують низку функцій: регулятивну, посередницьку, коригувальну, орієнтувальну, прогностичну, оцінювальну, стабілізаційну і трансформувальну. Безумовно, під функцією розуміємо взаємоузгоджену залежність дій, вчинків, психічних новоутворень індивіда. Дія людини, яка залежить від іншої дії, є формою її прояву і змінюється відповідно до початкової дії. Отже, оцінка людиною окремого акту взаємодії є функцією, взаємоузгодженою залежністю попереднього досвіду та оцінювання, сформованого рівня адекватності сприйняття оточуючих і відповідної реакції на події. Виокремити значення кожної з функцій соціальних очікувань — завдання не з легких, оскільки функції знаходяться у взаємозв'язку, в органічній єдності. Загальна мета виконання завдання є основою об'єднання функцій у функціональну систему. Згідно концепції П. К. Анохіна, вирішальним моментом у

створенні такої нової функціональної системи є оцінка результатів, до якої призводять спроби організму усунути дефект, що реалізується завдяки наявності «зворотної аферентації». Зворотна аферентація забезпечує складні процеси співставлення у центральній нервовій системі моделі очікуваного результату цілеспрямованої діяльності організму з реально досягнутим [1]. Спробуємо розкрити зміст всіх нами визначених функцій соціальних очікувань особистості.

Розглянемо регулятивну функцію соціальних очікувань. Ця функція пов'язана з самооцінкою, рівнем домагань, інформацією, думками, бажаннями, діями кожного учасника взаємодії. Те, чого очікує людина, визначається не тільки самооцінкою та рівнем її домагань, але й інформацією про людей, з якими вона взаємодіє, думку яких цінує чи нею нехтує, що також має значення, оскільки негативна інформація про учасника взаємодії впливає на зміст когнітивної складової. Інформація про тих людей, чією думкою людина нехтує, вносить певні корективи в соціальні очікування, підтверджуючи їх правильність чи спростовуючи їх. Будь-яка інформація про іншого учасника взаємодії позначається на соціальних очікуваннях. Регулятивна функція соціальних очікувань реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію. Регулятивні системи самооцінки змінюють сприйняття і ставлення людини як до самої себе, так і до оточуючих, та позначаються на змістових і динамічних параметрах соціальних очікувань особистості.

Розглянемо посередницьку функцію соціальних очікувань. Посередницька функція очікувань — це функція врівноваження і підтримки стану збалансованості між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням [3]. Посередницька функція має вагоме значення для формування «Я», бо завдяки їй здійснюється виокремлення себе з оточуючої дійсності, порівняння з різними «не-Я» як узагальнення властивих людині рис і відсутніх у неї, але притаманних іншим. Посередницька функція соціальних очікувань реалізується через порівняння, ототожнення, зіставлення «Я» і «не-Я» особистості.

У тісному взаємозв'язку з регулятивною та посередницькою функціями соціальних очікувань знаходиться коригувальна функція. Соціальні очікування здійснюють коригувальні впливи через тісний взаємозв'язок з рівнем домагань особистості. Вони є тим чинником, який спонукає людину постійно враховувати можливі реакції оточуючих на її домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку загалом. Соціальні очікування залежать від рівня адекватності домагань людини. Саме адекватний рівень домагань сприяє формуванню високого рівня соціальних очікувань і впливає на коригувальну функцію останніх.

Людські взаємини є тим сприятливим соціальним полем, на якому найкращим чином відображаються соціальні очікування, які відповідно здійснюють вплив на такі складові самосвідомості особистості, як самооцінка, домагання, рефлексія. Володіння інформацією про соціальні норми, традиції, звичаї, релігійні та політичні прагнення значущих інших позитивно відбивається на змістових параметрах соціальних очікувань і служить

тією стабільною когнітивною складовою, яка є базовою для здійснення регулятивної, посередницької, коригувальної та орієнтаційної функцій на будь-якого учасника взаємодії. Безумовно, поведінкова складова, а саме прояв регулятивної і коригувальної функцій, знаходяться в органічній єдності з сукупністю знань про іншого учасника взаємодії, починаючи з елементарних, поверхневих знань і закінчуючи базовими, що становлять основу Я-концепції особистості. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, оволодіння новими сферами діяльності, впливає на смислові та динамічні характеристики когнітивної складової зокрема і соціальних очікувань загалом. Зміна соціальних очікувань відбувається завдяки постійній апробації отриманої інформації, формуванню оцінкових ставлень, суджень, взаємин, що в свою чергу спонукає людину до відповідних дій, вчинків, поведінки, діяльності.

З розглянутих вище функцій соціальних очікувань ніби доречно вимальовується орієнтаційна функція, яка не дозволяє людині загубитися у вирі повсякденного життя, у розмаїтті людських взаємин. У тривалих міжособистісних взаєминах соціальні очікування відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного учасника взаємодії очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, які відповідають його місцю в системі спільної діяльності, а саме дозволяють орієнтуватися в цій діяльності. Якщо його поведінка не відповідає цим очікуванням, то викликає відповідну реакцію учасників взаємодії — соціальні санкції. Контроль поведінки індивіда, який здійснюється через реакцію учасників взаємодії сприяє забезпеченню реалізації орієнтувальної функції соціальних очікувань. Як зазначає М. С. Бобнева [2], іноді самі очікування розглядають як різновид соціальних санкцій, які впорядковують систему людських взаємин, взаємодій в групі, орієнтують людину в соціальному середовищі. Вагоме значення в ефективній міжособистісній взаємодії, функціонуванні малої групи має інтерналізація різних санкцій. Учасники взаємодії контролюють свою поведінку й очікують схвалення або осуду з боку інших учасників взаємодії, в першу чергу значущих інших. Людська поведінка набуває певної впорядкованості, що є результатом дотримання соціальних очікувань, а відповідно і норм, оскільки очікування «правильної» або «належної» поведінки асоціюються з легітимністю, узгодженістю, що передбачається груповими нормами [2, с. 90].

Прогностична функція соціальних очікувань полягає у передбаченні перебігу подій учасника взаємодії, суб'єкта поведінки. Як правило, людина, аналізуючи соціальну ситуацію, враховує попередній досвід, вибудовує ймовірні варіанти поведінки. За умови адекватного сприйняття соціально-психологічної реальності один з варіантів є максимально наближеним до реального ходу подій або ідентичним. Прогностична функція наповнена антиципаторним змістом. У своїй роботі «Психологія особистості. Теорія особистісних конструктів» (1955) Джордж Келлі висловив геніальну думку: «Процеси конкретної людини, у психологічному плані, спрямовуються тими каналами, у руслі яких вони антиципують події» [4]. О. В. Михальський продовжує думку Дж. Келлі, зазначає, що

знаючи канали антиципації, можна передбачити «процеси людини», її майбутнє і навіть долю [5].

Роль прогностичної функції соціальних очікувань не варто недооцінювати. Вона має особливе значення у творчій, науково-дослідній діяльності, у діяльності, що пов'язана з прогнозуванням дій суб'єкта поведінки, починаючи з індивіда і закінчуючи соціумом.

Оцінювальна функція соціальних очікувань полягає у перманентній оцінці як власних суджень, дій, вчинків, висловлювань, реакцій та поведінки, так і інших учасників взаємодії. Вона реалізується через постійну апробацію та оцінку отриманої інформації, формування нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукають людину до відповідних дій, вчинків, поведінки та діяльності. У повсякденних взаєминах пересічна людина чи не найбільше приходиться до її застосування, оскільки процеси апробації, оцінювання, співставлення, порівняння — перманентні.

Стабілізаційна функція соціальних очікувань забезпечується через формування особистісних та групових норм. Сформовані шаблони діяльності, патерни поведінки сприяють стабілізації та інтеграції групотворчих процесів будь-якої контактної групи. Особистісні норми співвідносяться з уявленнями людини про саму себе. Порушення норм зумовлює виникнення у неї почуття провини, самоосуду, протесту проти своїх власних дій, втрату поваги до себе. Дотримання особистісних норм пов'язане з почуттям гордості, високою самооцінкою, самоповагою, впевненістю в правильності своїх дій та позицій [2, с. 95]. Сформовані особистісні норми сприяють стабільній і ефективній діяльності особистості.

Трансформувальна функція соціальних очікувань вказує на те, що окремі трансакції діяльності суб'єкта стають нормами поведінки. Відповідно, соціальні норми трансформуються в соціальні очікування, виконуючи роль соціальних вимог, санкцій. Через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації здійснюється поширення існуючих норм на інших учасників взаємодії, вироблення нових норм, які з особистісних часто трансформуються в групові й навпаки. Трансформувальний вплив соціальних очікувань на змістові параметри соціальних норм реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію. Інтеріоризаційні процеси сприяють засвоєнню очікуваних людських взаємин, очікуваних варіантів подій, які трансформуються у внутрішні психічні утворення, суб'єктивні уявлення, особистісні норми. На їх підставі вибудовуються групові норми, які в свою чергу сприяють утворенню соціальних норм. Екстеріоризаційні процеси здійснюють зворотні перетворення. Тобто соціальна норма, прийнята групою, набуває характеру групової норми. Засвоєння групових норм кожним учасником взаємодії наділяє групову норму статусом особистісної норми. Ці два взаємоузгоджені процеси володіють не тільки високою трансформувальною здатністю, але й регулятивною. Вищезазначені аргументи окреслюють роботу двостороннього механізму регуляції соціальної поведінки особистості. У табл. 1 показано функції соціальних очікувань особистості, розкрито їх сутність та особливості реалізації. Дослідивши соціальні очікування в людських взаєминах, приходимо до таких висновків.

Таблиця 1

Функції соціальних очікувань особистості

№ п/п	Назва функції	Сутність	Особливості реалізації, змістові ознаки
1	Регулятивна	регулює людські взаємини, змінює сприйняття і ставлення людини як до самої себе, так і до оточуючих, і позначається на змістових та динамічних параметрах соціальних очікувань особистості	реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію, роботу двостороннього механізму регуляції соціальної поведінки особистості
2	Посередницька	врівноважує і підтримує стан збалансованості між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням	реалізується через порівняння, ототожнення, зіставлення «Я» і «не-Я» особистості
3	Коригувальна	спонукає індивіда постійно враховувати можливі реакції оточуючих на його домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку загалом	реалізується через врахування, порівняння, співставлення можливих реакцій оточуючих на домагання індивіда
4	Орієнтаційна	не дозволяє людині загубитися у вирі повсякденного життя, у розмаїтті людських взаємин, впливає на вибірковість контактів, взаємин, діяльності	реалізується через комплекс думок, почуттів і вчинків кожного учасника взаємодії, які відповідають його місцю і ролі в системі спільної діяльності, що дозволяє орієнтуватися індивіду в цій діяльності
5	Прогностична	передбачення перебігу подій учасників взаємодії, суб'єктів поведінки, сприяє плануванню їх дій і прогнозуванню діяльності	аналіз соціальної ситуації, врахування попереднього досвіду, формування ймовірних варіантів поведінки
6	Оцінювальна	полягає у перманентній оцінці як власних суджень, дій, вчинків, висловлювань реакцій та поведінки, так і інших учасників взаємодії	реалізується через постійну апробацію та оцінку отриманої інформації, формування нових оцінок, суджень, ставлень
7	Стабілізаційна	стабілізує мікроклімат, сприяє виробленню ustalених норм і патернів поведінки учасників взаємодії, сприяє інтеграції групотворчих процесів	реалізується завдяки формуванню особистісних та групових норм
8	Трансформувальна	перехід окремих трансакцій, патернів, елементів поведінки, діяльності індивіда у норми поведінки і навпаки	реалізується через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації, існуючі норми поширюються на інших учасників взаємодії

Соціальні очікування є складним соціально-психологічним утворенням, що через низку функцій впливає на змістові параметри людських взаємин. Соціальні очікування виконують такі функції: регулятивну, посередницьку, коригувальну, орієнтаційну, прогностичну, оцінювальну, стабілізаційну і трансформувальну.

Дослідження функцій дозволяє розкрити сутність соціальних очікувань у міжособистісних взаєминах, підкреслити значення і визначити їх роль. Безумовно, становлення і розвиток особистості відбувається в діяльності, спілкуванні, міжособистісній взаємодії та реалізується завдяки злагодженій роботі функціональної системи, а не кожної функції окремо. Функції знаходяться і працюють в органічній єдності та завдяки загальній меті, сприяють побудові моделі очікуваного результату цілеспрямованої діяльності організму з реально досягнутим. **У подальших наукових пошуках** буде приділена увага соціальним очікуванням як базовій складовій системи регуляції поведінки особистості, що сприяє становленню та розвитку особистості як суб'єкта самоактивності.

Список використаних джерел і літератури

1. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем / Петр Кузьмич Анохин. — М., 1975. — 225 с.
2. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения : монография / Марина Исидоровна Бобнева. — М. : Наука, 1978. — 311 с.
3. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія / Мирослав Йосипович Боришевський. — Суми : Еллада, 2012. — 608 с.
4. Келли Дж. Теория личности : психология личных конструктов / Джордж А. Келли ; [Пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеева]. — СПб. : Речь, 2000. — 249 с.
5. Михальский А. В. Психология конструирования будущего : монография / Алексей Владимирович Михальский. — М. : МГППУ, 2014. — 192 с.
6. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань / І. С. Попович // Науковий вісник ХДУ. Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. Блинової О. Є. — Т. 2, вип. 1. — Херсон : Гельветика, 2014. — С. 64–70.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / сост. А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. — СПб. : Питер, 2000. — 712 с.

References

1. Anohin P. K. Ocherki po fiziologii funkcional'nyh sistem / Petr Kuz'mich Anohin. — M., 1975. — 225 s.
2. Bobneva M. I. Social'nye normy i reguljacija povedenija : monografija / Marina Isidorovna Bobneva. — M. : Nauka, 1978. — 311 s.
3. Borishevs'kij M. J. Osobistist' u vimirah samosvidomosti : monografija / Miroslav Josipovich Borishevs'kij. — Sumi : Ellada, 2012. — 608 s.
4. Kelli Dzh. Teoriya lichnosti : psihologija lichnyh konstruktov / Dzhordzh A. Kelli ; [Per. s angl. i nauch. red. A. A. Alekseeva]. — SPb. : Rech', 2000. — 249 s.
5. Mihal'skij A. V. Psihologija konstruirovaniya budushhego : monografija / Aleksej Vladimirovich Mihal'skij. — M. : MGPPU, 2014. — 192 s.
6. Popovich I. S. Tipologichni osoblivosti ochikuvan' / I. S. Popovich // Naukovij visnik HDU. — Serija : psihologichni nauki : zb. nauk. prac' HDU / Za red. Blinovoї O. Є. — T. 1, vip. 1. — Herson : Gel'vetika, 2014. — S. 64–70.
7. Rubinshtejn S. L. Osnovy obshhej psihologii / sost. A. V. Brushlinskij, K. A. Abul'hanova-Slavskaja. — SPb. : Piter, 2000. — 712 s.

Попович И. С.

доцент, кандидат психологических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и образовательного менеджмента Херсонского государственного университета

СОЦИАЛЬНЫЕ ОЖИДАНИЯ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ

Резюме

Представлены результаты исследования социальных ожиданий личности в человеческих взаимоотношениях. Подчеркнуто значение и показана роль социальных ожиданий как одного из важнейших и малоизученных социально-психологических феноменов.

Определены и изучены такие функции социальных ожиданий: регуляционная, посредническая, координирующая, ориентационная, прогностическая, оценочная, стабилизационная и трансформирующая.

Подчёркнуто, что социальные ожидания способны выступать базовой составляющей системы регуляции поведения личности. Социальные ожидания способствуют становлению и развитию личности как субъекта самоактивности.

Ключевые слова: регуляционная, посредническая, координирующая, ориентационная, прогностическая, оценочная, стабилизационная, трансформирующая функции социальных ожиданий.

Popovych I. S.

associate professor, candidate of psychological sciences, associate professor of Pedagogy, Psychology and Educational Management of Kherson State University, Kherson, Ukraine

SOCIAL EXPECTATIONS IN HUMAN RELATIONSHIPS

Abstract

The results of studies of social expectations of the individual in the interpersonal interaction are performed. The significance is stressed and the role of social expectations is shown as one of the most important and little-studied psychological phenomena. The assumptions of studying of social expectations of the individual are defined.

It is indicated that the overall objective of the assignment is the basis of combining the functions of a functional system. The attention that the formation and development of personality take place in the activities, communication, interpersonal interaction and implemented through coordinated work of the functional system, but not of each function separately.

It is marked that the allocation of each function of social expectations not an easy task, as they are located together in a symbiotic relationship. Following functions of social expectations are defined and studied: regulatory, intermediary, coordinating, orientation, prognostic, estimated, stabilization and transforming.

It is emphasized that social expectations are able to act as a basic component of the system of regulation of individual behavior. It is concluded that functional system promote the construction of a model of the expected result of purposeful activity with reasonably achievable. It is summarized that social expectations

contribute to the establishment and development of the individual as a subject syelf-activity.

Key words: regulating, intermediary, coordinating, orientation, prognostic, estimated, stabilization, transforming functions social expectations.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2015

УДК 159.923.2

Сагайдак А. Н.

кандидат психологических наук,
руководитель Ассоциации глубинной психологии «Теурнунг»
e-mail: s5456@mail.ru
ORCID ID 0000–0002–3628–7651

АРХЕТИП ВНУТРЕННЕГО ОРАКУЛА И ПОНТИФЕКС-Я КАК РЕСУРСЫ ПСИХОЛОГИИ ГЛУБИННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

В данной статье рассмотрены прикладные аспекты мифодраматической работы с архетипом Прорицателя (Оракула) в аспекте свойств этой фигуры как психопомпа и «проповедника».

Ключевые слова: «Архетипический оракул», Прорицатель, Гермес, Верховный Жрец, интегрирующее Я, Великая Мать, Великий Отец, Трикстер, Анима, алхимическая Афродита.

Постановка проблемы. Использование в практике работы Ассоциации мифодраматической техники «Внутренний Оракул», в ходе которой протагонисты обращаются к соответствующей архетипической фигуре, амплифицируемой по принципам, изложенным К. Г. Юнгом в описании архетипа Гермеса [7], показало неоднозначность манифестации архетипа Гермеса, который нередко проявлялся в образе, скорее близком к темному Локи, чем к светлому посланнику богов в крылатых сандалиях. Не вызывало сомнения, что в ходе мифодрамы участники ощутили влияние психопомпа, однако в какие сферы бессознательного он стремился провести Эго, оставалось неопределенным, а, следовательно, и рискованным фактором.

Цель статьи. Междисциплинарные исследования, направленные на преодоление этой проблемы, привели нас к поиску точек совпадения между аналитической психологией и судьбоанализом Л. Сонди. В книге Зайдель Ф., Ютнер Фр., Борнер М. «Руководство по судьбоаналитической терапии» [8] мы обратили внимание на сходство фигуры Оракула с образом Понтифекс-Я, Верховного Жреца — интегрирующего Я по Л. Сонди. В разделе «К вопросу о глубинно-психологическом фундаменте сферы Я» [8] авторы акцентируют внимание на том, что, по мнению Л. Сонди, «первоначальным Я-стремлением является стремление к соучастию». Далее они проводят параллели между Самостью и Я-идеалом или «Глобальным Я» у Л. Сонди, которое он наделяет функциями «первосвященника противоположностей» (*pontifex oppositorium*). «Глобальное Я», благодаря трансцендентирующей и интегрирующей способности, является интегратором противоположностей. Оно выступает связующим элементом реального и трансцендентального миров, подобно двуликую Янусу [8].

Результаты исследования. Отталкиваясь от идей судьбоанализа в их сопоставлении с аналитической психологией, мы стали исследовать архе-

типическую фигуру Оракула как манифестацию Самости. Для этого нам необходимо было вернуться к Большому архетипическому сюжету — истории самого Дельфийского оракула.

«Изначально оракул принадлежал Гее, охранялся драконом Пифоном (по другой версии драконихой) и место называлось Пифо (др.-греч. πῖθω — подвергать гниению). Первой пророчицей Геи была горная нимфа Дафна (др.-греч. ἡ δάφνη — лавр). От матери Геи Фемида получила Дельфийский оракул, который передала сестре Фебе, а та — внуку Аполлону, который, обучившись искусству прорицания у Пана, прибыл в Дельфы, где убил охранявшего вход в прорицалище дракона Пифона и овладел оракулом. Тёмные хтонические пророчества сына Земли уступили место воле Зевса, отца богов и устроителя нового, Олимпийского космического порядка, выразителем которой выступил «метатель солнечных лучей», вызывающих в земле испарения для прорицания. После поражения дракона Аполлон собрал его пепел в саркофаг и установил траурные игры в честь Пифона. Затем Аполлон отправился искать жрецов для своего храма. В море он увидел корабль, идущий из Кносса, что на Крите. Обернувшись дельфином, он силой своих чар привёл корабль в Крису, где открылся морякам и поведал о их предназначении. В Кресе моряки воздвигли жертвенник Аполлону и он был назван Дельфийским, в честь образа, в котором Аполлон им явился. Из Крисы моряки отправились к Парнасу, где стали первыми жрецами храма Аполлона. Пчёлы принесли из страны гипербореев храм из воска, а все последующие храмы сооружались по его образцу» [9].

Таким образом, первоначально Оракул был манифестацией Великой Матери. Но с приходом патриархальных божеств Аполлон, как самый верный сын Великого Отца, стал проводником его воли и взял власть над Оракулом. Если вспомнить значение Дельфийского оракула в античной культуре, то это был мощнейший интегрирующий фактор, во многом поддерживающий ее целостность. Не приходится сомневаться, что на уровне индивидуальной психики этот архетипический механизм действует (или призван действовать) с той же целью. Но!

В неоянгианстве уже хорошо исследовано весьма амбивалентное влияние архетипов Великого Отца и Великой Матери на Эго. Относительно первого мы можем назвать в качестве показательных такие работы как «Под тенью Сатурна» Дж. Холлиса и «Комплекс Кассандры. Современный взгляд на истерию» Л. Л. Шапиро [5], относительно второго — «Великая Мать» Э. Номанна [2]. Во всех этих исследованиях мы прослеживаем четкую линию тиранического влияния родительских архетипов на Эго и это с готовностью подтвердит любой аналитик, практикующий в рамках юнгианской школы (и не только юнгианской). И если архетип Прорицателя-Оракула констеллируется в ходе аналитического процесса либо в своем хтоническом, доаполлоновском, либо уже в патриархально-аполлоновском состоянии, то не сталкиваемся ли мы — а в первую очередь клиент — с фигурой из «свиты» Великой Матери или Великого Отца? Ведь родительский архетип не идентичен Самости, хотя и является важнейшей ступенью приближения к ней. Но и серьезнейшим препятствием. Если мы оценим

значение архетипа Великой Матери для индивидуации мужчины, исследованное Э. Нойманном, то становится понятно, что сражение с нею является самым важным испытанием для обретения зрелой маскулинной аутентичности. Аналогичная картина наблюдается в исследованиях Л. Л. Шапиро, где освобождение Кассандры из-под власти рестрикционистского Великого Отца Зевса достигается путем ее освобождения от преследований его верного сына Аполлона и обретения самоценности, делегированной ей Великой Матерью Геей. Мы видим, что в обеих концепциях родительские архетипы выступают скорее, хоть и необходимыми, но все-таки препятствиями Эго на пути к Самости и не соотносятся с сонданской идеей Понтифекс-Я, интегратора и первосвященника противоположностей. Какая же фигура выступает манифестацией Самости и как в этом случае выглядит психопомп?

Проводя в свое время диссертационное исследование по проблеме архетипических защит, возникающих в ответ на раннюю детскую психотравму, мы опирались на разработки Д. Калшеда, изложенные им в книге «Внутренний мир травмы» [1]. Основное внимание нами уделялось схеме диагностики констеллированных архетипических защит и их сценариев в зависимости от типологической принадлежности (экстраверсия-интроверсия). Исследуя архетипические сценарии совладания с ранней детской психотравмой в соответствии с идеями Д. Калшеда мы уделяли особое внимание фигуре Защитника/Преследователя и роли аналитика в преодолении его рестрикционистского влияния на инфантильно-уязвимое Эго. В ходе исследования было обнаружено, что у испытуемых интровертного типа (исследование проводилось среди женщин) архетипический сценарий совладания с ранней детской психотравмой соотносим с сюжетом сказки «Рапунцель и Принц», у испытуемых экстравертного типа — с мифом «Эрос и Психея». Соответственно, в первом случае аналитик выступает в роли Принца, во второй — Эроса. Объединяющими и ту, и другую фигуру являются трикстерные черты, поскольку и Принц, и Эрос являются обманщиками, соблазнителями и похитителями. Правда, в отличие от исследований Л. Л. Шапиро рестрикционистской фигурой тут выступает материнская (фрау Готель и мстящая Афродита), но для нас важно, что архетип все-таки родительский. И, что еще важнее, что в ходе следования архетипическому сценарию и в первом, и во втором случае Эго испытуемой в итоге возвращается не к родительской фигуре, а к трикстерной. Возвращение к Трикстеру после перенесенных испытаний, в новом статусе, не женщины-дочери, а женщины-сестры, не Принцессы, а Королевы и является признаком свершившегося этапа индивидуации, а, следовательно, и приближения к Самости [3].

В ходе психотерапевтического процесса это реализуется в сложных отношениях переноса-контрпереноса и последующего отделения анализантки от фигуры аналитика. В мифодраматической методике «Внутренний Оракул», разработанной в Ассоциации, трикстерной фигурой выступает антагонист (обычно эту роль выполняет сам режиссер ввиду ее сложности), который становится уже не просто «пророком», но и «проповедником»,

взламывающим ретравматический сценарий жизни клиента-протагониста. Таким образом, Трикстер-аналитик (режиссер-психодраматист) выступает не как фигура, союзная родительскому архетипу, а как его соперник.

У клиентов-мужчин эта схема, соответственно, выглядит иначе. В исследованиях и Э. Номанна, и М.-Л. фон Франц проводником во внутреннем мире мужчины является Анима [2; 4]. Ввиду того, что клиенты-женщины обычно преобладают, аналогичного материала по работе с мужчинами меньше. Но по нашим наблюдениям, самой мощной и действующей фигурой в таких случаях является не выделенная Э. Нойманном Ариадна [2], а отмеченная К. Г. Юнгом в книге «Mysterium Coniunctionis. Таинство воссоединения» алхимическая Афродита [6]. То, что нам приходилось наблюдать чаще всего и в ходе групповой, и в ходе индивидуальной работы по преодолению сценариев ретравматизации, — это освобождение ветхого и слабого мужского Эго, как это описано в главе «Rex и Regina»: «Блудница (meretrix) — хорошо известная в алхимии фигура. Она характеризует арканную субстанцию в ее первоначальном, «хаотическом», материнском состоянии. «Introitus apertus» говорит, что хаос подобен матери металлов. Ее также называют «нашей Луной» на стадии, предшествующей выделению царской диадемы из «растворителя (менструальной крови) нашей блудницы», то есть прежде, чем царь будет заново рожден луной-матерью. «Tractatus aureus de lapide» говорит об арканной субстанции: «Это благородная блудница Венера, одетая и окутанная в яркий цвет»... Венера наделена растворяющей силой, поэтому ее называют «переписчицей» [6]. Алхимическая Афродита имеет также и благородную, возвышенную сторону, поскольку она и царица, и «целомудренная царская невеста». Доктор Юнг отмечает в своих исследованиях, что противопоставление meretrix и sponsa в одном образе — очень древнего происхождения: с одной стороны, Иштар — это проститутка богов (Белти, Черная), с другой — мать, дева и царица. Василий Валентин в своем трактате «Practica de lapide» так описывает алхимическую Афродиту в образе царицы: «Эта тинктура — роза наших мастеров, она тирского цвета, называемого также красной кровью дракона, описанного многими как багряный плащ... одевание царицы».

В своей практике мы обратили особое внимание на значение алхимической Афродиты для мужской психики. В поэме Валентина о первоматерии камня Венера отождествляется с источником, где тонет ее «связанный» отец, а также с матерью и невестой царя:

«То камень и не камень (он
Единою природой наделен),
Источник вод. Объятый тем потоком,
Наш Господин в безмолвии глубоком,
Недвижный, неживой, на дне таится,
Пока душа его не возродится».

На практике это выглядело так, что со стороны клиентов-мужчин на женщину-аналитика в ходе мифодрамы осуществлялся сильный бессознательный перенос чувственности, власти и восхищения.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. In toto мы можем сказать, что работа с архетипом Внутреннего Оракула может происходить не только в форме Высшего Судьи, Великого Отца или Великой Матери, оказывающих преимущественно рестрикционистское и ригористическое влияние на личность клиента, но и в форме Понтифекс-Я, интегратора и примирителя противоречий, творца Сизигии и Великого Синтеза (Opus Magnum), что является продолжением идей психологической алхимии К. Г. Юнга, реализуемых в концепции психологии глубинных трансформаций, которая является методологической базой Ассоциации глубинной психологии «Теурунг».

Список использованных источников и литературы

1. Калшед Д. Внутренний мир травмы: Архетипические защиты личностного духа. — М.: Академический проект, 2001. — 368 с.
2. Нойманн Э. Великая Мать. — М.: Добросвет, 2012. — 410 с.
3. Сагайдак О. М. Диференціація типологічних особливостей вторинних его-станів захисного характеру [Текст] : Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — О., 2010. — 20 с. : табл.
4. Франц фон М.-Л. Анима: женщина внутри / пер. А. Руткевича // Человек и его символы / пер. с англ. — СПб., 1996. — С. 225–237.
5. Шапиро Л. Л. Комплекс Кассандры. Современный взгляд на истерию. — М.: Независимая фирма «Класс», 2006. — 176 с.
6. Юнг К. Г. *Mysterium Coniunctionis*. Таинство воссоединения. — Мн., Харвест, 2003. — 576 с.
7. Юнг К. Г. Психология и алхимия. — К.: Ваклер, 2003. — 592 с.
8. Зайдель Ф., Ютнер Фр., Борнер М. Руководство по судьбоаналитической терапии [Электронный ресурс]. — Режим доступа до ресурсу: <http://psychoanalyse.narod.ru/tiefenps/seidel.htm>.
9. Дельфийский оракул [Электронный ресурс]. — Режим доступа до ресурсу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%84%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB.
10. Лопухина Е. В. Психодраматическая техника «Архетипический оракул» в работе с психологической травмой предательства [Электронный ресурс]. — Режим доступа до ресурсу: http://www.psychodrama.narod.ru/text/lopuhina_orakul.htm.

References

1. Kalshed D. *Vnutrenniy mir travmy: Arkhetipicheskiye zashchity lichnostnogo dukha*. — М.: Akademicheskij proyekt, 2001. — 368 s.
2. Noymann E. *Velikaya Mat'*. — М.: Dobrosvet, 2012. — 410 s.
3. Sagaydak O. M. *Diferentsnatsnyu tipologichnikh osoblivostey vtorinnikh yego-stannv zakhisnogo kharakteru* [Tekst] : Avtoref. dis. ... kand. psikhoh. nauk : 19.00.01 / Odes. nats. un-tn. H. H. Mechnikova. — O., 2010. — 20 s. : tabl.
4. Frants fon M.-L. *Anima: zhenshchina vnutri* / per. A. Rutkevicha // *Chelovek i yego simvolny* / per. s angl. — SPb., 1996. — S. 225–237.
5. Shapiro L. L. *Kompleks Kassandra. Sovremennyy vzglyad na isteriyu*. — М.: Nezavisimaya firma «Klass», 2006. — 176 s.
6. Yung K. G. *Mysterium Coniunctionis. Tainstvo vossoyedineniya*. — Мн., Kharvest, 2003. — 576 s.
7. Yung K. G. *Psikhologiya i alkhimiya*. — К.: Vakler, 2003. — 592 s.
8. <http://psychoanalyse.narod.ru/tiefenps/seidel.htm>.
9. http://ru.wikipedia.org/wiki/Del'fiyskiy_orakul.
10. http://www.psychodrama.narod.ru/text/lopuhina_orakul.htm.

Сагайдак А. Н.

кандидат психологических наук, руководитель Ассоциации глубинной психологии «Теурунг»

АРХЕТИП ВНУТРЕННЕГО ОРАКУЛА И ПОНТИФЕКС-Я КАК РЕСУРСЫ ПСИХОЛОГИИ ГЛУБИННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Резюме

В данной статье рассмотрены прикладные аспекты мифодраматической работы с архетипом Прорицателя (Оракула) в аспекте свойств этой фигуры как психопомпа и «проповедника».

Ключевые слова: «Архетипический оракул», Прорицатель, Гермес, Верховный Жрец, интегрирующее Я, Велика Мать, Великий Отец, Трикстер, Анима, алхимическая Афродита.

A. N. Sagaydak

Ph.D., head of the Association of depth psychology «Teurung».

ARCHETYPE INTERNAL ORACLES AND PONTIFEX-I AS A RESOURCE PSYCHOLOGY OF DEEP TRANSFORMATION

Abstract

This article discusses practical aspects of working with an archetype mifodramatic Augur (Oracle) in the aspect of the properties of this figure as a psychopomp and «preacher».

The use in the practice of the Association mifodramaticheskoy technology «Internal Oracle» showed ambiguity manifestation of the archetype of Hermes. Interdisciplinary research has led us to look for points of agreement between analytical psychology and sudboanalizom L. Sondi. We began to explore the archetypal figure of the Oracle as a manifestation of the Self.

Exploring the archetypal scenario of coping with early childhood psychological trauma in accordance with the ideas D. Kalsheda, we found that during the following archetypal scenario ego test eventually returned not to the parental figure, and to triksternoy, which is a sign of what happened stages of individuation, and, consequently, and closer to the Self.

In mifodramaticheskoy procedure «Internal Oracle», developed by the Association triksternoy figure stands antagonist that is no longer just a «prophet», but also «a preacher of» hacking retravmaticheskoy script client-life protagonist. Thus, the Trickster Analyst (director psychodramatist) acts not as a figure, a Union parent archetype, but as his opponent.

In male clients, this scheme looks different. The most powerful and the current figure here is not allocated E. Noymannom Ariadne and marked CG Jung in his book «Mysterium Coniunctionis. Sacrament of reunification «alchemical Aphrodite giving exemption old and weak male ego. In practice, it looked as if the part of male clients on a woman analyst in the course mifodramy carried unconscious transference strong sensuality, power and admiration.

In toto, we can say that the work with the archetype of the Inner Oracle can occur not only in the form of the Supreme Judge, the Great Father and Great Mother, providing mainly restriksionistskoe and rigorist impact on the identity of the client, but also in the form of Pontifex-I, an integrator and a conciliator contradictions

Syzygies creator and great synthesis (Opus Magnum), which is a continuation of the ideas of Jung's psychological alchemy implemented in the concept of the psychology of deep transformations, which is the methodological basis of the Association of depth psychology «Teurung.»

Key words: «Archetypal oracle», Augur, Hermes, High Priest, integrating I, Great Mother, Great Father, Trickster, Anima, alchemical Aphrodite.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2015

УДК 159.97-616.89

Самара О. Є.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
заступник головного лікаря медичного центру «Ві-Та»
по психотерапевтичній частині
e-mail: dr-tanata@yandex.ru
ORCID ID0000–0003–2522–8127

**АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА В УМОВАХ ШИРОКОЇ ДОСТУПНОСТІ
ТАК ЗВАНИХ «ЛЕГАЛЬНИХ НАРКОТИКІВ»**

Сьогодні наркоманія в Україні набула епідемічного характеру і поширилася по всій країні. Найбільш швидко зростаючим сегментом психоактивних речовин є сегмент так званих «легальних наркотиків». У цій статті проведений огляд досліджень адиктивної поведінки, викликаної впливом так званих «легальних наркотиків» і запропоновано визначення цього терміна. Ми коротко обговорили вплив трьох основних типів «легальних наркотиків», таких як агоністи канабіноїдних рецепторів, катіони, піперазини. Відзначені їхній виразний токсичний ефект для ЦНС та потужна адиктивна дія. Окреслюються майбутні психологічні дослідження осіб, залежних від таких речовин.

Ключові слова: «легальні наркотики», адиктивна поведінка, агоністи канабіноїдних рецепторів, катіони, піперазини.

Постановка проблеми. За останні роки проблема наркотиків набула надзвичайної актуальності у всьому світі. Якщо ще десять років тому це стосувалося, в основному, США та країн Західної Європи, то зараз ця проблема постала перед країнами Центральної та Східної Європи як одна з найбільш актуальних у повсякденному житті [6]. На сьогоднішній день спеціалісти єдині в оцінці наркологічної ситуації в державі — поширення наркоманії в Україні прийняло епідемічний характер і охопило всю територію країни, особливо південний і східний регіони. Крім того, викликає особливу тривогу виникнення кримінального ринку наркотиків на рівні організованих злочинних груп [7]. Щодо України, то аналіз розрізнених даних МВС та СБУ вказує, що число наших співгромадян, що вживають наркотичні засоби, близьке до мільйона [4]. А за деякими джерелами ця цифра ще вища: М. М. Кобець з колегами повідомляють, що в Україні кількість наркозалежних досягла 1,5 мільйони [6]. За даними ж МОЗ, від 8 % до 26 % школярів у віці 13–16 років пробували наркотики хоча б один раз [4].

Слід зазначити, що випадки вилучення синтетичних і напівсинтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин, які вживаються переважно молоддю і мають іноземне походження, мають тенденцію до значного зростання. Серед вилучених наркотичних засобів поряд з традиційними наркотиками, які знаходяться під національним і міжнародним контролем, зустрічаються зовсім нові, раніше не відомі незаконні синтетичні нарко-

тичні засоби психостимулюючої дії або їх комбінації, що виготовляються хіміками, які працюють у підпільних лабораторіях [9].

Зокрема такі лабораторії існують і в Україні, де багато регіонів мають прекрасно сформовану, а головне непідконтрольну технологічну базу. Десятиліттями відпрацьована високоефективна хіміко-фармакологічна технологія давно вже використовується при виробництві вітчизняних синтетичних наркотиків. Вживання вищезгаданих наркотиків може призвести до токсичного отруєння [9].

Водночас слід зазначити, що саме за рахунок аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин відбувається невпинне збільшення кількості нарко- та психоактивних речовин у нелегальному обігу (у тому числі і в Україні), їх ротація (коли щойно синтезовані речовини заміщують ті, щодо яких введено заходи контролю та різні обмеження) [3]. В літературі вказується, що результатом вживання цих наркотиків можуть стати психози [9].

Нові синтетичні наркотики психостимулюючої дії у широкому вжитку отримали назву «легальні наркотики». За останні 10 років це словосполучення стало загальноприйнятим в засобах масової інформації і є темою для розмов серед широкої громадськості, коли мова заходить про питання, що мають відношення до вживання наркотиків [2]. Проте, як вказується в літературі [2; 9] при уважному розгляді це поняття виявляється фактично неточним, адже воно використовується в дуже широкому контексті.

Необхідно також зазначити, що разом із відомими спільними рисами, що зумовлені приналежністю до класу психостимуляторів, клініці синдрому залежності, що викликається різними представниками цієї фармацевтичної групи, притаманна істотна своєрідність, яка дотепер не знайшла належного відбиття в сучасній спеціальній літературі [12].

Таким чином, було сформульовано **мету статті**: визначити значеннєве поле поняття «легальні наркотики», провести огляд сучасних досліджень впливу цих речовин на формування адиктивної поведінки.

Результати дослідження.

Словосполучення «легальні наркотики» (англ. *«legal highs»*) спочатку використовувалося для позначення широкої групи природних або синтетичних речовин, вживання яких призводить до різного роду психічним впливів, і пов'язаних з ними ризиків. Дуже часто в їх відношенні також використовувалися такі вирази, як «дизайнерські наркотики», «рослинні наркотики», «синтетичні наркотики», «новітні психостимулятори» і останнім часом все частіше «експериментальні хімічні сполуки».

Розглянемо, як відбувається просування нових «легальних наркотиків» на ринку. Як зазначає В. М. Герасімов [3], на початковому етапі цього процесу, ще до розповсюдження та задовго до початку вжиття державою відповідних заходів з контролю і заборони, готується «базис» із запровадження речовини. Потім речовина «залпом викидається» на ринки відразу багатьох країн. До того моменту, коли ця речовина підпаде під заборону, прибуток від її продажу набагато перекрис витрати з підготовки до «викидання» наступної, вже синтезованої психоактивної речовини. Таким

чином, спостерігається нова, багатоетапна схема розповсюдження «легальних» психотропів:

- опробування;
- створення «іміджу» за рахунок високої чистоти або сумішей;
- очікування зручного моменту;
- різке масове «викидання» на ринок;
- перехід до іншої попередньо випробуваної речовини.

На сьогодні наведена схема пов'язана з мінімальним ризиком з погляду упущеної вигоди або кримінальної відповідальності при поширенні забороненої речовини: до моменту її заборони прибуток буде отримано, а на ринку з'явиться її легальна, попередньо випробувана та відома у колах споживачів альтернатива [3]. Слід додати, що використання глобального інтернет-маркетингу, що відрізняється від незаконних вуличних продажів, серйозним чином обмежує ефективність стратегій, спрямованих на зменшення поставок [19].

Оскільки визначення є таким широким, а їхній юридичний статус (і доступність) постійно змінюються, то, звичайно ж, ніяких офіційних переліків «легальних наркотиків» не існує. Речовини, які в той чи інший час потрапляли в цю категорію, включали в себе традиційні рослинні компоненти, часто з історією тривалого і санкціонованого використання, наприклад, різні трави (такі як шавлія провісників або кратом), насіння (наприклад, гавайська деревовидна троянда), гриби (наприклад, галюциногенні, мухомори), кактуси (наприклад, пейот) тощо [2].

Останнім часом до цих «етноботанічних речовин» приєдналася велика кількість нових синтетичних речовин, які включають в себе канабіноїдні агоністи рецепторів (такі як JHW-018 та інші, виявлені в таких курільних сумішах, як «спайси» і в подібних продуктах) [16], катінони (таких, як мефедрон, 4-метілметкатінон) [18] і піперазини (таких, як бензілпіперазин) [13].

Отже, на нашу думку, термін «*легальні наркотики*» слід застосовувати до деяких натуральних та нових синтетичних психоактивних речовин, які мають широкий спектр хімічних аналогів та характеризуються специфічним маркетингом та обігом, що утруднює регуляцію з боку законодавства.

Розглянемо адиктивну дію основних типів «легальних наркотиків».

Агоністи канабіноїдних рецепторів. Курільні суміші діляться на дві групи: до першого виду відносяться мікси, що складаються з натуральних рослин, трав, які мають галюциногенну дію (такі як шавлія провісників, блакитний лотос, гавайська деревовидна троянда), перемішуються між собою в певних пропорціях і дають так званій «ефект вживання». Дослідження показують наявність в шавлії провісників сильнодіючої галюциногенної речовини, близької за властивостями до напівсинтетичного ЛСД. У пелюстках і листі блакитного лотоса є сполуки, що мають амфетамінну дію. Другий вид курільних міксів — це суміші трав, оброблених хімічними речовинами (синтетичними канабіноїдами) і повністю вироблені в лабораторних умовах — так звані «спайси» (англ. *spice*) [11].

Розроблені і запатентовані формули синтетичних канабіноїдів маркуються літерами JWH ініціалами Дж. Гаффмана (англ. *John W. Huffman*) —

основний акцент дослідницької групи вченого ставиться на синтез аналогів і метаболітів Δ^9 -тетрагідроканабінолу (ТГК), основного активного компонента марихуани.

Виявлений у складі курильних сумішей синтетичний канабіноід JWH-018 в п'ять разів сильніший марихуани. Своєчасному виявленню синтетичних канабіноідів в трав'яних сумішах заважають наявність в їх складі рослин, що потенційно володіють психоактивними властивостями, і додавання великої кількості баластних сполук, з метою приховати чинну речовину, а також відсутність інформації про спектральні властивості синтетичних канабіноідів у більшості баз даних для мас-спектрометричного аналізу [11].

Синтетичні канабіноїди активно впроваджуються на нелегальному ринку у складі трав'яних сумішей. На сьогоднішні перелік з'єднань даного ряду, виявлених за допомогою хіміко-токсикологічного аналізу, перевищив 40 найменувань. Для більшості агентів встановлено високу спорідненість до канабіноїдних рецепторів першого підтипу. Як правило, вона істотно перевищує відповідний показник для ТГК. Біологічна активність (антиноцицептивний, гіпотермічний, каталептогенний ефекти та пригнічення спонтанної рухової активності) оцінена приблизно у половини виявлених синтетичних канабіноідів. Найчастіше токсиканти перевершували в цьому відношенні ТГК. Адиктивний же потенціал вивчений у значно меншого числа препаратів. При узагальненні клінічних ефектів синтетичних канабіноідів, виявлених до теперішнього моменту, складається враження про те, що за даними параметрами вони перевершують ТГК (часті передозування, психотичні епізоди, більш виражений абстинентний синдром) [8].

Вже є спостереження про ефект вживання курильних сумішей, що містять JWH-018, який є дисоціативом і здатний викликати навіть психози у схильних індивідуумів. При тій чи іншій частоті вживання вони майже всі формують залежність. Мова йде не тільки про психічну, а й про фізичну залежність, про зміну цілого ряду біохімічних процесів в організмі, що вкрай небезпечно для людини. В результаті вживання курильних сумішей у курців відзначаються тахікардія (почастішання серцебиття), порушення травлення, тривога, туга, сильна депресія — аж до виникнення суїцидальних думок, важкі галюцинації, в тому числі страхітливі, психози з маревним синдромом, коли поведінка хворого стає непередбачуваною і може представляти небезпеку для оточуючих. Систематичне вживання курильних сумішей призводить до незворотних деструктивних процесів в центральній нервовій системі. Відзначено, що пацієнти, які вперше спробували будь-які наркотики в юності і отримали від цього неймовірно чуттєві враження, втрачають інтерес до природних в цьому віці тем і говорять переважно про швидко виникаючий непереборний потяг з потребою в повторенні цих станів і «ломкою» за відсутності нової дози. Протоколи практичних психодіагностичних обстежень «спайсових» наркозалежних підтверджують висновки вчених, що займаються дослідженнями в цій галузі медицини [11].

Такі наркотики, очевидно, можуть викликати не тільки минаючі психотичні епізоди. Передбачається можливість ініціації ролі вживання синтетичних агоністів канабіноїдних рецепторів у розвитку параноїдної форми шизофренії [15]. Отже, наведена проблема потребує подальшого дослідження.

Катінони. Катінон, норефедрон — алкалоїд, що міститься в кате (*Catha edulis*) — чагарнику сімейства бересклетових, що зростає у Східній Африці і на Аравійському півострові. По дії на організм близький до ефедрину і амфетаміну. У порівнянні з амфетаміном катінон показує більш низький рівень збудливих і токсичних властивостей. Вихідними для виготовлення синтетичних наркотиків є лікарські препарати, що містять ефедрин та його аналоги, обіг яких контролюється законодавством. Норефедрин за своєю хімічною структурою (відмінність лише у відсутності метильної групи) і фармацевтичною дією наближається до ефедрину, що дає можливість кустарним способом отримувати норефедрон.

Найбільшого поширення набули наступні похідні катінону: 4-метілметкатінон (мефедрон), 2-, 3- або 4-фторметкатінон (флефедрон), а також метілендіоксізаміщені гомологи: бета-кето МДМА (метилон), бета-кето МДЕА (етілон), бета-кето МБДБ (бутілон), бета-кето МДПВ (3,4-метілендіоскіпірвалерон). Після низки смертельних випадків, викликаних прийомом мефедрону, підтверджених результатами токсикологічних досліджень, він був заборонений до обігу у Великобританії, Норвегії, Данії, Швеції, Естонії, Фінляндії, Румунії, Німеччині, Ізраїлі, Австралії тощо [10].

Маркетингова назва мефедрону і його аналогів: «солі для ванн» (англ. *crystalis*). «Солі для ванн» справляють хвилюючий вплив. Спочатку настає ейфорійний стан, але потім хвиля відходить, що часто змушує прийняти нову дозу. Але тут криється небезпека: наркотик накопичується в організмі, і після повторного вживання може настати передозування. Формується психічна та фізична залежність. Розвиваються часті носові кровотечі, болі в грудях, горлі, носі, синюшність кінцівок, яка виникає внаслідок звуження судин. Наслідками є нервовий тик, м'язові спазми, бруксизм, шкірні висипання, нудота, безсоння. Крім цього, зростає ризик інфаркту міокарда, гіпертонії, аритмії і гострої серцевої недостатності. Виявлено зв'язок між тривалим вживанням мефедрону і тяжкою формою раку легенів, що виникає після цього. Рівень смертності, викликаній вживанням «солей для ванн», є найвищим порівняно з іншими наркотиками [1].

Як відзначають краснодарські наркологи, що спостерігали споживачів «солей», виражений синдром залежності від їх прийому формується дуже швидко, в середньому через 2–4 місяці систематичного внутрішньовенного введення, в 62 % випадках з розвитком інтоксикаційних психозів. Синдром відміни характеризується більшою мірою психічними розладами: від вираженого патологічного компульсивного потягу до наркотику з проявами поведінкової агресії до гострих афективно-маячних і галюцинаторно-параноїдних станів (включаючи окремі види психічних автоматизмів) і імпульсивних вчинків, а також стійке безсоння. У більшості випадків у пацієнтів спостерігалася картина ажитованої (тривожної) депресії [5].

Українська дослідниця І. В. Шалашова [12] вивчала клініко-терапевтичні особливості залежності від катінонів, виготовлених в кустарних умовах. Автором на підставі комплексного клініко-психопатологічного і психодіагностичного дослідження встановлено, що психічний статус хворих, залежних від кустарних психостимуляторів, зокрема катінонів, істотно залежить від рецептури їхнього виготовлення і виду конкретної вихідної речовини. Вона зазначає, що для осіб, залежних від катінону, характерна резистентність до терапії тривожних, агресивних і депресивних розладів. Вченою також доведено, що у залежних від катінону осіб неврологічна симптоматика істотно обтяжує їхній психічний статус — стійкий неврологічний дефект обумовлено перманганатом калію, який застосовується у рецептурі кустарного виготовлення цього препарату і який здатний викликати так званий «марганцевий паркінсонізм». Тому можна вважати, що проблема катінонової адикції має комплексний медико-психологічний характер.

Піперазини. Бензілпіперазин є найбільш поширеною вихідною речовиною для нового класу дизайнерських наркотиків, які узагальнено називаються піперазини. Крім бензілпіперазина і 1-(3,4-метілендіоксibenзіл)-піперазина (MDBP), є похідні фенілпіперазина: TFMPP, mCPP, pFPP, MeOPP, MBZP тощо [14].

Амфетамінергічний ефект бензілпіперазину був відомий з 1970-х років. Будучи стимулятором ЦНС, як і амфетамін, бензілпіперазин діє на дофамінові транспортери, викликаючи викид дофаміну з цитоплазми в синаптичну щілину. У великих дозах бензілпіперазин також призводить до викиду серотоніну, однак ефект цей виражений слабо [14].

Клінічна картина отруєння схожа на отруєння амфетаминами, можливий судомний синдром. При інтоксикації піперазином ведучими є зміни функцій різних відділів ЦНС і шлунково-кишкового тракту. У хворого виникають нудота, блювання, пронос, запаморочення, головний біль, неспокій. При більш вираженому отруєнні характерно пригнічення ЦНС, м'язова гіпотонія, атаксія, тремор, порушення координації рухів, рівноваги, зору, втрата свідомості. У ряді випадків відзначають психічне збудження, галюцинації, клонічні судоми, уртикарний висип [17].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, в результаті теоретичного дослідження визначено актуальність проблеми адиктивної поведінки в умовах широкої доступності так званих «легальних наркотиків» в Україні та запропоновано визначення даного терміну, під яким розуміються деякі натуральні та нові синтетичні психоактивні речовини, які мають широкий спектр хімічних аналогів та характеризуються специфічним маркетингом та обігом, що утруднює регуляцію з боку законодавства. Розглянуто адиктивну дію основних типів «легальних наркотиків»: агоністів канабіноїдних рецепторів, катінонів, піперазинів. Відзначається виразний токсичний ефект таких наркотиків для ЦНС, який може бути потенційований супутніми речовинами. Також необхідно зазначити їхню потужну адиктивну дію: швидке звикання, стійкі порушення поведінки, психотичні епізоди. Звичайно, весь спектр «легальних нарко-

тиків» не обмежується зазначеними сполуками та їхніми похідними, варто також згадати так звані «нові депресанти» — гамма-бутіролактон та ін., так звані «нові амфетаміни» — 4-фтороамфетамін та ін., а також синтетичний кокаїн. Перспективами подальших розвідок у даному напрямку можуть стати, як вивчення адиктивної дії цих речовин, так і дослідження структури особистості і емоційно-вольових порушень у наркоманів за допомогою широкої батареї психодіагностичних методик, спрямованих як на усвідомлювані, так і на несвідомі рівні психіки.

Список використаних джерел і літератури

1. Брюн Е. А. Выбираем жизнь! Профилактика наркомании и других видов зависимостей [Електронний ресурс] / Е. А. Брюн // Методический сборник. — 2013 — Режим доступу: http://www.tsit29.ru/upload/1011_профилактика_наркомании.doc.
2. Винсток А. «Легальные наркотики». Трудности, связанные с появлением новых психоактивных веществ [Електронний ресурс] / А. Винсток, К. Уилкинс // 2011. — Режим доступу: www.uiphr.org.ua/media/1419.
3. Герасімов В. М. Деякі питання обігу контрольованих речовин в Україні / В. М. Герасімов, Р. С. Короленко // Криміналістичний вісник. — 2013. — № 2. — С. 53–56.
4. Єнджейко М. Наркотики та паранаркотики (drugs and speed drugs) [Електронний ресурс] / М. Єнджейко, Я. Клімчак, Ю. Плиська, П. Яблонський. — Острог 2011. — Режим доступу: cpr.edu.pl/pub/cms/files/79/narkotiki_ta_paranarkotyki_-_ukraina.pdf
5. Каклюгин Н. В. «Синтетическая» Россия: прогрессирующее самоубийство наркотизирующей молодежи. Проблемы и перспективы / Н. В. Каклюгин // Медицина. — 2014. — № 4. — С. 1–27.
6. Кобець М. М. Експертна оцінка стану наркоманії в Україні як соціально-економічної проблеми суспільства та держави / М. М. Кобець, Ю. М. Кобець, О. В. Філіпцова // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. — 2014. — № 3. — С. 39–44.
7. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музика. — К.: Логос, 1998. — 324 с.
8. Овчинников А. А. Синтетические каннабиноиды: психотропные эффекты, побочные действия, риски употребления [Електронний ресурс] / А. А. Овчинников, О. Н. Патрикеева. // Медицина и образование в Сибири. — 2014. — № 3. — Режим доступу: http://ngmu.ru/cozo/mos/eng/article/annotacy_full.php?id=1431
9. Раецька Л. В. Тенденції поширення наркоманії в Україні / Л. В. Раецька // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2008. — Вип. 18. — С. 67–76.
10. Степущенко О. А. Дизайнерские наркотики и проблема отнесения их к аналогам наркотических средств / О. А. Степущенко, И. М. Фицев, В. К. Блохин, А. Х. Мухаметзянов, А. А. Фомин, А. А. Завгороднев // Адвокатская практика. — 2011. — № 1. — С. 11–13.
11. Черткова О. А. Особенности клиники и сложности психокоррекционной работы с наркозависимыми от амфетаминов и канабиноидов, содержащихся в курительных смесях / О. А. Черткова, Л. М. Волгин, А. М. Селедцов // Развитие человека в современном мире: V Всероссийская научно-практической конференция с международным участием (15–17 апреля 2014 г.) / под ред. Н. Я. Большуновой, О. А. Шамшиковой. — Новосибирск: НГПУ, 2014. — Часть 1. — С. 241–248.
12. Шалашова І. В. Клініко-терапевтичні особливості залежності від психостимуляторів різної рецептури виготовлення: автореф. дис. ... канд. мед. наук: спец. 14.01.17 — Наркологія / І. В. Шалашова. — Харків, 2009. — 22 с.
13. Sheridan J. Legal piperazine-containing party pills — a new trend in substance misuse. J. Sheridan, R. Butler, C. Wilkins, B. Russell // Drug and Alcohol Review. — 2007 — Vol. 26(3). — P. 335–343.
14. Staack R. F. Metabolism of designer drugs of abuse / R. F. Staack, H. H. Maurer // Curr. Drug. Metab. — 2005. — No 6. — P. 259–274.

15. Vandrey R. A survey study to characterize use of Spice products (synthetic cannabinoids) / R. Vandrey, K. E. Dunn, J. A. Fry, E. R. Girling // *Drug. Alcohol. Depend.* — 2012. — Vol. 120, No 1–3. — P. 238–241.
16. Vardakou I. Spice drugs as a new trend: Mode of action, identification and legislation / I. Vardakou, C. Pistos, C. Spiliopoulou // *Toxicology Letters.* — 2010. — Vol. 197(3). — P. 157–162.
17. Wikström M. A2 (N-benzylpiperazine) a new drug of abuse in Sweden/ M. Wikström, P. Holmgren, J. Ahlner // *J. Anal. Toxicol.* — 2004. — Vol. 28. — P. 67–70.
18. Winstock A. R. Mephedrone: Use, subjective effects and health risks / A. R. Winstock, L. Mitcheson, J. Ramsey, J. Marsden // *Addiction.* — 2011. — Vol. 106. — No. 11. — P. 1991–1996.
19. Winstock A. R., Ramsey J. D. Legal highs and the challenges for policy makers / Winstock A. R., Ramsey J. D. // *Addiction.* — 2010. — Vol. 105 (10). — P. 1685–1687.

References

1. Bryun E. A. Vybraem zhyzn'! Profylaktyka narkomany y druhykh vydov zavysymostey [Elektronnyy resurs] / E. A. Bryun // *Metodycheskyi sbornyk.* — 2013 — Rezhym dostupu: http://www.tsit29.ru/upload/1011_profylaktyka_narkomany.doc.
2. Vynstok A. «Lehal'nye narkotyky». Trudnosti, svyazannye s povavlenyem novykh psykhotyvnykh veshchestv [Elektronnyy resurs] / A. Vynstok, K. Uylkyns // 2011. — Rezhym dostupu: www.uiphp.org.ua/media/1419.
3. Herasimov V. M. Deyaki pytannya obihu kontrol'ovanykh rechovyh v Ukrayini / V. M. Herasimov, R.S. Korolenko // *Kryminalistychnyy visnyk.* — 2013. — № 2. — S. 53–56.
4. Yendzheyko M. Narkotyky ta paranarkotyky (drugs and speed drugs) [Elektronnyy resurs] / M. Yendzheyko, Ya. Klimchak, Yu. Plyska, P. Yablons'kyy. — Ostroh 2011. — Rezhym dostupu: cps.edu.pl/pub/cms/files/79/narkotiki_ta_paranarkotyki_-_ukraina.pdf
5. Kaklyuhyn N. V. «Syntetycheskaya» Rossyya: prohressyruyushchee samoubyystvo narkotyzyruyushcheyssa molodezhy. Problemy y perspektyvy / N. V. Kaklyuhyn // *Medytsyna.* — 2014. — № 4. — S. 1–27.
6. Kobets' M. M. Ekspertna otsinka stanu narkomaniyi v Ukrayini yak sotsial'no-ekonomichnoyi problemy suspil'stva ta derzhavy / M. M. Kobets', Yu. M. Kobets', O. V. Filiptsova // *Upravlinnya, ekonomika ta zabezpechennya yakosti v farmatsiyi.* — 2014. — # 3. — S. 39–44.
7. Muzyka A. A. Vidpovidal'nist' za zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv / A. A. Muzyka. — K.: Lohos, 1998. — 324 S.
8. Ovchynnykov A. A. Syntetycheskiye kannabynoydy: psykhotropnye æffekty, pobochnye deystvyaya, rysky upotreblenyaya [Elektronnyy resurs] / A. A. Ovchynnykov, O. N. Patrykeeva. // *Medytsyna y obrazovanye v Sybyry.* — 2014. — № 3. — Rezhym dostupu: http://ngmu.ru/cozo/mos/eng/article/annotacy_full.php?id=1431
9. Rayets'ka L. V. Tendentsiyi poshyrennya narkomaniyi v Ukrayini / L. V. Rayets'ka // *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyuu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka).* — 2008. — Vyp. 18. — S. 67–76.
10. Stepushchenko O. A. Dyzaynerskiye narkotyky y problema otnesenyaya ykh k analoham narkotycheskykh sredstv / O. A. Stepushchenko, Y. M. Fytsev, V. K. Blokhyn, A. Kh. Mukhametzyanov, A. A. Fomyn, A. A. Zavhorodnev // *Advokat'skaya praktyka.* — 2011. — № 1. — S. 11–13.
11. Chertkova O. A. Osobennosti klynyky y slozhnosti psykhorrektsyonnoy raboty s narkozavysymy ot amfetamynov y kanabynoydov, sodержashchyykhsya v kurytel'nykh smesyakh. / O. A. Chertkova, L. M. Volhyn, A. M. Seledtsov // *Razvitye cheloveka v sovremennom myre: V Sserossyyiskaya nauchno-praktycheskoy konferentsyya s mezhdunarodnym uchastyem (15–17 aprelya 2014 h.) / pod red. N. Ya. Bol'shunovoy, O. A. Shamshykovoy.* — Novosybyrsk: NHPU, 2014. — Chast' 1. — S. 241–248.
12. Shalashova I. V. Kliniko-terapevtychni osoblyvosti zalezhnosti vid psykhostymulyatoriv riznynoi retseptury vyhotovlennyya: avtoref. dys. ... kand. med. nauk: spets. 14.01.17 — *Narkolohiya / I. V. Shalashova.* — Kharkiv, 2009. — 22 s.

13. Sheridan J. Legal piperazine-containing party pills — a new trend in substance misuse. J. Sheridan, R. Butler, C. Wilkins, B. Russell // *Drug and Alcohol Review*. — 2007 — Vol. 26(3). — P. 335–343.
14. Staack R. F. Metabolism of designer drugs of abuse / R. F. Staack, H. H. Maurer // *Curr. Drug. Metab.* — 2005. — No 6. — P. 259–274.
15. Vandrey R. A survey study to characterize use of Spice products (synthetic cannabinoids) / R. Vandrey, K. E. Dunn, J. A. Fry, E. R. Girling // *Drug. Alcohol. Depend.* — 2012. — Vol. 120, No 1–3. — P. 238–241.
16. Vardakou I. Spice drugs as a new trend: Mode of action, identification and legislation / I. Vardakou, C. Pistos, C. Spiliopoulou // *Toxicology Letters*. — 2010. — Vol. 197(3). — P. 157–162.
17. Wikström M. A2 (N-benzylpiperazine) a new drug of abuse in Sweden / M. Wikström, P. Holmgren, J. Ahlner // *J Anal Toxicol* — 2004, — Vol.28, — P. 67–70.
18. Winstock A. R. Mephedrone: Use, subjective effects and health risks / A. R. Winstock, L. Mitcheson, J. Ramsey, J. Marsden // *Addiction*. — 2011. — Vol. 106, No. 11. — P. 1991–1996.
19. Winstock A. R., Ramsey J. D. Legal highs and the challenges for policy makers / Winstock A. R., Ramsey J. D. // *Addiction*. — 2010. — Vol. 105 (10). — P. 1685–1687.

Самара О. Е.

кандидат психологических наук, доцент кафедры клинической психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
заместитель главного врача по психотерапевтической части
медицинского центра «Ви-Та»

**АДДИКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ШИРОКОЙ
ДОСТУПНОСТИ ТАК НАЗЫВАЕМЫХ «ЛЕГАЛЬНЫХ
НАРКОТИКОВ»**

Резюме

Сегодня наркомания в Украине приняла эпидемический характер и распространилась по всей стране. Наиболее быстрорастущим сегментом психоактивных веществ является сегмент так называемых «легальных наркотиков». В этой статье проведен обзор исследований аддиктивного поведения, вызванного влиянием так называемых «легальных наркотиков» и предложено определение этого термина. Мы кратко обсудили влияние трех основных типов «легальных наркотиков», таких как агонисты каннабиноидных рецепторов, катиноны, пиперазины. Отмечен их выраженный токсический эффект для ЦНС и мощное аддиктивное действие. Очерчиваются будущие психологические исследования лиц, зависимых от таких веществ.

Ключевые слова: «легальные наркотики», аддиктивное поведение, агонисты каннабиноидных рецепторов, катиноны, пиперазины.

Samara O.

Ph.D., assistant professor of clinical psychology
Odessa National University named after I. I. Mechnikov;
deputy chief physician in the area of psychotherapy
at the the of medical center «Vi-Ta»

**ADDICTIVE BEHAVIOR IN CONDITIONS OF A WIDE AVAILABILITY
OF SO-CALLED «LEGAL HIGHS»**

Abstract

In this paper, a review of studies of addictive behavior influenced by so-called «legal highs» was conducted. The definition of the this term was proposed, which refers to some natural and new synthetic psychoactive substances with a wide range of chemical analogues and characterized by specific marketing and circulation, making it difficult to regulate by law. Today, drug abuse in Ukraine has taken the epidemic character and spread throughout the country. The fastest growing segment is the segment of «legal highs». We briefly discussed the effects by three main types of «legal highs» such as cannabinoid receptor agonists, cathinones, piperazines. There is a distinct toxicity of drugs for the central nervous system, which may be potentiated by some related substances. It is also necessary to note their strong addictive action: rapid addiction, stable behavior deviation, psychotic episodes. Of course, the entire range of «legal highs» is not limited to these compounds and their derivatives, it is worth mentioning the so-called «new depressants» — gamma-butyrolactone etc., the so-called «new amphetamines» — 4-fluoroamphetamine etc., and synthetic cocaine. Prospects for further research in this area were outlined. We proposed the future studies of the structure of personality and emotional disorders in «legal highs» abusers with broad battery of psychodiagnostic methods aim at both conscious and an unconscious level of mind.

Key words: «legal highs», addictive behavior, cannabinoid receptor agonists, cathinones, piperazines.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2015

УДК 159.924-051.11

Сербін-Жердецька І. А.

аспірант ОНУ імені І. І. Мечникова

e-mail: s.v.odessa@mail.ru

ORCID ID 0000–0003–2800–4727

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В СТРУКТУРІ ЇХ ЖИТТЄВИХ ВИБОРІВ

У статті представлені і проаналізовані результати дослідження психологічних особливостей і ролі ціннісних орієнтацій в реалізації життєвих стратегій і виборів працівниками правоохоронних органів. Показано, що рівень активності особистості залежить від задоволеності минулим і теперішнім часом, від присутності цілей в майбутньому, також як і від градуса бажаного і можливого.

Ключові слова: життєвий вибір, життєва стратегія, життєдіяльність, професійний вибір, особистість, структура особистості.

Постановка проблеми. Вибір завжди опиняється у центрі питань людського існування, його засадничою характеристикою, унікальною особливістю і неодмінною умовою того, щоб приймати відповідальність за власне «Я». Більше того, будь-який вибір виявляється таким, що зачіпає особистість людини, визначає її, і, отже, будь-який вибір виявляється особистісним. Особливого значення набуває проблема життєвого вибору в правоохоронній діяльності, де суб'єкт постійно повинний диференціювати факти і події його особистого, професійного життя і т. п. Дослідження проблеми життєвих виборів є надзвичайно значимими ще й тому, що актуальним є не вузькоспрямований (екзистенціальний, професійний та ін.) підхід до вибору, а саме загальнопсихологічний, який дозволяє виділити і проаналізувати найбільш значимі факти і закономірності здійснення життєвого вибору, детерміновані внутрішньоособистісними симптомокомплексами. У науковій літературі було показано, що життєві вибори і цінності представлені у свідомості людини не простим ієрархічним списком, а утворюють структуру, засновану на їх смислово-му взаємозв'язку [6].

Мета статті: проаналізувати результати дослідження психологічних особливостей і ролі ціннісних орієнтацій в реалізації життєвих виборів працівниками правоохоронних органів.

Результати дослідження. В дослідженні використовувалися методика О. Б. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах»; тест-опитувальник Д. О. Леонтєва «Смисложиттєві орієнтації», методи математичної статистики.

Усвідомленість життя і сумарна розузгодженість цінностей є незалежними і якісно різнорідними параметрами ціннісно-смислової сфери особис-

тості, створюючими в конфігурації один з одним її своєрідну якісно-специфічну характеристику, яка займає місце в особливій структурі життєвих виборів особистості [7]. Смысл, якого набуває сумарне розузгодження важливості і доступності цінностей, залежить від рівня загальної усвідомленості життя: при високих оцінках усвідомленості життя розузгодження мають спонукальний, енергетизуючий смысл, що проявляється в стійкості і позитивнішій модальності життєвих виборів, здійснюваних особистістю. Та ж міра розузгодження при низькій оцінці усвідомленості життя проявляється в нестійкому психічному стані, який, проте, є більш сприятливим, аніж стан, що характеризується максимальними показниками тривожності і фрустрації, пов'язаними з високою узгодженістю цінностей при низькому рівні усвідомленості життя. Все це свідчить про те, що дистанція щодо цінності може додавати їй додаткового смислового потенціалу, але може переживатися і як внутрішній конфлікт, викликаючи стан фрустрації; може бути нейтральним і не призводити до появи в контексті тієї або іншої цінності додаткових смислів.

Виходячи з цього, нами проводилося вивчення загального розузгодження важливості і доступності життєвих сфер працівників правоохоронних органів через співвідношення цього параметра з мірою загального усвідомлення життя. При цьому якісно різні закономірності у взаємодії параметрів важливості і доступності особистісних цінностей є механізмами породження додаткових, інваріантних відносно їх змісту, смислів, які відображають міру реалізованості і бар'єрності смислу цінності.

Як бар'єрними, так і вільно реалізовуваними можуть бути як високо-рангові, так і низькорангові цінності [7]. Н. Р. Саліхова приводить способи розрахунку додаткових індексів і описує їх психологічний зміст:

1. Реалізованість — тенденція до узгодження міри важливості цінності і її реалізованості.

2. Проблемність — тенденція до розузгодження, поляризація параметрів важливості і доступності цінності.

3. Бар'єрність — тенденція до збільшення оцінки важливості цінності при збільшенні різниці заходів важливості і доступності або зменшення цієї оцінки при зменшенні дистанції між ними [7].

Нами були розраховані індекси проблемності, реалізованості та бар'єрності у підвбірках працівників правоохоронних органів. Оскільки проблемність і реалізованість є змістовно і математично протилежними поняттями, сморід розглядалися нами як крайні полюси конструкту «проблемність — реалізованість».

Аналізуючи описові статистики індексів реалізованості — проблемності і бар'єрності у двох підвбірках (таблиця 1) можна відмітити, що переважання реалізованості над проблемністю відзначається як в групі працівників, які мають стаж роботи до 3 років, так і в групі працівників, які мають стаж до 5 років. Тобто, досліджувані відносно власних життєвих виборів є такими, що більше реалізуються, ніж проблемними; вони більшою мірою спрямовані на реальність і дії в зоні можливого, аніж на суперечливі коливання між бажаним і неможливим.

Таблиця 1

Парні порівняння середніх значень індексів реалізованості — проблемності і бар'єрності працівників правоохоронних органів

Показник	Стаж роботи		Критерій Фішера		
		3	5	F	p
Реалізованість -проблемність	M	0,201	0,440	15,800	0,000
	Σ	0,429	0,431		
	M	0,038	0,047		
Бар'єрність	M	0,613	0,518	9,680	0,002
	Σ	0,207	0,236		
	M	0,018	0,026		

Індекс бар'єрності також був вище за середні значення (0,500) в обох групах. Можна стверджувати, що для працівників правоохоронних органів певною спонукальною силою володіє саме градієнт зміни (реальною або уявною) доступності тієї або іншої життєвої сфери.

І, крім того, реалізованість знаходить свій прояв у працівників зі стажем до 3 років більше, ніж у працівників зі стажем до 5 років.

Навпаки, бар'єрність активніше виявляє себе серед працівників зі стажем до 3 років.

Оскільки нормальність розподілу має на увазі використання параметричних методів математичної статистики, нами за допомогою F-критерія Фішера перевірялася статистична значущість відмінностей в ціннісних індексах між підвбірками. Результати однофакторного дисперсійного аналізу за F-критерієм Фішера представлені в таблиці 2. З цієї таблиці видно, що відмінності між ціннісними індексами є статистично значимими ($p < 0,05$).

Отже, можна стверджувати, що працівники зі стажем роботи до 5 років активніше реалізують те, що реально можна реалізувати в житті, цінують те, що мають, і знижують цінність недоступного. Вони повніше використовують власні можливості, що пов'язано з доведенням їх до зіткнення з межами можливого для себе в даний момент, проте у них менше виражено прагнення бажати і цінувати те, що виходить за межі можливого.

У свою чергу, у працівників зі стажем роботи до 3 років реалізоване і доступне активніше знецінюється, а недоступне здається ціннішим і важливішим. Кореляційні взаємозв'язки за Пірсоном між ціннісними індексами і показниками методики «Смисложиттєві орієнтації» Д. О. Леонтєва в групі досліджуваних наведені в таблиці 2.

Слід зазначити, що висока міра розузгодження в обох групах супроводжувалася зниженням різних аспектів усвідомленості життя, що переживається як внутрішній конфлікт. В даному випадку розузгодження не мало спонукального, енергетизуючого смислу, а модальність психічних станів, в яких воно опинялося, мало швидше негативний, аніж позитивний характер. На це вказують статистично значимі негативні кореляції між бар'єрністю і шкалою «Процес життя» в групі працівників зі стажем до 3 років, а також негативні кореляції між бар'єрністю і шкалами «Результат життя» і «Локус контролю — життя».

Таблиця 2

Кореляційні взаємозв'язки між індексами ціннісних орієнтацій і показниками методики «Смисложиттєві орієнтації»

Показники	Стаж роботи, роки			
	3		5	
	Проблемність — реалізованість	Бар'єрність	Проблемність — реалізованість	Бар'єрність
Цілі в житті	0,154	-0,131	0,167	-0,135
Процес життя	0,251**	-0,232**	0,277*	-0,205
Результат життя	0,125	-0,088	0,275*	-0,312**
Локус контролю — Я	0,046	-0,040	0,168	-0,140
Локус контролю — життя	0,183*	-0,110	0,221	-0,306*
Осмисленість життя	0,154	-0,131	0,167	-0,135

Примітка: * — $p < 0,05$; ** — $p < 0,01$.

Узгодженість міри важливості цінності і її реалізованості, коли саме розбіжність між ними створює вектор зовнішньої або внутрішньої активності особистості у напрямі скорочення дистанції між ними, супроводжувалася більш розвиненими смисложиттєвими орієнтаціями. Про це свідчать статистично значимі позитивні кореляції між конструктором «Проблемність — реалізованість» і шкалами «Процес життя» і «Локус контролю — життя» в підвибірці працівників зі стажем до 3 років і «Процес життя» і «Результат життя» в підвибірці досліджуваних зі стажем до 5 років.

У кожній з груп досліджуваних сприйняття актуальної життєвої сфери як доступної пов'язане з вищим рівнем сприйняття самого процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого смыслом. При цьому, у досліджуваних зі стажем до 3 років проявляється зв'язок з відчуттям більшого контролю над життям, а у досліджуваних зі стажем до 5 років — зв'язок з відчуттям того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина. З іншого боку, розузгодження ціннісних орієнтацій призводить до зниження значень вказаних смисложиттєвих параметрів в кожній з груп. При цьому обидві групи демонструють приблизно однаковий рівень наповненості життя смыслом, інтернальності локусу контролю, проте статистично значимо відрізняються за індексами бар'єрності і реалізованості.

Основними базовими суб'єктивними складовими життєвих стратегій і виборів особистості виступають її ціннісні і смисложиттєві орієнтації, при цьому ціннісні орієнтації відіграють провідну роль у формуванні складного соціально-психологічного феномену — смисложиттєвих орієнтацій, які як характеризують спрямованість і зміст активності особистості, так і визначають, зрештою, загальний підхід людини до світу, до себе і до себе у світі [3]. Онтологічний статус смыслу життя полягає в тому, що він є верховним смысловим утворенням особистості, яка конститує усю смыслову сферу свідомості і задає вектор спрямованості особистісної активності у біографічному масштабі. Отже, життєві стратегії і вибори не можуть бути «відгомонам» активності особистості, навпаки, вони визначають різноманітні компоненти активності, зокрема, спрямованість особистості, мотиви,

потреби. Іншими словами, вони є предикторами подальших актуальних мотивів, спрямованостей, потреб особистості і т. п.

Під предиктором в контексті нашого дослідження ми розуміємо не просто прогностичний параметр, а структурно організовану систему особистісних характеристик, функцією якої є прогнозування розвитку. Для встановлення того, які з життєвих стратегій є основою проявів активності працівників правоохоронних органів, використовувався множинний лінійний регресійний аналіз, в який як незалежні змінні були включені усі показники методики СЖО, а також індекси проблемності — реалізованості і бар'єрності. Критерієм їх включення виступав рівень статистичної значущості відповідного регресійного коефіцієнта ($p < 0,05$). Наводилися значення стандартизованих коефіцієнтів регресії (β) і їх статистична значущість (p).

У таблиці 3 представлені життєві стратегії, що виступають предикторами особистісної активності в групі досліджуваних зі стажем до 3 років.

Слід зазначити, що в цій підвибірці спостерігається широкий спектр особистісної активності, детермінованої смисложиттєвими орієнтаціями і узгодженістю життєвих цінностей.

Таблиця 3

Життєві стратегії — предиктори особистісної активності в групі працівників зі стажем до 3 років

Критеріальна змінна	Регресійна модель	
	Предиктор	Параметри предиктора
Спрямованість на взаємодію	Цілі	$\beta = 0,178$; $p = 0,047$
Потреба в досягненнях	Загальний показник ОЖ	$\beta = 0,302$; $p = 0,001$
Пізнавальний мотив	Цілі	$\beta = 0,220$; $p = 0,014$
Змагальний мотив	Процес	$\beta = 0,345$; $p = 0,000$
	Локус контролю «Я»	$\beta = -0,192$; $p = 0,048$
Мотив досягнення успіху	Загальний показник ОЖ	$\beta = 0,519$; $p = 0,000$
	Локус контролю «Я»	$\beta = -0,316$; $p = 0,007$
Внутрішній мотив потенціалу	Процес	$\beta = 0,196$; $p = 0,028$
Мотив визначення результатів	Процес	$\beta = 0,402$; $p = 0,002$
	Локус контролю життя	$\beta = -0,361$; $p = 0,006$
Мотив ініціації	Процес	$\beta = 0,291$; $p = 0,001$
Мотив самооцінки вольового зусилля	Результат	$\beta = 0,231$; $p = 0,009$
Мотив самообілізації	Процес	$\beta = 0,242$; $p = 0,007$
Мотив особистісного осмислення роботи	Загальний показник ОЖ	$\beta = 0,340$; $p = 0,000$
	Реалізованість	$\beta = -0,181$; $p = 0,039$
Мотив особистісного очікування	Результат	$\beta = 0,339$; $p = 0,000$

З таблиці 3 ми бачимо, що основними предикторами особистісної активності досліджуваних зі стажем до 3 років виступають такі різноманітні характеристики життєвих стратегій і виборів, як спрямованість на взаємодію, потреба в досягненнях, пізнавальний мотив, мотив самообілізації, особистісного очікування, ініціації, самооцінки вольового зусилля, особистісного осмислення роботи і т. п.

При цьому такі параметри, як «Цілі», «Процес», «Результат» виявили позитивний вплив на досліджувані компоненти особистісної активності, а такі як «Локус контролю життя», «Локус контролю «Я» — негативний. Отже, рівень активності особистості залежить від задоволеності минулим і нинішнім часом, наявністю цілей в майбутньому, а також і від міри розузгодження бажаного і можливого, від переконаності в тому, що життя невідвладне свідомому контролю, а сил контролювати події власного життя ніколи не буде достатньо.

Аналогічна картина спостерігалася в підвибірці досліджуваних зі стажем до 5 років (таблиця. 4). Проте у них відзначається вужчий спектр особистісної активності, яка детермінується смисложиттєвими орієнтаціями і узгодженістю життєвих цінностей.

Таблиця 4

Життєві стратегії — предиктори особистісної активності в групі працівників зі стажем до 5 років

Критерійна змінна	Регресійна модель	
	Предиктор	Параметри моделі
Потреба в досягненнях	Цілі	$\beta = 0,280$; $p = 0,021$
Внутрішній мотив потенціалу	Цілі	$\beta = 0,392$; $p = 0,002$
	Локус контролю «Я»	$\beta = -0,251$; $p = 0,044$
Мотив самообілізації	Процес	$\beta = 0,391$; $p = 0,008$
	Результат	$\beta = -0,372$; $p = 0,008$
	Цілі	$\beta = 0,304$; $p = 0,031$

Основними критерійними змінними предикторів особистісної активності в групі працівників зі стажем до 5 років виступають потреба в досягненнях, внутрішній мотив потенціалу і мотив самообілізації. Вочевидь, невдоволення прожитою частиною життя сильніше спонукає до прояву волевих зусиль у важких життєвих ситуаціях.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Виявлено, що у досліджуваних обох груп рівень активності особистості залежить від задоволеності минулим і нинішнім часом, від наявності цілей в майбутньому, також як і від міри розузгодження бажаного і можливого, від переконаності в тому, що життя людини невідвладне свідомому контролю, а сил контролювати події власного життя ніколи не буде достатньо. У кожній з груп працівників ОВС сприйняття актуальної життєвої сфери як доступної пов'язане з вищим рівнем сприйняття процесу життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого смыслом. У працівників зі стажем роботи до 3 років проявляється зв'язок з відчуттям більшого контролю над життям, а у працівників зі стажем роботи до 5 років — зв'язок з відчуттям того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина. Розузгодженість ціннісних орієнтацій призводить до зниження значень вказаних смисложиттєвих параметрів в кожній з груп. Обидві групи демонструють приблизно однаковий рівень наповненості життя смыслом, інтернальності локусу контролю, проте статистично значимо відрізняються по індексах бар'єрності і реалізованості. Подальші перспективи дослідження полягають у створенні моделі життєвого вибору працівників ОВС.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности /К. А. Абульханова-Славская. — М.: Наука, 1980. — 334 с.
2. Белинская Е. П. Временные аспекты Я и идентичности / Е. П. Белинская // Идентичность. — М.: Изд-во психолого-социального института, 2003. — С. 6–20.
3. Богашов М. М. Специфика подготовки психологов к профессиональной деятельности в различных социально-производственных сферах /М. М. Богашов, М. И. Лукьянов // Психологическая наука и образование. — М.: Наука, 1998. — № 2. — С. 10–14.
4. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин. — СПб.: Речь, 2003. — С. 346–403.
5. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е. А. Климов. — М.: Изд-во МГУ, 1995. — 223 с.
6. Кон И. С. В поисках себя / И. С. Кон. — М.: Педагогика, 1984. — 336 с.
7. Салихова Н. Р. Ценностно-смысловая регуляция жизнедеятельности субъекта /Салихова Н. Р. Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01: общая психология, психология личности, история психологии. — Казань, 2011. — 50 с.

References

1. Abulhanova-Slavskaya K. A. Vremia lichnosti i vremia zchizni [Time of personality and time of life], 2001, p. 304.
2. Belinskaya E. P. Vremennye aspekti Ya i identichnosti [Temporal aspects I and to the identity], 2003. — p. 6–20.
3. Bogashov M. M. Specifica podgotovki psihologov to professionalnoy deyatelnosti v razlichnih socialno — proizvodstvennih sferah [Specific of preparation of psychologists to professional activity in different socially-productive spheres], 1998, p. 10–14.
4. Bodaliyov A. A. Obschaia psihodiagnostika [General psychoactivator], 2003, p. 346–403.
5. Klimov U. And. Obraz mira v raznotipnih professiah [The world character is in different professions], 1995, 223 p.
6. Kon I. S. V poiskah sebja [In search of itself], 1984. — 336p.
7. Salihova H. R. Cennostno-smiclovaia reguliacia giznedeiatelnosti subekta [Valued-semantic adjusting of vital functions of subject], 2011, 50 p.

Сербин-Жердецкая И. А.

аспирант ОНУ имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ЦЕННОСТНОЙ СФЕРЫ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В СТРУКТУРЕ ИХ ЖИЗНЕННЫХ ВЫБОРОВ

Резюме

В статье представлены и проанализированы результаты исследования психологических особенностей и роли ценностных ориентаций в реализации жизненных стратегий и выборов сотрудниками правоохранительных органов. Показано, что уровень активности личности зависит от удовлетворенности прошедшим и настоящим временем, от присутствия целей в будущем, так же как и от градуса желаемого и возможного.

Ключевые слова: жизненный выбор, жизненная стратегия, жизнедеятельность, профессиональный выбор, личность, структура личности.

Serbin-Zcherdecka I.

graduate student of department of differential and special psychology
of the Odesa I. I. Mechnikov national university

**FEATURES OF THE VALUED SPHERE OF WORKERS
OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES IN STRUCTURE THEM
VITAL ELECTIONS**

Abstract

A choice always appears in the center of questions of human existence, him by fundamental description, unique feature and necessary condition of that, to take responsibility for own «I». The special value is acquired by the problem of vital choice in law-enforcement activity, where subject constantly guilty to differentiate facts and events of him the personal, professional life.

It is discovered that at investigated both groups the level of activity of personality depends on satisfaction a past and present tense, from the presence of aims in the future, as well as from the measure of розузгодження desirable and possible, from conviction in that life of man is unsubject to conscious control, and forces to control the events of own life will suffice never. In each of groups of workers of WLE of perception of actual vital sphere as accessible the perception related to the higher level of process of life as interesting, emotionally saturated and filled with sense. For workers with experience of work 3 to connection shows up with feeling of greater control above life, and for workers with experience of work 5 to is connection with feeling of that, as far as the productive and intelligent was spent her part. Uncoordination of of the valued orientations results in the decline of values of the indicated sense of life of parameters in each of groups. Both groups demonstrate the identical level of gap — fillingness of living by sense approximately, however statistically meaningfully differ on the indexes of bar' of ерності and realized. The further prospects of research consist in creation of model of vital choice of workers of WLE.

Key words: vital choice, vital strategy, vital functions, professional choice, personality, structure of personality.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015

УДК 159.923-056.13

Ташматов В. А.

викладач кафедри тактичної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України

e-mail: v1976t@ukr.net

ORCID ID0000–0002–3786–9004

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСИСТЕНТНОСТІ ЯК ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню персистентності особистості, яка забезпечує реалізацію потенціалу особистості; слугує внутрішньою умовою організації життєдіяльності людини, регулятором найважливіших моральних цінностей. В даній статті персистентність розглядається як здатність кумулювати, накопичувати і тривалий час утримувати в собі відповідні властивості і якості навіть в несприятливих обставинах або в обставинах, що не сприяють особистісному росту.

Ключові слова: особистість, адаптивність, активність, особистісний потенціал, стійкість, компліментарність, персистентність.

Актуальність дослідження. В сучасній психологічній науці робляться спроби цілісного осмислення особистісних характеристик, відповідальних за успішну адаптацію і упорання з життєвими труднощами: це і психологічне наповнення введеного Л. М. Гумільовим поняття пасіонарності, і поняття про особистісний адаптаційний потенціал, що визначає стійкість людини до екстремальних чинників, запропоноване О. Г. Маклаковим, і поняття про особистісний потенціал, що розробляється Д. О. Леонтьєвим на основі синтезу філософських ідей М. К. Мамардашвілі, Е. Фромма та В. Франкла. Глибокі політичні і соціально-економічні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, визначають необхідність підготовки кваліфікованих і ініціативних фахівців у будь-якій галузі, здатних до постійного саморозвитку і самоудосконалення, які відрізняються високою соціально-професійною мобільністю, готовністю до швидкого оновлення знань, розширення арсеналу умінь і навичок, освоєння нових сфер діяльності.

Постановка проблеми. Особливого значення набуває бажання і здатність особистості активно досліджувати новизну і складність світу, який постійно змінюється, а також створювати власні стратегії поведінки і діяльності, в основі яких лежить персистентність як здатність кумулювати, накопичувати і тривалий час втримувати в собі відповідні якості. У вузькому смислі прикметник *persistent* перекладається українською мовою як «наполегливий» і слугує засобом опису людини, її поведінки і вчинків, отже, несе в собі оцінний компонент значення. У широкому смислі лексема *persistent* виступає характеристикою не людини та її діяльності, а реалій довкілля, природних явищ або ж деяких абстрактних понять. В цьому ви-

падку *persistent* має значення «постійний», «стійкий», найчастіше не містить компонента оцінюваності, а є, швидше, об'єктивною характеристикою явища. В психологічному контексті персистентність забезпечує реалізацію потенціалу особистості; слугує внутрішньою умовою організації життєдіяльності людини, регулятором найважливіших моральних цінностей.

Персистентність як одна з форм існування особистісного потенціалу, на наш погляд, не лише має специфічну психологічну структуру, але й залежить від умов засвоєння особистістю досвіду просоціальної поведінки.

Наукова актуальність та соціальна востребованість даної тематики наукових досліджень полягає в тому, що нині залишаються недостатньо вивченими взаємозв'язки різних психологічних складових персистентності, можливості їх індивідуально-типових поєднань. Крім того, проблема персистентності особистості в українській психології є досить новою і маловивченою; не здійснювалися спроби виявлення внутрішньої структури загального конструкту персистентності та його значення для формування цілісної, зрілої особистості.

Мета статті — загальна постановка проблеми, теоретичне виявлення основних психологічних компонентів персистентності особистості.

Результати дослідження. Персистентність — це стабільність, малозмінюваність, стійкість особистості. Персистентні особистості найменше схильні до асоціальних проявів. На думку І. С. Зіміної, вони схильні йти від громадського життя, малоініціативні, консервативні, проте є добрими виконавцями. Саме така характеристика, на думку автора, підходить до персистентних особистостей. Ми не згодні з подібним підходом до персистентності та розглядаємо її як здатність кумулювати, накопичувати і тривалий час утримувати в собі відповідні властивості і якості навіть в несприятливих обставинах або в обставинах, що не сприяють особистісному росту.

Теоретичним підґрунтям для диференціації персистентних особистостей ми вважаємо:

1. Внутрішні відмінності загального конструкту персистентності проводяться, передусім, в залежності від прояву життєвої енергії суб'єкта, яка є стійкою характеристикою, сила і спрямованість якої проявляються вже на ранніх етапах онтогенезу.

2. У диференціації персистентних особистостей повинні враховуватися поєднання особистісних якостей, які дозволяють визначити основні конструкти персистентних особистостей.

3. Важливим в класифікації є те, що у загальний конструкт «персистентність» входять як позитивні, так і негативні особистісні якості.

4. Аналіз негативних якостей, які можуть вплинути як на розвиток особистості, так і на розвиток суспільства, дозволяє створити загальну стратегію формування персистентності.

Оскільки персистентність представляє собою інтегральний конструкт, ми припускаємо, що її основними складовими можуть бути:

1. Потреба в активній діяльності — спрямована на благо сім'ї, малої групи.

2. Позитивна компліментарність — симпатія до «своїх», які представляють найближче оточення, і толерантне ставлення до «чужих».

3. Лідерство — переважно у малій групі.

4. Прояв вольових зусиль в досягненні мети — проявляється тільки в подоланні зовнішніх перешкод в досягненні цілей найближчого оточення.

5. Адаптивність — здатність знаходити способи пристосування до умов зовнішнього середовища, що змінюються.

6. Прагнення до здорового способу життя — для створення здорової сім'ї [4].

Аналіз наукових першоджерел та власні напрацювання дозволяють нам виділити специфічні психологічні утворення та феномени, які можуть виступати емпіричними гарантами та структурними компонентами персистентності як диференціально-психологічного явища.

До цієї категорії ми відносимо певний рівень розвитку потреби особистості у самоактуалізації, особливості локалізації відповідальності, персоніфікації та стилю міжособистісної взаємодії.

Охарактеризуємо кожний зі складових компонентів персистентності.

1. Потреба у самоактуалізації. Індивідуальні особливості самоактуалізації як один із структурних компонентів персистентності виділені нами у зв'язку з тим, що у персистентів самоактуалізація проявляється специфічно — у них немає потреби реалізовуватися у великих групах та спільнотах, важливим для них є прийняття їх малої референтної групи. Потреби особистості, пов'язані з її суб'єктною реальністю, є найпотужнішою психічною спонукальною силою, взагалі, на наш погляд, потреба в усвідомленні своєї суб'єктної реальності — це головна потреба персистентної особистості, яка прагне до відновлення своєї повноцінної функціональності, що супроводжується психічною енергією.

Персистентній особистості, що самоактуалізується, серед властивостей, виділених А. Маслоу, притаманні наступні: повне прийняття реальності та комфортне ставлення до неї; прийняття інших та себе; професійна захопленість улюбленою справою, орієнтація на задачу; здібність до розуміння інших людей, поважливність, доброзичливість до людей; розмежування цілей та засобів, зла та добра; готовність до розв'язання нових проблем, усвідомлення свого досвіду, готовність до конгруентності як відповідності переживання, усвідомлення досвіду його справжньому змісту.

2. Особливості локалізації відповідальності. Вважаємо, що відповідальність персистентної особистості містить у собі усі основні вектори, виділені К. Муздибаєвим: рух від колективної відповідальності до індивідуальної; від зовнішньої до внутрішньої, усвідомленої особової відповідальності; від ретроспективного плану до перспективного.

3. Роль комунікативних установок в процесі взаємодії персистентних особистостей є величезною: виникнувши одного разу, вона служить людині постійно, викликаючи звичні реакції у відповідь на відомі життєві обставини, соціальні явища, ділові ситуації, типи партнерів.

Позитивна установка до людей — готовність особистості доброзичливо ставитися до більшості оточуючих, формується під впливом вдалого, в

основному, особистого досвіду взаємодії з іншими, унаслідок позитивних переживань і оцінок більшості життєвих епізодів спілкування.

Наявність позитивної установки до людей — важливе завдання формування персистентних рис особистості, оскільки вони проявляються під час постійних контактів з людьми.

Даний концептуальний підхід дозволив нам екстраполювати основні положення теорії Т. Лірі щодо можливих варіантів міжособистісної взаємодії. З восьми виділених ним варіантів (владно-лідуючий, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний, недовірливо-скептичний, покірносором'язливий, залежно-слухняний, співпрацюючий-конвенційний, відповідально-великодушний) можна підібрати характеристики для персистентної особистості.

Таким чином, для персистентів характерна адаптивність як уміння пристосуватися до умов зовнішнього середовища, при цьому рівень їх адаптивності може бути різним (високим, середнім, низьким).

Вольові якості персистентної особистості проявляються у подоланні зовнішніх перешкод з чіткою постановкою мети діяльності, яка спрямовується на багополуччя найближчого оточення, для подолання внутрішніх перешкод (комплексів, недоликів, негативних якостей) вона потребує допомоги іншої людини (психолога, референтного родича або керівника), яка обґрунтує вигідність подібних зусиль для персистентної особистості та її найближчого оточення.

Персистент орієнтується на сім'ю і найближче професійне оточення, тому може лідувати в сім'ї або в іншій малій групі.

Персистентна особистість здатна до прояву як позитивної, так і негативної компліментарності, але при цьому персистент проявляє толерантне ставлення до своїх супротивників, рідко вступає в конфлікти, намагається їх попередити або загасити на стадії зародження. Активність проявляється нерегулярно або її сила має невисокий показник. Спрямованість активності: на благо сім'ї, іншої малої групи. На самовдосконалення.

Добре розвинений інстинкт самозбереження.

Негативні якості персистентної особистості — це егоцентризм та консерватизм, причому персистентний егоцентризм — поняття широкіше — вони здійснюють діяльність, спрямовану на благо найближчого оточення і себе у тому числі.

Консерватизм персистентів також має першопричину — це передусім створення стабільності, персистенти — кращі хранителі традицій, хоча будь-які інновації і зміни вони можуть сприймати саме як порушення традицій.

Отже, навіть негативні якості персистентів не є такими гострими і негативними у прямому смислі.

При цьому персистентна особистість володіє низкою позитивних якостей:

– Потребою в активній діяльності, спрямованій на баго найближчого оточення;

– Відсутністю негативної компліментарності, що робить їх добрими дипломатами у вирішенні конфліктів будь-якого рівня — від сімейного до державного;

– Здатністю лідирувати в малій групі, що робить персистентну особистість здатною нести відповідальність за кожну людину в колективі;

– Умінням проявляти волюві зусилля в досягненні мети діяльності своєї малої групи;

– Умінням пристосовуватися (високий рівень адаптивності) до умов зовнішнього середовища;

– Прагненням до здорового образу життя.

Асоціальна персистентність може бути представлена наступним чином:

– За несприятливих умов життя персистент може стати прихованим лідером і підштовхувати інших членів групи на активні протиправні дії;

– У стресовій або небезпечній для життя ситуації може застосовувати агресію, використати силу, здатний на яскраві емоції (гнів, ненависть, помста та ін.);

– Нестійкість емоцій: імпульсивність, часті зміни в настрої;

– Неадекватність емоцій: невідповідність їх ситуації;

– Емоційне огрубіння: втрата інтересу до близьких людей, до оточення;

– Консерватизм може проявлятися як відсталість, опір усім змінам;

– Виконують роботу, чітко усвідомлюючи її значущість для себе, навіть якщо вона асоціальна, але вигідна для персистента.

Попередження асоціальних рис може бути пов'язане з формуванням соціально цінних особистісних якостей, а коректувальні технології роботи з персистентними особами спрямовані на відтворення потенціалу їх природної енергії.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, персистентність розглядається нами як здатність кумулювати, накопичувати і тривалий час утримувати в собі відповідні властивості і якості навіть в несприятливих обставинах або в обставинах, що не сприяють особистісному росту. Персистенти — особи, що перебувають у стабільному стані, помірно енергійні, адаптивні, консервативні, працелюбні, добрі виконавці, але не ініціатори діяльності. При успішній адаптації можливий приріст звичок, нових навичок поведінки; при неуспішній адаптації — дистанціювання від колективу, реалізація звичних способів діяльності в інших групах, де цю людину приймають з її колишніми звичками. У кращому випадку — замикання на домашньому середовищі або повернення, збереження спілкування з колишнім колективом, в гіршому — пошук колективу, де її приймуть «такою, якою вона є», можливо, навіть в асоціальному середовищі. При цьому можливе використання наступних механізмів захисту: втеча у хворобу, апатія і навіть перехід в субпасіонарний стан. Персистенти готові міняти довкілля і удосконалювати себе в цьому середовищі, але у них не завжди вистачає сил, знань про способи адаптації. Деяким з них потрібна лише незначна допомога або підтримка оточуючих, така як, наприклад, організація режиму діяльності, підтримка у будь-яких починаннях. З іншими потрібно проводити тривалу роботу на основі глибинного аналізу

проблем, визначення потенціалу особистості і затребування їх у рамках ситуації адаптації, що склалася.

Перспективи подальшого дослідження проблеми передбачають емпіричне вивчення персистентних рис сучасних працівників органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел і літератури

1. Биглов Ю. Ш. Пассионарность, Л. Н. Гумилев и попытка диалога с «Гумилевцами» /Ю. Ш. Биглов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.gumilevica.ru.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других /В. В. Бойко. — М: Информационно-издательский дом «Филинг», 1996. — 472 с.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и проблемы этнической психологии /Л. Н. Гумилев, М. И. Коваленко // Актуальные проблемы этнической психологии. — Тверь, 1992. — С. 43–47.
4. Зими́на И. С. Диагностика пассионарности личности с точки зрения психоанализа /И. С. Зими́на // Вестник психоанализа. — 2010. — № 1. — С. 23–27.

References

5. Biglov U. S. Passionariness, L. N. Gumiliov i popitka dialoga s «Gumiliovtsami» [Passionarity, L. N. Gumiliov and attempt of dialogue with «Gumiliovtsami»] [Electronic resource]: — URL: www.gumilevica.ru.
6. Boiko V. V. Energiya emocij v obschenii: vzgliad na sebja i na drugih [Energy of emotions is in a communication: look to itself and on other], 1996, 472 p.
7. Gumiliov L. N. Etnogenez i problemi etnitcheskoj psihologii [Ethnogenesis and problems of ethnic psychology]. Aktualnie problemi etnitcheskoj psihologii [Actual problem of ethnic psychology], 1992, p. 43–47.
8. Zimina I. S. Diagnostika passionarnosti litchnosti s totchki zreniya psihoanaliza [Diagnostics of passionarity of personality from the point of view of psycho — analysis]. Vestnik psihoanaliza [Herald of psycho-analysis], 2010, no. 1, p. 23–27.

Ташматов В. А.

викладач Одеського державного університету внутрішніх дел МВД України

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРСИСТЕНТНОСТИ КАК СВОЙСТВА ЛИЧНОСТИ

Резюме

Статья посвящена исследованию персистентности личности, обеспечивающей реализацию личностного потенциала; выступающей внутренним условием организации жизнедеятельности человека, регулятором важнейших моральных ценностей. В данной статье персистентность рассматривается как способность куммулировать, накапливать и длительное время удерживать в себе соответствующие свойства и качества даже в неблагоприятных обстоятельствах или в обстоятельствах, не способствующих личностному росту.

Ключевые слова: личность, адаптивность, активность, личностный потенциал, стойкость, комплиментарность, персистентность.

Tashmatov V. A.

teacher of department of tactical preparation of the Odesa state university
of internal affairs of MIA of Ukraine

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PERSISTENT AS PROPERTIES OF PERSONALITY

Abstract

In the psychological context of persistent provides achieving of personality; serves as the internal condition of organization of vital functions of man, regulator of major moral values.

An of psychological structure of persistent is multidimensional and bipolar education that is stipulated by belonging to individual-personality of to the level; the individually-typical variants of realization of persistent are correlated with the valued orientations of personality and parameters of her professional activity. One of the most meaningful internalss of persistent personality, that influence on becoming of general personality potential, is complimentarnity. Persistent of is stability, firmness of personality, ability to accumulate and long time retain corresponding properties and internalss even in unfavorable circumstances or in circumstances that does not assist a personality height. The of basic constituents of persistent can be: requirement in active activity; positive complimentarnity; leadership — mainly in a small group; a display of conations is in gaining end; adaptivity; aspiring is to the healthy way of life. As of empiric guarantors of persistent can come forward: certain level of development of necessity of personality of in self-actualization, feature of localization of responsibility, personification and style of interpersonality co-operation. Negative of internalss of persistent personality are an egocentrism and conservatism, thus persistent egocentrism — a concept is wide — they carry out the activity directed for the good of the nearest surroundings and itself including. Conservatism of of persistent also has primary cause — it foremost creation of stability, persistent — the best keepyк traditions, although any innovations and changes they can perceive exactly as violation of traditions.

The prospects of further research of problem foresee the empiric study of персиситентних lines of modern workers of organs of internal affairs.

Key words: personality, adaptivity, activity, personality potential, firmness, komplimentari, persistent.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015

УДК 378.22:159.9-027.561

Тесленко М. М.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

e-mail: marina_teslenko@mail.ru

ORCID ID 0000–0003–4676–7736

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК ЯКОСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

У статті проаналізовано та обґрунтовано значення компетентнісного підходу як головної умови якісної професійної підготовки майбутнього психолога в системі вищої школи. Виокремлено проблеми, що мають місце у підготовці компетентного фахівця-психолога. З'ясовано, що якість освіти — це система соціально обумовлених показників рівня знань, умінь, ціннісного ставлення до світу, якими повинен володіти майбутній фахівець. Зроблено огляд різних структур та моделей професійної компетентності психолога. Окреслено перспективи нашої подальшої роботи у цьому напрямку.

Ключові слова: фахова підготовка у вищій школі, фахівець-психолог, якість освіти, професійна компетентність, структури та моделі професійної компетентності психолога.

Постановка проблеми. Освіта, орієнтована на підготовку фахівця-психолога, сьогодні стикається з різними проблемами.

Зокрема, методологічна проблема, що обумовлена особливістю психології як науки, а саме — відсутністю загальноприйнятої наукової теорії, існування різних напрямків і наукових шкіл. Першокурснику складно узгодити багатовимірність психологічного знання. Це значно уповільнює формування цілісної професійної свідомості майбутніх фахівців.

Наступна проблема, яку ми виділили, це проблема формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця. Опитування, яке ми провели серед студентів, які здобувають вищу освіту за напрямом підготовки «Психологія», показало, що існуюча система підготовки психологів переважно орієнтована на інформаційне забезпечення студентів щодо різних галузей та напрямів психології, методик діагностики тощо. Освіта у вищій школі фактично не спрямована на розвиток у майбутніх фахівців якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Крім того, на думку старшокурсників, недостатня увага приділяється практичній підготовці, яка давала б можливість оволодіти професійними прийомами, що є основним засобом надання професійної допомоги людям.

Ще Є. Клімов підкреслював, що саме в процесі фахового навчання «відбувається засвоєння системи основних ціннісних уявлень, що характеризують професійну спільноту... оволодіння спеціальними знаннями, вміннями, навичками, необхідними і важливими для майбутньої професійної діяльності, «для життя», для успішного «професійного старту». Розвива-

ються професійно важливі особистісні якості, структурується система цих якостей» [3, с. 169].

Не варто забувати і про проблему низького рівня сформованості пізнавальної самостійності у значної кількості першокурсників: переважна більшість не вміють ставити перед собою цілі, усвідомлювати мотиви навчання у цілому; не уміють ставити питання, знаходити аргументи, обґрунтовувати свою відповідь; несформоване уміння конспектувати, реферувати та інше; майже не розвинене вміння аналізувати, коригувати та вдосконалювати власні пізнавальні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійної компетентності майбутнього фахівця сьогодні гостро обговорюється як теоретиками, так і практиками. Компетентнісний підхід є одним із шляхів оновлення змісту освіти й навчальних технологій у більшості розвинутих країн світу. Увага до компетентнісного підходу пояснюється тим, що саме набуття життєво важливих компетенцій може стати передумовою успішності самореалізації випускника в суспільстві й передумовою розвитку самого суспільства. Тому головним завданням сучасної освіти у вищій школі, на нашу думку, є підготовка компетентного члена суспільства, спроможного приймати адекватні рішення, реагуючи на особистісні та соціальні виклики.

Компетентнісний підхід у системі вищої та загальної середньої освіти є предметом наукового дослідження таких вітчизняних науковців, як І. Агапов, І. Бабин, П. Бачинський, С. Бондар, Г. Гаврищак, І. Гудзик, І. Єрмаков, Я. Кодлюк, О. Локшина, О. Малихін, О. Овчарук, О. Пометун, В. Семиченко, Л. Сень, С. Сисоєва, О. Ситник, Г. Терещук, С. Трубачова, Н. Фоменко, Г. Фрейман, В. Циба та інші.

Професійне становлення майбутніх психологів вивчали зокрема Г. Абрамова, І. Андрійчук, М. Бадалова, О. Бондаренко, Л. Долинська, І. Зимня, І. Зязюн, Т. Ільїна, О. Кондрашихіна, Н. Коломінський, І. Мартинюк, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Семиченко, Л. Уманець, С. Чеботарьова, Н. Шевченко, Л. Шнейдер та інші).

У працях цих учених знаходимо думку про те, що професійна підготовка майбутніх психологів повинна здійснюватись у новій особистісно орієнтованій парадигмі, передбачати актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватись на формування професійної компетентності психолога, а також створення системи професійних навичок, які дозволять майбутньому фахівцю досягати професійного успіху та забезпечать його самореалізацію.

Враховуючи зазначене, **метою статті** є обґрунтування значення компетентнісного підходу як головної умови якісної професійної підготовки майбутнього психолога у системі вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні очевидно, що завтрашній день і наше майбутнє будуть багато в чому визначатися рівнем і якістю освіти та професійної підготовки сучасної молоді людини, її світоглядною позицією, бажанням й умінням брати активну участь у перетворенні світу.

Якісна освіта розглядається в наш час як один із основних індикаторів якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання. Не випадково серед характеристик так званого індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), за яким Програма розвитку ООН порівнює рівень соціального й економічного розвитку країн, показник освітньої діяльності є одним з трьох основних індикаторів (добробут, освіта та здоров'я) в інтегрованій оцінці якості людського життя [8]. Отже, саме поліпшення якості освіти є одним з головних завдань сучасної політики в галузі освіти, національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, умовою реалізації права громадян на освіту.

Чимало дослідників присвятили свої наукові праці актуальним питанням освіти та підготовки фахівця у вищій професійній школі, у тому числі Ю. Азаров, С. Вишнякова, С. Золотухіна, А. Кас'ян, В. Лозова, М. Мельничук, С. Півявський, В. Сергеев, А. Серьожкіна, Г. Троцько, В. Ядов та інші.

Аналізуючи визначення поняття «якість», можна помітити, що якість у будь-якому випадку визначається як сукупність, як система показників, а не одна властивість або одна характеристика. Це вкрай важливо, тому що, ведучи мову про якість освіти або якість підготовки фахівця, досить часто ми маємо на увазі якість знань, умінь і навичок. Однак знання самі по собі не визначають якість випускника вищої школи.

Якість освіти у деяких джерелах визначається як «соціальна категорія, яка визначає стан і результативність процесу освіти у суспільстві, його відповідність потребам та очікуванням суспільства... у розвитку та формуванні цивільної, побутової і професійної компетенції особистості» [9, с. 61]. Іншими словами, якість освіти — це система соціально обумовлених показників рівня знань, умінь, ціннісного ставлення до світу, якими повинен володіти майбутній фахівець.

О. Малихін [4] професійну компетентність визначає як якісну характеристику ступеня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю й передбачає:

– усвідомлення своїх спонукань до даної діяльності — потреб та інтересів; прагнень і ціннісних орієнтацій; мотивів діяльності й уявлень про свої соціальні ролі;

– оцінку своїх особистісних властивостей і якостей як майбутнього фахівця — професійних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей;

– регулювання на цій основі свого професійного становлення.

На думку О. Пометун, система компетентностей майбутнього фахівця має ієрархічну структуру [5].

На першому рівні стоять ключові компетентності, до яких належать міжпредметні та надпредметні компетентності. Ці компетентності визначають як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культурно доцільні види діяльності, що дозволяють ефективно розв'язувати актуальні індивідуальні, соціальні та інші проблеми.

Другий рівень займають загально-галузеві компетентності, які набуває особа упродовж засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої галузі у вищому

навчальному закладі. Вони відбиваються у розумінні того, яке місце ця галузь займає у суспільстві, а також в умінні застосовувати ці компетентності на практиці для розв'язування індивідуальних та суспільних проблем.

І на третьому рівні стоять предметні компетентності, які набуває студент упродовж вивчення тієї чи іншої навчальної дисципліни вищого навчального закладу протягом навчального року.

І. Зимня, наприклад, розглядає результат якісної освіти не як набір окремих компетентностей, а як цілісну особистісну інтегративну якість майбутнього фахівця, яка виявляється в адекватності розв'язання проблем (стандартних і нестандартних) у всьому розмаїтті соціальних і професійних ситуацій. Ця якість становить соціально-професійну компетентність людини. І. Зимня виокремлює такі її компоненти: а) готовність до прояву (мотиваційний аспект); б) знання змісту майбутньої професії (когнітивний аспект); в) досвід виявлення у різноманітних ситуаціях (поведінковий аспект); г) ставлення до обраної професії та об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий аспект); д) емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності [2].

У праці британського психолога Дж. Равена «Компетентність у сучасному світі» дається найзагальніше розуміння компетентності та її структури [6]. Автор стверджує, що компетентність складається із великої кількості компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного; деякі з них відносяться швидше до когнітивної сфери, а інші — до емоційної, і ці компоненти компетентності можуть значною мірою замінювати один одного в якості складових ефективно поведінки. Чим більше таких компонентів залучає людина у процес досягнення значущих для себе цілей, тим більша ймовірність, що вона цих цілей досягне.

Як пише В. Семиченко, «компетентність — це атрибут особистісного рівня, система тих засвоєних засобів, за допомогою яких людина має можливість вирішувати ті чи інші завдання своєї життєдіяльності. Будь-яке знання, окремі навички або вміння тільки тоді стають дієвими, коли інтегруються у загальну систему, вступають у зв'язки з іншими структурними елементами, ієрархізуються, творчо модифікуються, гнучко використовуються відповідно до цілей і умов діяльності або міжособистісної взаємодії» [7, с. 254].

Цікавими, на наш погляд, є розроблені С. Чеботарьовою [10] дві моделі компетентісного фахівця як орієнтовної основи навчально-професійної діяльності. Узагальнена модель професійної компетентності фахівця і модель професійної компетентності фахівця-психолога. Узагальнена модель професійної компетентності фахівця складається з трьох компонентів (компетенцій):

- універсальні професійні компетенції — якості, необхідні фахівцеві, незалежно від його професії та спеціалізації: працездатність, надійність, відповідальність, організованість, самостійність, соціально-професійна мобільність, заповзятливість, комунікативність, соціально-професійна відповідальність, конкурентоспроможність, активність, ініціативність, навички організації власної пізнавальної діяльності, прагнення до постійного са-

морозвитку, безперервного навчання, наявність особистого професійного плану;

- поліфункціональні компетенції — якості, необхідні фахівцям, що належать до споріднених професій — в кожній з яких виділяються: особистісний блок (професійна спрямованість особистості, професійно важливі якості особистості, здібності, професійне мислення) і мотиваційно-ціннісний блок (професійні цінності, мотиви та установки особистості);

- функціональні компетенції — набір професійних компетенцій, відповідних основним видам діяльності фахівця, у кожній із яких виділяються: когнітивний блок (професійні знання — фундаментальні, спеціальні, прикладні, нормативно-правові та методичні) і діяльнісний блок (професійні уміння, навички і досвід).

Модель професійної компетентності фахівця-психолога також містить три компоненти:

- універсальні професійні компетенції, спільні для всіх фахівців, перераховані в узагальненій моделі, що зазначена вище;

- поліфункціональні компетенції — особистісний блок, входять: соціальна професійна спрямованість особистості («Людина — людина»); професійно важливі якості особистості (емпатія, толерантність, рефлексія, асертивність, самоконтроль); здібності комунікативні й інтелектуальні; професійне мислення і професійне спілкування; у мотиваційно-ціннісний блок входять загальнолюдські цінності, альтруїстичні мотиви, особистість як цінність, гуманістичні установки;

- функціональні компетенції: діагностична, коректувальна, розвивальна, просвітницька, профілактична, консультативна, науково-дослідна, експертна компетенція, в кожній з яких виділяються: когнітивний блок (професійні знання) і діяльнісний блок (професійні уміння, навички і досвід).

Висновок. Отже, ми розглянули професійну компетентність як показник якості фахової підготовки майбутнього психолога. Можна стверджувати, що поняття «компетентність» ширше за поняття «знання, уміння та навички». Воно містить не тільки когнітивну й операційно-технологічну складову, але й мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову. Таким чином, професійна компетентність психолога виступає інтегральною характеристикою, яка дозволяє судити про рівень його підготовленості та здатності якісно виконувати посадові функції.

Перспективними напрямками нашого дослідження є виділення факторів, що сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх психологів, визначення критеріїв для оцінки рівня професійної компетентності, розробка теоретико-методологічної моделі особистісного становлення майбутнього психолога з метою оптимізації процесу формування його професійної компетентності.

Список використаних джерел і літератури

1. Андрієвська В. В. Мова й мовлення в структурі професійної компетентності психолога / В. В. Андрієвська // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. — К. : Ніка-Центр, 2010. — Вип. 38. — С. 46–63.
2. Зимняя И. А. Социально-профессиональная компетентность как целостный результат профессионального образования (идеализированная модель) / И. А. Зимняя // Актуальные проблемы качества образования и пути их решения в контексте европейских и мировых тенденций : материалы XV Всероссийской науч.-метод. конф. Кн. 2 : Проблемы качества образования. Компетентностный подход в профессиональном образовании и проектировании образовательных стандартов. — М. ; Уфа : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. — С. 10–19.
3. Климов Е. А. Введение в психологию труда: учебник для вузов / Е. А. Климов. — М. : Культура и спорт ; ЮНИТИ, 1998. — 382 с.
4. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект : монографія / Олександр Володимирович Малихін. — Кривий Ріг, 2009. — 307 с.
5. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. — К. : К. І. С., 2004. — 112 с.
6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация : пер. с англ. / Джон Равен. — М. : Когито-центр, 2002. — 396 с.
7. Семиченко В. А. Формування психологічної компетентності студентів у процесі вивчення курсу психології / В. А. Семиченко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. — К. : Нора-Друк, 2001. — Вип. 21. — С. 250–257.
8. Слюсаревський М. Проблеми якості освіти: соціально-психологічний контекст / Микола Слюсаревський // Соц. психологія. — 2007. — № 1. — С. 79–88.
9. Тесленко М. М. Формування пізнавальної самостійності студентів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Марина Миколаївна Тесленко. — Х., 2013. — 234 с.
10. Чеботарева С. В. Психологические условия развития профессиональной компетентности студентов специальности «Психология»: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Чеботарева С. В. — Нижний Новгород, 2009. — 242 с.

References

1. Andrijevs'ka V. V. Mova j movlennja v strukturi profesijnoi' kompetentnosti psihologa / V. V. Andrijevs'ka // Naukovi zapysky Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka APN Ukraïny. — K. : Nika-Centr, 2010. — Vyr. 38. — S. 46–63.
2. Zimnjaja I. A. Social'no-professional'naja kompetentnost' kak celostnyj rezul'tat professional'nogo obrazovanija (idealizirovannaja model') / I. A. Zimnjaja // Aktual'nye problemy kachestva obrazovanija i puti ih reshenija v kontekste evropejskih i mirovyh tendencij : materialy XV Vserossijskoj nauch.-metod. konf. Kn. 2 : Problemy kachestva obrazovanija. Kompetentnostnyj podhod v professional'nom obrazovanii i proektirovanii obrazovatel'nyh standartov. — M. ; Ufa : Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov, 2005. — S. 10–19.
3. Klimov E. A. Vvedenie v psihologiju truda: uchebnik dlja vuzov / E. A. Klimov. — M. : Kul'tura i sport; JuNITI, 1998. — 382 s.
4. Malyhin O. V. Organizacija samostijnoi' navchal'noi' dijal'nosti studentiv vyshhyyh pedagogichnyh navchal'nyh zakladiv: teoretyko-metodologichyyj aspekt : monografija / Oleksandr Volodymyrovych Malyhin. — Kryvyj Rig, 2009. — 307 s.
5. Pometun O. I. Teorija ta praktyka poslidovnoi' realizacii' kompetentnisnogo pidhodu v dosvidi zarubizhnyh kraï'n / O. I. Pometun // Kompetentnisnyj pidhid u suchasnij osviti : svitovyy dosvid ta ukrai'ns'ki perspektyvy. — K. : K. I. S., 2004. — 112 s.
6. Raven Dzh. Kompetentnost' v sovremennom obshhestve: vyjavlenie, razvitie i realizacija : per. s angl. / Dzhon Raven. — M. : Kogito-centr, 2002. — 396 s.

7. Semychenko V. A. Formuvannja psihologichnoi' kompetentnosti studentiv u procesi vyvchen-nja kursu psihologii' / V. A. Semychenko // Aktual'ni problemy psihologii' : zb. nauk. prac' Instytutu psihologii' im. G. S. Kostjuka APN Ukraïny / za red. S. D. Maksymenka. — K. : Nora-Druk, 2001. — Vyp. 21. — S. 250–257.
8. Slijusarevs'kyj M. Problemy jakosti osvity: social'no-psihologichnyj kontekst / Mykola Slijusarevs'kyj // Soc. psihologija. — 2007. — № 1. — S. 79–88.
9. Teslenko M. M. Formuvannja piznaval'noi' samostijnosti studentiv u procesi vyvchennja psy-hologo-pedagogichnyh dyscyplin : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09 / Maryna Mykolai'vna Teslenko. — H., 2013. — 234 s.
10. Chebotareva S. V. Psihologicheskie uslovija razvitija professional'noj kompetentnosti studen-tov special'nosti «Psihologija»: dis. ... kand. psihol.nauk: 19.00.07 / Chebotareva S. V. — Nizhnij Novgorod, 2009. — 242 s.

Тесленко М. Н.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии
Полтавского национального педагогического университета
имени В. Г. Короленко

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА

Резюме

В статье проанализировано и обосновано значение компетентностного подхода как главного условия качественной профессиональной подготовки будущих психологов в системе высшей школы. Выделены проблемы, которые имеют место в подготовке компетентного специалиста-психолога. Выяснено, что качество образования — это система социально обусловленных показателей уровня знаний, умений, ценностного отношения к миру, которыми должен обладать будущий специалист. Сделан обзор различных структур и моделей профессиональной компетентности психолога. Определены перспективы нашей дальнейшей работы в этом направлении.

Ключевые слова: профессиональная подготовка в высшей школе, специалист-психолог, качество образования, профессиональная компетентность, структуры и модели профессиональной компетентности психолога.

Teslenko M. M.

Ph.D., associate professor of psychology department,
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

PROFESSIONAL COMPETENCE AS AN INDICATOR OF QUALITY OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract

The author points that the competence approach is one of the ways to update the content of education and educational technologies in most of developed countries of the world. It is emphasized that improving of the quality of education is one of the main tasks of modern education policy, national priority and a precondition for national security.

It is emphasized that the professional training of future psychologists should be carried out in a new personality-oriented paradigm. It should provide the actualization of professionally important personal qualities, be oriented towards formation of professional competence of psychologist and creating of the system of professional skills, that will allow to achieve professional success, self-fulfillment, acquiring of professional culture of communication, professional intuition, reflection.

There is made generalization of scientific ideas about professional competence of future specialists (O. Malykhin, A. Pometun, I. Zymnia, J. Raven, V. Semychenko, S. Chebotareva). In particular, O. Pometun notes that the system of competences in universities has a hierarchical structure. I. Zymnia considers the result of education not as a set of individual competencies, but as a complete personal integrative quality. J. Raven claims that competence consists of a large number of components, many of which are relatively independent of each other; some of them belong to cognitive sphere, and others belong to the emotional. These components of competence can replace each other as parts of effective behavior. The author has analyzed two models of competent specialist as indicative basis of teaching and professional activities, which were designed by P. Chebotareva.

Prospects for our further research are defined. They are: selection of factors, that help the formation of professional competence of future psychologists, determining of criteria for evaluation of the level of professional competence, design of theoretical and methodological model of personal development of future psychologists in order to optimize the process of forming his professional competence.

Key words: professional training in higher education, specialist psychologist, quality of education, professional competence, structures and models of psychologist's professional competence.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2015

УДК 159.922.27:316.35

Ткалич М. Г.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології
Запорізького національного університету

e-mail: tkalych@ua.fm

ORCID ID 0000-0003-4101-9659

Пятник О. Ю.

студентка 4 курсу факультету соціальної педагогіки та психології

Запорізького національного університету

e-mail: oksanapyatnuk@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ МІЖГРУПОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ГРУП

Стаття присвячена теоретико-емпіричному дослідженню феноменів між-групової диференціації в гендерних групах. Визначено основні характеристики міжгрупової диференціації в гендерних групах, обґрунтовано необхідність її емпіричного дослідження. Доведено наявність відмінностей та ознак інгрупового фаворитизму в оцінці представників гендерної інгрупи і гендерної аутгрупи в залежності від біологічної та психологічної статі респондентів. Виявлено, що стереотипні характеристики притаманні переважно носіям фемінної та маскуліної психологічної статі, носії андрогінної психологічної статі дають менш стереотипні оцінки.

Ключові слова: міжгрупова диференціація, гендерні групи, психологічна стать, інгруповий фаворитизм, аутгрупова дискримінація.

Постановка проблеми. Основою для формування гендерних відносин є поляризація, диференціація позицій чоловіків і жінок (як представників різних гендерних груп), яка пов'язана з феноменами нерівності, домінування, влади, підпорядкування. При цьому важливим є не лише усвідомлення приналежності до певної гендерної групи і ідентифікації з нею, — актуальним є налагодження відносин між членами різних груп як загалом, так і зокрема. Аспектів життя, де чоловіки та жінки зустрічаються задля безпосередньої взаємодії, безліч — це соціальна, економічна, політична, культурна, сімейна, сексуальна та інші сфери. На наш погляд, знання механізмів взаємодії гендерних груп та міжгрупової диференціації дозволить уникнути негативних наслідків взаємодії та налагодити співпрацю в будь-якій сфері життя чоловіків і жінок.

Загалом, аналіз категорій гендеру та взаємодії гендерних груп представлений у роботах С. Л. Бем, Ш. М. Берн, Т. В. Говорун, А. І. Донцова, Н. В. Досіної, М. Кімела, І. С. Клеціної, Л. М. Ожигової, М. В. Реуцького, М. Г. Ткалич та ін. Особливу увагу на міжгрупову диференціацію у взаємодії соціальних груп звертали такі науковці, як В. С. Агеєв, О. А. Гулевіч, А. І. Донцов, І. Р. Сушков та ін. Однак наявних досліджень міжгрупової диференціації гендерних груп наразі недостатньо для всебічного висвітлення даної проблематики в її актуальному стані. Відомо, що кількість аспек-

тів, в яких взаємодія між чоловіками та жінками повинна нести якісний продукт, дуже велика, і недостатня розробленість даної проблематики не дозволяє зробити цю взаємодію якісною. Зокрема, не дивлячись на кількість досліджень гендеру та міжгрупової диференціації соціальних груп, науковці ще не дійшли висновку, як можна вирішити проблему появи, наприклад, феноменів інгрупового фаворитизму та аутгрупової дискримінації. Тому на сьогодні таке дослідження має важливу практичну значущість.

Метою статті є представлення результатів теоретико-емпіричного дослідження феноменів міжгрупової диференціації в оцінці представників гендерних ін- та аутгруп.

Результати дослідження. В сучасному світі диференціація ролей чоловіків та жінок зазнала суттєвих трансформацій. Все частіше жінки оволодівають чоловічими професіями, а чоловіки займають традиційно жіночі посади. Відбувається зміна стандартних стратегій взаємодії у всіх сферах життєдіяльності. Разом з цим природно, що при цьому підвищується рівень міжгрупової диференціації.

Міжгрупову диференціацію науковці (В. С. Агеев [2], О. А. Гулевич [3] та ін.) визначають як феномен міжгрупового спілкування, що припускає різну оцінку членів своєї (інгрупи) й іншої (аутгрупи) груп, різні емоції, які вони викликають, а також різну поведінку по відношенню до них. Цей ефект виникає у міжгруповій ситуації, в якій беруть участь люди, які усвідомлюють свою приналежність до певної соціальної спільності, зокрема при ідентифікації себе з певною гендерною групою.

Гендерні групи є стійкими соціально-психологічними спільностями людей, члени яких усвідомлюють себе як чоловіки і жінки та розділяють і репрезентують норми статево специфічної поведінки [8].

На основі аналізу робіт В. С. Агеева [2], Г. М. Андреевої [1], А. І. Донцова [4] був виділений перелік параметрів, відповідно до якого розкриваються особливості соціальних (в тому числі і гендерних) груп, а саме: 1) загальні характеристики соціальних груп; 2) психологічна структура соціальних групи; 3) співвідношення психіки окремих індивідів, що входять в соціальну групу, з елементами групової психології; 4) характеристика стану і статусу соціальної групи в суспільстві.

О. А. Гулевич виокремлює такі види міжгрупової диференціації: інгруповий фаворитизм (перевага інгрупи) / аутгрупової дискримінація (нехтування аутгрупою); аутгруповий фаворитизм (перевага аутгрупи) / інгрупової дискримінація (нехтування інгрупою) [3].

Міжгрупової диференціації супроводжує людину в будь-якій діяльності та зумовлює її включеність в соціум на рівні тієї групи, до якої вона себе відносить. Більше того, співвідношення з тією чи іншою групою зумовлює характер взаємодії, яка є важливою, зокрема, при гендерній взаємодії — як зі своєю, так і з протилежною їй групою. А оскільки гендерні групи є одними з найбільших соціально-психологічних спільностей, дослідження специфіки їх міжгрупової диференціації набуває важливого значення.

Гендерна взаємодія, на наш погляд, є сукупністю соціально-рольових взаємин, які відображені у різних формах взаємозв'язку людей як пред-

ставників певного гендеру, що виникають в процесі їх спільної життєдіяльності в усіх її сферах (особистісній, сімейній, професійній, суспільній та ін.) [8]. Вона, в першу чергу, втілює в собі функціональну та рольову сталість дій, врівноважуючи, стабілізуючу функцію. Тим не менш, саме застосування функціонального визначення гендерної взаємодії в емпіричних дослідженнях викликає ряд труднощів: з характеристикою функцій, за допомогою яких гендерна група реалізує свої переваги щодо соціального розвитку, що вимагає поглиблення теоретичного пояснення; з позначенням соціальних протиріч і проблем, пропонує для вирішення рядовими учасниками соціальної діяльності і їх суспільними об'єднаннями. Емпірично обґрунтованим і операціональним визначенням гендерної взаємодії буде в тому випадку, якщо в ньому не просто відіб'ються позиції реалізації інтересів кожної з соціально-демографічних груп, а буде втілений аналіз включеності її представників в процес пошуку спільних інтересів і узгодження уявлень про умови, фактори і механізми становлення і розвитку суспільства певного типу. Інакше кажучи, для того, щоб оцінити внесок взаємодіючих гендерних груп у розвиток суспільства, необхідно визначити, наскільки представники цих груп здатні вплинути на формування найважливіших проблем цього суспільства і виробити узгоджене рішення щодо тієї чи іншої його проблеми, зберігаючи при цьому відносини зі своєю групою і сприяючи її розвитку.

Для перевірки гіпотези про те, що при взаємодії гендерних груп проявляються феномени міжгрупової диференціації, а саме — феномен інгрупового фаворитизму та феномен аутгрупової дискримінації, прояв яких залежить від психологічної статі особистості, нами були використані наступні методи: методика «Психологічна стаття особистості» С. Бем (в модифікації О. Г. Лопухової) [6] та методика семантичного диференціалу для оцінки представників гендерної інгрупи та гендерної аутгрупи [7].

У дослідженні взяли участь 337 осіб, з яких 251 (74,3 %) — це жінки, а 86 (25,7 %) — чоловіки. Вік респондентів — від 18 до 70 років ($M=37,29$; $SD=11,823$).

Аналіз результатів емпіричного дослідження показав статистично значущі відмінності в оцінці представників гендерної інгрупи та гендерної аутгрупи як за біологічною, так і за психологічною статтю респондентів.

Отже, аналіз *взаємозв'язку статевої належності респондентів та їх оцінки представників гендерної інгрупи і гендерної аутгрупи* показав, що чоловіки найчастіше звертають увагу на категорії зовнішності, зібраності та рівня вербальної активності. Особливість при цьому полягає в тому, що згідно результатам, чоловік не обов'язково повинен бути фізично привабливим, але при цьому він має бути напруженим, тобто готовим до дії. Ці дані є стереотипними показниками нормативної маскулінності у суспільстві.

Але також можна помітити, що пара «розслаблений / напружений» знаходиться на рівні статистичної значущості $p<0,05$, а пара «відлюдний / комунікабельний» — на рівні $p<0,01$. Це можна пояснити тим, що чоло-

віки зараз частіше взаємодіють в гетерогендерних колективах, що змушує їх пристосовуватися до «жіночої» форми взаємодії — а саме підвищувати свій рівень вербальної комунікації.

Жінки також показали стереотипні результати, обираючи притаманні для їхньої інгрупи ознаки: мовчазна, пасивна, чуйна, нерішуча. Але, паралельно цим результатам, на рівні статистичної значущості $p < 0,01$ знаходяться такі прикметники, як сильна, незалежна, енергійна, комунікабельна, самостійна. Впевненість, яка зазвичай є характеристикою чоловіка, знаходиться на рівні статистичної значущості $p < 0,05$. Такі дані можна обґрунтувати тим, що задля самореалізації в суспільстві жінки все частіше обирають статево нетипові форми взаємодії.

Виходячи з цих результатів, ми бачимо кореляцію як серед чоловіків, так і серед жінок за наступними парами прикметників: привабливий / непривабливий, слабкий / сильний, млявий / енергійний, відлюдний / комунікабельний, несамостійний / самостійний.

Окрім цього, чоловіки характеризують представників своєї статі як відкритих, доброзичливих, впевнених, але в цей же час егоїстичних, несправедливих та нещирих. Жінки ж позитивно характеризують представниць своєї статі лише за категорією «незалежна», серед інших — мовчазна, пасивна та нерішуча.

Ці результати, на наш погляд, можна пояснити особливостями гендерної взаємодії. Зазвичай чоловіки більше схильні до інгрупового фаворитизму та аутгрупової дискримінації, якщо переважно їх оточують представники спільної їм статі [3]. Це пов'язано як з гендерними стереотипами, так і з установками на домінування над жінками, які знаходяться в меншості. Щодо жінок, то вони схильні до інгрупової дискримінації та аутгрупового фаворитизму, якщо більшість становлять представниці їхньої статі. При цьому в колективі, де більшість складають чоловіки, жінки можуть показувати як високий рівень інгрупового фаворитизму, так і високий рівень інгрупової дискримінації. Це, на наш погляд, пов'язано з рівнем конкуренції в тій сфері взаємодії, де вони знаходяться, а також з особливостями гендерної ідентифікації.

Аналіз *взаємозв'язку психологічної статі респондентів та їх оцінок представників гендерних ін- та аутгруп* також показав наявність значущих відмінностей.

Проаналізувавши психологічну стать чоловіків і жінок, які взяли участь у дослідженні, ми виявили, що 8,6 % мають фемінну психологічну стать, 5,6 % — маскулінну, 2,1 % — недиференційовану. Зокрема, серед жінок фемінну психологічну стать мають лише 10,4 % ($M=20,67$; $SD=9,701$), маскулінну — 1,6 % ($M=16,58$; $SD=12,693$) і недиференційовану теж 1,6 %. Серед чоловіків фемінну стать мають 3,4 % опитаних ($M=10,24$; $SD=10,515$), а маскулінну — 17,2 % ($M=20,79$; $SD=13,079$). Недиференційовану психологічну стать мають 3,4 % опитаних чоловіків.

Отже, у 83,7 % опитаних з андрогінною психологічною статтю спостерігається зв'язок за більшою кількістю пар прикметників, що говорить про наявність у цих респондентів як фемінних, так і маскулінних ознак в

процесі взаємодії. В той же час, стереотипні характеристики фемінності та маскулінності приписують собі і чоловіки, і жінки, що знову ж пов'язано з особливостями колективу, в якому вони знаходяться. Показово, що окремо чоловіки дають більш позитивні характеристики представникам своєї статі, що можна співвіднести з наявністю феномену інгрупового фаворитизму, а жінки приписують більш негативні риси жінкам, що вказує на феномен інгрупової дискримінації.

Таким чином, ми можемо спостерігати залежність показників семантичного диференціалу як від біологічної, так і від психологічної статі, а також різницю між цими показниками, яка впливає на особливості міжгрупової диференціації. На наш погляд, це може бути пов'язано як з гендерними стереотипами та гендерними соціальними нормами, що було зазначено вище, так і з диференціацією ролей та статусів у конкретних групах, серед чоловіків та жінок.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. За результатами емпіричного дослідження проблеми було з'ясовано, що при взаємодії гендерних груп проявляються феномени міжгрупової диференціації, а саме — феномен інгрупового фаворитизму, феномен ін- та аутгрупової дискримінації, особливістю яких є те, що представники однієї гендерної групи надають перевагу своїй групі, що відображається на оцінках особистісних властивостей представників своєї статі та протилежної.

Результати показали, що існують статистично значущі відмінності в оцінках чоловіків і жінок: за окремими особистісними характеристиками чоловіки вище оцінюють чоловіків, а жінки — жінок. Окрім цього, встановлено, що існують статистично значущі відмінності в оцінці чоловіків і жінок в залежності від психологічної статі особистості: було виявлено, що стереотипні характеристики притаманні переважно представникам фемінної та маскулінної психологічної статі. Чоловіки та жінки з андрогінною психологічною статтю дають менш стереотипні оцінки.

Ці результати свідчать, на наш погляд, про важливість розробки програми подолання негативних наслідків міжгрупової диференціації, які неминуче виникають в гендерних групах та впливають на характер та продуктивність міжгрупової взаємодії.

Список використаних джерел і літератури

1. Андреева Г. М. Социальная психология: [Учебник для факультетов психологии университетов] / Г. М. Андреева. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 149 с.
2. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. — 240 с.
3. Гулевич О. А. Психология межгрупповых отношений / О. А. Гулевич. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2007. — 432 с.
4. Донцов А. И. О понятии «группа» в социальной психологии / А. И. Донцов // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. — 1997. — № 4. — С. 17–25.
5. Досина Н. В. Компонент согласия во взаимодействиях гендерных групп: когнитивный подход к анализу / Н. В. Досина // Социология и социальная работа. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Социальные науки». — 2011. — № 3 (23). — С. 14–19.

6. Лопухова О. Г. Психологический пол личности: адаптация диагностической методики / О. Г. Лопухова // Прикладная психология. — 2001. — № 3.
7. Серкин В. П. Методы психологии субъективной семантики и психосемантики: Учебное пособие для вузов / В. П. Серкин. — М.: Пчела, 2008. — 382 с.
8. Ткалич М. Г. Соціально-психологічні характеристики гендерних груп як суб'єктів гендерної взаємодії в організації / М. Г. Ткалич, Я. Ю. Кацович // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць. — 2012. — № 2. — С. 76–82.

References

1. Andreeva G. M. Social'naja psihologija / G. M. Andreeva. — M.: Izd-vo MGU, 1980. — 149 s.
2. Ageev V. S. Mezhhgruppovoe vzaimodejstvie: social'no-psihologicheskie problemy / V. S. Ageev. — M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1990. — 240 s.
3. Gulevich O. A. Psihologija mezhhgruppovyh otnoshenij / O. A. Gulevich. — M.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut, 2007. — 432 s.
4. Doncov A. I. O ponjatii «gruppa» v social'noj psihologii // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 14: Psihologija. — 1997. — № 4. — S. 17–25.
5. Dosina N. V. Komponent soglasija vo vzaimodejstvijah gendernyh grupp: kognitivnyj podhod k analizu / N. V. Dosina // Sociologija i social'naja rabota. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Serija «Social'nye nauki». — 2011. — № 3 (23). — S. 14–19.
6. Lopuhova O. G. Psihologicheskij pol lichnosti: adaptacija diagnosticheskoy metodiki / O. G. Lopuhova // Prikladnaja psihologija. — 2001. — № 3.
7. Serkin V. P. Metody psihologii sub'ektivnoj semantiki i psihosemantiki: Uchebnoe posobie dlja vuzov / V. P. Serkin. — M.: Pchela, 2008. — 382 s.
8. Tkalych M. G. Social'no-psihologichni harakteristiki gendernih grup jak sub'ektiv gendernoї vzaemodії v organizacії / M. G. Tkalych, Ja. Ju. Kacovich // Problemi suchasnoї psihologii — zbirnik naukovih prac'. — 2012. — № 2. — S. 76–82.

Ткалич М. Г.

кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры практической психологии Запорожского национального университета

Пятник О. Ю.

студентка 4 курса факультета социальной педагогики и психологии Запорожского национального университета

ИССЛЕДОВАНИЕ ФЕНОМЕНОВ МЕЖГРУППОВОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ГЕНДЕРНЫХ ГРУПП

Резюме

Статья посвящена теоретико-эмпирическому исследованию феноменов межгрупповой дифференциации в гендерных группах. Определены основные характеристики межгрупповой дифференциации в гендерных группах, обоснована необходимость ее эмпирического исследования. Доказано наличие различий и признаков ингруппового фаворитизма в оценке представителей гендерной ингруппы и гендерной аутгруппы в зависимости от биологического и психологического пола респондентов. Выявлено, что стереотипные характеристики присущи в основном носителям феминного и маскулинного психологического пола, носители андрогинного психологического пола дают менее стереотипные оценки.

Ключевые слова: межгрупповая дифференциация, гендерные группы, психологический пол, ингрупповой фаворитизм, аутгрупповая дискриминация.

Tkalych M. H.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Applied Psychology, Zaporizhzhya National University

Pyatnyk O. Y.

4th year student of the Faculty of Social Pedagogy and Psychology, Zaporizhzhya National University

THE STUDY OF THE PHENOMENON OF INTERGROUP DIFFERENTIATION OF GENDER GROUPS

Abstract

The paper is dedicated to the study of the phenomenon of intergroup differentiation in gender groups. The main characteristics of intergroup differentiation in gender groups and the necessity of its empirical research were discussed. According to the results of the empirical research of a problem, there was found, that the interaction of gender groups appear intergroup differentiation phenomenon ingroup favoritism and outgroup discrimination, which features are the following: the members of one gender group preferred their ingroup in evaluation instead of the outgroup. The study also proved the existence of differences and signs of ingroup favoritism in assessing the representatives of gender ingroup and gender outgroup, which depend on one's biological sex and psychological sex (gender). The investigation also revealed, that stereotypical characteristics mostly inherent in respondents with femininity and masculinity psychological sex, respondents with androgynous psychological sex give less stereotypical evaluation. The study shows the importance of developing programs to overcome the negative effects of intergroup differentiation and ingroup bias.

Key words: intergroup differentiation, gender groups, psychological sex, ingroup favoritism, outgroup discrimination.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2015

УДК 159.923.2

Тринчук О. Б.

здобувач Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

e-mail: uspih@ukr.net

ORCID ID 0000–0001–6971–2653

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена теоретичному аналізу особливостей формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості. Зміни, що відбуваються в суспільстві, значно впливають на формування ціннісної сфери особистості і на її індивідуальний життєвий шлях в цілому. Мотиваційно-ціннісна сфера особистості має чітку структуру, до якої входять такі первинні елементи як ціннісні та смисложиттєві орієнтації особистості, її локус контролю, спрямованість, рівень мотивації досягнень.

Ключові слова: особистість, мотиваційно-ціннісна сфера, життєвий шлях, відповідальність, спрямованість.

Постановка проблеми. Формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості набуває зараз особливого значення, оскільки трансформації в різних сферах сучасного суспільства впливають на цінності, які визначають вибір особистістю способів конструювання власного життя. В той же час, в свідомості молоді все більше укорінюються західно-орієнтовані життєві стандарти, які формують завищені, іноді не зовсім обґрунтовані домагання. Неможливість їх реалізувати часто призводить до розчарувань і заміщення етичних оцінок і, безумовно, впливає на вибір критеріїв соціального успіху і на ставлення до основних життєвих цінностей. У теоретико-емпіричному плані проблема мотиваційно-ціннісної сфери особистості залишається недостатньо вивченою, бракує робіт вітчизняних та зарубіжних учених, присвячених розгляду мотиваційно-ціннісної сфери сучасного студентства.

Мета статті — теоретичний аналіз проблеми мотиваційно-ціннісної сфери особистості в сучасній психологічній науці.

Результати дослідження. В контексті досліджуваної проблеми існують різні підходи. Так, К. Хорні вивчала мотиваційно-ціннісні орієнтації особистості в системі відносин «я — інші» як рух, відзначала, що для задоволення суспільних шаблонів і своїх прагнень кожна людина вже з дитинства має особові ціннісні орієнтації щодо інших людей:

1. Рух до людей: любов є єдиною метою людей з такою орієнтацією, а всі інші цілі підпорядковані бажанню заслужити цю любов;

2. Рух проти людей: система цінностей людей з такою орієнтацією побудована на філософії «джунглів» — боротьба за існування є життям;

3. Рух від людей: потреба в незалежності і недоторканності відвертає таких людей від будь-якого прояву боротьби. Але часто це виражається

лише у відсутності адекватного способу пристосування до сучасних умов життя» [7].

А. Адлер розглядав мотиваційно-ціннісну сферу особистості через адаптаційний підхід. Він називає любов, дружбу і роботу основними життєвими цінностями, з якими стикається людина, які визначені умовами людського існування та дозволяють оптимально адаптуватися до того середовища, в якому вона знаходиться [2]. Індивідуалістичний підхід до вивчення ціннісної сфери був властивий К. Юнгу, який вважав, що людина впродовж всього життя безперервно набуває різних нових умінь, досягає нових цілей і розкривається все більш повно, причому найбільш важливою життєвою цінністю індивіда він вважав «отримання себе» (цит. за: [3]).

У вітчизняній і зарубіжній психології дослідження, спрямовані на вивчення мотиваційно-ціннісної сфери особистості, проводяться давно, але не втрачають актуальності і сьогодні. Поза сумнівом, що зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, значно впливають і на формування ціннісної сфери особистості і на її індивідуальний життєвий шлях в цілому. Згідно науковим поглядам Н. О. Логінової, у вивченні життєвого шляху особистості можна виділити два аспекти, які відповідають двом головним напрямкам біографічних досліджень в психології: а) віковий аспект, розкриття загальних особливостей особистості на різних вікових ступенях; б) індивідуально-психологічний аспект, дослідження своєрідності психологічного розвитку конкретної, одиничної особистості. Для більш глибокого розуміння феномену життєвого шляху особистості Н. О. Логінова вводить поняття «образ життя», який визначається комплексом взаємодіючих обставин (обставини макросередовища та його структурні характеристики, економічний та політичний стан у країні, культурний клімат у суспільстві тощо).

Т. М. Титаренко в контексті комплексного дослідження особистості вводить поняття «життєві домагання», без яких ніякий життєвий світ не будується, не вдосконалюється, причому важливою структурою, як підкреслює Т. М. Титаренко, є інтенціональність, яка сприяє поступовому усвідомленню набутого досвіду та адекватному уявленню свого майбутнього (цит. за [4]).

Останніми роками накопичується все більше фактів, які свідчать про те, що діяльність людини істотно визначається не тільки її минулим, але і майбутнім, так званим «випереджаючим віддзеркаленням». Дії і вчинки людини, а значить, і прояви її здібностей великою мірою визначені її майбутнім, тією моделлю, в якій відбиті уявлення людини про її майбутнє життя. Оволодіння часом в такому смислі, на думку В. Е. Чудновського, це, перш за все, уміння створювати перспективу власного майбутнього, планувати його, бачити себе в майбутньому, працювати над реалізацією цих уявлень, прагнути до самовдосконалення. Є. І. Головаха визначає життєві цінності особистості як систему уявлень про можливе майбутнє [3]. Життєві цінності, на думку вченого, необхідно розглядати як цілісну картину майбутнього у складному, суперечливому взаємозв'язку подій, які програмуються та очікуються, з якими людина пов'язує соціальну цінність та індивідуальний смисл свого життя [3]. К. О. Абульханова-Слав-

ська вказує на те, що мотиваційно-ціннісна сфера особистості — це не тільки майбутні цілі, цінності, але і темп життєвого руху, оптимальність розвитку, зростання активності особистості [1].

Інші дослідники розглядають мотиваційно-ціннісну сферу особистості як сукупність життєвих планів, програм та цінностей особистості, які вона будує на основі уявлень про себе, своє минуле і майбутнє, відповідно до своїх бажань, потреб, цілей і прогнозів (В. О. Моляко, Л. В. Сохань та ін.). Тобто, як визначав Г. О. Балл, особистість, яка обирає адекватний мотиваційно-ціннісний напрямок у житті та взмозі формувати правильну стратегію, повинна усвідомлювати, що необхідно робити, щоб бути здатною до поліпшення умов свого існування шляхом розвитку мислення, рефлексії своїх проблем.

Якості суб'єкта, що дозволяють йому свідомо формувати ціннісну сферу і зіставляти її зі своїми вчинками і діями, К. О. Абульханова-Славська пов'язує з наявністю здібності до організації власного життя [1]. За Є. П. Колесниковим, організація життя особистості складається і функціонує як завдяки свідомим, так і несвідомим підструктурам психіки людини, проте його власна позиція полягає в тому, що провідну роль в цих процесах відіграє свідомо активність суб'єкта. Організацію життя Є. П. Колесников визначає як сукупність свідомо вироблених суб'єктом стратегій життя, яким підпорядковані цілі його поведінки і діяльності в різних життєвих ситуаціях.

Будуючи своє життя, спираючись на певну систему цінностей, людина, як суб'єкт діяльності, обов'язково аналізує, як її плани вписуються в загальний соціальний напрям і вибирає такі напрями своєї діяльності і способи її здійснення, які будуть в руслі соціально-політичних, технологічних і економічних тенденцій, що підвищить результативність всієї її діяльності в цілому. Таким чином, результативна мотиваційно-ціннісна сфера особистості безпосередньо пов'язана з її відповідальністю.

Активність формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості виступає як результат взаємодії, об'єктивного процесу визначення «іншими» і суб'єктивного внутрішнього процесу самовизначення. Особистість, що тільки самовизначилася, характеризується цілісністю, стійкістю і активністю, що дає можливість говорити про сформовану життєву та професійну позицію.

Виходячи з опрацьованого наукового матеріалу, ми прийшли до висновку, що повної феноменології та структури мотиваційно-ціннісної сфери особистості в науці не виділено, не виявлено її місце в процесі становлення особистості сучасного студентства.

Ми розуміємо мотиваційно-ціннісну складову особистості як спосіб свідомого конструювання власного життя (спосіб життєвого самовизначення і самореалізації), що базується на смисложиттєвих та ціннісних орієнтаціях особистості, її планах і прогнозах самоздійснення.

Мотиваційно-ціннісна сфера особистості має чітку структуру, до якої входять такі первинні елементи як ціннісні та смисложиттєві орієнтації особистості, її локус контролю, спрямованість, рівень мотивації досягнень.

Зупинимось коротко на кожній складовій.

1. Ціннісні та смисложиттєві орієнтації особистості.

Основним чинником, який обумовлює рух особистості від однієї події життя до іншої, є ціннісні орієнтації особистості, в основі яких лежить система сприйняття особистістю соціальних цінностей.

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Найбільш поширеним на сьогодні є теоретичний підхід до вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча [6].

М. Рокич розрізняє два класи цінностей:

- термінальні (переконання в тому, що якась кінцева позначка індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути);
- інструментальні (переконання в тому, що якийсь образ чи дії, властиві особистості, є кращим у будь-якій ситуації).

Є. І. Головаха підкреслює, що плануючи своє майбутнє, конкретні події, та цілі, людина перш за все виходить саме з певної ієрархії цінностей, представлених у свідомості [3]. Орієнтуючись у широкому спектрі цінностей, суб'єкт обирає для себе ті, які найбільш тісно пов'язані з його домінуючими потребами. Вибіркова спрямованість на цінності відображається в ієрархії ціннісних орієнтацій особистості, які не мають тієї визначеності, яка притаманна сформованим цілям та планам. Саме завдяки цьому вони виконують більш гнучку регулятивну функцію, а їхнім предметом виступає певна сфера життєдіяльності, лінія поведінки, що розрахована на період часу, який попередньо важко встановити для безпосередньої реалізації очікувань, які відповідають ієрархії цінностей, що склалися [3].

А. Є. Левенець також підкреслювала, що особистісні смисли, впливаючи на організацію життєвого шляху, утворюють динамічну смислову систему: особистісні цінності, смислові конструкти та смислові диспозиції (локус контролю) [4]. Ціннісно-смислова система, яка виконує функції регуляції та контролю життєтворчості особистості, має також просторово-часовий вимір свого розгортання. На цій підставі А. Є. Левенець вважає гармонійну взаємопов'язаність часового та смислового вимірів життєвого світу особистості необхідною умовою становлення узгодженої життєвої перспективи (та, на наш погляд, і життєвої стратегії) [4]. Вчена підкреслює, що система особистісних цінностей є засобом диференціації предметів і явищ довкілля за їхньою значущістю, визначає стійке ставлення суб'єкта до навколишнього світу, яке формується в процесі свідомого вибору життєво важливих для нього об'єктів [4]. Сформованість ієрархічної системи особистісних цінностей забезпечує гармонійну цілісність, моральну усталеність особистості, її здатність до самовизначення в майбутньому [4]. Ціннісно-смисловий вимір особистості складає важливий рівень загальної особистісної структури, джерелами та носіями значимих для особистості смислів виступають потреби та особистісні цінності. Але в контексті формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості особливо-

го значення набуває смисл життя. На думку Д. О. Леонтєва, дослідження смислу життя в психології повинно бути присвячене відповіді на головне питання — який вплив справляє смисл життя або переживання його відсутності на життя людини, а також проблема психологічних причин втрати та шляхів набуття смислу життя.

2. Локус контролю.

Локалізація відповідальності особистості має особливе значення в процесі формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості. За К. Муздибаєвим, створюючи плани, приймаючи рішення, людина розмірковує, чи подолає вона ці цілі, або залишається сподіватися на долю чи випадок [5]. При внутрішньому або зовнішньому локусі контролю людина делегує відповідальність або собі, або зовнішнім обставинам не тільки за те, що вже трапилося, але й за майбутні події [5]. За Дж. Роттером, локус контролю є стійкою властивістю особистості, що сформувалася в процесі її соціалізації. Дж. Роттер основний дослідницький акцент робив на локусі очікувань — упевненості у своїй силі та здібності реалізувати цілі, або вірі у інших людей чи долю.

На думку К. О. Абульханової-Славської, саме за допомогою відповідальності й активності встановлюється оптимальний або неоптимальний баланс між бажаним та необхідним у мотивуванні вчинків особистості [1]. Відповідальність, за К. О. Абульхановою-Славською, передбачає не тільки обмірковування організації власної діяльності, створення для неї необхідних умов та засобів, але й відстоювання права на даний спосіб життя та спосіб дій [1]. Відповідальність є такою формою активності, яка надає особистості можливість зберігати власну автономію та проявляти ініціативу, тобто гармонійно існувати в оточуючому світі.

В контексті дослідження мотиваційно-ціннісної сфери особистості цікавим є дослідження екстернальних та інтернальних типів у часовій перспективі, оскільки життєдіяльність особистості розгортається і реалізується саме у часі, а життєві плани особистості та засоби їхнього здійснення, за К. Муздибаєвим, впорядковуються та реалізуються разом з організацією та регулюванням особистістю власного часу.

3. Спрямованість особистості.

Спрямованість особистості ми розглядаємо як сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості, та відносно незалежних від наявних ситуацій. В контексті нашого дослідження науковий інтерес був зосереджений на трьох основних видах спрямованості — на себе, на взаємовідносини та на задачу. Спрямованість на себе відображає, в якій мірі суб'єкт описує себе як людину, що очікує пряму винагороду та задоволення безвідносно до роботи, яку виконує, або безвідносно до людей, з якими працює. Спрямованість на взаємовідносини відображає ступінь інтенсивності щодо підтримки добрих відносин з оточуючими (але поверхневих), що часто перешкоджає виконанню конкретних завдань або наданню допомоги. Спрямованість на завдання відображає ступінь інтенсивності, з якою людина виконує завдання, вирішує проблеми, зацікавленість якомога кращим виконанням цього завдання.

4. Рівень мотивації досягнень.

Мотиваційна сфера особистості, на відміну від її спрямованості, яка пов'язана з домінуючими потребами й інтересами, представляє собою всю наявну в даній людині сукупність мотиваційних утворень: диспозицій (мотивів), потреб і цілей, атиюдів, поведінкових патернів, інтересів.

Рівень мотивації досягнень визначається змістом, узгодженістю та часовою віддаленістю цілей, що реалізуються.

Визначення стратегій мотивації може здійснюватися у співвідношенні з характеристиками, які були запропоновані В. О. Якуніним (цит. за [3]). Він виділяє чотири дихотомічні стратегії: 1) інтернальна стратегія — внутрішньо визначеної поведінки; 2) екстернальна — зовнішньо визначеної поведінки; 3) суб'єктна — у тенденції до самозміни поведінки; 4) об'єктна — у тенденції до об'єктивації поведінки. Пропоновані дихотомії, за В. О. Якуніним, виглядають наступним чином: 1) інтернально-об'єктна; 2) інтернально-суб'єктна; 3) екстернально-суб'єктна; 4) екстернально-об'єктна.

Отже, проникнення у сутність мотивації особистості дозволяє розглядати її не ізольовано від життєвих обставин, а цілісно, в контексті способів, мотивів та стратегій життєдіяльності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Широкий інтерес в науці до проблем дослідження мотиваційно-ціннісної сфери особистості призвів до розширення проблемного наукового поля, коли даний феномен розглядається в сучасній психологічній науці як різноспрямований і безперервний, як зв'язок суб'єктивного минулого і майбутнього. Мотиваційно-ціннісна сфера особистості має чітку структуру, до якої входять такі первинні елементи, як ціннісні та смисложиттєві орієнтації особистості, її локус контролю, спрямованість, рівень мотивації досягнень. Подальші перспективи дослідження передбачають організацію та проведення емпіричного вивчення мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни /К. А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1999. — 299 с.
2. Адлер А. Смысл жизни / А. Адлер // Философские науки. — 1998. — № 1. — С. 15–26.
3. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности /Е. И. Головаха //Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб.: Питер, 2000. — С. 256–269.
4. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / А. Є. Левенець. — Київ, 2006. — 20 с.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности /К. Муздыбаев. — Л.: Наука, 1983. — 239 с.
6. Rokeach M. The Nature of Human Values /M. Rokeach. — N. Y.: Free Press, 1973.
7. Horney K. Der Neurotische Mensch unserer Zeit. — Stuttgart: Kiper, 1951.

References

1. Abulhanova-Slavskaja K. A. Strategia gizni [Strategy of life], 1999. — 299 s.
2. Adler A. Smisl zhizni [Sense of life], 1989. — s. 15–26.

3. Golovaha E I. Zgiznennaia perspektiva i cennostnie orientacii lichnosti [Vital prospect and valued orientations of personality], 2000. — S. 256–269.
4. Levenec A. E. Psihologichni of osoblivosti stanovlennia zchittevoi perspektivi v unackyomuy vici [Psychological features of becoming of vital prospect are in youth age], 2006. — 20 s.
5. Muzdibaev K. Psihologia otvetstvennosti [Psychology of responsibility], 1983. — 239 s.
6. Rokeach M. The Nature of Human Values /M. Rokeach. — N. Y.: Free Press, 1973.
7. Horney K. Der Neurotische Mensch unserer Zeit.. — Stuttgart: Kiper, 1951.

Тринчук Е. Б.

соискатель Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИОННО-ЦЕННОСТНОЙ СТРУКТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Резюме

Статья посвящена теоретическому анализу особенностей формирования мотивационно-ценностной сферы личности. Изменения, которые происходят в обществе, значительно влияют на формирование ценностной сферы личности и на ее индивидуальный жизненный путь в целом. Мотивационно-ценностная сфера личности имеет четкую структуру, в которую входят такие первичные элементы как ценностные и смысложизненные ориентации личности, ее локус контроля, направленность, уровень мотивации достижений.

Ключевые слова: личность, мотивационно-ценностная сфера, жизненный путь, ответственность, направленность.

Trinchuk O. B.

competitor of department of differential and special psychology of the Odesa national university of the name of I. I. Mechnikov

UNDERLYING STRUCTURE OF THE MOTIVATIONAL-VALUED STRUCTURE OF PERSONALITY

Abstract

The of article is sanctified to the theoretical analysis of features of forming of the motivational-valued sphere of personality. Changes of that take place in society considerably influence on forming of the valued sphere of personality and on her individual course of life on the whole. The Motivational is valued sphere of personality has a clear structure in that such primary elements are included as valued and sense of life of orientations of personality, her to locus control, orientation, level of motivation of achievements. In home and foreign psychology the researches sent to the study of the motivational-valued sphere of personality are conducted a long ago, but does not lose actuality and today. Undoubtedly, that changes that take place in our society considerably influence and on forming of the valued sphere of personality and on her individual course of life on the whole.

Wide interest in science to the problems of research of the motivational-valued sphere of personality resulted in expansion of the problem scientific field, when this phenomenon is examined in modern psychological science as differently directed and continuous, as connection of the subjective past and future. The Motivational-valued sphere of personality has a clear structure in that such primary elements as valued are

included and смисложиттєві orientations of personality, her to локус control, orientation, level of motivation of achievements. The further prospects of research foresee organization and realization of empiric study of the motivational-valued sphere of personality.

Key words: personality, motivational-valued sphere, course of life, responsibility, orientation.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015

УДК 159.9

Ткаченко Н. В.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології та психології управління

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

e-mail: Tkachenko_N.V@mail.ru

ORCID ID 0000–0001–5232–4339

СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуто специфіку мотиваційної сфери; розкрито особливості формування мотиваційної сфери студентів-психологів; класифіковано групи факторів, що призводять до формування мотиваційної сфери у студентів-психологів вищого навчального закладу; узагальнено групи емоційних порушень у студентів.

Ключові слова: мотиваційна сфера, мотиви, потреби, мотивація, успіх.

Вступ. Актуальність теми зумовлена зосередженням уваги в сучасних дослідженнях на проблемах вищого навчального закладу, що характеризуються: нагальною необхідністю вирішення реальних практичних проблем самопрояву мотивів у студентів до навчальної діяльності; мотивацією до навчання у вузі; досягненню успіху та уникненню невдач; самооцінкою схвалення; формами потреб в досягненні успіху у майбутній професії. Останніми роками в психологічній науковій літературі питанням мотивації навчальної діяльності приділяється особлива увага. Це не випадково, оскільки питання про мотиви — це по суті питання про якість навчальної діяльності. Переважання зовнішніх мотивів веде до того, що навчання набуває формального характеру, відсутній творчий підхід, самостійна постановка учбових цілей. Відомо, що саме негативне або байдуже ставлення до навчання може бути причиною низької успішності або неуспішності студента [4]. Сьогодні предметом обговорення фахівців у галузі освіти є, по-перше, забезпечення ефективної взаємодії між учасниками навчального процесу (педагогами, психологами, батьками, студентами) та, по-друге, необхідність використання сучасних дидактично-психологічних принципів навчання студентів як ефективного механізму взаємодії педагога та психолога, які є активними суб'єктами, що навчають, організовують освітнє середовище і взаємодіють у ньому із суб'єктом, котрий навчається (студентом) [6]. Разом з тим проблематика роботи орієнтована на: дослідження особливостей специфіки формування мотиваційної сфери у студентів в умовах вищого навчального закладу; розробку ефективних психодіагностичних шляхів виявлення у студента мотивації до навчання, успіху та потреби отримання диплома про вищу освіту.

Метою статті є вивчення специфіки прояву мотиваційної сфери студентів вищого навчального закладу. Задля досягнення зазначеної мети постав-

лено такі **завдання**: а) здійснити теоретичний аналіз психологічної сутності прояву мотиваційної сфери у студентів вищого навчального закладу; б) обґрунтувати методологію та визначити психодіагностичний інструментарій щодо дослідження психологічних особливостей прояву мотиваційної сфери у студентів вищого навчального закладу; в) емпірично дослідити прояв мотиваційної сфери у студентів вищого навчального закладу.

Результати дослідження. У ході теоретико-методологічного аналізу з'ясовано, що наукову основу дослідження становлять: праці, присвячені вивченню психологічної специфіки формування мотиваційної сфери у студентів вищого навчального закладу (В. Апельт, М. Аргайла, М. Бажович, О. Леонт'єв, Б. Ломов, Т. Лях, А. Маркова, Х. Мюррей, О. Чувалова, Г. Щукіна, А. Шопенгауер); праці, присвячені теоріям мотивації (Д. Аткинсон, Дж. Адамс, Л. Виготський, Н. Власова, В. Врум, Ф. Герцберг, Б. Дадонова, Г. Келлі, О. Леонт'єв, Е. Лоулер, Д. Макклелланд, А. Маслоу, Р. Мей, Л. Портер, К. Роджерс, Ю. Роттер, Г. Хекхаузен, Н. Сімонова); стійкість до учбової мотивації досліджувалася в рамках концепції (С. Бондаренко, Б. Додонова, Л. Золотих, І. Іменітова, М. Калашникова, Г. Клаус, В. Косирев, А. Маркова, Т. Платонова, Б. Савонько, О. Щекочіхін). Таким чином, теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури щодо специфіки прояву мотиваційної сфери в студентів-психологів вищого навчального закладу дає можливість:

1. Розкрити особливості формування даної сфери через такі характеристики: а) мотивацію до навчання у вузі; б) показники до оволодіння професією студентами; в) інтеріоризацію успіху (успіх, як результат власної діяльності; успіх, як психічний стан; особистий успіх; успіх — покликання; успіх, як подолання перешкод;) та екстеріоризацію успіху (успіх, як матеріальний рівень; успіх — удача; успіх — визнання; успіх — влада); г) рівень ризику до мотивації успіху та уникнення невдач; д) тенденцію високої та низької потреби в досягненні успіху; е) показники самооцінки мотивації до схвалення. Вищезазначені характеристики дають можливість класифікувати та розмежувати певне ставлення «до чогось» чи «когось», яке проявляється у різноманітних емоціях. Це ставлення може бути позитивним, негативним або нейтральним.

2. Класифікувати групи факторів, що призводять до формування мотиваційної сфери в студентів-психологів вищого навчального закладу: а) зовнішні фактори — зайняття свого місця у колективі групи, дістати схвалення групи, соціальний престиж, потреба в досягненні успіхів, обов'язок перед батьками; б) внутрішні фактори — інтерес до пізнання чогось нового, цікавого, це процес цілепокладання самого студента, його духовне зростання; в) соціально-психологічні установки студентів — ставлення потреб щодо навчальної діяльності; г) ставлення до потреб успіху.

3. Класифікувати та узагальнити групи емоційних порушень у студентів, які проходять через: а) низьку мотивацію до навчання; б) низькі показники до оволодіння професією; в) помірно високий рівень ризику до мотивації успіху та середній рівень до уникнення невдач; д) завищені показники самооцінки.

Визначення психодіагностичного інструментарію дало можливість розробити та практично використати план емпіричного дослідження, спрямований на діагностику специфіки прояву мотиваційної сфери в студентів-психологів вищого навчального закладу через виявлення: а) мотивів до навчальної діяльності; б) внутрішнього та зовнішнього мотиву до успіху; в) мотивації до навчання у вузі; г) відношення студентів щодо мотивації успіху та уникнення невдач; д) самооцінки мотивації до схвалення (щирість); е) потреби у досягненні успіху; є) прояву щодо потреб «процес — результат, альтруїзм — егоїзм» та «праця — гроші», «свобода — влада».

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс емпіричних методів, зокрема опитування, яке реалізувалося за допомогою таких методик: «Методика вивчення мотивів навчальної діяльності» (адаптована М. М. Калашниковою, В. Н. Косиревим, О. В. Щекочіхіним) — для виявлення мотивів до навчальної діяльності; «Методика вивчення мотивації навчання у вузі» (Т. І. Ільїної) — для виявлення мотивації до навчання у вузі; «Методика вивчення мотивації успіху студентів» (розроблена у Криворізькому державному педагогічному університеті) — для виявлення мотивації успіху; «Методика вивчення особистості на мотивацію до успіху» (Т. Елерса) — для вивчення особистості на мотивацію до успіху; «Методика вивчення мотивації до уникнення невдач» (Т. Елерса) — для виявлення мотивації щодо уникнення невдач; «Методика вивчення потреби в досягненні успіху в студентів» (Б. Орлов) — для виявлення потреби в досягненні успіху; «Методика вивчення самооцінки мотивації схвалення» (Д. Марлоу, і Д. Крауна) — для виявлення самооцінки щодо мотивації схвалення; «Методика вивчення соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О. Ф. Потьомкіної) — для виявлення соціально-психологічних установок особистості у мотиваційно-потребовій сфері.

Отримані в ході дослідження дані оброблялися методами математичної статистики (для порівняння емпіричних розподілів використали порівняння зведених показників між студентами 3-го та 4-го курсів) з наступною якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням даних.

Власне, за методикою «Вивчення мотивів навчальної діяльності» (адаптована М. Калашниковою, В. Косиревим, О. Щекочіхіним) та методом письмового опитування, ми визначили, яке рангове місце мотиву в студентів вищого навчального закладу займає навчальна діяльність. Аналіз даних дозволяє констатувати: на першому місці в студентів 3-го курсу мотив навчальної діяльності є «не хочу підводити групу», а у студентів 4-го курсу — «щоб уникнути нарікань». Отже, ми можемо стверджувати, що у наших студентів мотиви більше відносяться до потреб соціального престижу, уникнення покарань, одержання схвалення і т. д. Це свідчить про невеликий інтерес студентів до навчальної діяльності як пізнавальної потреби в навчанні.

За методикою «Мотивація навчання у вузі» (Т. Ільїної) ми визначили низькі показники оволодіння професією студентами вищого навчального закладу (28 %). Це говорить про невелику зацікавленість студентів в отриманні або знаходженні практичних знань.

За методикою «Мотивація успіху» (розроблена у Криворізькому державно-педагогічному університеті) у студентів переважає інтеріоризація успіху (успіх, як результат власної діяльності, успіх, як психічний стан, особистий успіх, успіх — покликання, успіх, як подолання перешкод). Це дає можливість показати, що у студентів формується своя думка про власний успіх. І після усвідомлення успіху через внутрішній мотив (інтеріоризацію), мотивація успіху переходить у форму екстеріоризації (зовнішній мотив) і потребує реалізації як матеріальний рівень життя, удача, визнання та влада.

За методикою «Мотивація до успіху» (Т. Елерса), ми діагностували: а) показник «середнього рівня» у студентів 3-го курсу — 32 %, а у студентів 4-го курсу цей показник нижчий — 19 %. Знижується мотивація до успіху в студентів 4-го курсу; б) показник «помірно високий рівень мотивації» у студентів 3-го курсу збільшується — 59 % по відношенню до студентів 4-го курсу — 55 %. А мотивація до успіху в студентів 4-го курсу мала б зростати, тому що отримання диплому та закінчення навчання у вузі означає новий етап у житті студентів; в) показник «низька мотивація» у студентів 3-го курсу — 4 %, у студентів 4-го курсу зменшується — 2 %. Отже, дослідження показали, що студенти 3-го та 4-го курсу, помірно і сильно орієнтовані на успіх, віддають перевагу середньому рівню ризику. Ті ж, хто боїться невдач, віддають перевагу малому або, навпаки, занадто великому рівню ризику. Чим вище мотивація людини до успіху — досягнення мети, тим нижче готовність до ризику. І навпаки, коли у людини є висока мотивація до уникнення невдач (захист), то це перешкоджає мотиву до успіху — досягнення мети.

За методикою «Мотивація до уникнення невдач» (Т. Елерса) ми діагностували: а) у студентів 3-го та 4-го курсів показник найвищого рівня мотивації до захисту є середній 37 % та 43 %; б) показник високого рівня мотивації до захисту в студентів 4-го курсу 33 %, вищий по відношенню до студентів 3-го курсу 26 %; в) показник низької мотивації до захисту в студентів 3-го курсу 25 %, вище відповідно до студентів 4-го курсу 18 %; г) показник занадто високого рівня мотивації до уникнення невдач, захисту в студентів 3-го курсу 12 % більший, ніж у студентів 4-го курсу 6 %. Отже, це дає можливість студентам ризикувати. А ті студенти, які мають високий рівень мотивації до уникнення невдач (захисту), бояться невдач та віддають перевагу малому або, навпаки, занадто великому ризику, де невдача не загрожує престижу.

За методикою «Вивчення потреби в досягненні успіху» (Б. Орлов) ми виявили: а) у студентів 4-го курсу показник тенденції до високої потреби в досягненні успіху 92 %, вищий в порівнянні зі студентами 3-го курсу 68 %; б) показник тенденції низької потреби в досягненні успіху в студентів 3-го курсу 32 % вищий, ніж у студентів 4-го курсу і складає 8 %. Отже, ми бачимо тенденцію щодо високої потреби в досягненні успіху. Тобто студенти добре мотивовані на отримання знань, що спонукає їх на успіх у навчальній діяльності. У студентів 4-го курсу ступінь мотивації вищий у порівнянні зі студентами 3-го курсу. Та це є закономірно, бо студенти 4-го курсу закінчують свою навчальну діяльність. Тому вони більш зібрані та

мотивовані на отримання диплому про вищу освіту. Також слід зазначити, що академічні успіхи студента визначаються не тільки рівнем здібностей, розвитком пізнавальних здібностей, розвитком пізнавальних інтересів, а й силою мотивації навчання. Одним із мотивів навчання є спонукання до досягнення успіху в навчальній діяльності.

За методикою «Самооцінка мотивації схвалення» (Д. Марлоу і Д. Крауна) ми отримали:

– показники тенденції до високої мотивації схвалення в студентів 3-го (53 %) та 4-го (44 %) курсів мають високий показник до високої мотивації схвалення. Це свідчить, що чим вище підсумковий показник, тим вище мотивація схвалення. І тим вище готовність студентів прикрасити себе, представити себе перед іншими та повністю відповідати соціальним нормам. Тим вище готовність студентів в схваленні інших, пов'язана з потребою у спілкуванні;

– показники тенденції до низької мотивації схвалення у студентів 4-го курсу (56 %) завищені у порівнянні зі студентами 3-го курсу (47 %). Це свідчить, що у студентів 4-го курсу завищена тенденція до низької мотивації схвалення, свідчить про усвідомлення себе, своїх тривог та страхів перед дорослим життям. А студенти 3-го курсу менш усвідомлено ставляться до себе і свого майбутнього життя. І готові більше прикрашати себе, дотримуватися норм суспільства. Отже, маємо допустити, що у студентів завищені показники до високої та низької мотивації схвалення через створення у них внутрішньо особистісного конфлікту. З одного боку, вони прикрашають себе і вважають свою самооцінку адекватною, а з іншого боку, страх та тривоги за своє майбутнє життя знижують їх самооцінку.

За методикою «Соціально-психологічних установок особистості у мотиваційно-потребовій сфері» (О. Потемкіної) ми прослідкували виразність потреб: процес — результат, альтруїзм — егоїзм.

У студентів 3-го курсу показник «процес — результат» свідчить, що студенти менше замислюються над результатом свого навчального процесу і можливо запізнаються зі здачею роботи. Їх процесуальна спрямованість перешкоджає їх результативності, ними більше рухає інтерес до справи, а для досягнення результату потрібно багато рутинної роботи, негативне ставлення до якої вони не можуть подолати. З іншого боку, студенти 3-го курсу не дуже орієнтуються на результат своєї навчальної діяльності. У студентів 4-го курсу показник «процес — результат» має близькі показники. І говорить про те, що студенти зацікавлені в процесі навчання та отриманні результату у вигляді диплому про вищу освіту.

У студентів 3-го та 4-го курсів показник «альтруїзм — егоїзм» свідчить про те, що студенти мають невеликий показник до безкорисного прагнення у своїй діяльності на благо інших. Де протилежний показник «егоїзм» у студентів 4-го курсу зростає у порівнянні зі студентами 3-го курсу. Отже, студенти зорієнтовані більше на отримання диплому про вищу освіту.

За методикою «Соціально-психологічних установок особистості у мотиваційно-потребовій сфері» (О. Потьомкіної) ми прослідкували виразність потреб: праця — гроші, свобода — влада.

У студентів 3-го та 4-го курсів показник мотиваційної потреби «праця — гроші» показує, що студенти готові працювати і за це отримувати невеликі кошти. Гроші у студентів відносяться до найнижчого показника. Це свідчить, що студенти не сприймають гроші як основний мотив свого життя.

У студентів 3-го та 4-го курсів показник мотиваційної потреби «свобода — влада» показує, що найвищим показником у студентів є свобода. Свобода дає можливість студенту права вибору, бути незалежними від батьків та відчувати себе вільними. Також студенти хочуть орієнтуватися на владу — бути лідером і таким чином впливати на своїх друзів, суспільство.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Власне, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми щодо специфіки прояву мотиваційної сфери в студентів вищого навчального закладу. Подальша перспектива розробки окресленої теми полягає в одній з найбільш актуальних проблем сучасної освіти — це побудова такого процесу навчання, який міг би бути основою формування мотиваційної сфери студентів. Формування особистості людини відбувається упродовж всього її життя, а саме у вищій школі закладаються основні особисті якості фахівця, у подальшій професійній діяльності відбувається «подальша шліфовка як особистості». До числа найважливіших якостей особистості сучасного фахівця можна віднести ініціативу та відповідальність, спрямованість до новаторських рішень, потребу у постійному оновленні своїх знань.

Ми приділили особливу увагу цьому питанню, оскільки система мотивації людини, що сформувалася, справляє великий вплив не тільки на її поведінкові особливості, але і як динамічна характеристика особистості — на структуру особистості людини в цілому. Отже, вирішення завдань статті дало змогу досягти поставлену мету — вивчення специфіки прояву мотиваційної сфери в студентів вищого навчального закладу.

Список використаних джерел і літератури

1. Асеев В. Г. Мотивация учебной деятельности и формирование личности / В. Г. Асеев. — М., 2000. — 720 с.
2. Архипова М. В. Проблема мотивации: прошлое и настоящее / М. В. Архипова. — Челябинск, 2011. — 315 с.
3. Алексеева М. И. Мотивация учения студентов и удовлетворенность выбором вузом // Эмоциональная регуляция учебной и трудовой деятельности / М. И. Алексеева. — Одесса, 2000. — 617 с.
4. Бакшаева Н. А. Психология мотивации студентов / Н. А. Бакшаева, А. А. Вербицкий. — М.: Логос, 2013. — 184 с.
5. Макклелланд Д. Мотивация человека / Д. Макклелланд. — СПб.: Питер, 2007. — 672 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. — 3-е изд. — М.: Питер, 2010. — 527 с.
7. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. — СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. — 860 с.

References

1. Aseev V. G. Motivacija uchebnoj dejatel'nosti i formirovanie lichnosti / V. G. Aseev. — М., 2000. — 720 s.

2. Arhipova M. V. Problema motivacii: proshloe i nastojashhee / M. V Arhipova. — Cheljabinsk, 2011. — 315 s.
3. Alekseeva M. I. Motivacija uchenija studentov i udovletvorennost' vyborom vuzom // Jemocional'naja reguljacija uchebnoj i trudovoj dejatel'nosti / M. I. Alekseeva. — Odessa, 2000. — 617 s.
4. Bakshaeva N. A. Psihologija motivacii studentov / N. A. Bakshaeva, A. A. Verbickij. — M.: Logos, 2013. — 184 s.
5. Makklelland D. Motivacija cheloveka / D. Makklelland. — SPb.: Piter, 2007. — 672 s.
6. Maslou A. Motivacija i lichnost' / A. Maslou. — M.: Piter, 2010. — 527 s.
7. Hekhauzen H. Motivacija i dejatel'nost' / H. Hekhauzen. — SPb.: Piter; M.: Smysl, 2003. — 860 s.

Ткаченко Н. В.

кандидат психологических наук,
доцент кафедры социальной психологии и психологии управления
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

**СПЕЦИФИКА ПРОЯВЛЕНИЯ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ
У СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ**

Резюме

В статье рассмотрена специфика мотивационной сферы; раскрыты особенности мотивационной сферы студентов-психологов; классифицированы группы факторов, которые приводят к формированию мотивационной сферы у студентов-психологов высшего учебного заведения; обобщены группы эмоциональных нарушений у студентов.

Ключевые слова: мотивационная сфера, мотивы, потребности, мотивация, успех.

Tkachenko N. V.

assistant professor of social psychology and the psychology of management
Dnepropetrovsk National University Oles Gonchar

SPECIAL MOTIVATION SPHERE PSYCHOLOGY STUDENTS

Abstract

This article analyzes special motivation sphere, opens particular motivation sphere psychology students.

The range of problems of the article is oriented to: research of features of specific of forming of motivational sphere for students in the conditions of higher educational establishment; development of effective diagnostics ways of exposure for the student of motivation to the studies, success and necessities of receipt of diploma about higher education. In the article the features of forming of this sphere are exposed through such descriptions: a) motivation to the studies in institution of higher learning; b) indexes to the capture by a profession by students; c) level of risk to motivation of success and avoidance of failures; d) tendency of high and subzero requirement in the achievement of success; e) indexes self-appraisals of motivation to approval.

The groups of factors that result in forming of motivational sphere for the students-psychologists of higher educational establishment are classified: a) external fac-

tors; b) internal factors; c) socially are psychological options of students; d) attitude toward the necessities of success.

The groups of emotional violations are classified and generalized for students that pass through: a) subzero motivation to the studies; b) subzero indexes to the capture by a profession by students; c) mildly high level of risk to motivation of success and middle level to avoidance of failures; d) overpriced indexes of self-appraisal.

Determination of tool diagnostic gave an opportunity to work out and practically use the plan of empiric research, that is sent to diagnostics of specific of display of motivational sphere for the students-psychologists of higher educational establishment through an exposure: a) motives to educational activity; b) of internal and external reason to success; c) motivations to the studies in institution of higher learning; d) relation of students in relation to motivation of success and avoidance of failures; e) self-appraisal motivations to approval (sincerity); f) requirements are in the achievement of success; g) to the display in relation to necessities a «process-result, altruism-egoism» and «labour, is money, freedom is power».

Key words: motivation sphere, motive, needs, motivation, success.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2015

УДК 37.015.311:616.891-055.26

Царькова О. В.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Мелітопольського державного педагогічного університету імені
Б. Хмельницького
e-mail: olik.tzar@mail.ru
ORCID 0000–0002–3906–0882

**ЕТИОЛОГІЯ НЕВРОЗІВ У МАТЕРІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ
З НЕЙРОФІЗІОЛОГІЧНИМИ ВАДАМИ**

У даній роботі розглянуто етіологію неврозів у матерів, які виховують дітей з нейрофізіологічними вадами. Дано визначення поняттю «невроз». Проаналізовані основні наукові праці стосовно невротичних розладів. Акцентовано увагу на психоемоційному та фізичному стані матерів, які виховують дітей з особливими потребами. Зроблено висновок, що основною причиною виникнення неврозу є тривала нервово-психічна напруга і порушення життєдіяльності сім'ї. Також у даній роботі висвітлюється проблема порушення соціальних зв'язків сім'ї, де росте особлива дитина. Зазначається, що постійний стрес та напруження негативно впливають на внутрішньо-сімейну взаємодію. Акцентується увага на прийнятті батьками, особливо матір'ю дитини, яка має нейрофізіологічні вади. Визначено, що своєчасне психологічне консультування та психотерапія попередять виникнення таких негативних станів, як апатія, депресія та невроз.

Ключові слова: невроз, депресія, апатія, особистість, нервово-психічне напруження, психотерапія, сім'я, відносини, психологічна допомога.

Постановка проблеми. Неврози відносяться до одних із найбільш розповсюджених нервово-психічних розладів. Їх виникнення і протікання обумовлюється широким спектром біологічних, психологічних та соціальних факторів. Традиційно проблеми сімей, які виховують дітей з особливими потребами, розглядають винятково через призму проблем малюка. У більшості випадків допомога обмежується консультаціями з питань навчання та виховання. Але при цьому випускається з поля зору дуже серйозний аспект — емоційний стан самих батьків. Для того, щоб допомогти їм, важливо спробувати зрозуміти, що відбувається з людиною, коли її дитині встановлюють інвалідність, як це впливає на життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Епідеміологічне обстеження хворих неврозами було проведено В. М. Мясичевим та Б. Д. Карвасарським. За їх даними, у 80 % випадків неврозів виявлялися порушеними сімейні відносини пацієнтів. Також у даному напрямку працювали такі сімейні психотерапевти, як В. К. Мягер та Т. М. Мішина, О. І. Захаров. Дослідники, які займалися проблемою неврозів, велику увагу приділяли ролі сімейних факторів в етіології різноманітних їх форм. Особливості батьківських відносин та їх вплив на розвиток дітей вивчали О. О. Бодальов, А. Я. Варга, І. В. Добряков, М. І. Лісіна, Є. М. Мастюкова, В. М. Мі-

ніяров, І. М. Нікольська, В. В. Столін, С. М. Сорокоумова, В. В. Ткачова, У. В. Ульяновка, Е. Г. Ейдемільер, П. М. Якобсон. Народження дитини з відхиленнями у розвитку найчастіше переживається батьками як несподівана подія. Різні автори досить одностайні в описі найбільш загальних характеристик батьківських реакцій (Д. М. Ісаєв, Є. М. Мастюкова та А. Г. Московкіна, В. В. Ткачова, Л. М. Шипіцина), до яких відносять: заперечення, гнів, почуття провини, емоційну адаптацію. Одним із пріоритетних напрямків сучасних досліджень є вивчення особливостей особистісної сфери батьків, адаптаційних механізмів, які запобігають їх психологічній деструкції (Р. Ж. Мухамедрахімов, Л. М. Колпакова, Е. Г. Ейдемільер, В. Юстіцкіс).

В останнє десятиліття з'явилися дослідження, результати яких довели, що в ситуації народження і виховання дитини з порушеннями розвитку дитячо-батьківські відносини піддаються глибоким специфічним змінам (О. В. Брушлинський, О. С. Батуєв, Н. М. Сафронова, Т. Г. Богданова, М. В. Маркова, Т. Г. Верт, Т. Г. Говорун).

Метою статті є визначення та теоретичний аналіз етіології неврозів у матерів, які виховують дітей з нейрофізіологічними вадами.

У статті реалізуються наступні **завдання**:

1. Ознайомлення з роботами вітчизняних та зарубіжних дослідників за даною проблемою.

2. Теоретичний аналіз та визначення етіології неврозів у матерів, які виховують дітей з нейрофізіологічними вадами.

3. Визначення необхідності консультативної та психотерапевтичної роботи з матерями, що виховують дитину з нейрофізіологічними вадами.

Невроз — душевний розлад, обумовлений психологічним конфліктом між бажаннями людини і неможливістю їх задовольнити в реальному житті.

Невроз представляє собою складний процес, у його формуванні бере участь значна кількість факторів різноманітної природи. Особливості сім'ї не можуть впливати на невроз, вони завжди впливають на певні сторони, процеси, що беруть участь в його етіопатогенезі [11, с. 78].

І. П. Павлов в рамках свого фізіологічного вчення визначав невроз як хронічне тривале порушення вищої нервової діяльності, викликане перенапруженням нервових процесів в корі великих півкуль дією неадекватних за силою і тривалістю зовнішніх подразників [3, с. 56].

Різні психоаналітичні теорії представляють невроз і його симптоматику в основному як наслідок глибокого психологічного конфлікту. Передбачається, що такий конфлікт формується в умовах тривалого збереження соціальної ситуації, яка перешкоджає задоволенню базисних потреб людини або становить загрозу для її майбутнього, яку вона намагається, але не може подолати.

З. Фройд вважав, що невроз утворюється в результаті протиріч між інстинктивними потягами Воно і заборонним Над-Я, що представляє собою мораль і закони моральності, закладені в людині з дитинства [6, с. 82].

К. Хорні вважала, що невроз виникає як захист від таких несприятливих соціальних факторів, як приниження, соціальна ізоляція, тотальна

контролююча любов батьків у дитинстві, зневажливе і агресивне ставлення батьків до дитини. Щоб захиститися, дитина формує три основні способи захисту: «рух до людей», «проти людей» і «від людей». Рух до людей переважно являє собою потребу в підпорядкуванні, у любові, у захисті. Рух проти людей — це потреба в тріумфі над людьми, в славі, у визнанні, в успіху, в тому, щоб бути сильним і справлятися з життям. Рух від людей являє собою потребу в незалежності, свободі, на віддалі від людей. У кожного невротика є всі три типи, проте один з них домінує, таким чином, можна умовно класифікувати невротиків на «підлеглих», «агресивних» і «відокремлених» [4, с. 32]. К. Хорні приділяла багато уваги не тільки проблемам, що породжуються суперечностями між цими трьома способами захисту, але і проблемам, що породжуються самими захисними тенденціями.

Спільною особливістю особистості матері і батька є захисний характер поведінки, тобто відсутність відкритості, безпосередності та невимуженості у спілкуванні, що зумовлено не стільки способом вираження емоцій, скільки раніше наявним психотравмуючим досвідом міжособистісних відносин. У зв'язку з цим батьки підкреслюють наявність у себе проблем самовираження та самоконтролю, вказуючи, що могли б бути набагато активніше, якби не стримували себе [5, с. 76]. Проблеми міжособистісних відносин не є грубими порушеннями соціальної адаптації, розгальмованими і асоціальними формами поведінки. Чимало проблем і в області сексуальних відносин. Часто зустрічається зниження статевого потягу, особливо з боку жінки, що є індикатором емоційної незадоволеності відносинами в шлюбі, а в більш виражених випадках являє собою симптом невротичного стану.

За даними обстеження, які представлені у наукових працях О. І. Захарова, невроз на момент діагностований у більшості матерів (62 %). Якщо врахувати і стан емоційного стресу, що не досягає ступеня неврозу, то таких матерів виявляється 78 %. Здебільшого невроз у них виявляється у вигляді неврастенії і неврозу страху; зазвичай його клінічна форма відповідає клінічній формі неврозу у дитини. Найбільш часто невротичний стан матері виявляється при неврозі страху в дітей (80 %), дещо рідше при неврастенії і неврозі нав'язливих станів (63 %) і рідше всього при істеричному неврозі (40 %) [1, с. 116].

Невроз у батьків спостерігається в три рази рідше, ніж у матерів (21 %). У поєднанні зі станом емоційного стресу цей показник збільшується до 37 %.

Найчастіше (53 %) зустрічаються сім'ї, в яких один з подружжя (переважно мати) хворий неврозом або знаходиться в стані емоційного стресу. Рідше має місце наявність неврозу чи емоційного стресу в обох із подружжя (29 %), і найменше родин з відсутністю цих станів (18 %). У більшості випадків можна говорити про неврозі сім'ї, маючи на увазі під цим невротичне захворювання принаймні у двох членів родини — дитини та одного з батьків [1, с. 120].

Як матері, так і батьки найбільш часто пред'являють скарги на дратівливість, стан внутрішнього занепокоєння, нестерпність очікування (симптоми емоційної лабільності і тривожності) [7, с. 115]. Крім цього, матері

скаржаться на підвищену стомлюваність, головні болі при напрузі, спазми і болі в області серця, шлунка, відчуття грудки в горлі, почервоніння при хвилюванні, озноби, підвищення артеріального тиску під час напруг і хвилювань (симптоми вегетосудинної дисфункції). Соматична патологія у кожної третьої матері представлена не тільки вегетосудинною дистонією, але і хронічними тонзилітами та ринітами.

Знання нервово-психічної та соматичної патології батьків є важливим для її оцінки та обліку у психотерапії, оскільки тривожно-недовірлива, іпохондрична та істерична фіксація дітей на своєму нервовому і соматичному стані відображає подібну фіксацію у батьків і представляє одну з найзначніших перешкод для проведення психотерапії. Крім цього, у дітей, як і у батьків, відзначаються вегетосудинні дистонії, часті простудні захворювання, тонзиліти, риніти, дисфункції шлунково-кишкового тракту.

В. М. Сорокін наводить дані про те, що більш ніж у 70 % матерів дітей з аномаліями розвитку відзначається надзвичайно амбівалентне ставлення до власної дитини. Суперечливість цього ставлення проявляється в тому, що дитина одночасно розглядається і як об'єкт любові, і як джерело страждань. Останнє, за оцінкою більшості матерів, є причиною частих нападів роздратування у відношенні до дитини. Також мати відчуває постійну немотивовану тривогу за дитину, відчуваючи присутність якоїсь небезпеки. Більше третини матерів відзначають, що поступово формується почуття сорому власної дитини, провоковане за рахунок недоброзичливого ставлення оточуючих. Почуття сорому і почуття провини перед дитиною формують переживання неповноцінності себе як матері. І часто виявляється, що в більшості випадків батькам необхідна кваліфікована психологічна допомога, яка могла б запобігти на ранніх стадіях формуванню та фіксації неадекватних стилів ставлення до хворої дитини, що ускладнює процес її психічного розвитку в більшій мірі, ніж саме захворювання [8, с. 57].

Народження дитини з відхиленнями в розвитку сприймається її батьками як найбільша трагедія. Факт появи на світ дитини «не такої, як у всіх», є причиною сильного стресу, який переживають батьки, в першу чергу мати дитини. Стрес, що має пролонгований характер, спричиняє сильну деформуючу дію на психіку батьків і стає вихідною умовою різкої травмуючої зміни життєвого устрою, що сформувався в сім'ї.

В якості психотравмуючого фактора, який визначає особисті переживання батьків дітей з відхиленнями, виступає комплекс психічних, сенсорних, мовленнєвих, рухових і емоційно-особистісних розладів, які характеризують ту або іншу аномалію дитячого розвитку. Безумовно, вираженість порушень, їх стійкість, тривалість і безповоротність впливають на глибину переживань батьків хворих дітей. Слід також відмітити, що психічна травматизація батьків, яка викликана порушеннями у розвитку дитини, виявляється більш глибокою в тому випадку, якщо вони самі психічно здорові і не мають психофізичних відхилень.

Із бесід з батьками можемо зробити висновок, що практично усі функції сім'ї, за деяким виключенням, не реалізуються або не в повному обсязі ре-

алізуються в сім'ях, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку. Аналіз спостережень за розвитком міжособистісних відносин в таких сім'ях говорить про те, що таке положення пояснюється наступними причинами. В результаті народження дитини з відхиленнями у розвитку відносини всередині сім'ї, а також контакти з оточуючим соціумом викривлюються. Причини порушень пов'язані з психологічними особливостями хворої дитини, а також з великим емоційним навантаженням, яке несуть члени її сім'ї у зв'язку з довготривалим стресом. Багато батьків в такій ситуації стають безпорадними. Їх стан можна охарактеризувати як внутрішній (психологічний) і зовнішній (соціальний) глухий кут [9, с. 81].

Емоційний вплив стресу на жінку, яка народила хвору дитину, в декілька раз сильніший. У матерів часто спостерігаються істерики, депресивні стани, які з часом призводять до виникнення неврозів. Страхи, які виникають у жінок з приводу майбутнього дитини, породжують почуття самотності, відчаю і відчуття «кінця життя». Матері знаходяться постійно з дітьми, які мають відхилення. Вони скаржаться на безліч повсякденних турбот, які пов'язані з дитиною, що призводять до підвищеного фізичного і морального навантаження та стають причиною стомлення. Часто для таких матерів характерне зниження психічного тону, занижена самооцінка, що проявляється у втраті смаку до життя, перспектив професійної кар'єри, неможливості реалізації особистих творчих планів, втраті інтересу до себе як до жінки і особистості [10, с. 47].

Виражені нейрофізіологічні порушення дитини, а також особистісні особливості матері можуть виступати джерелом материнської депривації. Любов до дитини як специфічне почуття виникає у жінки ще в період вагітності. Саме це почуття виникає у відповідь на емоційну взаємність дитини: її посмішку, комплекс поживлення при появі матері. Депривація материнських почуттів може ініціювати недостатність цих соціально-психологічних проявів у дитини.

Унаслідок того, що народження хворої дитини, а потім її виховання, навчання і в цілому спілкування з нею є тривалим патогенно діючим психологічним фактором, особистість матері може зазнавати значних змін. Депресивні переживання можуть трансформуватися в невротичний розвиток особистості та істотно порушити її соціальну адаптацію [2, с. 312].

Однією з основних причин неврозів є тривала нервово-психічна напруга і порушення життєдіяльності сім'ї. Також причиною неврозу слугує наявність негативних емоцій, які в свою чергу справляють вплив на настрій та поведінку. Все це сприяє порушенню взаємодії у системі мати — дитина, дитина — сім'я.

Незважаючи на багато труднощів, що виникають у родині в зв'язку з появою хворої дитини, їх можна подолати або пом'якшити, якщо батьки опанують навички управління своїми почуттями і мисленням, навчаться використовувати свої виховні можливості і досвід виховання таких дітей, накопичений в інших сім'ях.

Хоча в поняття виховання і не входять психотерапія для батьків і сімейна терапія, але не всі сім'ї можуть впоратися з проблемами самостійно.

Їм необхідна своєчасна психологічна підтримка та психотерапевтична допомога. Тривалий емоційний стрес, який відчувають батьки хворої дитини, формує певні особливості їх особистості, такі як підвищена чутливість і тривожність, невпевненість у собі, внутрішня суперечливість. Такий емоційний стан несприятливо відбивається на емоційно-особистісному розвитку дитини. Тому лікарю, психологу і педагогу-дефектологу необхідно лікувати і вчити не тільки дитину, але і всіх членів сім'ї, особливо необхідно створити позитивне ставлення у матері до сімейної психотерапії.

Висновки. Беручи до уваги той факт, що виховання дитини з особливими потребами має довготривалий психотравмуючий вплив на психоемоційний стан матері, необхідним є проведення консультативної та психотерапевтичної роботи. Також умовою, що полегшує психотерапію, є проведення до її початку або паралельно з нею комплексу загальнозміцнюючих заходів для всіх членів сім'ї, включаючи санацію вогнищ хронічної інфекції, поліпшення імунного захисту, періодичні курси медикаментозного і фізіотерапевтичного лікування, поряд з широким використанням дії природних чинників.

Своєчасна допомога та психологічна підтримка дають змогу попередити виникнення таких розладів, як апатія, депресія, невроз.

Список використаних джерел і літератури

1. Захаров А. И. Происхождение детских неврозов и психотерапия / А. И. Захаров. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. — 448 с.
2. Мастюкова Е. М. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии / Е. М. Мастюкова, А. Г. Московкина. — М., 2004. — 560 с.
3. Павлов И. П. О типах нервной деятельности и экспериментальных неврозах / И. П. Павлов. — М.: Медгиз, 1954. — 192 с.
4. Психология семьи: Сборник статей / Сост. Т. П. Гаврилова. — М.: ООО «Вопросы психологии», 2002. — 165 с.
5. Семья в психологической консультации / Под. ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. — М.: Психология, 2009. — 144 с.
6. Силаева Е. Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Е. Г. Силаева. — М.: Академия, 2005. — 250 с.
7. Собчик Л. Н. СМИЛ. Стандартизированный многофакторный метод исследования: Практикум по психодиагностике / Л. Н. Собчик. — М.: Речь, 2003. — 219 с.
8. Сорокин В. М. Содержание и динамика реакций родителей на факт рождения ребенка с отклонениями в развитии / В. М. Сорокин // Вестник ОГУ. — 2001. — № 5. — 235 с.
9. Рахманов В. М. Семейная психотерапия у родителей детей с ограниченными возможностями / В. М. Рахманов, Ю. Н. Завалко, Р. В. Рахманов // Сучасні методи діагностики і лікування психічних і соматичних розладів психогенного походження (XII Платонівські читання): Матеріали науково-практичної конференції. — Харків, 2011. — С. 81–82.
10. Филиппова Г. Г. Психология материнства: Учебное пособие / Г. Г. Филиппова. — М.: Издво Института психотерапии, 2002. — 240 с.
11. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкий. — Л.: Медицина, 1989. — 192 с.

References

1. Zaharov A. I. Proishozhdenie detskih nevrozov i psihoterapija / A. I. Zaharov. — M.: EKSMO-Press, 2000. — 448 s.

2. Mastjukova E. M. Semejnoe vospitanie detej s otklonenijami v razvitii / E. M. Mastjukova, A. G. Moskovkina. — M., 2004. — 560 s.
3. Pavlov I. P. O tipah nervnoj dejatel'nosti i jeksperimental'nyh nevrozah / I. P. Pavlov. — M.: Medgiz, 1954. — 192 s.
4. Psihologija sem'i: Sbornik statej / Sost. T. P. Gavrilova. — M.: ООО «Voprosy psihologii», 2002. — 165 s.
5. Sem'ja v psihologicheskoj konsul'tacii / Pod. red. A. A. Bodaleva, V. V. Stolina. — M.: Psihologija, 2009. — 144 s.
6. Siljaeva E. G. Psihologija semejnyh otnoshenij s osnovami semejnego konsul'tirovanija / E. G. Siljaeva. — M.: Akademiya, 2005. — 250 s.
7. Sobchik L. N. SMIL. Standartizirovannyj mnogofaktornyj metod issledovanija: Praktikum po psihodiagnostike / L. N. Sobchik. — M.: Rech', 2003. — 219 s.
8. Sorokin V. M. Soderzhanie i dinamika reakcij roditel'ej na fakt rozhdenija rebenka s otklonenijami v razvitii / V. M. Sorokin // Vestnik OGU. — 2001. — № 5. — 235 s.
9. Rahmanov V. M. Semejnaja psihoterapija u roditel'ej detej s ogranichenymi vozmozhnostjami / V. M. Rahmanov, Ju.N. Zavalko, R. V. Rahmanov // Suchasni metodi diagnostiki i likuvannja psihichnih i somatichnih rozladiv psihogenogo pohodzhennja (III Platonivs'ki chitannja). Materiali naukovo-praktichnoj konferencii. — Harkiv, 2011. — S. 81–82.
10. Filippova G. G. Psihologija materinstva: Uchebnoe posobie / G. G. Filippova. — M.: Izd-vo Instituta psihoterapii, 2002. — 240 s.
11. Jejdemiller Je.G. Semejnaja psihoterapija / Je.G. Jejdemiller, V. V. Justickij. — L.: Medicina, 1989. — 192 s.

Царькова О. В.

преподаватель кафедры практической психологии
Мелитопольского государственного педагогического университета
имени Б. Хмельницкого

ЭТИОЛОГИЯ НЕВРОЗОВ У МАТЕРЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХ ДЕТЕЙ С НЕЙРОФИЗИОЛОГИЧЕСКИМИ НЕДОСТАТКАМИ

Резюме

В данной работе рассмотрена этиология неврозов у матерей, которые воспитывают детей с нейрофизиологическими недостатками. Дано определение понятию «невроз». Проанализированы основные научные труды касательно невротических расстройств. Акцентировано внимание на психоэмоциональном и физическом состоянии матерей, воспитывающих детей с особыми потребностями. Сделан вывод, что основной причиной возникновения невроза является длительная нервно-психическое напряжение и нарушения жизнедеятельности семьи. Также в данной работе освещается проблема нарушения социальных связей семьи, где растет особенный ребенок. Отмечается, что постоянный стресс и напряжение негативно влияют на внутрисемейное взаимодействие. Акцентируется внимание на принятии родителями, особенно матерью ребенка, имеющего нейрофизиологические пороки. Определено, что своевременное психологическое консультирование и психотерапия предупредят возникновение таких негативных состояний, как апатия, депрессия и невроз.

Ключевые слова: невроз, депрессия, апатия, личность, нервно-психическое напряжение, психотерапия, семья, отношения, психологическая помощь.

Tsarkova O. V.

candidate of Psychological Science, docent of subfaculty of Practical Psychology of Melitopol State Pedagogical University named after B. Khmelnytsky

**THE ETIOLOGY OF THE NEUROSES IN MOTHERS
WHO ARE RAISING CHILDREN WITH DISABILITIES
NEUROPHYSIOLOGICAL**

Abstract

This paper deals with problem of the etiology of mothers' raising children with neurophysiological disabilities neurosis. The definition of the concept of «neurosis» is applied. The basic scientific works regarding to neurotic disorders are analyzed. Attention is paid to psycho-emotional and physical condition of mothers of children with special needs. It is concluded that the main cause of neurosis is prolonged mental stress and abuse of family life. Also, this paper highlights the problem of abuse of social ties of family, which grows a special child. It is noted that the constant stress and tension negatively affect inner interaction. Attention is focused on the parents' acception, especially mother', of the child who has neurophysiological defects. It's determined that expressed neurophysiological child abuses, and mother's personal features can be the source of maternal deprivation. Also, the article discusses the peculiarities of communication between mother and child. The traumatic effect on mother's emotional state during interaction with a child who has neurophysiological defects is determined. It was concluded that this aspect deepens mother's internal experience and impacts negatively on the further development and education of the child. Also, this paper highlights the psychological aspect of care for mothers who are raising a child with neurophysiological disabilities. It's determined that timely psychological consultation and psychotherapy warn of such conditions as apathy, depression and neurosis.

Key words: neurosis, depression, apathy, personality, mental stress, therapy, family, relationships, psychological assistance.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2015

УДК 159.922.8

Шаповалова В. С.

здобувач, асистент кафедри педагогіки та психології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків
e-mail: Vladyssha89@mail.ru
ORCID ID 0000–0001–7969–9616

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРАХІВ З ОСОБЛИВОСТЯМИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ

В статті розглядається проблема студентських страхів в умовах навчально-пізнавальної діяльності студентів. Автор наголошує на актуальності теми тому, що студентський вік є важливим періодом у становленні майбутніх фахівців. Також значним фактором успішності навчання та розвитку майбутніх фахівців є навички та вміння самоорганізації діяльності студентів. Розглядається питання про прояв страхів студентів в залежності від особливостей самоорганізації власної діяльності. Виявлено, що при більш інтенсивних та виражених страхах у студентів більше виражені тенденції до різних форм самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: особистість студента, страхи, студентські страхи, навчально-пізнавальна діяльність студентів, самоорганізація діяльності.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей страхів студентів має безперечне значення для психологічної науки, оскільки саме вони є, в певній мірі, регуляторами поведінки особистості. За матеріалами наукових досліджень можна виділити два основних різновиди переживань страху: 1) страх, як специфічну короткочасну емоційну реакцію (емоційний процес), і 2) страх як більш або менш тривалий емоційний стан. Різниця між страхом як емоційним процесом та емоційним станом з точки зору визначення страху не принципова, проте затяжний стан страху може стати предиктором відповідної властивості особистості — боязкості, яка вже свідчить про порушення адаптації людини. В даному випадку страх ніби вбудовується в структуру індивідуальності, перетворюється на «внутреннее условие, преломляющее внешние воздействия» (С. Л. Рубінштейн).

Метою нашого дослідження було виявлення взаємозв'язків студентських страхів з особливостями самоорганізації діяльності студентів.

Результати теоретичного дослідження. В навчально-пізнавальній діяльності важливу роль відіграє емоційний стан студентів, а саме відчуття комфорту, спокійної атмосфери та прагнення до встановлення взаємовідношень із однолітками та викладачами. Але наявність тривоги та страху може зашкодити цьому. Емоції тривоги та страху можуть виникати під впливом різних факторів: це і новий навчальний заклад, і нове оточення, нові вимоги до особистості студента, до їх знань, інтелектуального розвитку та інше. Взагалі, страх трактують в декількох розуміннях: як власти-

вість особистості (В. М. Астапов, Б. В. Зейгарник, А. В. Петровський), як сильне емоційне збудження (Н. В. Виноградова, І. Ю. Кулагіна), а також страх пов'язують з фрустрацією соціальних потреб людини (Л. Л. Гозман, Н. В. Жутикова, Н. Д. Левитов).

Студентський вік є важливим періодом для подальшого розвитку особистості, від успішності виконання тих чи інших завдань даного етапу залежить ефективність подальшого розвитку студента, його професійного та особистісного становлення.

Майбутній фахівець має виконувати не тільки ті вимоги, які висуває до нього сучасне суспільство (наприклад, психологічна стійкість та врівноваженість, компетентність та пластичність особистості), а й залишатися вільною, орієнтованою на власні досягнення, спрямованою особистістю.

Для успішності навчально-пізнавальної діяльності студентів та для формування особистості майбутніх професіоналів надзвичайно важливими є навички та вміння самоорганізації діяльності. Самоорганізація навчально-пізнавальної діяльності студентів — це, перш за все, вміння правильно та ефективно розподіляти власний час.

Процес формування самоорганізації навчальної діяльності розглядалися В. Графом, В. Я. Ляудисом, А. Д. Ішковим та іншими.

В словнику практичного психолога наводиться наступне визначення: «Самоорганизация — деятельность и способность личности, связанные с умением организовать себя, которые проявляются в целеустремленности, активности, обоснованности мотивации, планировании своей деятельности, самостоятельности, быстроте принятия решения и ответственности за них, критичности оценки результатов своих действий, чувстве долга» [7, с. 329].

Методика та процедура дослідження. Для виявлення страхів, які характерні для студентів в умовах навчально-пізнавальної діяльності ми використовували авторську методику «Список страхів». Дана методика була складена на основі письмових відповідей студентів на питання про те, що їх турбує, чого вони побоюються та чого хотіли б уникнути у навчанні. На основі контент-аналіза письмових відповідей був розроблений список студентських страхів, який складається з 71 пункту. Друга методика, яка була використана у нашому дослідженні, — «Опитувальник самоорганізації діяльності» (ОСД) Е. Ю. Мандрикової.

Учасниками дослідження були 203 студента Харківського національного фармацевтичного університету, з них 121 — студенти першого курсу, 40 — студенти третього курсу, 42 — студенти шостого курсу.

Аналіз результатів дослідження. На даному етапі нашого дослідження перевірялося припущення про взаємозв'язок показників студентських страхів з особливостями самоорганізації діяльності студентів. Різноманітні студентські страхи можуть відображати специфіку стратегічного цілепокладання і тактичного планування діяльності, вміння виявляти гнучкість в плануванні та наполегливість у реалізації планів.

Також у дослідженні нас цікавила наявність будь-яких взаємозв'язків між показниками схильності студентів в організації своєї навчально-пізна-

вальної діяльності спиратися на будь-які зовнішні засоби та показниками схильності певних видів студентських страхів.

Оскільки самоорганізація діяльності — це ще й структурування власного часу [1; 6], то вивчався взаємозв'язок між показником здатності «перебувати в сьогодні» та тенденцією до переживання студентських страхів.

Показники, які необхідні для всебічної оцінки здібностей до самоорганізації діяльності студентів, фіксувалися за допомогою методики «Опитувальник самоорганізації діяльності» (ОСД) Є. Ю. Мандрикової [5]. Нагадаємо, що при використанні даної методики ми акцентували увагу випробуваних на тому, що мова йде, насамперед, про їх навчально-пізнавальну діяльність. На корелограмі (рис. 1) відображені взаємозв'язки показників шкал ОСД та показників студентських страхів, що проявилися на статистично значущому рівні у всій вибірці піддослідних.

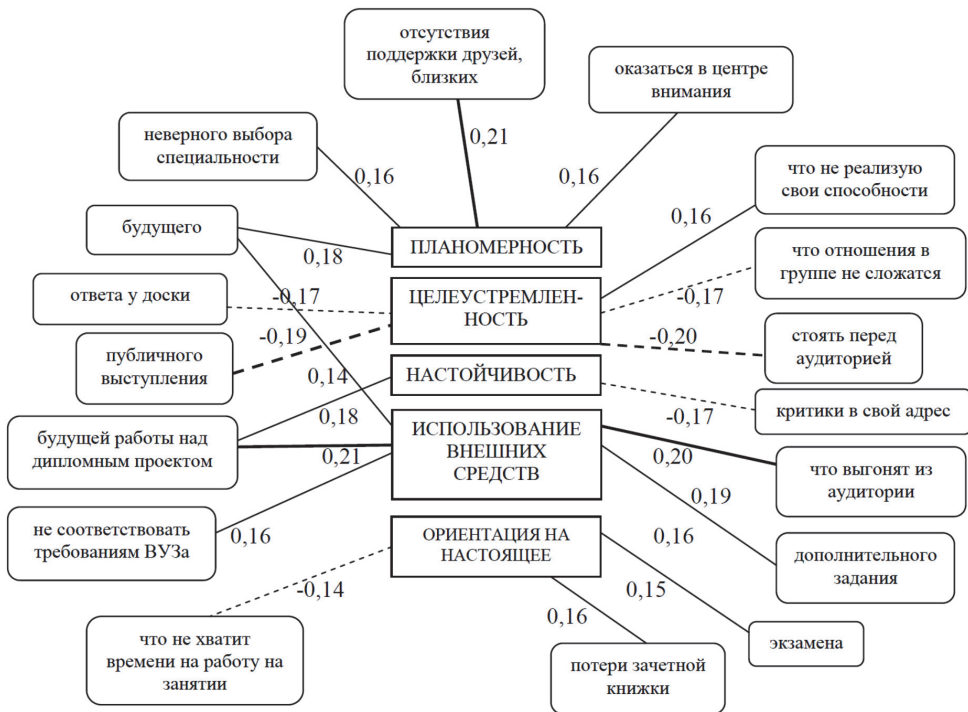

Рис. 1. Корелограма, що відображає взаємозв'язки показників опитувальника самоорганізації діяльності та показників студентських страхів у всій вибірці піддослідних (Примітка: показники шкали «Фіксація на структуруванні діяльності» ні з одним з показників студентських страхів на статистично значущому рівні не корелюють)

Виявлено 19 статистично значущих коефіцієнтів кореляції з яких 13 — прямі і тільки 6 — зворотні. З шести шкал ОСД з показниками страхів виявилися пов'язані тільки п'ять. Шкала «Фіксація на структуруванні діяльності» відображає різноманіття особистісних проявів між полюсами

«негнучкий в плануванні діяльності і побудові відносин, але при цьому обов'язковий і виконавчий — гнучкий, але не обов'язковий», виявилася нейтральною стосовно прояву студентських страхів при обробці результатів всієї вибірки досліджуваних.

Загальна закономірність, якій підпорядковується більша частина отриманих результатів, така: при більш інтенсивних та виражених страхах у студентів більше виражені тенденції до різних форм самоорганізації діяльності. Перш за все, цей висновок стосується ролі «Планомірності» й особливо — «Використання зовнішніх засобів» при самоорганізації діяльності. Так, саме у студентів, схильних до застосування різних зовнішніх засобів бюджетування власного часу (щоденників, органайзерів, записників та ін.), спостерігається підвищена ймовірність актуалізації студентських страхів, причому таких, які зачіпають професійне майбутнє: страху майбутньої роботи над дипломним проектом ($r_{xy} = 0,21$; $p = 0,01$), страху майбутнього взагалі ($r_{xy} = 0,14$; $p = 0,05$). Крім того, у таких студентів виявилися значними страхи «не відповідати вимогам вузу» ($r_{xy} = 0,16$; $p = 0,05$), «додаткового завдання» ($r_{xy} = 0,19$; $p = 0,05$) та «перспективи бути вигнаним з аудиторії під час заняття» ($r_{xy} = 0,21$; $p = 0,01$).

У концепції Л. С. Виготського принцип використання зовнішніх засобів (знарядь, знаків) лежить в основі механізму онтогенезу психіки дитини [2], завдяки чому індивід, який розвивається в певному культурному контексті, поступово перетворюється на архітектора процесу свого становлення [3]. Реалізація пояснювального потенціалу цього принципу була найбільш успішною в дослідженнях розвитку когнітивних функцій дітей. Так, в експериментальному дослідженні ролі зовнішніх засобів у розвитку пам'яті, виконаному ще в 30-ті роки ХХ століття А. М. Леонтьєвим, було висловлено припущення про те, що формування системи зовнішніх стимулів-засобів становить одну з важливих ліній культурного розвитку пам'яті (суб'єкт, маніпулюючи знаками, опановує своєю пам'ятю, розвиває мнемічну діяльність). Завдяки зовнішнім стимулам-засобам стає можливою особлива форма пам'яті — пам'ять на наміри, що виконує важливу функцію структурування та стабілізації мотиваційних систем особистості. Її важливим елементом є дане самому собі (і зафіксоване за допомогою будь-якого зовнішнього або внутрішнього засобу) зобов'язання в певний час і в певному місці здійснити будь-яку дію. Причому про дію потрібно не просто пам'ятати вербально, а й здійснити її практично [4]. Наші дані свідчать про участь емоційних процесів (зокрема страху) у використанні зовнішніх засобів при управлінні студентами власною діяльністю. Можливо, схильність покладатися на зовнішні засоби при самоорганізації діяльності характерна саме для осіб, які перебувають під тиском негативних емоцій та демонструють підвищену чутливість до ймовірних загроз.

Про підвищену схильність переживати ряд страхів повідомляли також студенти, що відрізняються *планомірністю*, розвиненими навичками тактичного планування. Так, у них виражені страхи «майбутнього» ($r_{xy} = 0,18$; $p = 0,05$), «невірного вибору спеціальності» ($r_{xy} = 0,16$; $p = 0,05$). Крім того, для них характерна підвищена ймовірність виникнення страхів «опи-

нитися в центрі уваги» ($r_{xy} = 0,16$; $p = 0,05$) та особливо — «позбавлення підтримки з боку друзів, близьких» ($r_{xy} = 0,21$; $p = 0,01$). І використання зовнішніх засобів самоорганізації діяльності, і виражена схильність до планування можуть проявлятися у студентів як реакція на переживання, що турбують їх, які пов'язані з навчально-пізнавальною діяльністю.

Параметром самоорганізації діяльності, який, мабуть, виступає в ролі чинника, в основному стримуючого студентські страхи, є *цілеспрямованість*. Чіткість та ясність цілей, хороше розуміння студентом того, що він хоче, позитивно корелює з занепокоєнням про те, що не вдасться повністю реалізувати свої здібності ($r_{xy} = 0,16$; $p = 0,06$). Однак при цьому цілеспрямованість негативно пов'язана з показниками цілої групи соціальних страхів — «страху відповіді біля дошки» ($r_{xy} = -0,17$; $p = 0,05$), «публічного виступу» ($r_{xy} = -0,19$; $p = 0,01$), того, що «відносини в групі не складуться» ($r_{xy} = -0,17$; $p = 0,05$), «перебування перед аудиторією» ($r_{xy} = -0,20$; $p = 0,01$).

Наполегливість (тобто здатність зусиллям волі структурувати свою поведінкову активність та завершити розпочату справу) для студентів служить імунітетом від страху «критики на свою адресу» ($r_{xy} = -0,17$; $p = 0,05$). Однак вона ж виявилася позитивно пов'язаною зі страхом «майбутньої роботи над дипломним проектом» ($r_{xy} = 0,18$; $p = 0,05$). Двоєю і дещо суперечливою є також роль такого параметра самоорганізації діяльності, як *орієнтація на теперішнє*. З одного боку, цей показник позитивно пов'язаний з показниками страху «іспиту» ($r_{xy} = 0,15$; $p = 0,05$) та «втрати залікової книжки» ($r_{xy} = 0,16$; $p = 0,05$). Але, з іншого боку, студенти, які вміють занурюватися у сьогодення та для яких переживання «тут-і-тепер» особливо цінні, не бояться, що їм «не вистачить часу на роботу на занятті» ($r_{xy} = -0,14$; $p = 0,05$).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз видів студентських страхів, показники вираженості яких виявилися пов'язаними з показниками ОСД, приводить до висновку про те, що параметри самоорганізації діяльності зачіпають в основному соціальні страхи (7 різновидів) та страхи, які пов'язані з професійним майбутнім (4 різновиди). Цікаво те, що розвинена самоорганізація навчально-пізнавальної діяльності в основному стримує соціальні студентські страхи (в даному випадку мова йде, насамперед, про цілеспрямованість студентів). Однак при цьому самоорганізація діяльності (представлена в основному параметрами «планомірності» та «використання зовнішніх засобів»), мабуть, має відношення до генерування студентських страхів, пов'язаних з професійним майбутнім.

Наше припущення про взаємозв'язок показників страхів з особливостями самоорганізації діяльності студентів підтверджується. Якщо аналізувати всю вибірку випробовуваних в цілому (тобто безвідносно до курсу), то характер цього зв'язку — позитивний, що свідчить про те, що при більш інтенсивних та виражених страхах у студентів сильніше виражені тенденції до різних форм самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності, особливо — до планомірності в роботі та до використання зовнішніх засобів.

Список використаних джерел і літератури

1. Болотова А. К. Психология организации времени: учебное пособие / Болотова А. К. — М.: Аспект-Пресс, 2006. — 254 с.
2. Выготский Л. С. Орудие и знак в развитии ребенка // Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6 томах. Т. 6: Научное наследие / Под ред. М. Г. Ярошевского. — М.: Педагогика, 1984. — С. 5–90.
3. Касвинов С. Г. Система Выготского. Книга 1: Обучение и развитие детей и подростков / С. Г. Касвинов. — Х.: Райдер, 2013. — 460 с.
4. Квавилашвили Л. Дж. Воспоминание (забывание) намерения, как особая форма памяти и влияющие на него факторы / Л. Дж. Квавилашвили. — Тбилиси: Мецниереба, 1990. — 88 с.
5. Мандрикова Е. Ю. Разработка опросника самоорганизации деятельности (ОСД) / Е. Ю. Мандрикова // Психологическая диагностика. — 2010. — № 2. — С. 87–111.
6. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Нюттен Ж.; пер. с англ. — М.: Смысл, 2004. — 608 с.
7. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. — Минск : Харвест, 1998. — 800 с.

References

1. Bolotova A. K. Psikhologiya organizatsii vremeni: uchebnoe posobie / Bolotova A. K. — M.: Aspekt-Press, 2006. — 254 s.
2. Vygotskii L. S. Orudie i znak v razvitii rebenka // Vygotskii L. S. Sobr. soch.: v 6 tomakh. T. 6: Nauchnoe nasledstvo / Pod red. M. G. Yaroshevskogo. — M.: Pedagogika, 1984. — S. 5–90.
3. Kasvinov S. G. Sistema Vygotskogo. Kniga 1: Obuchenie i razvitie detei i podrostkov / S. G. Kasvinov. — Kh.: Raider, 2013. — 460 s.
4. Kvavilashvili L. Dzh. Vospominanie (zabyvanie) namereniya, kak osobaya forma pamyati i vliyayushchie na nego faktory / L. Dzh. Kvavilashvili. — Tbilisi: Metsniereba, 1990. — 88 s.
5. Mandrikova E. Yu. Razrabotka oprosnika samoorganizatsii deyatel'nosti (OSD) / E. Yu. Mandrikova // Psikhologicheskaya diagnostika. — 2010. — № 2. — S. 87–111.
6. Nyutten Zh. Motivatsiya, deistvie i perspektiva budushchego / Nyutten Zh.; per. s angl. — M.: Smysl, 2004. — 608 s.
7. Slovar' prakticheskogo psikhologa / Sost. S. Yu. Golovin. — Minsk : Kharvest, 1998. — 800 s.

Шаповалова В. С.

соискатель, ассистент кафедры педагогики и психологии
Национального фармацевтического университета, г. Харьков

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ СТРАХОВ С ОСОБЕННОСТЯМИ САМООРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Резюме

В статье рассматривается проблема студенческих страхов в условиях учебно-познавательной деятельности студентов. Автор подчеркивает важность темы потому, что студенческий возраст является важным периодом в становлении будущих специалистов. Также важным фактором успешности обучения и развития будущих специалистов являются навыки и умения самоорганизации деятельности студентов. Рассматривается вопрос о проявлении страхов студентов в зависимости от особенностей самоорганизации их деятельности. Выявлено, что при более интенсивных страхах студентов значительно выражены тенденции к различным формам самоорганизации учебно-познавательной деятельности.

Ключевые слова: личность студента, страхи, студенческие страхи, учебно-познавательная деятельность студентов, самоорганизация деятельности.

Shapovalov V. S.

applicant, assistant of the department of education and psychology
National University of Pharmacy, Kharkov

A STUDY OF THE RELATIONSHIP OF FEAR WITH THE FEATURES OF STUDENT EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY SELF- ORGANIZATION

Abstract

The increasing number of publications in the psychology on the issue of student educational and cognitive activity self-organization reflects the scientists' growing interest to this issue.

In today's competitive labour market, active, motivated, educated professionals striving to improve themselves, to search for new and effective forms of their activity organization have much more prospects and opportunities.

In these circumstances, the importance of mastering the skills of self-organization and self-control of educational and cognitive activity is increasing for students. To make the process successful, students must feel comfortable, avoid emotional stress, and various fears.

Our assumption about the correlation between the fears indicators with the features of student activity self-organization has been confirmed. If we analyze the whole sample of subjects in general, the nature of this relationship is positive, which suggests that in more intensive and expressed student fears tendencies to various educational and cognitive activity self-organization forms are expressed more significantly, and in particular to the regularity in the work and to the use of external funds.

Key words: a student personality, fears, student fears, student educational and cognitive activity, self-organization activities.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2015

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Вісник Одеського національного університету. Психологія» є фаховим виданням України і має мету інформувати читачів про нові наукові дослідження у сфері психологічної науки.

У журналі друкуються статті та короткі повідомлення, в яких наведені оригінальні результати теоретичних досліджень і огляди з актуальних проблем за тематикою видання.

Статті публікуються українською, російською або англійською мовами.

1. Матеріали для публікації повинні бути оформлені таким чином:

• у першому рядку ліворуч вказують індекс **УДК** (жирний прямий); у кожному наступному рядку:

• (у називному відмінку виділити жирним прямим) **Прізвище, Ім'я, По батькові**, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора, поштова адреса та електронна пошта (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;

• персональний ідентифікаційний номер **ORCID**;

• (по центру прописними літерами, виділити жирним) **НАЗВА СТАТТІ**;

• (по центру виділити жирним) **Анотація**;

• (з абзацу) текст анотації українською мовою;

• (з абзацу) **Ключові слова**: (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним);

• **ТЕКСТ СТАТТІ**

У структурі статті повинні бути відображені обов'язкові елементи згідно з вимогами ВАК України до наукових статей, а саме:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

формулювання цілей статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження;

перспективи подальших досліджень у даному напрямі;

• (по центру виділити жирним) **Список використаних джерел і літератури**:

Список використаних джерел оформляється відповідно до стандартів ДСТУ 7.1:2006, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93;

• анотація **РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ** у такому порядку й вигляді: **Прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про

кожного подаються окремими рядками); **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **Анотація** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Ключевые слова:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним);

• реферат статті **АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ** (обсяг до 1000 знаків) у такому порядку й вигляді: **Прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **Abstract** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Key words:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

Реферат статті англійською мовою має відповідати наступним вимогам інформативність (без загальних слів); оригінальність (не копіювати скорочену анотацію, подану національною мовою); змістовність (відображати основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (можливо, навіть рубрикація, як у статті: предмет, тема, мета, метод або методологія, результати, область застосування результатів, висновки); «англомовність» (якісна англійська мова); компактність (обсяг 100–250 слів);

• **список літератури (транслітерований) (REFERENCES)**, який необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному латиницею. Оформляти за нормами APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org/>,

<http://www.library.cornell.edu/research/citmanage/apa>,

<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>

2. **Текст статті** має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поле — 2 см, лівє — 2,5 см, правє — 1,5 см; абзац — 1,25 см. Назви розділів в тексті статті — по центру, назви підрозділів — з абзацу, таблиці — по центру. Не допускається форматування за допомогою пустих рядків.

3. **Рисунки та графіки** у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif, gif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком по центру тексту — шрифтом розміру 12 накреслення *Курсив (Italic)*. Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані. Текст статті не повинен містити рисунків і/або текста в рамках, рисунків, розташованих поверх/за текстом й т. ін., тобто текст повинен формуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті». Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

4. **Таблиці** подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовки 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, накреслення п/ж, пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше ніж одна) — по правому краю сторінки.

5. **Формули** подають у форматі *Microsoft Equation 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю. Шрифт за визначенням *Word*: *звичайний* — 13 пт, *великий індекс* — 9 пт, *маленький індекс* — 6 пт, *великий символ* — 14 пт, *маленький символ* — 10 пт.

6. Окремий файл — відомості про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- учене звання, посада місце роботи автора (установа, підрозділ);
- адреса; електронна пошта; телефон.

7. Стаття повинна мати рецензію і бути рекомендована до друку та подаватися з рецензією керівника, консультанта або фахівця з проблеми, що досліджується, а також з рекомендацією відділення, оформленою як витяг із протоколу засідання відділення або вченої ради установи.

8. Публікація в журналі платна (у разі неможливості особистого отримання матеріалів друкований журнал надсилається Новою поштою за кошти автора).

9. Редколегія, за погодженням з автором, може редагувати матеріал. Відповідальність за зміст статті несе автор. В одному номері може бути опублікована тільки одна стаття автора.

http://onu.edu.ua/uk/science/sp/announcer_onu/announser_onu_psiho/

Редакційна колегія журналу

«Вісник Одеського національного університету. Психологія»

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2,

м. Одеса, 65082

www.vestnik_psy.onu.edu.ua

Електронну версію статті

можна надіслати електронною поштою за адресою

vestnik_psy@onu.edu.ua

Відповідальний редактор

Кононенко Оксана Іванівна — к. психол. наук, доцент

oksana.kroshka@gmail.com

тел. 067–796–40–10

Українською, російською і англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11457-330р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з психологічних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18 листопада 2009 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 7 від 30.03.2015 р.

Відповідальний за випуск *О. І. Кононенко*

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Ум. друк. арк. 20,65. Тираж 100 прим. Зам. № 343 (61).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

